



T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

**NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞLARDA AKSARAY İLİ VE
ÇEVRESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Bünyamin GÜRSOY

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

Nevşehir

Temmuz 2023

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

Bünyamin GÜRSOY

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Aksaray İli ve Çevresi” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Bünyamin GÜRSOY

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

Arkeoloji Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Yener BEKTAŞ

KABUL VE ONAY SAYFASI

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ danışmanlığında Bünyamin GÜRSOY tarafından hazırlanan “Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Aksaray İli ve Çevresi” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

..... / /

JÜRİ

İMZA

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi F. Volkan GÜNGÖRDÜ

.....

Üye: Doç. Dr. Nurcan KAYACAN

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Burcu TÜYSÜZ

.....

ONAY: Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun / / tarih ve sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

..... / /

.....

Enstitü Müdürü

TEŞEKKÜR

Lisans ve Yüksek Lisans öğrenim süresince gerek arazide gerek okulda bilgi, destek ve yardımlarını esirgemeyen, çalışma konusunun belirlenmesinden yürütülmesine bütün alanlarda yönlendirmesi ve yol göstericiliği ile yanımda olan, öğrencisi olmaktan her zaman gurur duyacağım değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ'ye teşekkürlerimi sunarım.

Hayatım boyunca maddi ve manevi açıdan yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen, varlıkları ile güç bulduğum, haklarını asla ödeyemeyeceğim sevgili annem Halime GÜRSOY ve babam Nedim GÜRSOY'a bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmadıkları için sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim süresince fikirleri ve çözümleri ile destek olan, bu zorlu yolu birlikte yürüdüğüm değerli dostum ve meslektaşım Fahrettin ÖZTÜRK'e teşekkürü bir borç bilirim.

NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞLARDA AKSARAY İLİ VE ÇEVRESİ

Bünyamin GÜRSOY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran 2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

ÖZET

Yaklaşık 2,5 milyon yıl önce varolan insanoğlunun tarihsel süreç içerisinde uzun bir yaşam öyküsü bulunmaktadır. Bu uzun zaman zarfı içerisinde insan, biyolojik ve kültürel anlamda evrim geçirmiştir. Değişken bir varlık olan insanın sorunlar karşısında yeni çözümler ürettiği ve yeni arayışlar içerisine girdiği dönemler bulunmaktadır. Bu tür değişimler yaşanan dönemlerde kültürü oluşturan mimarlık, toplumsal ilişki, teknoloji, besin üretimi, davranış, düşünce, inanç, ideoloji ve güç gibi öğelerde tümüyle değişerek yeni bir düzen ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda Epi-Paleolitik Dönemin ardından gelen Neolitik Çağ, kültürel anlamda değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Göçer ve avcı-toplayıcılığın hâkim olduğu yaşam tarzından hayvanların evcilleştirildiği ve bitkilerin kültüre alındığı yerleşik yaşam modeline geçiş görülmektedir. Neolitik Çağ'ın ardından gelen Bakır-Taş Çağ'ı olarak da adlandırılan Kalkolitik Çağ ise Neolitik Çağ'ın gelişmiş bir modelini sergilemektedir. Bu dönemde gelişmiş yapılar, çömlekçi çarkı ve maden kullanımı insanların hayatlarında yer almaktadır. Dolayısıyla söz konusu iki dönemde kültürel anlamda değişim ve gelişimlerin yaşandığı görülmektedir.

Günümüzde İç Anadolu Bölgesi idari sınırları içerisinde bulunan Aksaray ili tarihsel sürecin erken evrelerinden itibaren merkezi ve jeopolitik konumu ve yaşam için uygun doğal çevreyi sağlaması sebebiyle birçok farklı uygarlık tarafından yaşam alanı olarak tercih edilmiştir. 1960'lı yıllarda başlayan ve günümüze kadar devam eden arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, Aksaray'ın farklı dönemlerde çeşitli uygarlıklara ev sahipliği yaptığının bir göstergesidir. Dolayısıyla bahsedilen coğrafya, tez çalışmasının konusunu oluşturan Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a ait kalıntıların en iyi izlenebildiği bölgelerden bir tanesidir. Böylelikle bu tez çalışmasında Aksaray ilinde yerleşik yaşama geçiş aşaması ile başlayan ve Kalkolitik Çağ'ın sonuna kadar olan süreçte prehistorik insanların yaşamlarında görülen değişim ve gelişimlerde ne gibi faktörlerin etkili olduğunun araştırılması ve birbirinin devamı niteliğinde olan iki farklı dönemin bütün özellikleri ile tek çalışmada derlenmesi amaçlanmaktadır. Tez çalışması kapsamında ortaya çıkan sorunlara yanıt bulmak için gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda kazı çalışmaları yapılan yerleşimler tespit edilerek Aksaray'da Neolitik ve Kalkolitik çağların anlaşılması için model olarak seçilmiş ve tüm detayları ile anlatılmıştır. Böylelikle insanlık tarihinin hemen her aşamasında önemli bir yer tutan coğrafyada yaşayan iki farklı dönem insanının günlük yaşantılarının anlaşılması sağlanmış ve yaşanan gelişimler açıkça aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksaray, İç Anadolu, Neolitik, Kalkolitik, Arkeoloji.

AKSARAY PROVINCE AND ITS SURROUNDINGS IN NEOLITHIC AND CHALCOLITHIC AGES

Bünyamin GÜRSOY

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences

Department of Archaeology, Master of Arts, June 2023

Supervisor: Dr. Instructor Member of Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

ABSTRACT

Mankind, which existed approximately 2.5 million years ago, has a long history of life in the historical process. Over this long period of time, man has evolved biologically and culturally. There are periods when the human being, who is a variable being, produces new solutions in the face of problems and enters into new searches. Such changes create a new order by completely changing in elements such as architecture, social relations, technology, food production, behavior, thought, belief, ideology and power that make up the culture in the periods. In this context, the Neolithic Age, following the Epi-Paleolithic Period, is a period of cultural changes. There is a transition from a nomadic and hunter-gatherer lifestyle to a sedentary lifestyle in which animals are domesticated and plants are cultivated. The Chalcolithic Age, also called the Copper-Stone Age, following the Neolithic Age, exhibits an advanced model of the Neolithic Age. In this period, advanced structures, pottery wheel and use of mines take place in people's lives. Therefore, it is seen that cultural changes and developments took place in these two periods.

Aksaray province, which is located within the administrative borders of the Central Anatolia Region today, has been preferred as a living space by many different civilizations since the early stages of the historical process, due to its central and geopolitical location and providing a suitable natural environment for life. The findings obtained as a result of archaeological studies that started in the 1960s and continued until today are an indication that Aksaray hosted various civilizations in different periods. Therefore, the geography mentioned is one of the regions where the remains of the Neolithic and Chalcolithic Ages, which are the subject of the thesis, can be best observed. Thus, in this thesis, it is aimed to investigate what factors were effective in the changes and developments in the lives of prehistoric people in the process that started with the transition to settled life in Aksaray and until the end of the Chalcolithic Age, and to compile all the features of two different periods, which are the continuation of each other, in a single study. As a result of the literature review carried out to find answers to the problems arising within the scope of the thesis, the settlements where the excavations were made were determined and selected as a model for understanding the Neolithic and Chalcolithic ages in Aksaray and explained in all details. In this way, the daily lives of the people of two different periods living in the geography, which has an important place in almost every stage of human history, were understood and the developments experienced were clearly conveyed.

Keywords: Aksaray, Central Anatolia, Neolithic, Chalcolithic, Archaeology.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
LEVHALAR LİSTESİ.....	xiv
TABLolar LİSTESİ.....	xviii
GİRİŞ	1
Çalışmanın Konusu	1
Çalışmanın Amacı	2
Çalışmanın Yöntemi.....	2
Çalışmanın Önemi	3

BİRİNCİ BÖLÜM

AKSARAY COĞRAFYASI

1.1. İklim ve Bitki Örtüsü.....	8
1.2. Aksaray’da Tarihöncesi Araştırmaları	11

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİTİK ÇAĞ

2.1. Epi-Paleolitik Döneme Genel Bir Bakış	18
2.2. Neolitik Çağ	23
2.2.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem	25
2.2.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA).....	26
2.2.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)	28
2.2.2. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem	31
2.3. Neolitik Çağ’da Orta Anadolu Bölgesi	34
2.3.1. Konya-Karaman Ovası Neolitik Çağ Yerleşimleri.....	38

2.3.1.1. Pınarbaşı	38
2.3.1.2. Boncuklu Höyük	39
2.3.1.3. Can Hasan III	40
2.3.1.4. Çatal Höyük	41
2.3.2. Kapadokya Bölgesi Neolitik Çağ Yerleşimleri	43
2.3.2.1. Avla Dağ	43
2.3.2.2. Kömürcü Kaletepe	44
2.3.2.3. Sofular Höyük	45
2.3.2.4. Köşk Höyük	46
2.3.2.5. Tepecik-Çiftlik	47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALKOLİTİK ÇAĞ

3.1. Erken Kalkolitik Dönem	52
3.1.1. Erken Kalkolitik Dönem’ de Güney Doğu Anadolu Bölgesi	52
3.1.2. Erken Kalkolitik Dönem’ de Doğu Anadolu Bölgesi	54
3.1.3. Erken Kalkolitik Dönem’ de Orta Anadolu Bölgesi	56
3.1.4. Erken Kalkolitik Dönem’ de Göller Bölgesi	59
3.1.5. Erken Kalkolitik Dönem’ de Ege Bölgesi	60
3.1.6. Erken Kalkolitik Dönem’ de Marmara Bölgesi	62
3.2. Orta Kalkolitik Dönem	63
3.2.1. Orta Kalkolitik Dönem’ de Güney Doğu Anadolu Bölgesi	63
3.2.2. Orta Kalkolitik Dönem’ de Doğu Anadolu Bölgesi	65
3.2.3. Orta Kalkolitik Dönem’ de Orta Anadolu Bölgesi	66
3.2.4. Orta Kalkolitik Dönem’ de Akdeniz Bölgesi	68
3.2.5. Orta Kalkolitik Dönem’ de Ege Bölgesi	71
3.2.6. Orta Kalkolitik Dönem’ de Marmara Bölgesi	72
3.3. Geç Kalkolitik Dönem	74
3.3.1. Geç Kalkolitik Dönem’ de Güneydoğu Anadolu Bölgesi	74
3.3.2. Geç Kalkolitik Dönem’ de Doğu Anadolu Bölgesi	77
3.3.3. Geç Kalkolitik Dönem’ de Orta Anadolu Bölgesi	79
3.3.4. Geç Kalkolitik Dönem’ de Göller Bölgesi	80
3.3.5. Geç Kalkolitik Dönem’ de Ege Bölgesi	83

3.3.6. Geç Kalkolitik Dönem’ de Marmara Bölgesi	84
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKSARAY İLİNDE NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞ’A TARİHLENEN YERLEŞİM YERLERİ

4.1. Neolitik Çağ’a Tarihlenen Yerleşim Yerleri	91
4.1.1. Balıklı.....	91
4.1.1.1. Konum ve Coğrafi Kapsam.....	91
4.1.1.2. Küçük Buluntular	92
4.1.1.3. Besin Ekonomisi	93
4.1.2. Aşıklı Höyük.....	93
4.1.2.1. Konum ve Coğrafi Kapsam.....	93
4.1.2.2. Araştırma Tarihçesi	94
4.1.2.3. Stratigrafi.....	94
4.1.2.4. Mimari.....	95
4.1.2.5. Ölü Gömme Gelenekleri	101
4.1.2.6. Besin Ekonomisi	103
4.1.2.7. Küçük Buluntular	105
4.1.3. Musular	108
4.1.3.1. Konum ve Coğrafi Kapsam.....	108
4.1.3.2. Araştırma Tarihçesi	108
4.1.3.3. Stratigrafi.....	109
4.1.3.4. Mimari.....	109
4.1.3.5. Ölü Gömme Gelenekleri	111
4.1.3.6. Besin Ekonomisi	111
4.1.3.7. Küçük Buluntular	111
4.1.3.8. Çanak Çömlek.....	112
4.2. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen, Neolitik Çağ’a Tarihlenen Yerleşimler	114
4.2.1. Acıyer.....	114
4.2.2. Akyamaç Mevkii.....	115
4.2.3. Çakılbaşı ve Yapılıpınar	115
4.2.4. Çat Mevkii	116

4.2.5. Değirmenözü.....	117
4.2.6. Hantepe	117
4.2.7. Has Süleyman	117
4.2.8. İninönü	118
4.2.9. Karabatak	118
4.2.10. Pınarlı Kaya Sığınağı	118
4.2.11. Sapmaz Köy	118
4.2.12. Selime/Yaprak Hisar	119
4.2.13. Sırçan Tepe	119
4.2.14. Taşkesti	120
4.2.15. Yavşanlık	120
4.2.16. Yelibelen.....	120
4.3. Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşim Yerleri	121
4.3.1. Gelveri/Yüksek Kilise.....	121
4.3.1.1. Konum ve Coğrafi Kapsam.....	121
4.3.1.2. Araştırma Tarihçesi.....	121
4.3.1.3. Mimari.....	122
4.3.1.4. Stratigrafi.....	123
4.3.1.5. Çanak Çömlek.....	123
4.3.1.6. Küçük Buluntular	128
4.3.2. Güvercinkayası	129
4.3.2.1. Konum ve Coğrafi Kapsam.....	129
4.3.2.2. Araştırma Tarihçesi.....	130
4.3.2.3. Stratigrafi.....	130
4.3.2.4. Mimari.....	131
4.3.2.5. Çanak Çömlek.....	136
4.3.2.6. Besin Ekonomisi	140
4.3.2.7. Hammadde Kaynakları ve Küçük Buluntular	141
4.3.2.8. Ölü Gömme Gelenekleri	145
4.3.3. Kabakulak	145
4.3.3.1. Konum, Çevresel Özellik ve Araştırma Tarihçesi	145
4.3.3.2. Çanak Çömlek.....	145

4.4. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen, Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler	147
4.4.1. Alayhan Höyüğü	147
4.4.2. Bağlar Mevkii	148
4.4.3. Büyük Deller	148
4.4.4. Karacaören	148
4.4.5. Oluklunun Kaya	149
4.4.6. Toptepe	149
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	150
KAYNAKÇA	167
EKLER.....	209

KISALTMALAR LİSTESİ

°C	Derece, Santigrat
C ¹⁴	Karbon 14
cm	Santimetre
çç.	Çanak Çömlek
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
EK	Erken Kalkolitik
G.Ö	Günümüzden Önce
km	Kilometre
M.Ö	Milattan Önce
PPNA	Pre Pottery Neolithic A (Çanak Çömleksiz Neolitik A)
PPNB	Pre Pottery Neolithic B (Çanak Çömleksiz Neolitik B)
PPNC	Pre Pottery Neolithic C (Çanak Çömleksiz Neolitik C)
ss.	Sayfa Sayısı
Vb.	Ve benzeri
Vd.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

LEVHALAR LİSTESİ

Levha 1. 1: Aksaray Haritası.....	209
Levha 1. 2: Günümüz Kapadokya Bölgesi Yaklaşık Sınırları	209
Levha 2. 1: Aksaray Topografya Haritası	210
Levha 2. 2: Aksaray'ın Güneydoğusunda Bulunan Volkanik Dağlar.....	210
Levha 3. 1: Melendiz Nehri'nin Fiziki Haritası	211
Levha 3. 2: Tuz Gölü Haritası.....	211
Levha 4. 1: İhlara Vadisi	212
Levha 4. 2: Bereketli Hilal	212
Levha 5. 1: Orta Anadolu Bölgesi Obsidiyen Kaynakları	213
Levha 5. 2: Pınarbaşı Yerleşmesinin Konumu Gösteren Harita	213
Levha 6. 1: Pınarbaşı Yerleşmesi (A) ve (B) alanları	214
Levha 6. 2: Boncuklu Höyük Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	214
Levha 7. 1: Can Hasan Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	215
Levha 7. 2: Çatalhöyük Yerleşmesi Konumunu Gösteren Harita.....	215
Levha 8. 1: Doğu ve Batı Çatalhöyük	216
Levha 8. 2: Çatalhöyük Mimari Rekonstrüksiyonu	216
Levha 9. 1: Avla Dağ Konumunu Gösteren Harita	217
Levha 9. 2: Avla Dağ Buluntu Alanları	217
Levha 10. 1: Kömürcü Kaletepe Konumunu Gösteren Harita	218
Levha 10.2: Sofular Höyük Konumunu Gösteren Harita.....	218
Levha 11. 1: Köşk Höyük Konumunu Gösteren Harita	219
Levha 11. 2: Tepecik-Çiftlik Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	219
Levha 12. 1: Sabi Abyad Yerleşmesinde Halaf Kültürüne Tarihlenen Tholos Yapısı	220
Levha 12. 2: Nevali Çori Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	220
Levha 13. 1: Çavi Tarlası Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	221
Levha 13. 2: Tilkitepe Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	221
Levha 14. 1: Can Hasan 2b Tabakası Mimari Plan.....	222
Levha 14. 2: Çatal Höyük 78 Numaralı Yapının Rekonstrüksiyonu	222
Levha 15. 1: Hacılar Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	223
Levha 15. 2: Hacılar 2a Tabakasının Mimari Planı	223
Levha 16. 1: Ulucak Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	224

Levha 16. 2: Ilıpınar Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	224
Levha 17. 1: Ilıpınar yerleşmesi 6. Tabaka Mimari Plan	225
Levha 17. 2: Samsat Höyük Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	225
Levha 18. 1: Değirmentepe Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	226
Levha 18. 2: Köşk Höyük, Kabartma Kurbağa Bezemeli Çömlek	226
Levha 19. 1: Köşk Höyük'ten Ele Geçen Can Hasan 2B Benzeri Boyalı Kaplar...	227
Levha 19. 2: Yumuktepe Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	227
Levha 20. 1: Yumuktepe Yerleşmesi, 16. Tabaka Planı	228
Levha 20. 2: Yeşilova Höyüğünün Konumunu Gösteren Harita	228
Levha 21. 1: Aşağı Pınar Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	229
Levha 21. 2: Aşağı Pınar Orta Kalkolitik Mimari Plan a) 5. Tabaka Yapıları; b) 4. Tabaka Yapıları.....	229
Levha 22. 1: Başur Höyüğün Konumunu Gösteren Harita	230
Levha 22. 2: Başur Höyük M.Ö 4. Bin yıla Tarihlenen Yapılar	230
Levha 23. 1: Arslantepe Höyüğün Konumunu Gösteren Harita	231
Levha 23. 2: Alishar Höyük Konumunu Gösteren Harita.....	231
Levha 24. 1: Kuruçay Höyük Konumunu Gösteren Harita.....	232
Levha 24. 2: Kuruçay, 6 A ₂ Tabakası Mimari Plan	232
Levha 25. 1: Kuruçay, 4. Tabaka Mimari Plan	233
Levha 25. 2: Kuruçay, 3. Tabaka Mimari Plan	233
Levha 26. 1: Bakla Tepe Höyük Konumunu Gösteren Harita	234
Levha 26. 2: Bakla Tepe Izgara Planlı yapı	234
Levha 27. 1: Bakla Tepe Dairesel Yapılar ve Bir Sokak	235
Levha 27. 2: Kumtepe Höyük Konumunu Gösteren Harita.....	235
Levha 28. 1: Balıklı Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	236
Levha 28. 2: Balıklı, Oval Planlı Yapılar.....	236
Levha 29. 1: Balıklı Yerleşmesi Obsidiyen Aletler	237
Levha 29. 2: Aşıklı Höyük Konumunu Gösteren Harita.....	237
Levha 30. 1: Aşıklı Höyük Ve Çevresinin Havadan Görünümü	238
Levha 30. 2: Aşıklı Höyük, M.Ö 9. Bin yıl Oval Planlı Yapıların Rekonstrüksiyonu	238
Levha 31. 1: Aşıklı Höyük, M.Ö 9. Bin yıl Oval Planlı Yapı.....	239
Levha 31. 2: Aşıklı Höyük, M.Ö 9. Bin Dış Mekân Aktivite Alanı	239

Levha 32. 1: Aşıklı Höyük 3. Tabaka Planı	240
Levha 32. 2: Aşıklı Höyük, M.Ö 8. Bin yıl (2.tabaka) Planı	240
Levha 33. 1: Aşıklı Höyük 2. Tabaka Yapıları	241
Levha 33. 2: Aşıklı Höyük 2. Tabaka Yapıları Rekonstrüksiyonu	241
Levha 34. 1: (GA) Çakıl Taşı Döşeli Yolun Kesiti.....	242
Levha 34. 2: Özel Amaçlı Yapı Kompleksi İçerisindeki T ve HV Yapılarının Rekonstrüksiyonu.....	242
Levha 35. 1: T Binasının Kırmızı Boyalı Tabanı.....	243
Levha 35. 2: Trepanasyon Uygulaması.....	243
Levha 36. 1: HV Binasının Kerpiç Bloklarla Döşeli Tabanı	244
Levha 36. 2: Aşıklı Höyük Tek Vurma Düzlemli Dilgi Çekirdeği.....	244
Levha 37. 1: Aşıklı Höyük İki Vurma Düzlemli Dilgi Çekirdeği.....	245
Levha 37. 2: Aşıklı Höyük Geometrik Mikrolitler	245
Levha 37. 3: Aşıklı Höyük Sürtmetaş Örnekleri.....	245
Levha 38. 1: Kemik Buluntuların Çoğunluğunu Oluşturan Bızlar	246
Levha 38. 2: Bakır Boncuklar ve Geyik Dişinden Pendantlar	246
Levha 39. 1: Çeşitli Kabuklardan Yapılan Boncuklar	247
Levha 39. 2: Musular Yerleşmesinin Havadan Görünümü, Üstteki Aşıklı Höyük	247
Levha 40. 1: Musular Yerleşim Planı	248
Levha 40. 2: Musular A Yapısının Planı.....	248
Levha 41. 1: Musular Kanal Yapısı	249
Levha 41. 2: Musular Obsidiyen Aletler: 1-2. Ok Ucu, 3. Burin, 4. Delici, 5-6. Parçalar, 7-8. Düzeltili Dilgi, 9. Kazıyıcı.....	249
Levha 42. 1: Musular Çanak Çömlekleri	250
Levha 42. 2: Gelveri Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	250
Levha 43. 1: Gelveri, Bölmeli ve Dikdörtgen Mimari.....	251
Levha 43. 2: Gelveri Baskın Mineral Katkılı Hamur.....	251
Levha 43. 3: Gelveri Baskın Bitkisel Katkılı Hamur	251
Levha 44. 1: Gelveri Erken Evre Kazıma Bezeme	252
Levha 44. 2: Gelveri Erken Evre Kabartma Bezeme	252
Levha 44. 3: Gelveri Geç Evre Oluk Bezeme	252
Levha 45. 1: Güvercinkayası Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita	253
Levha 45. 2: Güvercinkayası, Hava Fotoğrafı	253

Levha 46. 1: Güvercinkayası, Orta Kalkolitik Yapıları ve Yerleşmenin Ana Girişleri	254
Levha 46. 2: Güvercinkayası, Aşağı- Yukarı Yerleşme ve Sur Duvarı	254
Levha 47. 1: Güvercinkayası, Kerpiç Tuğla Teras Yapısı	255
Levha 47. 2: Güvercinkayası III. Tabaka Kerpiç ve Taş Kullanılarak İnşa Edilen Silo Yapıları.....	255
Levha 48. 1: Üç Kanatlı Kerpiç Yapı.....	256
Levha 48. 2: Güvercinkayası Koyu Renk Açıklı Çanak Çömlek Grubu	256
Levha 49. 1: Şevron Bezemeli Kap.....	257
Levha 49. 2: Yüzeyi Tarazlı Kâse	257
Levha 49. 3: Boya Bezemeli Çömlek Parçaları.....	257
Levha 50. 1: Ayırışıklar Olarak Adlandırılan Grup	258
Levha 50. 2: Mineral Katkılı Kaba Mal Grubundan Örnekler	258
Levha 50. 3: Mineral Katkılı İnce Mal Grubundan Örnekler	258
Levha 51. 1: Bitkisel Katkılı Kaba Mal Grubundan Örnek	259
Levha 51. 2: Caba Tipi Tarazlı Kâse Örnekleri	259
Levha 52. 1: a) Ayna, b) Pandantif, c) Çanak Çömlek Üzerinde Kakma Yöntemiyle Yapılan Obsidiyen Göz	260
Levha 52. 2: Güvercinkayası Kemik Aletler.....	260
Levha 53. 1: Damga Mühür ve Mühür Baskıları	261
Levha 53. 2: Güvercinkayası İnsan Figürinleri, Üst) Pişmiş Toprak, Alt) Mermer	261
Levha 54. 1: Güvercinkayası Hayvan Figürinleri	262
Levha 54. 2: Kabakulak Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita.....	262
Levha 55. 1: Kabakulak, Kalkolitik Çağ Çanak Çömlekleri.....	263

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2. 1. Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler ve Yaklaşık Tarihleri.....	37
Tablo 4. 1. Aksaray'da Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler ve Yaklaşık Tarihleri.....	91
Tablo 4. 2. Aşıklı Höyük Stratigrafi ve Kalibre Edilmiş Tahmini Tarih	95
Tablo 4. 3. Aşıklı Höyük'te Yapı Planlarının ve İnşa Malzemesinin Zaman İçerisindeki Değişimi	96
Tablo 4. 4. Aşıklı Höyük İskeletlerinin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı	102
Tablo 4. 5. Aşıklı Höyük'te Mikrolit ve Kalemelerin Tabakalar İçerisindeki Yoğunluğu.....	106
Tablo 4. 6. Aşıklı Höyük'te Kazıyıcıların Tabakalar İçerisindeki Yoğunluğu	106
Tablo 4. 7. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Neolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler.....	114
Tablo 4. 8. Güvercinkayasası'nda Yapı Planlarının ve İnşa Malzemesinin Zaman İçerisindeki Değişimi	131
Tablo 4. 9. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler.....	147

GİRİŞ

İnsanlar yaşamlarını devam ettirmek ve değişen şartlara uyum sağlayabilmek için çeşitli bilgi birikimi sonucunda kendini geliştirmektedir. Yaşam biçimini oluşturan bu gelişimler barınma, beslenme, alet yapımı, diğer gruplarla iletişim ve doğal çevre kullanımı gibi farklı ihtiyaçlar üzerinden şekillenmektedir. Dolayısıyla Paleolitik Çağ'lar boyunca çeşitli bilgi birikimleri sonucunda zihinsel ve fiziksel olarak gelişen insan kültürel anlamda hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Bu bağlamda Epi-Paleolitik Dönemin sonunda ve Neolitik Çağ'ın başında iklim koşullarının da iyileşmesiyle birlikte bu gelişim ivme kazanmış, Kalkolitik Çağ'da ise daha üst seviyelere ulaşmıştır. Bu gelişimlerin yaşanması için ilk başta uygun ortamları sağlayan bir doğal çevre olması gerekmektedir. Nitekim Aksaray coğrafyası prehistorik insanların uzun süre göç etmek zorunda kalmadan yaşayabilecekleri doğal ortamı sunmaktadır. Bitki ve hayvan vejetasyonu, su ve hammadde kaynakları açısından zengin olan coğrafya insanların göç etmeden, ihtiyaçlarını yakın çevreden temin edebilecekleri bir ortam oluşturmaktadır. Böylelikle yerleşik yaşama geçen prehistorik insanlar bölgede uzun yıllar hâkimiyet kurarak Neolitik ve Kalkolitik Çağ'lar boyunca değişmeye ve gelişmeye devam etmişlerdir.

Çalışmanın Konusu

İç Anadolu Bölgesinin Batı Kapadokya kesiminde yer alan Aksaray il sınırları içerisinde Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimleri değerlendirmek bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda prehistorik insanların yerleşik yaşama geçmesi, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini gerçekleştirmeleriyle birlikte devrim olarak tanımlanan Neolitik Çağ ve ardından gelişerek devam eden Kalkolitik Çağ

detaylıca ele alınmıştır. Öte yandan Aksaray ili ve çevresinin tarihsel süreç içerisindeki maddi kalıntıları, gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar temel alınarak yeni bulgular, yeni gözlemler, yeni yaklaşımlar ve kazı çalışmaları yakın tarihte başlayan yeni yerleşimlerde dâhil edilmek üzere söz konusu coğrafyanın Neolitik ve Kalkolitik Çağları bir çalışma altında toplanacaktır.

Çalışmanın Amacı

İnsanlığın tarihsel süreç içerisindeki geçmişine bakıldığında birçok farklı kültürün, birçok farklı dönemin olduğunu ve söz konusu dönemlerin belirli bir zaman sonra farklı sebeplerden ötürü ortadan kaybolduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Bu dönemlerin hepsi günümüze kadar değişerek ve sürekli gelişerek ilerleyen insanlığın geçmişini anlamak açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tarihi Paleolitik Çağlara kadar uzanan Aksaray’da tarihsel sürecin önemli bir evresini oluşturan konar-göçerlikten yerleşik yaşama geçişin yaşandığı, tarım yapan ve hayvanları evcilleştiren insanların tam anlamıyla bir dönüşüm noktası olan Neolitik Çağ ve kentleşme sürecinin öncüsü niteliğinde olan Kalkolitik Çağ’a tarihlenen yerleşimlerin araştırılması amaçlanmıştır.

Arkeolojik çalışmalar sonucunda açığa çıkartılan yerleşimlerin stratigrafisi, mimarisi, gündelik hayatta kullandıkları eşyaları, besin stratejileri, ölü gömme gelenekleri, kültürel etkileşim alanları, dini inanışlarının anlatılması ve birbirinin devamı niteliğinde olan Neolitik ve Kalkolitik Çağ’a tarihlenen yerleşimlerin kronolojik bir sıra ile ele alınıp, aynı döneme tarihlenen farklı yerleşimlerin birbirleriyle benzerlikleri, farklılıkları ve ilişkilerinin anlatılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Var olduğu günden itibaren günümüze kadar sürekli bir değişim ve gelişim yaşayan insanoğlunun yaşamında devrim niteliğinde önemli dönüm noktaları bulunmaktadır. Neolitik ve Kalkolitik Çağ prehistorik insanların değişim yaşadıkları ve kendilerini geliştirdikleri zaman aralığı olarak nitelendirilmektedir. Bahsedilen zaman aralığında Aksaray coğrafyası uygun yaşam alanını sağlamasıyla birlikte prehistorik insanlar için bir çekim noktası olmuştur. Tez çalışmasının hazırlanmasında Aksaray ilinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bilgiler ışığında hazırlanan basılı ve elektronik kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bağlamda

Aksaray'ın konumu, coğrafi, iklimsel ve jeomorfolojik özellikleri, söz konusu zaman aralığında iklimi, bitki ve hayvan vejetasyonu hakkında bilgiler verilmiştir. Ardından Neolitik ve Kalkolitik çağlar kendi içerisinde alt başlık ve bölümlere ayrılıp detaylı bilgi verilerek bölgede arkeolojik çalışmalar sonucunda söz konusu çağlara tarihlenen yerleşimler kronolojik sıraya göre anlatılmıştır. Öte yandan tez çalışması kapsamında aktarılan bilgilerin daha anlaşılır olması için görsel materyaller kullanılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Yüksek Öğretim Kurumu tez arşivinde Aksaray ilinde arkeoloji alanında farklı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra tez çalışmasında detaylı bir şekilde anlatılan Aşıklı Höyük, Balıklı, Musular, Gelveri ve Güvercinkayası yerleşimlerinin hemen hepsinin farklı tezlerde çalışıldığı tespit edilmiştir. Ancak Aksaray ilinde Neolitik ve Kalkolitik çağların bir devamlılık olgusu içerisinde değişim ve gelişimleri dikkate alınarak tek çatı altında toplandığı bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu tez çalışması kronolojik olarak birbirini takip eden iki dönem insanının birbirleriyle ve doğal çevre ile olan ilişkileri, günlük aktiviteleri, besin ekonomileri, alet teknolojileri gibi maddi ve manevi kalıntıları, kazı çalışmaları ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen bulgular ile birlikte ortaya çıkartılması açısından önemlidir. Öte yandan birbirini takip eden ve tarihsel süreç içerisinde önemli bir yer tutan iki dönemin Aksaray coğrafyasında bıraktığı izlerin tek bir çalışmada toplanması ve prehistorik insanların yaşadığı gelişim, değişim ve devamlılık olgusunun gözlemlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Temel olarak dört bölümden oluşan tez çalışmasının Aksaray Coğrafyası başlıklı birinci bölümünde Aksaray ilinin konumu, coğrafi özellikleri, günümüz ve prehistorik dönemlerdeki iklim ve bitki örtüsü, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri, hammadde kaynakları gibi konular hakkında bilgiler verilerek söz konusu coğrafyanın tanımı yapılmaktadır. Bölümün devamında Aksaray ilinin isim kökeni anlatıldıktan sonra bölgede geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar detaylı bir şekilde anlatılarak, Aksaray'ın tarihöncesi dönemleri hakkında bilgi verilmektedir.

Tez çalışmasının ikinci bölümünde Neolitik Çağ'dan önceki zaman aralığına tarihlenen Epi-Paleolitik dönem hakkında genel bilgi verilmiştir. Bu bilginin çalışmaya dâhil edilme amacı; dönemlerin tarih sahnesinde birden bire ortaya çıkmamış olmasıdır. Böylelikle hayatlarında önemli değişimler yaşayan Neolitik insanların yerleşik yaşama geçmeden önceki yaşantıları, doğal çevre ve iklim hakkında bilgiler verilerek söz konusu dönemin daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Bölümün devamında Neolitik Çağ kavramı alt başlıklara ayrılarak detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Ardından Aksaray'ın da içerisinde bulunduğu Orta Anadolu Bölgesinde Neolitik Çağ anlatılarak, Konya-Karaman ovası ve Kapadokya Bölgesinde Neolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimler genel bir çerçevede anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, kentleşme sürecinin ön aşaması olarak tanımlanan karmaşık yapılanma veya köy yerleşimlerinden, kasaba yerleşimlerine geçişin yaşandığı Kalkolitik Çağ detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kendi içerisinde erken, orta ve geç olmak üzere üç ayrı alt başlığa ayrılan Kalkolitik Çağ'da Anadolu coğrafyasında bölgesel ve kültürel farklılıklar bulunmasından ötürü dönemler, bölgelere ayrılarak model olarak seçilen yerleşimler üzerinden anlatılmıştır.

Tez çalışmasının dördüncü bölümünde, arkeolojik çalışmalar sonucunda Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimler anlatılmıştır. Kronolojik bir sıra ile ele alınan, kazı ve sondaj çalışmaları gerçekleştirilen yerleşimlerde stratigrafi, mimari, besin ekonomisi, alet teknolojisi, çevresel ve kültürel ilişkileri, ölü gömme gelenekleri hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur. Ardından yüzey araştırması sonucunda tespit edilen, kazı çalışması yapılmayan fakat yüzey buluntuları ile söz konusu dönemlere tarihlenen yerleşimler anlatılarak, Aksaray coğrafyasında Neolitik ve Kalkolitik Çağlardan günümüze kadar gelen maddi manevi kalıntılar elde edilen veriler dâhilinde bu bölümde aktarılmıştır.

Genel değerlendirme ve sonuç başlıklı en son bölümde, tez çalışması boyunca anlatılan bilgiler kısaca toparlanmıştır. Bölümün devamında Neolitik ve Kalkolitik çağlara tarihlenen yerleşimlerde prehistorik insanların geçirmiş olduğu değişim ve gelişimler yerleşim dokusu, tarım ve hayvancılık, alet yapımı, besin ekonomisi gibi çeşitli alanlar üzerinden örnekler verilerek anlatılmıştır. Öte yandan doğal çevrenin yaşam için uygun şartları sağlamasıyla birlikte uzun yıllar boyunca göç etmeden bölgede kalan insanların kültürel devamlılık olgusundan bahsedilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AKSARAY COĞRAFYASI

İç Anadolu bölgesinin güneydoğusunda, Orta Kızılırmak platosunun devamında yer alan kalkerli volkan tüflerinin meydana getirdiği arazi ile Tuz Gölü havzasının devamı olan ova üzerine kurulan Aksaray, bölgenin en eski yerleşmelerine ev sahipliği yapmış illerimizden biridir (Tekocak, 2011: 84). 37-38 derece (°C) kuzey enlemleri ile 33-35°C doğu boylamları arasında bulunan Aksaray'ı günümüzde kuzeybatıda Ankara, batıda Konya, güneyde Niğde, doğuda Nevşehir, kuzeydoğuda Kırşehir illeri çevrelemektedir. 7997 km² lik yüzölçümüne sahip olan Aksaray'ın deniz seviyesinden yüksekliği ise 980 metre olup yüzey şekli batıya doğru ilerledikçe yükselti azalmakta ve engebeli arazi yerini geniş düzlüklere bırakmaktadır. Merkez ilçe haricinde Ağaören, Eskil, Gülağaç, Güzelyurt, Sarıyahşi, Sultanhanı ve Ortaköy olmak üzere toplam 7 ilçesi ve 192 köy ve kasabası bulunmaktadır (**Levha1.1**). Aksaray İli sahip olduğu konumu sebebiyle eski çağlardan günümüze kadar kuzeyden güneye ve doğudan batıya uzanan yolların kesiştiği bir kavşak noktasıdır. Bu konumu Aksaray'ın tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmasına sebep olmuştur.

Kapadokya Bölgesi Orta Anadolu'nun güneydoğusunda 300 kilometre (km) uzunluğunda 50-20 km genişliğinde tektonik ve volkanik hareketlilik sonucu coğrafi yapısı oluşmuş, Neojen-Kuvaterner tarihli bir bölgedir (Aydar ve diğerleri., (vd.), 2013: 740; Toprak, 1998: 55). Antik kaynaklar üzerinden düşünüldüğü zaman ilk kez Kapadokya Bölgesi sınırları hakkında bilgi veren tarihçi Strabon'dur. Ona göre İskenderun, Samsun, Fırat Nehri, Ankara ve Gürcistan sınırları içerisinde kalan alan

Kapadokya olarak anılıyordu. Jeologlara göre Neojen ve Kuvaterner periyodunda Anadolu'da dört volkanik bölge bulunmaktadır. Kapadokya Bölgesi de bu dört volkanik bölgeden birisi olan Orta Anadolu Volkanik Bölgesi içerisinde yer almaktadır (Toprak ve Güleç, 2002: 2-3). Volkanik hareketliliğin yoğun olarak görüldüğü bölge jeologlar tarafından “Volkanik Kapadokya” olarak adlandırılmaktadır (Toprak, 1998: 55). Volkanik Kapadokya Bölgesinin günümüzdeki sınırları; kuzeyde Kızılırmak (Halys) Nehri, batıda Aksaray ilini de içine alan Tuz Gölü havzası, güneyde Hasan Dağı, Keçiboyduran Dağı ve Melendiz Dağı, doğuda Niğde ili kuzeydoğuda ise Kayseri ilinde bulunan Sultan Sazlığı ve Erciyes Dağı şeklinde tanımlanmaktadır (**Levha1.2**) (Karabıyıkoglu vd., 1997: 20; Kuzucuoğlu, 2019: 163). Volkanik Kapadokya Bölgesi Doğu, Batı ve Merkez olmak üzere üç bölgeye ayrılmaktadır. “Batı Volkanik Kapadokya” Aksaray ve Niğde illeri sınırları içerisinde bulunan Hasan Dağ, Göllüdağ, Nenezi Dağ, Keçiboyduran Dağı ve Melendiz Dağı volkanik oluşumları ile tanımlanmaktadır. Nevşehir ili ile tanımlanan “Merkezi Kapadokya” bölgesi ise Acıgöl ve Derinkuyu'daki volkanik oluşumları içerisinde barındırmaktadır. ”Doğu Volkanik Kapadokya” bölgesi ise Kayseri ili sınırlarında bulunan başta Erciyes dağı olmak üzere etrafındaki volkanik oluşumlar ile tanımlanmaktadır (Güngördü, 2021a: 261).

Aksaray ilinin fiziki coğrafyası güneyde Obruk Platosu, kuzeyde Tuz Gölü, batıda Cihanbeyli Platosu, güneydoğuda Hasan Dağı, kuzeydoğuda Ekecik Dağı ile çevrilidir (Aksaray İl Yıllığı, 1994: 35). Aksaray ovası İç Anadolu bölgesi kapalı havzalarından biri olan Tuz Gölü Kapalı Havzası içerisinde yer almaktadır (**Levha 2.1**). Aksaray ili sınırları içerisinde Aksaray'ın jeolojik yapısının şekillenmesinde rol alan dağlar bulunmaktadır (İzbirak, 1984: 87). Bu dağlar arasında en başta Melendiz Dağları silsilesi içerisinde yer alan sönmüş bir volkanik dağ olan Hasan Dağı gelmektedir (Sür, 1972: 13-20). Aksaray ilinin güneydoğusunda yer alan Hasan Dağı 3268 m yüksekliğe sahip, aşınımdan çok az etkilenmiş şekil olarak çok taze bir stratovolkandır¹ (Erinç, 2001: 435-439). Aynı volkanik dağ silsilesi içerisinde yer alan günümüzde Niğde il sınırları içerisinde bulunan 2898 m yüksekliğe sahip Melendiz Dağı bulunmaktadır. Bahsedilen bu dağ silsilesi haricinde Aksaray ili

¹ Stratovolkan: Lav ve piroklastiklerin ardalınlı bir şekilde istiflendiği volkanlara; tabakalı volkan anlamına gelen Strato-volkan denilmektedir. Bu dağlardan fışkıran lavların akışkanlığı azdır. Dolayısıyla dışarıya çıkan lav uzağa gidemeden soğur ve sertleşir. (Koçaklı, K. Zorer, H. 2019: 155.)

sınırları içerisinde bulunan diğer bir dağ olan Ekecik Dağı 2133 m yüksekliğe sahiptir (**Levha 2.2**).

Akarsular bakımından fakir olan Aksaray ilinin en önemli temel su kaynağı Melendiz Dağından doğan Melendiz nehridir. Melendiz nehri Hasan Dağı ve Melendiz Dağı volkanik kütlelerinin kuzeyinde, Acıgöl'ün ise güneyinde yer almaktadır. Göllüdağ'ın batısından akışa başlayan Melendiz Nehri Ihlara Vadisinden geçerek Tuz Gölü'ne dökülür (**Levha 3.1**) (Özkan, 1994: 159).

Yaklaşık 16.000 km² lik alana sahip Türkiye'nin ikinci büyük gölü olan Tuz Gölü, ülkemizde kıta içi havzalarının en büyüğü Aksaray ilinin ise en önemli gölüdür (Gürbüz ve Kazancı, 2014: 1; Uygun ve Şen, 1978: 114). Tuz Gölüne doğuda Peçeneközü ve Melendiz batıda ise insu dereleri ulaşırlar. İlkbahar ve kış aylarında su oranı yüksekken yaz aylarında göl çoğunlukla kurumaktadır (Uygun ve Şen, 1978: 114). Tuz Gölü günümüzde ve tarihöncesi dönemlerde insanların hayatında önemli bir yer tutan tuzun hammaddesidir (**Levha 3.2**).

Aksaray ilinin kuzeydoğu, doğu ve güney tarafında volkanik hareketlilik sonucu meydana gelen plato sahaları bulunmaktadır. Bunlar doğuda bulunan Nevşehir platosuna kadar uzanmaktadır. Üzerindeki çoğu sayıda obruktan adını alan Obruk platosu da il sınırları içerisinde bulunmaktadır (Tümer, 2018: 24). Plato sahası içerisindeki en önemli volkanik oluşum Ihlara Vadisi'dir. Vadi, Güzelyurt ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Ihlara Vadisi, Hasan Dağı volkanından püsküren lavların Melendiz Nehri tarafından aşındırılması sonucu oluşmuştur. Neojen yaşlı volkanitlerin Melendiz Nehrinin aşındırması ve tektonik olaylar sonucu vadinin her iki yanında dik falezler şeklinde uzanan benzersiz bir jeomorfolojik yapı oluşmuştur. Derinliği 100-130 metre arasında değişiklik gösteren kanyon görünümlü vadi, Ihlara beldesinden başlayarak kuzeybatı yönünde 14 km boyunca devam eder ve Selime Beldesinde son bulur (**Levha 4.1**) (Ihlara Özel Çevre Koruma Bölgesi Yönetim Planı, 2015-2019: 5-6).

Aksaray ilinin kuzey ve güney bölümleri ova alanlarından oluşmaktadır. Aksaray-Cihanbeyli arasında geniş alüvyal düzlükler bulunur. Eski göl tabanı üzerinde yer alan bu düzlüklerin güneydoğu kesimi Aksaray ovası olarak tanımlanmaktadır. Aksaray Ovası, Konya Ovası ile Tuz Gölü'nü birbirinden morfolojik olarak ayıran

Obruk Platosunun uzantısı olarak devam etmektedir (Ersoy ve Erturaç, 2017: 844; Yazıcı, 2002: 26).

Aksaray'ın güney, doğu ve kuzey bölümünde volkanizma temelli yeryüzü şekilleri hâkimken, batısında daha düşük yükselti seviyelerine sahip küçük tepeler ve düzlükler karşımıza çıkmaktadır. Aksaray ili Nevşehir ve Niğde illeriyle benzer bir şekilde volkanizma temelli yeryüzü şekillerinin yaygın olduğu bir coğrafyadan Konya ilinin hâkim yeryüzü şekli olan düz alanlara ve ovalara geçişin açıkça görüldüğü bir fiziki coğrafya karakterine sahiptir (Yaman, İ. D. 2020: 19).

1.1. İklim ve Bitki Örtüsü

Aksaray İli tüm İç Anadolu bölgesinde görülen, yazları sıcak ve kurak kışları ise soğuk ve yağışlı karasal iklim tipi özellikleri göstermektedir. Yazları kurak ve sıcak kışları kısmen yağışlı ve soğuk olan Aksaray'ın temel bitki örtüsü bozkırdır. Deniz etkisinden tamamen yoksun olması sebebiyle Aksaray su kaynakları bakımından oldukça kısıtlı bir bölgedir. Yeterli yağış olmadığı dönemlerde tarım ürünleri kuraklıktan olumsuz etkilenir. Dolayısıyla tarım ürünlerinin başında hububatlar gelir. Aksaray'da hayvancılık önemli bir aktivite olarak karşımıza çıkmaktadır. Dağlık kısımlarda ve suyun yeterli olduğu alanlarda bağlar ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Ayrıca akarsu boylarında ve kaynak çevreleri gibi sulak yerlerde kavaklık ve söğütlükler bulunmaktadır. Yağışın diğer bölgelere oranla kısmen daha yüksek olduğu Hasan Dağı eteklerinde meşe ve dağ kavağı, karaçam, Ekecik Dağında da ardıç ve meşe ağaçları bulunmaktadır (Özkan, 1994: 159). Bu dağların Milattan Önce (M.Ö) II. binde günümüzde olduğundan çok daha fazla sık ve gür ormanlık bir alan olduğu Acem Höyük kazılarında ele geçen sedir, şimşir, karaçam, ardıç ve meşe kalıntıları ile ispat edilmektedir (Koniholm ve Newton, 1989: 285).

Aksaray İli ve çevresinin insanlar tarafından tarihin çok eski dönemlerinden itibaren günümüze kadar yaşam alanı olarak tercih edilmesinde coğrafi konumu, insan yaşamı için elverişli fauna, flora ve içilebilir su kaynağının dışında hammadde kaynakları açısından zengin bir bölge olması da etki etmektedir (Yaman, I. A. 2016: 394).

Tuz hem insanlar hem de hayvanlar için olmazsa olmaz fizyolojik temellerden biridir. Tuz tarihöncesi çağlardan beri et ve balıkları tatlandırmak, temizlemek,

korumak ve sertleştirmek için kullanılmıştır. Tuz kullanımı alışkanlığın bir parçası haline gelir gelmez, tarihöncesinde tuz açısından zengin coğrafyalarda bulunan halkların kendi ihtiyaçlarından fazlasını tuz açısından yoksul olan bölgelerdeki topluluklarla değiş-tokuş yaptıkları görülmektedir (Erdoğan vd., 2003: 13). İlerleyen zamanlarda tuzun çanak çömlek yapımında katkı maddesi olarak kullanıldığı da görülmektedir. Tarihöncesi dönemlerden itibaren bölgedeki en zengin tuz kaynağı, Alt Pleistosen'den itibaren bir çöküntü olan, Antik Çağ'da adı "Tatta" olan Tuz Gölü'dür (Erdoğan vd., 2003: 13).

Diğer bir hammadde kaynağı ise doğal cam ya da volkanik cam olarak adlandırılan obsidiyendir. Kolay kırılma ve şekil alabilme özelliği sayesinde çok eski dönemlerden beri alet ve süs eşyası yapımında kullanılan bir hammaddedir. Asidik özellik taşıyan magmanın aniden soğuk havayla temas etmesi sonucu oluşan volkanik bir kayaç türüdür. Bu hammaddenin volkanik faaliyetlerde bulunan alanlarda oluşmasının yanı sıra her volkanın obsidiyen üretmemesi de bu hammaddeyi değerli kılmaktadır (Balcı ve Altınbilek, 2010: 11). Tarihöncesi insanların çoğunlukla gündelik yaşamlarını kolaylaştıran obsidiyen, tıpkı tuzda olduğu gibi hammadde açısından yoksul olan bölgelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Nitekim bu durum da o dönem insanları arasında bir değiş-tokuş durumunu beraberinde getirmiştir.

Bölgedeki başlıca önemli obsidiyen kaynaklarına baktığımız zaman Hasan Dağı'nın Paleolitik Çağ'lar boyunca günümüzden yaklaşık 19 bin yıl öncesine kadar aralıklarla lav püskürdüğü bilinmektedir (Esin, 1998: 70). Ayrıca Hasan Dağı obsidiyeni, düşük kalitede olduğu ve yongalamaya uygun olmayan yapısı nedeniyle tarihöncesi insanları tarafından çok tercih edilmemiş ve kullanılmamıştır. Aksaray İli çevresindeki başlıca diğer kaynaklar ise; Acıgöl, Hotamış (Nevşehir), Göllüdağ, Kayırlı, Sırça Deresi ve Nenezi Dağı'dır (Cauvin ve Balkan-Atlı, 1996: 249-252). Tarihöncesi insanların hem alet yapımı hem de günlük işlerde kullandığı tuf, andezit, ponza, bazalt, riolit gibi hem sert hem de yumuşak kayalar bölgede bulunan diğer hammaddelerdir (Esin ve Harmankaya, 2007: 255).

Bir başka hammadde ise bakırdır. Bakırın kullanımı uzun zamanlar boyunca Kalkolitik Çağ ile başladığı savunulmaktaydı. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda hem Yakındoğu hem de Anadolu'da bakırın kullanımı Neolitik Çağ ile başladığı

kesinlik kazanmıştır (Duru, G. 2005: 21). Dolayısıyla insanoğlunun bakırla tanışması M.Ö 9. binlerin sonuna tarihlendirmek mümkündür. O dönem insanları doğadan topladıkları renkli taşların haricinde ham olarak buldukları bakırları da toplayarak çeşitli tekniklerle şekillendirmeye çalışıyorlardı. Sürekli yeni şeyler keşfetmeye açık olan insanoğlu artık bakırı döverek şekillendirmeyi öğrendi. Hatta daha ileriye giderek soğuk halde dövülen bakırın çatladığını ve kırıldığını görüp ısıtmayı denediler ve ısıtınca bu maddenin daha kolay işlendiğini fark ettiler (Yalçın, 2016: 6). Böylelikle insan yaşamında yeni bir hammadde kullanıma girmiş oldu. Neolitik Çağ'ın PPNB olarak tanımlanan zaman aralığında Çayönü ve Hallan Çemi ile Orta Anadolu'da 9. Bin yılda Aşıklı Höyükte boncuk, bız, iğne, kanca gibi çeşitli bakır eserler bulunmuştur (Yakar, 2014: 110). Aksaray İli sınırları içerisindeki bakır kaynağına bakıldığı zaman Alayhan yakınlarındaki Dügüz'de bakır çukuru kaynağı karşımıza çıkmaktadır (Esin, 1999: 29). Fakat Aşıklı bakır buluntularının bu kaynakla ilişkili olup olmadığı henüz bilinmemektedir.

Aksaray isminin kökeni hakkındaki bilgiler kesin olmamakla birlikte Hitit metinlerine kadar dayandığı bilinmektedir. I. Hattuşili'ye ait eski metinlerde geçen "Nenessa/Ninaša" olduğu düşünülmektedir. Perslerin bölgeyi hâkimiyet altına aldığı zamanlarda kent "Garsaura" olarak adlandırılmaktadır. Helenistik döneme gelindiği zaman kent, Kapadokya Krallığına bağlanmıştır. Kapadokya Krallığının son kralı Arkhelaos kenti yeniden inşa ederek buraya kendi adı olan "Arkhelais" ismini vermiştir. Arkhelaos'un ölümünden sonra kent, Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmiştir. Daha sonra Roma İmparatoru Cladius buraya Roma kolonicilerini yerleştirmiştir. Dolayısıyla kent "Colonia Archelais" ismini alır (Hıld ve Restle, 1981a: 207; Ramsay, 1960: 314-315). Bizans Dönemine gelindiği zaman bu isim "Taxara" olarak değişmiştir. Selçuklu Döneminde ise bu isim "Aksera/Aksara" olarak kullanılmıştır (Ramsay, 1960: 314-315; Wittek, 1970: 194, 225-226). Selçuklular devrinde Sultan II. Kılıçaslan Aksaray'a askeri bir üs kurar ve kente de "Dârü'z-zafer (Zafer Yurdu)" adını verir. Yine bu dönemde kullanılan başka bir isim ise "Dârü'l-cihad" ve "Darü's-sülaha (İyilerin/Salihlerin Yurdu)" dur (Oral, 2014: 222). Büyük olasılıkla da günümüzdeki Aksaray ismini bu son değişikliklerle almıştır.

1.2. Aksaray’da Tarihöncesi Araştırmaları

Aksaray ili farklı çağları içerisinde barındıran farklı arkeolojik araştırmalara ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin çeşitli geçiş rotaları üzerinde bulunması bu çeşitliliğin başlıca sebebi olarak gösterilebilir. Örneğin Aşıklı Höyük, Musular, Güvercinkayası, Acem Höyük gibi uzun zamanlar boyunca kazısı yapılan tarihöncesi yerleşimler ve yakın zamanda kazılarına başlanan Balıklı ve Büyük Deller yerleşimleri bölgede gerçekleştirilen kapsamlı, sistematik kazılardır.

Bölgede arkeolojik kapsamda en eski yayın I. Gelb tarafından yazılmıştır. Bu yazıda Gelb Acemhöyük’ten bahsetmiş, Acemhöyük’ün büyük ve önemli bir yer olduğuna dikkat çekmiştir (Gelb, 1939: 4). Şevket Aziz Kansu 1938 yılında Aksaray’ın kuzeybatısındaki Tuz gölünün doğusunda yer alan Çokyatan ve Ulukışla höyüklerinden bahsetmektedir (Kansu, 1939: 96-97). Bir jeolog olan H. Kleinsorge 1939/1940 yılında yaptığı bir gezide Koçhisar’daki İnceburun ve Mezgit höyükleri ile Aksaray sınırları içerisinde kalan Çokbatan (Çokyatan) karakolunun güneyindeki bir höyükten işlenmiş obsidiyen parçaları toplamış ve yayınlamıştır (Kleinsorge, 1940: 400-402). Aksaray İli ve çevresindeki ilk kapsamlı yüzey araştırması, 1951 yılında Burhan Tezcan başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sonucunda keşfedilen höyükler ve buluntular anlatılmış ve haritaları ile birlikte yayınlanmıştır (Tezcan, 1958: 517-526). Aksaray’da diğer bir kapsamlı çalışma yapan araştırmacı ise 1951-1952 yıllarında James Mellaart’tır. Konya Ovasını kapsayan geniş çaplı bir yüzey araştırması yapan Mellaart Aksaray’daki Acemhöyük gibi bazı höyüklerden bahsetmiştir (Mellaart, 1958a: 311-345). Bir diğer araştırmacı ise Ian Todd, 1964-1966 yıllarında Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde illeri ile Tuz Gölü arasında bir hatla sınırlanan alanda çalışmalar gerçekleştirmiştir. Çalışmanın gerçekleştirildiği tarihlerde Aksaray il statüsünde değil, Niğde iline bağlı bir ilçe konumundadır. Dolayısıyla çalışma sınırları içerisine günümüzde il statüsünde olan Aksaray’da girmektedir. Ian Todd’un asıl amacı; bu bölgede Neolitik Çağ’a ait yerleşim yerlerini tespit etmek ve bulunan malzemeleri Türkiye’nin diğer bölgelerinde ve Yakın Doğu’da bulunan çağdaş buluntularla ilişkilendirmektir. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen coğrafi sınırlar içerisinde geniş kapsamlı bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Aksaray sınırları içerisinde Tuz Gölü, Melendiz Nehri, Hasan Dağ’ında çalışmalar yapmıştır. Değirmen Özü, Sapmaz Köy ve Aşıklı Höyük

yerleşmelerinden elde edilen buluntular dahilinde bu yerleşimleri Neolitik Çağ'a tarihlendirmektedir (Todd, 1966: 43-48; Todd, 1980). 1966 yılı çalışmalarında Aksaray İlinin Ortaköy ilçesinde Kabakulak yerleşmesinde yapılan araştırmalar sonucunda elde edilen buluntular incelendikten sonra Kalkolitik Çağ'a ait malların olduğu ortaya çıkmıştır (Summers, 1991: 125-131). David H. French, 1974-1980 yılları arasında gerçekleştirdiği çalışmada, Roma yolları konusu üzerinde çalışmıştır. Yapmış olduğu bu çalışma sonucunda Aksaray'daki çeşitli yolları ve güzergâhları kayıt altına almıştır (French, 1981). 1986 yılında Masao Mori ve Sachihito Omura başkanlığında Kırşehir, Nevşehir ve Yozgat il sınırlarında başlayan yüzey araştırması kademeli bir şekilde sınırlarını genişleterek ilerlemiş ve Aksaray İlini de araştırmaya dâhil etmişlerdir. Bu çalışma kapsamında Yassıören'de Neolitik ve Kalkolitik Çağ' ait buluntular ve Güzelyurt'ta Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Çanak Çömlek parçaları bulunmuştur. Daha sonraki yıllarda ise çalışma sınırları daha da genişletilmiştir. Bu çalışma kapsamında Aksaray sınırları içerisinde bulunan Ortaköy ilçesinin 3 km kuzeydoğusundaki Değirmen Özünde vadi yamaçlarında obsidiyen ok uçları ele geçmiştir. Diğer obsidiyen buluntu alanı ise Sapmaz köyün 2 km güney batısındaki İninönü'dür. Aksaray'ın Ortaköy ilçesine bağlı Sarıkaraman ve Çiftevi köylerinde tunç çağlarına ait buluntular da yine bu çalışma ile tespit edilmiştir (Omura, 1990: 71-72; Omura, 1992: 542-550).

Bölgedeki diğer bir araştırma ise 1993 yılına gelindiği zaman yapılmıştır. Ufuk Esin başkanlığında Aksaray, Niğde ve Nevşehir İlleri Yüzey Araştırması adlı çalışma 2001 yılına kadar devam etmiştir. Bu çalışmanın çıkış noktasını Aşıklı Höyük oluşturmaktadır. Bu çalışma kapsamında çanak-çömleksiz döneme tarihlendirilen Musular ve Yelibelen Tepesi ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen Höyük, Çeşmetepe ve Toptepe yerleşimleri tespit edilmiştir. Bu yerleşimler haricinde araştırma kapsamında çok fazla Tümülüs'te tespit edilmiştir. Araştırmanın ikinci etabında doğal ve tarihi çevrenin daha iyi anlaşılmasına yönelik ön araştırma niteliğinde çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Gülçur, 1994: 193-195). 1995 yılında aynı çalışma Doç. Dr. Fuat İnce'nin Prof. Dr. Ufuk Esin'e yapmış olduğu teklif sonrası ortak çalışmaya dönmüş ve Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Ortak Yüzey Araştırması adını almış ve çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar daha kapsamlı bir şekilde devam etmiştir. GPS ve uydu çalışmaları haricinde, daha önceden tespit edilen yerlerin dönemlere

göre arazinin hangi kısmına yerleştğini açığa çıkarmaktadır. İlerleyen yıllarda devam eden çalışmalarda Çanak-Çömleksiz işlik ya da düz yerleşme olarak tanımlanabilecek yerleşimler tespit edilmiştir. Karasu Vadisi'nde yapılan araştırmalarda, çakmaktaşı ve obsidiyen yataklarının taranması, bitki türlerinin saptanması ve polen analizi ve burgulama yöntemiyle karot alınması gibi başlıklar altında gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında Karasu Vadisi, Bekârlar Yöresi, Alanyurt Çevresi, Eski Sofular ve Camiliören-Yalman Çevresi Kayırlı-Nenezi Dağı, Narlı Göl üçgeni ve Çeltekk Köyü-Çanlı Kilise Güzergâhı olarak adlandırılan alanlarda çalışmalar yürütülmüştür. Musularkayası-Musular Tepesi, Nenezi Dağı-Gösterli, Çanlı Kilise Say Yolu-Karaören Höyük ve 4 höyük, 20 tümülüs, 2 düz yerleşme ve 11 antik eski yol kalıntısı ise bu çalışmalar sonrasında keşfedilen yerlerdir. (Esin, Gülçur ve Kurar, 1998: 233-234; Esin, Gülçur ve Özel, 1999: 187-188; Gülçur, 1997a: 401-406; Gülçur, 2000a: 149-152; Gülçur, 2001: 141; Gülçur, 2002: 271-274; Gülçur, 2003a: 181-185).

2008 yılında 1993 ve 2001 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri yüzey araştırmasının “Orta Anadolu Tarihöncesi Yerleşmeleri ve Kültürel Çevre” başlıklı bir TÜBİTAK projesi ile Prof. Dr. Sevil Gülçur başkanlığında bir ekip ile devam ettiği görülmektedir. Araştırmanın temel hedefi 1993 ve 2001 yıllarında tespit edilen Kalkolitik Çağ'a tarihlenen buluntu yerlerinin yeniden ziyaret edilmesi, net konumları ve malzeme dağılımının GPS yoluyla belirlenmesidir. Çalışmada Melendiz Dağı'ndan çıkan ve Tuz Gölü'ne dökülen Melendiz (Uluirmak) havzası makro bölge olarak belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonucunda tespit edilmiş Çanak-Çömlekli Neolitikten Kalkolitik Çağ'ın sonuna tarihlenen yerleşmeler ve hammadde kaynağı, akarsu, yollar ve benzeri (vb.) unsurlar belgelenerek teknolojik aletler sayesinde haritalara eklenmiştir. Temelini Kalkolitik Çağ'a ait yerleşim yerlerinin bulunmasını ve elektronik ortamlara eklenmesini oluşturan bu çalışmanın Kalkolitik Çağ'a ait modelini Güvercinkayası yerleşmesi oluşturmaktadır (Gülçur vd., 2010: 319-321).

Bir diğer uzun süreli çalışma ise “Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Obsidien Yüzey Araştırması” başlıklı çalışmadır. Nur Balkan Atlı başkanlığında yürütülen çalışmalar 1995 ve 1996 yıllarında gerçekleştirildikten sonra bir ara verilmiş ve 2007-2012 yıllarında tekrar devam etmiştir. Bu çalışmanın amacı Kapadokya bölgesindeki bütün

obsidiyen kaynaklarını ve bu kaynak yakınında varsa atölye ve bu atölyeye giden yolları tespit etmektir. Çalışma kapsamında Aksaray İli sınırları içerisinde yer alan Nenezi Dağ'ında araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Aksaray'ın Gülağaç İlçesine bağlı Bekârlar Köyü'nün doğusunda bulunan Nenezi Dağ'ında obsidiyen yatakları ve işlik alanı tespit edilmiştir. Bulunan obsidiyenlerde renk çeşitliliği dikkat çekmektedir. Gri-yeşil renkli, siyah renkli ve kahverengi-kahve renkli noktalı kırmızı obsidiyenler tespit edilmiştir. Bulunan obsidiyenler Çatal Höyük ve Aşıklı Höyük buluntuları ile benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bahsi geçen yerleşmelerin buradan obsidiyen aldığı ve söz konusu kaynakların hangi dönemlerde kullanıldığı gibi durumlar hakkında yorumlar yapılabilmektedir. Devam eden çalışmada Aksaray sınırları içerisinde bulunan Selime/Yaprakhisar ve Bunuş'ta yoğun obsidiyen bulunmuştur. Çanak Çömlek bulunmaması buraların Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait olabileceğini düşündürmektedir. Araştırma kapsamında Nenezi Dağ'ında bulunan obsidiyenler göz önünde bulundurularak aynı lokasyonda sistematik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Çeşitli renkte obsidiyen bulunan Nenezi Dağ'ında yoğunlukla Neolitik ve Kalkolitik buluntular ve atölye kalıntıları mevcuttur. Bunun dışında az da olsa Kalkolitik buluntulara da rastlanılmıştır (Balkan-Atlı ve Cauvin, 1997: 293-299; Balkan-Atlı ve Cauvin, 1998: 219-222; Balkan-Atlı vd., 2008: 330; Balkan-Atlı vd., 2011: 266-269).

Bölgede yürütülen bir diğer çalışma ise Mehmet Tekocak başkanlığında 2010 ve 2011 yıllarında gerçekleştirilen, "Aksaray İli, Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçören ve Eski İlçeleri Yüzey Araştırması" başlıklı bir çalışmadır. Geçmiş Paleolitik Çağ'a kadar uzandığı düşünülen Aksaray'da gerçekleştirilen yüzey araştırmaları ve kazıların büyük bir kısmı Prehistorik, Protohistorik ve Bizans Dönemi üzerindedir. Arada kalan Klasik, Helenistik ve Roma dönemi çalışmalarının oldukça az olması ve arada kalan boşluğun doldurulması bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki temel amaçtır. Çalışma kapsamında Aksaray Merkez, Eski, Ortaköy, Ağaçören ve Sarıyahşi ilçeleri ve buralarda bulunan 11 kasaba ve 15 köy hızlıca taranmıştır. Yapılan taramalar sonucunda bölgede Klasik ve Roma Dönemlerine ait buluntuların varlığı tespit edilmiştir (Tekocak, 2012: 20-22).

Aksaray sınırları içerisinde yürütülen bir başka çalışma 2015-2019 yılları arasında gerçekleştirilen "Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması" başlıklı çalışmadır.

İrfan Deniz Yaman başkanlığında başlayan çalışmalar, tarihöncesi insanların henüz yerleşik hayata geçmediği, tarımın keşfedilmediği ve hayvanların evcilleştirilmediği zaman dilimi olan Paleolitik Çağlar üzerindedir. Çalışmanın asıl amacı; Aksaray'ın komşusu olan Niğde ve Nevşehir illerinde Paleolitik Çağ'a ait buluntuların tespit edilmesine karşın bu buluntuların Aksaray sınırları içerisinde de olup olmadığını öğrenmektir. Çalışmalar Sevinçli Kasabası, Uzunkaya Köyü, Yuva Kasabası, Akhisar Köyü, Hasan Dağ'ın Aksaray sınırlarında kalan kuzey ve kuzeybatı yamacı, Aksaray il merkezinin kuzeyinde ve batısında bulunan alanda gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar dâhilinde Orta ve Alt Paleolitik döneme tarihlendirilebilecek malzemeler ve el baltası, yonga, dilgi, kazıyıcı aletler, çakmaktaşı hammadde kaynağı ve hammaddeden yapılan aletler bulunmuştur. Bunun yanı sıra 7 adet doğal mağara ve farklı yerlerde yontmataş buluntular tespit edilmiştir. Hasan Dağ'ında yapılan araştırmalarda dağınık halde küçük ve büyük boyutlu obsidiyen parçaların bulunması, araştırma başkanının aklına acaba yakınlarda bir hammadde kaynağı mı var sorusunu getirmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda Bozboyun tepesinin kuzey yamacında obsidiyen hammadde kaynağı tespit edilmiştir (Yaman, İ. D. Aydın ve Yaman, I. A. 2016: 804-807; Yaman, İ. D. Aydın ve Yaman, I. A. 2018: 14-16; Yaman, İ. D. Yıldız ve Yaman, I. A. 2019: 328-330; Yaman, İ. D. vd., 2019: 310-312).

Aksaray ilindeki son arkeolojik araştırma, “Aksaray Yüzey Araştırması İlk Yerleşik Topluluklar” başlıklı bir araştırmadır. Dr. Öğr. Gör. Nurcan Kayacan başkanlığında İstanbul Üniversitesi, İsrail Hebrew Üniversitesi, ABD Arizona Üniversitesi ve Fransa Centre National de la Recherche Scientifique Üniversitesinden katılımcıların bulunduğu çok uluslu bir çalışmadır. Çalışma 2016 yılında başlamıştır. Araştırmanın amacı; tarihöncesi insanların göçer yaşam biçimini terk etmeye başlayarak yerleşik yaşama geçiş sürecini daha iyi anlamaktır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olunursa, Pleistosen'den Holosen'e geçişten sonra değişen iklim koşullarıyla yerleşik yaşama geçen insanların Aksaray ilindeki tek örneği Aşıklı Höyüğü'nün erken evrelerinde görülmektedir. Dolayısıyla bu değişim dinamiklerinin tek bir yerleşme ile açıklanamayacağından ötürü Aşıklı'nın erken tabakaları ile çağdaş farklı yerleşimler ve verilere ihtiyaç duyulması bu çalışmanın asıl amacıdır. Araştırmanın diğer bir amacı ise; bölgede avcı-toplayıcı, gezgin toplulukların varlığının

araştırılmasıdır. Çalışmalar Aksaray Merkez, Gülağaç ve Güzelyurt ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde Paleolitik, Epipaleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik dönem özelliği taşıyan buluntular tespit edilmiştir. Melendiz Nehri'nin kollarından olan Karasu Havzası ve hemen doğusunda bulunan Nenezi ve Göllüdağ volkanik oluşumları, hem obsidiyen ve bazalt gibi hammadde kaynakları hem de tarihöncesi insanların yer seçiminde olmazsa olmazı olan su kaynağına yakınlık açısından bölge yaşanılabilir bir ortamdır. Buluntu alanları içerisinde öne çıkan alanlardan ilki Balıklı'dır. Çoğunluğu Göllüdağ kaynaklı olan çok sayıda obsidiyen aletler, mikrolitler bulunmuştur. Karasu Havzasındaki diğer buluntu alanı ise Pınarlı Kaya Sığınağıdır. Burada farklı dönemlere tarihlendirilen obsidiyen buluntulara rastlanılmıştır. Yoğun obsidiyen buluntu veren bir başka bölge ise Sevinçli Kasabası'nın güneyinde yer alan İğdeli Mevkii'dir. Bir başka buluntu alanı ise İhlara Vadisi'dir. İhlara Kasabası ile Ilısu Köyü arasında kalan sırtlarda yoğun obsidiyen buluntulara rastlanılmıştır. Bu sırtlardan biri olan Çat Mevkii'nde Epipaleolitik, Çanak Çömleksiz Neolitik'in geç evreleri, Kalkolitik ve Demir Çağına ait buluntular saptanmıştır. Araştırma sonuçlarına ve elde edilen verilere göre, bölgede Paleolitik, Epipaleolitik ve Neolitik dönemin farklı evrelerinin olduğu anlaşılmıştır. Orta Paleolitik dönem buluntuları tekil olarak bulunurken, Epipaleolitik döneme tarihlendirilen buluntular yüksek ve kayalık alanlarda bulunmaktadır. Bu alanlar Çanak Çömleksiz Neolitik dönemin geç evrelerinde de kullanılmıştır (Kayacan vd., 2019: 196-201).

Kapadokya Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Aksaray ilinde, yukarıda da anlatıldığı üzere çok sayıda arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiş olup, yapılan çalışmalar bölge tarihine ışık tutar niteliktedir. Dolayısıyla bu çalışmalar sayesinde Aksaray'ın tarihinin, insanlığın en eski periyodu olan henüz tarımın ve hayvancılığın keşfedilmediği, konar-göçer ve avcı-toplayıcı yaşam biçiminde oldukları Paleolitik Çağ olarak adlandırılan zaman diliminden başlayarak günümüze kadar kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir.

Aksaray İli ve çevresinin çeşitli dönemlerde yaşayan topluluklar tarafından yaşam alanı olarak tercih edilmesi tesadüfi bir olay değildir. Bu tercihin nedenleri arasında en önemlisi insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan su kaynağı gelmektedir. Bunu izleyen nedenler arasından zengin fauna, flora ve hammadde

kaynakları başlıca sebeplerdir. Bu coğrafyada yerleşik yaşama geçişin en erken izlerinin görüldüğü Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a ve diğer Çağlara ait yerleşimler bulunmaktadır. Örneğin Aşıklı Höyük kazıları hala devam etmekte ve bölgenin Neolitik Çağ'ı hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Epi-Paleolitik Dönem boyunca avcı-toplayıcı ve konar-göçer yaşam tarzında olan tarihöncesi insanların yerleşik yaşama geçmesi, bu geçiş sürecinde doğal çevre gibi etkenlerin en iyi şekilde ortaya konulması Aşıklı Höyük sayesinde. Yapılan kazılar tarihöncesi insanları hakkında somut deliller ortaya koymaktadır. Tez konusu kapsamı içerisinde olan Neolitik ve Kalkolitik Çağ zaman aralığında Aksaray sınırları içerisinde Aşıklı Höyükten sonra Musular, Gelveri-Yüksek Kilise, Güvercinkayasası ve yüzey araştırmaları sırasında bulunan, bahsedilen zaman aralığına tarihlenen yerleşimler bulunmaktadır. Gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar sonucunda fauna, flora, su kaynakları ve hammadde açısından zengin olan doğal çevre tarihöncesi insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için oldukça elverişlidir. Dolayısıyla Aksaray ili ve çevresi tarihöncesi insanların yerleşik hayata geçtikten sonra gerekli olan bütün ihtiyaçlarını karşılayan coğrafi bir alandır. Devam eden çalışmalar ve yeni keşfedilen arkeolojik alanlar sayesinde Aksaray ili ilerleyen zamanlarda adından sıklıkla bahsettirecektir (Yaman, İ.D. 2019: 3539-3542).

İKİNCİ BÖLÜM

NEOLİTİK ÇAĞ

2.1. Epi-Paleolitik Döneme Genel Bir Bakış

Paleolitik Çağ ilk taş aletleri kullanan insanımsıların yaklaşık 2.5 milyon yıl önce Afrika'da ortaya çıkmasından itibaren başlayarak, Buzul çağının gerilemesi ve yerleşik yaşama geçişin başladığı Neolitik Çağ ile son bulmaktadır (Kartal, 2009: 6; Sagona ve Zimansky, 2009: 9). Bu uzun tarihsel süreçte insanlar konar-göçer ve avcı-toplayıcı olarak hayatlarını sürdürmekteydiler. En nihayetinde bu uzun süreç insanların hayatlarının standartlaşmaya başlaması, yerleşik yaşama geçiş ve hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan bitki, hayvan ve su ihtiyaçlarını yakın çevreden temin etmeleri halinde sürekli bir hareket ve yer değiştirme zorunluluğundan çıkarak bir durağanlık haline girmesi ile bu uzun tarihsel süreç son buldu. Yapılan araştırmalar neticesinde Paleolitik Çağ'ın kendi içerisinde sınıflandırmaları mevcuttur. Paleolitik Çağ kendi içerisinde Alt Paleolitik, Orta Paleolitik ve Üst Paleolitik olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Yakın zamana kadar Paleolitik Çağ'ın son evresi olarak Üst Paleolitik Dönem kavramı kullanılmaktaydı. Yapılan araştırmalar ve tekrar gözden geçirilen terminoloji sonucunda Epi-Paleolitik kavramı ortaya çıkmıştır (Kartal, 2009: 6-16; Kartal, 2022: 28).

Epi-Paleolitik Dönem öncesindeki Paleolitik Çağ insanların temel geçim kaynağı avcılık ve toplayıcılık üzerinedir. Bu tutum dönemlere göre değişiklik göstermektedir. Alt Paleolitik Dönemde Homo Habilis ve Australopithecus türlerinin ortaya çıktığı ve geliştiği gözlemlenmiştir. Ateşin kullanılmaya başlaması ile birlikte besinlerini pişirerek yiyen bu dönem insanların diyetlerinde yoğun

olarak toplayıcılık, az da olsa avlanma görülmektedir (Kartal, 2022: 28; Shea, 2019: 69-72). Homo Sapiens ve Neandertallerin görüldüğü Orta Paleolitik (Başoğlu, 2010: 345-346). ve Üst Paleolitik insanları orta ve büyük boyutlu hayvanlarla birlikte balıkları da alamaya başlamışlardır. Dolayısıyla bu insanlara “uzman avcılar” denilmektedir. Av hayvanlarının göç etmesi sonucunda Orta ve Üst Paleolitik insanları da bu hayvanların peşinden mecburi göç etmek zorunda kalmışlardır (Kartal, 2022: 28).

Paleolitik Çağlardan bilinen konar-göçer ve avcı-toplayıcı olan topluluklar, Epi-Paleolitik Döneme gelindiği zaman hava koşullarının iyileşmesi, fauna ve floranın çeşitlenerek zenginleşmesi sayesinde geniş coğrafyalara yayılarak hem yerleşik hem de göçebe hayatı birlikte yaşayan yarı göçebe topluluklar haline gelmişlerdir (Duru, G. 2018: 159; Ereğ, 2017: 379). Aynı zamanda sıcaklık seviyesindeki artış toprağa etki etmiş, dolayısıyla hem doğaya hem de insana yeni bir yaşam biçimi kazandırmıştır (Aytan, 2021: 979). Bahsedilen yeni yaşam biçimi ve Epi-Paleolitik insanları hakkındaki bilgiler aşağıda verilecektir. Ayrıca Anadolu üzerinden değerlendirildiği zaman sadece Akdeniz kıyıları değil, birçok bölge yaşanılabilir duruma gelmiştir. İklim koşullarının iyileşmesi sonucunda eriyen buzullardan ötürü deniz seviyelerinde de bir yükselme olduğu görülmektedir (Kartal, 2022: 28).

Paleolitik Çağ insanlarının bilinen geçim kaynakları Epi-Paleolitik Döneme gelindiği zaman bir değişime uğramıştır. Örneğin Paleolitik Çağlardan bilinen büyük ve orta boyutlu av hayvanlarının yanı sıra Epi-Paleolitik insanları diyetlerine bir şekilde küçük hayvanları da katmışlardır. Böylelikle insanların hareketliliği daha durağan bir hal almış oldu. Dolayısıyla insanlar bilmeden de olsa yeni yaşam biçimine ilk adımlarını atmış oldular. Bu yerleşim türüne “yarı yerleşik yaşam/ yarı göçebe topluluklar” adı verilmektedir (Kartal, 2022: 28-29).

Geçim kaynakları çoğalan ve çeşitlenen Epi-Paleolitik insanları gerekli ihtiyaçlarını yakın çevreden temin edebilecekleri için durağan hale gelmesiyle (yarı yerleşik yaşama geçiş) kendinden önceki topluluklara göre var oldukları yerde hâkimiyet ve benimseme olgusunu ortaya çıkarmışlardır (Kartal, 2022: 29). Epi-Paleolitik toplulukları Paleolitik Çağ’dan bilinen avcı-toplayıcı topluluklara göre 25-30 kişilik uzmanlaşmış gruplardan oluşmaktaydı (Braidwood, 2008: 138-140; Kartal, 2009). Epi-Paleolitik insanların kaya sığınakları ve mağaraları kullandıkları bilinegelen

bir durum olsa da, dönemin başlarından itibaren ahşaptan yapılan barınakları kullandıkları da yapılan araştırmalar sonucu kesinlik kazanmıştır. Dönemin sonuna gelindiği zaman barınak konusunda daha bilinçlenerek yuvarlak planlı, çevrelerinde taş döşemeleri olan kabaca dal, saz, çamur, taş kullanarak geçici barınaklarını inşa ettikleri görülmektedir (Kartal, 2022: 29). Elbette bu insanlar ikamet edecekleri alanı rastgele seçmediler. Yıllar boyunca süregelen gözlemler sonucunda yerleşecekleri alanın potansiyelini, bitki, hayvan ve en önemlisi su ve hammadde kaynağı açısından yeterli olduğunu tespit ettikten sonra yerleşmiş oldukları düşünülmektedir (Duru, G. 2018: 159).

Gerekli durumlarda yer değiştiren yerleşiklik olgusunun tam anlamıyla oluşmadığı bu insanların kullandıkları araç gereçlere (aletler) bakıldığında zaman genellikle yontmataş, sürtmetaş, kemik ve boynuzdan yapılan aletlerden oluştuğu görülmektedir. En çok karşılaşılan alet türü yontmataş aletlerdir. Çoğunluğu çakmaktaşıdan oluşan yontma taş grubunda dilgi-dilgicik ve yonga ürünleri ağırlık göstermektedir. Fakat döneme damga vuran ve Epi-Paleolitik Dönemin karakteristiği haline gelen boyutu 5 santimetreden (cm) küçük olan tekil ve çoğul olarak kullanılabilen mikrolit olarak adlandırılan alet grubudur. Mikrolitler boyutuna rağmen oldukça kullanışlı ve etkili bir alet grubudur (Kartal, 2009: 6-16; Kartal, 2022: 29). Boyutunun küçük olmasına rağmen oldukça etkili ve kullanışlı olan mikrolitler tekil olarak ok ucu, birden fazla mikrolitin bir araya getirilmesiyle birlikte zıpkın tarzında av silahı olarak kullanılabilir. Kullanımı sadece Epi-Paleolitik Dönemle sınırlı kalmayıp kendinden sonra gelen Neolitik Çağ'da da devam etmiştir (Kartal, 2009: 6-16). Diğer bir grup olan sürtme taş alet endüstrisinin en yoğun karşılaşılan örnekleri, sürekli avuç içerisinde tutularak kullanılmasından ötürü el cilalamasına sahip olan çakıllardır. Öte yandan vurmaya dayalı kırıkların meydana geldiği taş grupları mevcuttur. Bunlar genellikle yontma taş endüstrisinde taşa şekil vermek için vurgaç olarak kullanılacağı düşünülen gruptur. Bu grup hakkındaki diğer bir görüş ise kırıkların kabuklu yemişleri kırarken veya boya ortaya çıkarmak için maddelerin öğütülmesi sonucunda oluştuğu yönündedir. Elbette sürtme taş endüstrisi anlatılan bu gruplarla sınırlı kalmamaktadır. Sürtme taştan yapılan ok, mızrak, zıpkın, havan ve havanelleri de mevcuttur (Kartal, 2022: 30).

Epi-Paleolitik Dönem insanları tarafından kullanılan bir diğer alet grubu ise kemik aletlerdir. Bu grubun diğer gruplara oranla sayısı oldukça fazladır. Çünkü Epi-Paleolitik Dönemde hayvan nüfusunda yoğun bir artış ve çeşitlilikle beraber insanların bu hayvanları diyetlerine katması sonucunda kemik sayısı ve çeşidi de artmıştır. Dolayısıyla yapılan kazılar sonucu en yoğun buluntu grubunu kemik aletler oluşturmaktadır. Bu alet grubu içerisinde en çok ele geçen nesne bızlardır (iğne). Sivri uçlu olan bu alet genellikle delme işlevinde kullanılmaktadır. Bu grup içerisinde göze çarpar yoğunlukta olan bir diğer nesne ise spatuladır. Spatulalar genellikle kazıma işlevinde kullanılmaktadır. Epi-Paleolitik Dönemde az da olsa boynuzdan yapılmış aletler de karşımıza çıkmaktadır (Kartal, 2003: 35-41; Kartal, 2009: 6-16; Kartal, 2022: 30).

Epi-Paleolitik Dönem yaklaşık olarak M.Ö 25.000/20.000-11.000/10.000 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Epi-Paleolitik Dönem iklimsel olarak Son Buzul Maksimumunun zirvede olduğu dönemler ile Younger Dryas arasını kapsamaktadır (Erek, 2017: 379). Son Buzul Maksimumu buz tabakalarının arttığı, kuraklığın ve çölleşmenin yoğun olarak görüldüğü zaman aralığıdır. Bahsedilen bu zaman aralığında Anadolu'da da soğuk ve kurak iklim tipi özellikleri yoğun olarak görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda Anadolu'nun bitki örtüsünün genellikle step olduğu kuraklığın yaşandığını destekler niteliktedir (Atalay, 1996: 9-10). Son Buzul Maksimumu belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra hava şartları iyileşmeye başlamış, sıcaklıklar artarak günümüz iklim özelliklerine benzer hale gelmiştir. Sıcaklıkların arttığı bu döneme Bølling/Allerød adı verilmektedir. Bølling/Allerød yaklaşık olarak M.Ö 14.700/12.700 yıllarına tarihlendirilmektedir. ılımanlaşan iklim sonucunda Anadolu'da buğdaygillerin hâkim olduğu bitki örtüsü görülmektedir. Fakat ılımanlaşan iklim günümüze kadar sürmeyip yerini tekrar soğuk iklime bırakmıştır (Duru, G. 2018: 161; Roberts, 2014: 76). Bølling/Allerød döneminde tahıl grupları yetişirken soğuyan iklimle birlikte bu gruplar yetişememekte ve o dönem insanları tarafından kullanılamamaktadır (Bar-Yosef, 2011: 181).

Yukarıda kısaca tanımı yapılan, buzul sonrası ısınma olarak tanımlanan ve Bølling/Allerød olarak adlandırılan dönemin sona ermesiyle birlikte, sıcaklık seviyesinin ciddi orandaki düşüşü ve soğuk hava koşullarının etkili olduğu dönem ise Younger Dryas olarak adlandırılmaktadır (Pinter vd., 2011: 248). Düşük sıcaklık

değerlerinin tekrar etkili olmasıyla birlikte toplulukların besin elde etme stratejisinde de bir takım değişiklikler oldu. Örneğin yukarıda bahsedilen tahıl grupları ılıman iklim koşullarında yetiştirmeye elverişli olduğu için, soğuk havanın tekrar etkili olmasıyla birlikte tahıl gruplarının yetiştirmemesi dönem insanının besin kaynakları üzerinde de etkili olmuştur.

Yapılan araştırmalar sonucunda Yakındoğu'da Epi-Paleolitik Döneme ait kültürel kompleksler saptanmıştır. Bu kültürler genellikle Levant ve Zagros bölgelerinde görülmektedir. Anadolu Epi-Paleolitiğinin bu şekilde kültür kompleksleri ile tabir edilmesi şu an için çok doğru olmamaktadır (Kartal, 2009: 45). Bu durumun nedeni ise Anadolu'da Epi-Paleolitik Döneme tarihlendirilen kazı ve çalışmaların sayısının az olması dolayısıyla ortaya çıkan veri yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

İnsanoğlu var olduğu günden itibaren doğa ile iç içe ve bir mücadele halindedir. İlk zamanlarda doğaya hükmedemeyen insan, değişen doğaya ayak uydurarak yerleşim yerlerini değiştirmişlerdir. Dolayısıyla göçebe yaşam tarzında olan insanlar iklimin ve doğal çevrenin onlara sunduğu şekilde yaşamlarını sürdürmüş ve sürekli kendine uygun doğa arayışı içerisine girmişlerdir. İklim coğrafyanın önemli unsurlarından birisidir ve bu nedenle insanlar üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Barlas-Şimşek, 2015: 1). Buzul ve buzullar arası dönemlerde meydana gelen ortam değişimlerinin en önemli sebebi şüphesiz iklimdir. Ayrıca iklim değişikliği, bitki ve hayvan popülasyonundaki çeşitliliğinde temel nedeni olmuştur (Şenkul, Özdemir ve Eastwood, 2012: 1-2).

Yaklaşık 2.5 milyon yıldır devam eden Pleistosen Dönemin sona ermesiyle birlikte günümüzde halen içinde bulunduğumuz Holosen Dönem başlamıştır. Holosen Dönemle birlikte iklim koşullarında bir iyileşme başlamış, sıcaklık seviyesi yükselmiştir. Younger Dryas olarak adlandırılan soğuk iklim kuşağının yaklaşık olarak 11.700 yıl önce sona ermesiyle birlikte hızlı bir ısınma dönemi başlamıştır (Turoğlu, 2011: 296-298). Holosen Dönemde sıcaklığın ve yağışın artmasıyla birlikte buz kütleleri erimiştir. Böylelikle deniz seviyelerinde büyük oranda artış olmuştur (Smith vd., 2011: 1846-1849). Holosen Dönem başladığı andan itibaren günümüz sıcaklık seviyesine sahip olamamış, zaman zaman ara soğuk dönemler yaşanmış, iklimsel dalgalanmalar tespit edilmiştir. Ancak bu ara soğuk dönemler Younger Dryas ile karşılaştırıldığı zaman daha ılıman iklim olduğu anlaşılmıştır. Yaklaşık

olarak M.Ö 11.700 yıllarında başlayan Holosen Dönemin günümüz hava koşullarına yakın iklimsel özelliklerin yaşanmaya başlaması yaklaşık M.Ö 6000 yıllarında olmuştur. Bu dönemden itibaren Holosen etkileri hissedilebilir şekilde yaşanmaya başlamıştır (Burroughs, 2005: 48; Turoğlu, 2011: 298).

Holosen Dönemle birlikte iklim ve bitki örtüsü değişiklikleri başlamış, toprak oluşumu ve faunal göçler gibi önemli değişimlerde gözlemlenmiştir. Fauna ve floranın çeşitlenerek artması ve günümüz bitki örtüsünün oluşmasında bu dönemin etkisi oldukça büyüktür (Şenkul, Özdemir ve Eastwood, 2012: 1-2). Sıcaklığın artmasıyla birlikte orman alanları genişlemiştir. Anadolu'nun orta kısımlarında görülen çöl tipi stepler ve otsu vejetasyon, yer yer step ormanlarla kaplanmıştır (Atalay, 1992: 11; Özdemir, M. A. 2004: 178-179).

İklimin iyileşmesi fauna ve floranın çeşitlenmesiyle birlikte insanlar toplayıcılıktan üretime, konar göçerlikten yerleşik yaşama geçmişlerdir. Örneğin Lübnan-Suriye ve Güneydoğu Anadolu ile bereketli hilâlin² (**Levha 4.2**) kuzey kesimlerinde yaşayan insanlar mağarada yaşarken iyileşen hava koşulları sonucunda açık alanlarda yaşamaya başlamışlardır. Yine bu dönemde insanların göl veya nehir kenarlarına ilk yerleşimlerini kurmaya başladıkları görülmektedir (Atalay, 1992: 10). Yukarıda özellikleri ile anlatılan Epi-Paleolitik Dönemin sona ermesiyle birlikte ardından gelen tarihsel sürece Neolitik Çağ adı verilmektedir.

2.2. Neolitik Çağ

“Neolitik” Yunanca da yeni anlamına gelen “neos” ve taş anlamına gelen “lithos” sözcüklerinin birleşiminden oluşan bir kelimedir (Sevin, 2003: 18). Konar-göçerlikten yerleşik yaşama, avcı-toplayıcılıktan tarıma geçişin yaşandığı devrim olarak adlandırılan Neolitik Çağ yaklaşık M.Ö 10.000 – 6.000 yılları arasına tarihlenmektedir (Öztan, 2009a: 2). Neolitik Çağ hakkında çeşitli fikirler ve tartışmalar mevcuttur. İlk olarak 1865 yılında İngiliz araştırmacı John Lubbock tarafından taş aletlerin Paleolitik Çağ'dan farklı olduğu gerekçesiyle Neolitik Çağ terimi kullanılmıştır. Birçok araştırmacı tarafından farklı görüşler sunulan ve

² Günümüzde Orta Doğu olarak bilinen coğrafyadır. Lübnan, Suriye, Irak, Türkiye'nin Güneydoğusu ve Mezopotamya'yı kapsayan alandır. Zagros dağlarından başlayıp doğuya doğru gelen Toroslar ile batıya yöneldikten sonra güneye doğru Amanos, Lübnan ve Karmel Dağları ile oluşan alana verilen isimdir. Bu alan ekvatora doğru bakan bir hilal şeklinde olduğu için Bereketli Hilal tanımı kullanılmaktadır. (Braidwood, 1995: 136-137)

tartışmalara sebep olan Neolitik Çağ, Gordon Childe tarafından Neolitik Devrim olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda ilk köy yerleşimleri olabilecek alanların kurulmaya başladığını, bir takım yabani bitkileri insanların kendi kültürlerine kattıklarını ve bazı hayvanların yine bu dönemde evcilleştirildiğini söylemektedir (Childe, 1952: 23; Tekin, 2019: 135; Trigger, 1989: 250; Wright, G. 1971: 450-451).

Neolitik Çağ hakkında gerçekleştirilen ikinci bir tartışma konusu ise Neolitiğin nerede başladığı veya ortaya çıktığı yönündedir. Ciddi bir tartışma nedeni olan Neolitiğin nerede başladı sorusu bir takım araştırmalar sonucunda “çekirdek bölge³” de ortaya çıkmış olduğu fikri uzun süre gündemde kalmıştır (Tekin, 2019: 140). James Henry Breasted bu konunun sadece arkeoloji ile tanımlanamayacağını düşündüğü için doğa bilimcilerden yardım istemiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda “Bereketli Hilal”in çevresinde kuzeyde Toroslar, doğuda Zagros Dağının Suriye’ye bakan eteklerinde olduğunu öne sürmüştür (Breasted, 1916). Genellikle bu görüş kabul edilmiştir.

Tarihsel süreç içerisindeki önemli kırılma noktalarından birisi olarak kabul edilen Neolitik Çağ, insanların uzun yıllar boyunca küçük gruplar halinde, asıl kaygılarının beslenme ve korunmaya dayalı olduğu konar-göçer ve avcı-toplayıcı şekilde sürdürdükleri yaşam biçimlerindeki değişimin yanı sıra yabani bitkilerin tarıma alındığı ve hayvanların evcilleştirildiği bir besin elde etme ekonomisinin benimsenmesidir. İnsanoğlunun bu yeni yaşam şekli, farklı coğrafyalarda farklı tarihlerde gerçekleşmiştir (Özbaşaran, 2013: 1).

Neolitik Çağ Çanak Çömleksiz veya Çanak Çömlek Öncesi Neolitik Dönem ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Kenyon’un 1957 yılında Eriha/Jericho’da yaptığı kazılar sırasında yontmataş aletlerdeki yapısal değişimlerden yola çıkarak Jericho’nun en eski tabakasını Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA⁴) ve Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) olarak iki bölüme ayırmıştır (Kenyon, 1959: 35-43). Rollefson, ilerleyen yıllarda Ain Ghazal kazılarında yaptığı çalışmalar ve gözlemler sonucunda PPNB evresinde bir yıkım gerçekleştiğini ve ardından yeni bir dönem geldiğini

³ Çekirdek bölge olarak adlandırılan alan, yukarıda kısaca tanımı yapılan Bereketli Hilal olarak tanımlanan bölgedir.

⁴ PPN: İngilizcesi Pre Pottery Neolithic’in (Çanak Çömlek Öncesi Neolitik) kısaltması olarak kullanılmaktadır.

söylemektedir. Böylelikle Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme bir bölüm daha eklemek gerektiğini savunarak Çanak Çömleksiz Neolitik C (PPNC⁵) tanımını getirmiştir (Rollefson, 1989a: 138).

Dönemin kendi içerisindeki bölümlere ayrılması sadece kilden üretilen çanak çömlek yapımı gibi yeni bir teknolojinin ortaya çıkması ile sınırlı değildir. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde insanlar yerleşik yaşam biçimini benimseyerek bulundukları bölgeyi değiştirmek zorunda kalmadılar, dolayısıyla yerleşik hayata geçmek yeni mimari ve köy hayatını ortaya çıkardı. Bu insanların diyetlerine tahıllar ve evcilleştirilme aşamasındaki hayvanlar artarak eklenmiştir, fakat hayatlarının devamını sağlayan temel etken hala avcılık ve toplayıcılıktır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile birlikte çiftçiliğe, besin üretimine dayalı geçim tarzı yerleşmeye başlar ve bu durum toplumun her kademesine yansır. Dolayısıyla Neolitik Çağ'ın iki bölüme ayrılması, dönemlerin ismini aldığı çanak çömlek yapımı ve kullanımı ile sınırlı kalmamaktadır (Çakı, 1999: 42-43; Özdoğan, M. 2002a: 66; Sagona ve Zimansky, 2009: 77).

2.2.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

Çanak Çömleksiz⁶ Neolitik dönemde avcı-toplayıcılık faaliyetinin yerine tahılların kültüre alınması ile birlikte dönem insanların bir dönüşüm süreci içerisine girdikleri görülmektedir. Böylelikle araştırmalar, doğanın insanların hayatlarını zor şartlarda devam ettirebileceği, dolayısıyla tahıl toplayıcılığı yapmak zorunda kalacakları kısıtlı imkânları olan alanlarda (Filistin, İsrail ve Güney Suriye'de) gerçekleşmiştir. Sözü edilen araştırmalara ilk olarak Filistin ve çevresinde yoğunlaşmıştır. Filistin'in Güneyinde Natuf ve Kebaran olarak adlandırılan Neolitiğin öncüsü sayılabilecek kültürel oluşumların tespit edilmesi sonucunda, araştırmacılar uzun süre boyunca ilgilerini Güney Levant olarak adlandırılan bölgeye odaklamışlardır. Böylelikle 1952 ile 1958 yılları arasında Kenyon tarafından kazısı yapılan Eriha/Jericho'da Neolitik Çağ'a tarihlenen yerleşim yerinin bulunması ve Neolitik Çağ'ın başlangıç evresinde çanak çömleğin bilinmediği bir evre olması neticesiyle, Neolitik Çağ'ın ilk döneminin birbirini takip eden iki basamaktan

⁵ PPNC olarak tanımlanan bu evrenin varlığı günümüz arkeolojisinde hala bir tartışma konusudur. Bu evre tam olarak netlik kazanmamış ve anlaşılmamıştır.

⁶ Çanak Çömleksiz Neolitik terimi, çanak çömlek öncesi neolitik ve akeramik neolitik terimleri ile özdeşdir.

oluşturduğunu söyleyerek yukarıda anlatılan kronolojik ayrımı yapmıştır. (Kenyon, 1959: 35-43). Eriha/Jericho'nun en eski tabakası 13. binden 11. binyıla kadar devam etmektedir. Epi-Paleolitik Döneme tarihlendirilen bu kültür Natuf olarak adlandırılır ve bu dönemde Neolitik yaşam tarzının temelleri atılmıştır. Besin elde etme stratejilerinin büyük kısmı avcılık ve toplayıcılıktı (Cauvin, J. 1994: 36). Bu konu hakkında araştırmalar yapan bir diğer araştırmacı R. J. Braidwood Zagroslar çevresinde yoğun araştırmalar yapmıştır. Yaklaşık olarak Eriha/Jericho kazıları ile aynı dönemde Jarmo kazılarını gerçekleştiren R. J. Braidwood Neolitiği ilk kez çiftçiliğin başlangıç aşamasındaki basit bir köy toplumu veya ilk üretim toplulukları olarak tanımlamıştır (Braidwood, 1960). Dolayısıyla yerleşik hayata geçişin ve besin üretimine dayalı değişikliklerin, Yakınoğu kıyı bölgesindeki bu merkezlerden çıkarak yayıldığı düşünülmektedir.

2.2.1.1. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A (PPNA)

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin ilk evresi olan PPNA Ön Asya Holosen kültürlerinin en eskisidir. PPNA döneminin Doğu Akdeniz ve Orta Fırat Havzası için yaklaşık M.Ö 10.000'li yıllarda başlayıp 8.500'lü yıllara devam ettiği bilinmektedir (Kujit, İ. 2000: 8-9; Mellaart, 1975: 4). Neolitik yaşam tarzı Yakınoğu'nun yarı kurak iklim kuşağında bulunan Zagroslar ve Akdeniz kıyı şeridi arasında kalan bölgedeki yerli Epi-Paleolitik kültürlerden geliştiği öngörülmektedir. Dolayısıyla en çok üzerinde yoğunlaşılacak kültürler Kebaran ve Natuf kültürleri olmuştur. Her ne kadar Filistin'in erken PPNA kültürünün Natuf ile bağlantısı ve ikisinin arasındaki kültürel süreklilik araştırmacılar tarafından yoğun bir şekilde vurgulanmış olsa da, Yakınoğu Neolitiği birçok noktada Epi-Paleolitik Döneme tarihlendirilen Natuf kültüründen ayrılmaktadır. Natuf kültüründe yerleşmeler genellikle mevsimlik kamp, konar-göçer yerler iken PPNA ile birlikte yerleşimlerin büyümeye başladıkları görülmektedir. İki kültür arasındaki benzerlikler daha çok yontmataş alet endüstrisi ile ilgilidir. PPNA yerleşimlerinin yansıttığı yaşam biçimi, toplumsal örgütlenme modeli ve anıtsal eserleri, Natuf kökeniyle açıklanmayacak kadar gelişkin bir düzeyi sergilemektedir (Belfer-Cohen ve Bar-Yosef, 2000: 28).

Yerleşik hayata dair ilk köylerin ortaya çıkışı, PPNA dönemine tarihlendirilmekte ve Orta Fırat bölgesinde Mureybet, Aswad ve Güney Levant'ta Sultanyen olarak üç yerel kültür belirlenmektedir. Kültürler arasındaki ayrımlar bölgeselleşmenin yaygın

bir göstergesi olup, özellikle taş aletlerin yapımına ve biçimlerine göre ayrılmaktadır. Bu dönemle birlikte tüm yıl boyunca iskân edilen yerleşik köylerin sayılarında ciddi oranda artış olduğu söylenebilmektedir. Fakat Orta Fırat ve çevre bölgesinde bu yerleşik köy yaşamına ait tespit edilen buluntu yeri sayısı azdır. Mureybet, Şeyh Hassan ve Jerf el-Ahmar Orta Fırat bölgesindeki belli başlı PPNA dönemine tarihlenen yerleşmelerdir. Daha batıda, Halep'in kuzeyinde bulunan Tell Qaramel ve Şam yakınlarındaki Tell Aswad Orta Fırat bölgesinde yer alan yerleşmelere benzer özellik gösteren diğer yerleşmelerdir. Kuzey Mezopotamya PPNA çağdaşı kültürlerin, Diyarbakır Ergani yakınlarında bulunan Çayönü, Batman'ın kuzeyinde yer alan Hallan Çemi ve günümüzde Irak sınırları içerisinde bulunan Qermez Dere ve Nemrik yerleşimlerinde bulunmaktadır (Bar-Yosef, 1995; Cauvin, J. 2000).

Bu bölgelerde hala avcılık ve toplayıcılığa dayalı yaşam tarzı devam etse bile, yerleşmeler geçici bir konaklama özelliği göstermez. Bu yerleşmelerde yer alan yarı yeraltına gömülü birbirinden bağımsız oval konut yapıları, bir barınak olmanın ötesine geçerek belirgin bir toplumsal farklılaşmaya ve aile, akrabalık ilişkilerinin varlığına işaret etmektedir (Türkcan, 2006: 10).

PPNA topluluklarının besin elde etme stratejileri, hububat ve baklagillerin yoğun bir şekilde toplanmasına veya yetiştirilmesine dayanıyordu, ancak yabani meyve ve tohumların yanı sıra başta ceylan olmak üzere yabani hayvanların avlanması da bu dönemde hala devam etmektedir. Yukarıda anlatıldığı üzere PPNA döneminde nüfusun artışına bağlı olarak yerleşimlerin arttığı görülmektedir. Söz edilen dönemin başlarında “barınak” olarak tanımlanabilecek, dal kamış vb. malzemelerin örülerek üzerinin çamurla sıvanması ile inşa edilen yuvarlak planlı kulübeler yaygın bir şekilde görülürken, dönemin sonlarına doğru gelindiği zaman bu yapılar değişim geçirerek konuta dönüşür. Dolayısıyla bu yapılar yalnızca ikamet için kullanılan bir mekân olmaktan çıkarak besin hazırlama ve saklama gibi günlük yaşamla ilgili işlevleri de yüklenir. Mimari üzerindeki bu gelişimi en iyi ve tüm detayları ile Diyarbakır ilinin Ergani ilçesi yakınlarındaki Çayönü yerleşmesinde görmek mümkündür (Belfer-Cohen ve Bar-Yosef, 2000: 30-31; Özdoğan, M. 2002a: 68-69).

Yukarıda anlatıldığı üzere Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin gelişim aşamalarının detaylı bir şekilde izlenebildiği Çayönü yerleşmesinin dışında, bilinen en erken tarihli yerleşim yeri Batman il sınırları içerisinde bulunan ve PPNA dönemine

tarihlenen Hallan Çemi yerleşmesidir. Hallan Çemi, Çayönü ile birlikte Yakınoğu'da var olan PPNA döneminin Güneydoğu Anadolu bölgesinde ki varlığını kanıtlamaktadır. Çayönü anıtsal mimarisi ile bu dönemin mimari gelişimini en iyi yansıtan yer olma özelliğine sahipken, Hallan Çemi ise çok sayıda bezemeli taş kapları ve taş temelli dal örgü şeklinde basit kulübelere sahiptir. Bu dönem insanları doğanın güçlerinden oldukça etkilenecek dinsel inançlara yönelmişlerdir. Bu durum özellikle bir sonraki dönem olan PPNB döneminden itibaren olağanüstü tapınak inşasında ve insan ve hayvan figürünü yapımında görülmektedir. Bu figürünler oldukça gelişerek bazen Göbekli Tepe'de olduğu gibi anıtsal boylarda yapılmıştır (Aghalari, 2017: 78).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem için konaklama yeri seçimi oldukça önemli bir konudur. Bu seçimde dönem insanların dikkat ettiği bazı noktalar şunlardır: Hammadde kaynaklarına yakınlık, tatlı su kaynağına yakınlık, konaklayacakları alanın çevresinde bitki ve hayvan popölasyonunun hayatlarını sürdürebilecekleri kadar yeterli olması. Bu dönemi temsil eden yerleşmeler Güneydoğu Anadolu bölgesinde olduğu gibi Orta Anadolu Bölgesinde de saptanmıştır. Diğer bölgelerde olduğu gibi Orta Anadolu Bölgesinde yer seçiminde en önemli etken su kaynağına yakın olmaktır. Çevrede obsidiyen ve çakmaktaşı hammadde kaynakları ve hayvanların göç yolları üzerinde olmasından ötürü yoğun hayvan popölasyonuna sahip olması yer seçiminde dikkat edilen diğer özelliklerdir. Orta Anadolu Bölgesinde bahsedilen bu yerleşmelere en iyi örnek Aksaray ili Gülağaç ilçesi sınırları içerisinde bulunan, Melendiz Nehrinin yanında kurulan Aşıklı Höyüktür (Aghalari, 2017: 77-79). Aşıklı Höyük yerleşmesi tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

2.2.1.2. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B (PPNB)

Çanak Çömleksiz Neolitik A (PPNA) döneminin ardından gelen Çanak Çömleksiz Neolitik B (PPNB) dönemi, bazı yerleşmelerde PPNA döneminden sonra bir kesintiye uğrarken bazı yerleşmelerde kesintisiz olarak devam etmiştir. PPNA Döneminin sona ermesinin ardından M.Ö 9. bin yılın ortalarından itibaren başlayarak yaklaşık 2000 yıl süren PPNB dönemi kendi içerisinde gelişerek devam etmiştir. Bu evre karbon tarihlendirme sonuçlarına göre kendi içerisinde Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Kujit, 2000: 8-9).

PPNB evresinde yerleşim yerlerinin sayısında, kapladıkları alanlarda ve yerleşim karakterlerinde önemli değişimlerin yaşandığı görülmektedir (Gebel, 2002: 317). Dönemin en belirleyici özelliği yuvarlak planlı barınak olarak tanımlanabilecek yapıların yerini dörtgen planlı konutların aldığı, statü belirleyen eşyaların sayılarının arttığı, ölü gömme ve inanç sisteminin geliştiğine ait göstergelerin daha belirginleştiği bir zaman aralığı olarak tanımlanabilmektedir (Verhoeven, 2002: 5; Watkins, 1992: 68).

Güney ve Orta Levant için durum Erken PPNB evresinde belirsizdir, ancak Kuzey Levant ve Toros bölgesinde tarımsal kaynakların yalnızca yabanıl hayvanların avlanmasıyla desteklendiği açıktır. Dolayısıyla PPNA ile Erken PPNB arasında çok az belirgin bir ayrım vardır. Orta PPNB'de hayvanların evcilleştirilmesi ile ilgili buluntular tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda bu dönemin sonunda keçinin tamamen evcilleştirildiği ortaya çıkartılmıştır. Geç PPNB döneminde sığır ve koyun, evcilleştirilirken dönemin sonlarına doğru, domuz ve köpekte evcilleştirilmiştir. PPNB döneminde aynı coğrafyada olan farklı yerleşimler içerisinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde farklılık görülmektedir. Örneğin Filistin'in kuzeyinde hayvancılık yapılmadığı ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar sadece tarımsal faaliyet ve hayvancılık ile sınırlı kalmamakla birlikte, mimaride de görülmektedir. Beidha, Jericho, Ain Ghazal da dairesel planlı konutlar inşa edilirken Kuzey Levant'ta, Erken PPNB döneminde dörtgen planlı yapılar görülmektedir (Rollefson, 1989b: 168).

Erken PPNB mimarisi bir geçiş evresi olarak yuvarlak planlı yapılardan dörtgen planlı yapılara geçişin yaşandığı bir evre olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta PPNB evresi ise dörtgen planlı yapıların gelişmesi ve yerleşimlerin Doğu Anadolu bölgesi ile Kuzey Levant bölgesinde yayılım göstermesiyle belirginleşir. Geç PPNB mimarisi ile ilgili veriler oldukça sınırlıdır. Çayönü, Ain Ghazal ve Nevali Çori yerleşmeleri üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda yerleşimlerin küçülmeye başladığı ve bazı yerleşmelerin terk edildiği gözlemlenmektedir. Fakat bu durumun aksine nüfusta artış gözlemlenmektedir. Örneğin bu evrenin sonunda Nevali Çori yerleşmesi terk edilirken Çayönü yerleşmesinde mekân içlerinin daha fazla bölümlere ayrılması ve ikinci kata ait olduğu düşünülen bulguların ortaya çıkması

yerleşimlerin küçülmesine rağmen nüfusun arttığını desteklemektedir (Bıçakçı, 1998: 145-146).

PPNB dönemi yerleşimlerinde dikkat çeken diğer bir unsur da yerleşim yerlerinde bulunan kamusal veya özel amaçlı olarak tanımlanan yapılardır. Dolayısıyla Çayönü yerleşmesinde Taş Döşeli Yapılar Evresinden, Hücre Planlı Yapılar evresine kadar var olan meydan ve Nevali Çori’de kült binalarının yerleşim alanlarının kenarında inşa edilerek ayrı bir alanda toplanmış olduğu görülmektedir. Ayrıca Çayönü yerleşmesinde kafataslı yapı olarak adlandırılan alanın varlığı, PPNB dönemi ölü gömme geleneğinin ve ölü kültürünün PPNA dönemine oranla çeşitlenerek arttığını göstermektedir (Erim-Özdoğan, 2007: 77; Özdoğan, M. ve Erim-Özdoğan, 1998: 589-591; Verhoeven, 2002: 5).

PPNB döneminde mimari ve yerleşim düzeni üzerinde görülen gelişim diğer buluntu gruplarında da görülmektedir. Örneğin söndürülmüş kireçten elde edilen çimento benzeri bağlayıcı madde sıva ve kap yapımının yanı sıra yaygın olarak tabanlarda kullanılmaktadır. Terrazo adı verilen bu tabanlar PPNB dönemi öncesi varlığı bilinmekte olsa bile PPNB dönemiyle birlikte hem gelişmiş hem de kullanımı yaygınlaşmıştır. Terrazo tabanlı yapının en iyi örneği Çayönü yerleşmesinde Hücre Planlı Yapılar evresinde Terrazo tabanlı yapıda görülmektedir (Erim-Özdoğan, 2007: 76).

PPNB dönemi buluntu grupları arasında günlük kullanılan aletlerin yanı sıra takı ve süs eşyalarının varlığı dikkat çekmektedir. PPNB döneminde farklı bölgelerle ilişkilerinin daha çok geliştiği görülmektedir. Örneğin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu kökenli deniz kabuklarının değiş tokuşunun yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde koyun-keçi heykelciklerinin aniden ortaya çıkışı ve pul şeklinde halkaların ve kilden yapılmış pulların sayılarındaki artış uzak mesafelerle yapılan karşılıklı değiş tokuşun göstergesidir. Bu bağlamda uzak bölgelerle ticari ilişkilerin varlığını gösteren en önemli nesne obsidiyendir. Güneydoğu Anadolu ve Kapadokya kaynakları kullanılarak üretilmiş buluntular, obsidiyen kaynaklarının bulunmadığı bölgelerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin en yakın obsidiyen yatağına 150-160 km mesafede olan Çayönü yerleşmesinde obsidiyenin, çakmaktaşı ile eşit miktarda bulunması yoğun ticari ilişkilerin varlığını kanıtlamaktadır (Caneva vd., 1998: 203).

PPNA ile PPNB arasındaki değişimin nedeni bitki-hayvan yetiştiriciliğinin yaygınlaşması ve hala doğada yoğun olarak bulunan yabani hayvanların avlanması ile birlikte ihtiyaç fazlası ürün elde ederek artı ürünün sağlanmasıdır. Dolayısıyla artı ürün nüfus artışını da beraberinde getirmiştir (Hauptmann ve zdoğan, M. 2007: 407).

Yapılan araştırmalar sonucunda PPNB döneminin özellikleri göz önüne alındığında kronolojik ve coğrafi olarak kuzeyden güneye doğru yayıldığı kabul edilmiştir. Bu döneme ait özellikler arasında Anadolu kökenli obsidiyen, einkorn buğdayı, Anadolu ve Suriye kökenli özellikle koyun, keçi ve yaban sığırı gibi evcilleşen hayvan türleri, Mureybet ve Jerf el-Ahmar'da görülen yuvarlak köşeli dikdörtgen ve bölümlendirilmiş tam dikdörtgen mimarinin gelişimi örnek olarak gösterilebilir (Bar-Yosef ve Cohen, 1991: 190-192).

2.2.2. Çanak mlekli Neolitik Dönem

Neolitik ağ'ın başlangıcına kadar sürekli avcı-toplayıcı ve konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren insan toplulukları, tarihsel süreç içerisinde sürekli bir değişim ve gelişim içerisinde olmuşlardır. Çanak mleksiz Neolitik Dönemden, anak mlekli Neolitik Döneme geçiş evresinde Yakındoğu topluluklarında gözle görülür oranda bir değişim ve dönüşüm söz konusudur. Neolitik ağ'ın çanak mleksiz ve çanak Çömlekli olarak ayrılmasında sadece çanak çömlek yapımına başlanması esas alınmamaktadır. Dolayısıyla anak mleksiz Neolitik Dönemin sona ermesini sağlayan etkenler arasında iklim değişikliği sonucunda doğal çevredeki dengelerin bozulması ve artan nüfus sebebiyle topluluklar arasında çıkan çatışmalar başlıca sebeplerdir. Ortaya çıkan bu olumsuzluklar sonucunda insan topluluklarında çöküntüler meydana geldi. Dolayısıyla anak mleksiz Dönem topluluklarının yerleşmelerini terk etmeye başladıkları görülmektedir. Terk edilen yerlere yeni insan gruplarının gelmesi ve bu insanların kilden yapılan kapları yaygın bir şekilde kullanmasıyla birlikte başlayan zaman aralığına çanak mlekli Neolitik Dönem adı verilmektedir. Çanak mlekli Neolitik Dönem yaklaşık olarak M. 7.000 yılında başlayıp 6.000/5.500 yıllarına kadar devam etmektedir (ztan, 2009a: 16).

Çanak mlekli Neolitik Dönem kendi içerisinde Erken, Orta, Geç olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır. Bahsedilen bu ayrımlar çanak çömlek gruplarının ilk

bulunduğu yerleşim yerlerine göre adlandırılmaktadır. Dolayısıyla en eski evre, Erken Çanak Çömlekli Neolitik Jarmo ve Umm Dabagiyah evresi olarak tanımlanmaktadır. Orta Çanak Çömlekli Neolitik evre Hassuna, Geç Çanak Çömlekli Neolitik ise Samarra olarak adlandırılmaktadır (Nishiaki ve Mière, 2005: 55-58). Fakat bahsedilen bu tanımlama Kuzey Mezopotamya bölgesi için geçerlidir.

Neolitik Çağ'ın başlarında insanlar çanak çömlek yapımını bilmedikleri için günlük kullanım kaplarını ahşap ya da taşı şekillendirerek sağlıyorlardı. İlerleyen dönemlerde kendini sürekli geliştiren insanoğlu kile şekil vererek kap kacak yapmayı öğrendi ve şekil verdikleri kap kacakları pişirmeyi keşfederek çanak çömlek yapmaya başladı. Dolayısıyla Çanak Çömlek yapımı birden bire ortaya çıkan bir durum değil, insanların ihtiyaçları dâhilinde tecrübe ve birikimlerinden yola çıkarak üretilmiştir. Ayrıca çanak çömleğin üretiminde ilk ürünlerinin içerisine besinler konularak belirli işlemlerden geçirilebilecek formda olması dönem insanların besin tüketiminde köklü bir değişim olduğu da ortaya koymaktadır. Besinlerin bir kap içerisinde suyla birlikte yüksek ateşte pişmesi insanların sindirim sisteminde değişikliğe yol açmıştır. Sert tahılların kaynatılmasına bağlı olarak insanların dışlarındaki değişim ve yoğun karbonhidrat tüketimine bağlı olarak insanların dışlarında oluşan çürük sayısındaki artış bu durumu destekler niteliktedir (Harmakaya, 1997: 17; Sagona ve Zimansky, 2009: 77; Tekin, 2019: 238).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin sonunda terk edilen büyük yerleşmelere yeni toplulukların gelmesiyle birlikte yerleşimlerde ciddi şekilde küçülme görülmüştür. Bu dönemde yeni kurulan yerleşim alanlarında insanların dikkat ettikleri en önemli nokta su kaynağına yakın olmak ve yerleşecekleri alanın tarıma elverişli olmasıdır. Çanak Çömlekli Neolitik Dönem öncesinde mimari yapılarda görülen anıtsallık bu dönemle birlikte yerini daha küçük ve basit inşa edilen yapılara bırakmıştır. Dolayısıyla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden bilinen düzenli yerleşmeler ortadan kalkarak Çayönü yerleşmesinde görülen günümüz köy evlerine benzeyen taş temel üzeri kerpiç duvarlı yapılar inşa edilir. Aynı zamanda bu yeni yapılar aralarında belirli ölçüde mesafe bırakılarak, ihtiyaç halinde eklemeler yapılarak düzensiz şekilde inşa edilmiştir (Özdoğan, M. 2002a: 91; Tekin, 2019: 237).

Bu dönemde arpa, buğday, mercimek ve baklagillerin kültüre alınarak ekilip biçildiği görülmektedir. Çanak Çömlekli Neolitik dönemle birlikte insanlar hayatlarına sürü

şeklinde koyun ve keçiye de dâhil etmişlerdir. Böylelikle bu dönem insanları ikincil üretim devrimini⁷ benimsemişlerdir. Dolayısıyla dönem insanları keçi ve koyun sütünü de diyetlerine katmışlardır. İnsanlar et için iri hayvanları tercih ederken yün üretimi de bu dönemle birlikte başlamıştır. Besin stratejisinde hayvanların rolü arttıkça dönem insanları için avcılık faaliyeti yaşamsal önem taşımaktan çıkmıştır (Çıvgın, 2017: 49-51; Çıvgın, 2019: 96; Flohr vd., 2016: 23-27). Çanak Çömlekli Neolitik Dönem insanları kültürüne yukarıda anlatılan bitki ve hayvanları almasıyla birlikte doğa üzerinde söz sahibi olmaya başlamışlardır (Özbaşaran, 2011a: 9).

Çanak Çömlekli Neolitik Dönemde karşılaşılan diğer bir farklılık ölü gömme geleneklerinde görülmektedir. Önceki dönemlerde mekânların tabanları altına yapılan gömüler Çanak Çömlekli Neolitik Dönemle birlikte yerleşim dışına çıkmıştır.

Hammaddesi kil olan ve ateşle pişirilerek sertleştirilen Çanak Çömlek Anadolu’da iki grupta tanımlanabilmektedir. İlk grup “Koyu Yüzlü Açıklı Mallar” olarak tanımlanmaktadır. Bu grup Güneydoğu Anadolu bölgesinden, Marmara ve Bulgaristan’a kadar yayılım göstermektedir. Bu mal grubu oldukça kabadır ve ilk göçlerle geldiği düşünülmektedir. Son göç dalgasıyla geldiği düşünülen diğer bir grup ise “Kırmızı Astarlı Mallar” olarak tanımlanmaktadır. Bu gruptaki çanak çömleklerin hamuru ince, yüzeyi iyi açıklıdır. Bu grup Anadolu’nun batısında yaygın olarak ortaya çıkmakta ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemin son evrelerine ait olduğu tahmin edilmektedir. Yukarıda bahsedilen grupların bezemelerinde bölgelere göre farklılıklar mevcuttur (Sagona ve Zimansky, 2009: 103-105).

Örneğin Doğu Akdeniz ve Güneydoğu’da Koyu Yüzlü Açıklı Mallar yaygın kullanılmaktadır. Kullanılan kaplar arasında sığ ve yuvarlak kâseler, geniş karınlı çömlekler yaygın olanlarıdır. Kapların yüzeyi iyi açıklanmıştır ve üzerinde tırnak veya midye kenarı ile oluşturulan baskı ya da oyma ile yapılan noktalar ve kısa dalgalı çizgiler görülmektedir. Orta Anadolu Bölgesi çanak çömleğinde en dikkat çeken yerleşme Köşk Höyüktür. Köşk Höyük Koyu Yüzlü Mallarında kabartma bezemeler karşımıza çıkmaktadır. İnsan ve hayvan kabartmalarının çanak çömlek

⁷ Bir hayvandan birden fazla faydalanmaktır. Örneğin ilk üretimde hayvan kesilerek etinden ve derisinden yararlanılarak tamamen tüketilirken ikincil üretimde ise hayvan hayatı boyunca sağlıklı bir şekilde beslenerek sütünden, derisinden ve gücünden faydalanmaktır. (Tekin, 2019: 245.)

üzerinde yer alması bu yerleşmede yaşayan insanların sanatta geliştiğini göstermektedir. Neolitiğin son evrelerine tarihlendirilen Kırmızı Astarlı Mallar Köşk Höyük ve Musular'da görülmektedir. Göller Bölgesi çanak çömleği Koyu Yüzlü Mallardan, Kırmızı Astarlı Mallara geçiş evresinin en iyi izlendiği yerdir. Hacılar yerleşmesinde ilk zamanlarda donuk renkli çanak çömlek 7. ve 6. tabakalara geldiği zaman yerini kırmızı ve kahverengi astarlı mallara bıraktığı görülmektedir. Bezeme yaygın olmamakla birlikte insan ve hayvan başlı eklentilerden oluşmaktadır. Nadir olarak boya bezeme görülmektedir. Batı Anadolu'da Ulucak yerleşmesinde çanak çömlek gruplarında boya olmayışı ve baskı tekniğinin kullanılmış olması, Göller Bölgesi ile arasındaki farklılığı göstermektedir. Marmara Bölgesi Çanak Çömleğinde ise en eski grup koyu renkli açık ve çizgi bezemeli mallardır, bu grubu araştırmacılar Fikirtepe yerleşmesine bağdaştırmaktadır. Fikirtepe'de çanak çömlek grupları erken ve geç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Pendik yerleşmesinde erken evreye tarihlendirilen çanak çömlek grubu kızıl kahverengiden kirli siyaha dönen üzerinde çizgi bezeme görülen, iyi açılanmış mallardan oluşmaktadır. Geç evre grubu ise kırmızı renkli siyah astarlıdır, bu evrede çizgi bezeme artmıştır. Dolayısıyla Marmara Bölgesinde Fikirtepe ile bağdaştırılan çanak çömlek grubu Eskişehir-Kütahya'ya kadar yayılım göstermektedir (Harmakaya, 1997: 17-20; Sagona ve Zimansky, 2009: 105-109).

Özetle Neolitik Çağ içerisinde Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli ayrımı yapılması, çanak çömleğin bu zaman aralığında kullanılmaya başlanması ile tanımlanıyor olsa bile yukarıda anlatıldığı üzere, sürekli gelişen ve belirli alanlarda kendini uzmanlaştıran insanoğlunun Neolitik Çağ'ın iki bölüme ayrılması üzerindeki etkisi çanak çömlek yapımından çok daha fazlasıdır. (Özbaşaran, 2011a: 8- 9).

2.3. Neolitik Çağ'da Orta Anadolu Bölgesi

Orta Anadolu Bölgesi adından da anlaşılacağı üzere Türkiye'nin tam merkezinde yer almaktadır. Bölge güneyde Toros Dağları, kuzeyde Kuzey Anadolu Dağları, doğu ve batısında ise platolar ve küçük dağlar ile çevrili bir alandır. Bölgedeki başlıca akarsu kaynakları Karadeniz'e dökülen Kızılırmak ve Sakarya nehridir (Kuzucuoğlu, 2002: 33). Bölge günümüzde kışları soğuk, yazları sıcak ve kurak olan karasal iklim özelliklerine sahiptir. Orta Anadolu Bölgesinde hali hazırda dört havza bulunmaktadır. Bunlar, doğuda Volkanik Kapadokya, güneyde Konya Ovası, batıda

Göller Bölgesi, merkezde ise Tuz Gölü havzasıdır. Ayrıca bölgede akarsular, göller, ovalar, gibi ekolojik alanlar mevcuttur (Esin, 1998: 67; Karabıyıkoglu vd., 1997: 20; Kuzucuoğlu, 2019: 163; Özbaşaran ve Cutting, 2007: 57).

Orta Anadolu Bölgesinde Neolitik Çağ'ın varlığı bölgenin güneyinde tespit edilen buluntu yerleri ışığında bilinmektedir. Bölgenin güney kesimi kendi içerisinde doğuda Kapadokya ve batıda Konya-Karaman ovası olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 57; Thissen, 2002: 13). Konya-Karaman ovası Orta Anadolu Bölgesinin Güneybatısında yer alır, bölgede platolar ve ovalar yer almaktadır (Atalay ve Mortan, 1997: 359-381). Deniz seviyesinden yaklaşık 1000 metre yüksekliğe sahip olan bölgenin kuzeybatı ve kuzeyinde Bozdağlar ve Obruk Platosu, güneyde Sultan Dağından başlayarak Karaman ilinin güneyine kadar devam eden Toros yayının iç yamaçları, doğuda Ereğli havzası, batıda Takkeli dağ ile çevrelenmektedir (Bozyiğit ve Tapur, 2009: 138). Kapadokya Bölgesi ise, coğrafi özellik ve yıllık yağış miktarı açısından Konya Ovası ile farklılık göstermektedir. Üst Miosen dönemde başlayıp Kuvaterner zamanına kadar devam eden volkanik hareketlilik sonucu oluşan bölge yüksek dağlar, vadiler ve hammadde açısından zengin oluşumları barındırmaktadır. Dağ yamaçlarında ormanlık alanların olduğu bilinen bölge Konya Ovasına oranla avcılık, toplayıcılık ve hayvancılık için daha uygun ortam sağlamaktadır (Atalay, 1994: 197; Kuzucuoğlu, 2013: 96). Bölgede Melendiz Nehri başta olmak üzere Sultansazlığı, Tuz Gölü, Narlı Göl gibi irili ufaklı tatlı ve tuzlu su kaynakları fauna ve floranın zenginleşmesi ve dönem insanının bu bölgeyi yaşam alanı olarak seçmesinde önemli rol oynayan etkenler arasındadır (Kuzucuoğlu, 2013: 96).

Tektonik ve volkanik hareketlilik sonucu yeryüzü şekillerinin olduğu bölge, Yakınoğu'nun en önemli obsidiyen kaynaklarından bazılarının ev sahipliği yapmaktadır (Balkan-Atlı ve Binder, 2007: 217). Tarihöncesi insanları için bölgeyi çekici kılan volkanik hareketlilik sonucu meydana gelen başlıca obsidiyen kaynakları Acıgöl, Göllüdağ, Nenezi Dağ, Hasan Dağı ve Erciyes Dağı'dır. **(Levha 5.1)** Bu kaynaklardan bazıları obsidiyenin kırılma yapısı nedeniyle alet yapmaya uygun değildir (Algül, 2008: 35-36). Göllüdağ, Nenezi Dağ, Acıgöl kaynakları ise Neolitik Çağ'da sadece Orta Anadolu'da bulunan yerleşim yerleri ile sınırlı kalmayıp Kıbrıs

ve Levant gibi uzak bölgelere ulaşmıştır (Balkan-Atlı, Binder ve Cauvin, 1999: 135-136).

Obsidiyen alet ve silah yapımı başta olmak üzere sayıca az da olsa dekoratif ve süs eşyası olarak kullanımı da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Neolitik Çağ'da obsidiyenin yoğun olarak kullanılması obsidiyeni bir ihtiyaç haline getirmiştir. Hammadde kaynağına yakın olan yerleşimlerde obsidiyen yoğun bir şekilde kullanılırken, kaynağa uzak olan bölgelerde daha az kullanılmaktadır. Uzak bölgelerde obsidiyen bulunması da hammadde kaynağına yakın olan bölgeler ile aralarında ticari bir ilişki olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla uzak bölgelere giden obsidiyenin dönem için önemli olduğu yadsınamaz bir gerçektir (Yıldırım-Balcı, 2007: 31). Yontmataş endüstrisinin önemli hammaddesinden biri olan obsidiyen açısından da zengin olan bölge dönem insanı açısından çekici bir alan oluşturmaktadır.

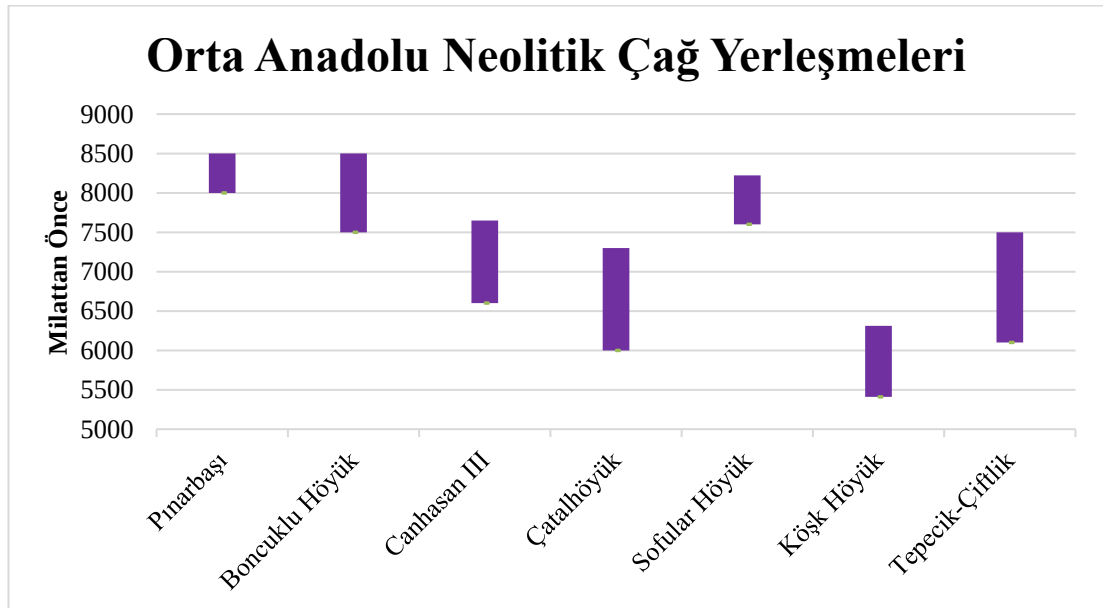
Yaklaşık olarak M.Ö 10.000 yılında başlayan Neolitik Çağ'ın, elde edilen veriler doğrultusunda Suriye, Filistin, Levant bölgelerinde geliştiği görülmektedir. Araştırmaların bölgede yoğunlaşmasının sebebi Neolitik Çağ'a tarihlendirilen yoğun buluntu ve dönem için gerekli olan bilgileri sunmasıdır (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 55). Yukarıda bahsedilen bölgeler dışında Orta Anadolu Bölgesinde de Neolitik Çağ'a tarihlendirilen yerleşmeler yaklaşık otuz yıldır detaylı bir şekilde araştırılmaktadır (Özbaşaran, 2013: 1). 1950'li yıllara kadar Neolitik Çağ'a tarihlendirilen yerleşimlerin olmadığı düşünülen Orta Anadolu Bölgesinde James Mellaart yaptığı araştırmalar sonucunda bu görüşü tersine çevirerek bölgedeki ilk iskânın Neolitik Çağ'a kadar uzandığını kanıtlamıştır (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 55).

Orta Anadolu Bölgesinde Neolitik Çağ'a tarihlendirilen ilk sistematik keşifler 1950'li yıllarda James Mellaart tarafından gerçekleştirilmiş olsa bile daha önceden tanımlanmış birkaç Neolitik yerleşim bulunmaktaydı. Örneğin 1930'lu yıllarda H. Ormenod tarafından Niğde'deki Pınarbaşı-Bor yerleşmesi tespit edilmiştir. Ardından 1940'lı yıllarda jeolog Kleinsorge Tuz Gölü yakınlarında bulunan Ilıcınar yerleşmesini tespit etmiştir. Bahsedilen yıllarda Neolitik Çağ'a tarihlendirilebilecek yerleşimlerin sayısı oldukça azdı ve Mellaart'tan önce bölgede çalışan araştırmacıların dikkatini çekmedi. Ayrıca bazı araştırmacılar bölge kronolojisinin

Tunç Çağı'ndan öncesine gitmediğine inanıyordu. Mellaart'ın araştırması sonucunda Neolitik Çağ tanımlaması bölge için dönüm noktası olmuştur. Yaklaşık aynı yıllarda David French Karaman'da bulunan Can Hasan yerleşmesini kazmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda R. Solecki Beyşehir-Suğla havzasında Suberde ve Erbaba yerleşimlerini tespit etmiştir. Yine 1960'lı yıllarda M. Ballance tarafından Köşk Höyük yerleşmesi tespit edilmiştir (**Tablo 2.1**) (Harmankaya, Tanındı ve Özbaşaran, 1997; Özdoğan, 1996: 186-187).

Yukarıda bahsedilen çalışmalardan hemen sonra bölgede Neolitik Çağ açısından önem teşkil eden araştırmalar yapan Ian Todd'dur. Gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları sonucunda Neolitik Çağ için en önemli yer Aksaray il sınırları içerisinde bulunan Aşıklı Höyüktür (Todd, 1980: 39). 1989 yılında İstanbul Üniversitesi Arkeoloji bölümünden Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında kazısı başlayan Aşıklı Höyük'te yapılan çalışmalar sonucunda yerleşim Çatal Höyükten daha eskiye tarihlendirilmektedir (Özbaşaran ve Cutting, 2007: 55). Ardından 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Arkeoloji bölümünden Mihriban Özbaşaran tarafından Musular yerleşmesinde kazılar başlamıştır. 2000 yılında ise İstanbul Üniversitesi Arkeoloji bölümünden Erhan Bıçakçı tarafından Tepecik-Çiftlik yerleşmesinde kazılar başlamıştır (**Tablo 2.1**) (Bıçakçı, 2001: 26).

Tablo 2. 1. Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler ve Yaklaşık Tarihleri



Bölgede Neolitik Çağ'ın iklimi ile ilgili bilgilerin büyük bir çoğunluğu polen analizleri ve göl seviyelerinde yapılan araştırmalara dayanmaktadır (Düring, 2006: 6). Karasal iklim tipine sahip olan bölgede ilk yerleşimin başladığı evrede iklim koşulları daha önceki dönemlere oranla biraz daha elverişli hale gelmiştir. Özellikle Holosen Dönemiyle birlikte yağış ve nemin artmasına dayalı olarak bölgede koyun, keçi ve sığır gibi hayvanların beslenme ve yaşama alanı ortaya çıkmış ve tarımsal faaliyetler için gerekli olan ortam sağlanmıştır (Woldring, 2002: 64). Bütün bunlara ek olarak söz edilen bölgede meşe ve ardıç gibi ağaçların varlığı da bilinmektedir. Ayrıca çeşitli meyveler ve kabuklu yiyeceklerin varlığı da yapılan araştırmalar sonucu kanıtlanmıştır. Dolayısıyla bahsedilen doğal çevre, iklim, fauna ve flora bölgede insanların hayatlarını sürdürebilmeleri açısından yeterlidir (Roberts vd., 2001: 730; Woldring, 2002: 65). Çoğunluğu bölgenin batı kısmında yer alan tatlı su kaynakları Neolitik Çağ'da günümüze göre daha büyük bir alanı kaplamaktadır. Dolayısıyla su açısından zengin olan bölge tarihöncesi insanları için balık tüketimini de sağlamıştır (Atalay, 2005: 123).

2.3.1. Konya-Karaman Ovası Neolitik Çağ Yerleşimleri

2.3.1.1. Pınarbaşı

Pınarbaşı Karaman ilinde, volkanik bir dağ olan Karadağ'ın kuzeybatıya doğru uzanan, Bozdağ tepesinin en uç noktasındaki bir uzantı üzerinde, Pınarbaşı mevkiinde yer almaktadır (**Tablo 2.1**) (Baird, 2007: 287). Çevresel özellikleri bakımından yerleşim etrafında bataklıklar, ovalar ve sulak alanlar bulunmaktadır (**Levha 5.2**). Dolayısıyla bölge avcılık ve toplayıcılık açısından zengindir (Baird, 2012: 184).

Yerleşmede Bizans yazıtının varlığı nedeniyle Ramsay tarafından 20. yüzyılın (yy) başlarında buluntu yeri olarak tanımlanmıştır. 1970'li yıllarda David French bölgeyi ziyaret etmiş ve yaptığı araştırmalar sonucunda erken tarihöncesi dönemler içerisinde değerlendirilebilecek bir yerleşimin olabileceğini söylemiştir. 1993 yılında Trevor Watkins Konya Ovasında yaptığı yüzey araştırmasında bahsedilen yerleşmeyi ziyaret etmiştir. Watkins yaptığı araştırmalar sonucunda bölgede kaçak kazı çukurları tespit etmiştir. Bu çukurlardan dışarıya atılan topraklar içerisinde mikrolit aletler bulmuştur. Trevor Watkins 1994 yılında alanda kazı çalışmalarına başlamıştır. Kısa

süren kazı sezonu 1995 yılında sona ermiştir. Ardından 2003 yılında Douglas Baird tarafından yerleşmede kazılar tekrar başlamıştır (Baird, 2012: 183).

Yerleşimdeki çalışmalar iki ayrı alanda gerçekleştirilmiştir. Alan (A) olarak adlandırılan kısımda küçük bir höyük yer alırken, alan (B) olarak adlandırılan kısım ise kaya sığınağıdır. A alanında Roma ve Bizans dönemi yerleşimine ait izler ve M.Ö 9. Bin yıl tabakasını örten, Tunç Çağı yerleşimine ait izler bulunmaktadır (**Levha 6.1**). Kısa süreli kazı yapan Watkins 9. Bin yıl tabakasında 3 x 1 m'lik bir alanda çalışmıştır. Elde edilen verilerin karbon 14 (C¹⁴) tarihleri sonucunda M.Ö 8.500-8.000 yılına tarihlendirilen ve içerisinde mikrolit aletler barındıran bir tabaka açığa çıkartılmıştır (Baird, 2007: 286-289; Baird, 2012: 183).

Pınarbaşı yerleşiminin içerisinde çeşitli yapı öğeleri bulunmaktadır. Pınarbaşı yerleşmesinde konut içlerinde mezarlara rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu durum ölülerini yerleşim dışına gömdüklerini göstermektedir. Ortaya çıkartılan mezarların bazılarının yanlarında kırmızı aşı boyası ve mikrolit aletler tespit edilmiştir (Baird, 2012: 194).

Yerleşmede bulunan yontmataş buluntuların büyük bir çoğunluğu Kapadokya kökenlidir. En çok görülen alet tipi mikrolitlerdir. Sürtmetaş grubu içerisinde havan, havaneli, el taşı bulunmaktadır. Büyük olasılıkla bu taşların yerleşmenin yakınındaki Karadağ'dan getirildiği düşünülmektedir (Baird, 2007: 298; Baird, 2012: 194).

2.3.1.2. Boncuklu Höyük

Konya'nın Karatay ilçesine bağlı Hayıroğlu kasabasında yer almaktadır. Çatalhöyük yerleşmesinin 9.5 km kuzeyinde bulunmaktadır. 180x120 m boyutlarında olan höyüğün ova seviyesinden yüksekliği 2 metredir. 1995-2002 yılları arasında Douglas Baird başkanlığında Konya'da gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen yerleşimde 2006 yılında kazılar başlamış, halen devam etmektedir (**Levha 6.2**) (**Tablo 2.1**) (Baird ve Baysal, A. 2012: 263; Baysal, A. 2013: 81).

Yaklaşık M.Ö 8.400-7.800 yıllarına tarihlenen Boncuklu Höyük yerleşmesinde yerleşik, avcı-toplayıcı insan topluluğu yaklaşık olarak 100-200 kişiden oluşmaktaydı (Baird vd., 2012: 232; Baird, 2014: 8703). Boncuklu yerleşmesinde yapılar oval planlı ve kerpiçten yapılmıştır. Oval planlı yapılar zamanla yerlerini

dörtgen planlı yapılara bırakmıştır. Dörtgen planlı yapılarda Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük'te olduğu gibi girişler çatıdan değildir (Baysal, A. 2013: 85-86). Boncuklu höyük gömüleri intramural tarzda hocker pozisyonunda, yerleşimlerin altına açılan çukurlar içerisinde doğu-batı doğrultusunda gömülmektedir (Baysal, A. 2013: 92). Mezar sayısı her binada farklıdır, birçok gömünün yanına hediye bırakılmamıştır (Baird ve Baysal, A. 2012: 267).

Yontmataş alet grubunda yoğunluk mikrolitlerden oluşmaktadır. Tipik üçgenimsi geometrik parçaların sayısının fazla olduğu gözlemlenmektedir (Baysal, A. 2013: 90). Yerleşme yontmataş obsidiyen hammaddesinin büyük bir kısmını Kapadokya Bölgesinden sağlamaktadır (Baird, 2014: 8703). Boncuklu yerleşmesinde 160'tan fazla boncuk açığa çıkartılmıştır. Akdeniz kökenli olan bu boncuklar ticari ilişkilerin olduğunu düşündürmektedir (Baysal, E. 2013a: 7-12).

Özetle yapılan araştırmalar sonucunda boncuklu yerleşmesinin Çatalhöyük yerleşmesinden daha eskiye tarihlendiği ve Çatalhöyük kültürünün öncüsü olabileceği düşünülmektedir (Baird ve Baysal, A. 2012: 268).

2.3.1.3. Can Hasan III

Can Hasan yerleşmesi Karaman ilinin 13 km kuzeydoğusunda Can Hasan köyünün 1.5 km kuzeyinde yer almaktadır. Karaman ovasında bulunan yerleşme Selereki nehrinin yanında kurulmuştur (**Levha 7.1**). 1969-1970 yıllarında David French tarafından kazısına başlanan yerleşim deniz seviyesinden 1000 metre yüksekliktedir. 100x100 metre boyutunda olan höyük 6.75 m yüksekliğe sahiptir (**Tablo 2.1**) (French, 1962: 27; French, Hillman ve Payne, 1972: 181).

Küçük bir alanda gerçekleştirilen araştırmalarda az sayıda yapı kalıntısı açığa çıkartılmıştır. Can Hasan III mimarisinde en dikkat çekici özellik kerpiç tuğlanın kullanılmış olmasıdır. Kerpiçler farklı boylardaki kalıplara dökülerek güneşte kurutulduktan sonra kullanılmaktadır. Dörtgen planlı olan yapılar genellikle tek odalı inşa edilirken bazen iki odalı inşa edilen örneklerde karşımıza çıkmaktadır. Bitişik olarak inşa edilen yapıların girişleri çatıdandır, fakat iki odalı yapılarda kapılara rastlanılmaktadır. Her birinin kendi duvarları vardır, dolayısıyla birbirlerinin duvarlarını kullanmazlar (French, Hillman ve Payne, 1972: 182).

Can Hasan III yerleşmesi yapılan C¹⁴ testleri sonucunda yaklaşık M.Ö 7650-6600 yılları arasında kullanılmıştır (Thissen, 2002: 16). Yerleşmede kesintisiz olarak devam eden 7 tabakanın varlığı kanıtlanmıştır. Tabakalar yukarıdan aşağıya doğru 1'den 6'ya kadar isimlendirilmiştir. Tarihlendirme çalışmalarının sonucunda yerleşim çoğunlukla Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem olarak tanımlanmıştır (Ataman, 1988: 22; French, Hillman ve Payne, 1972: 182).

Elde edilen veriler doğrultusunda yerleşmede av hayvanlarında çeşitlilik görülmektedir. Koyun, keçi, sığır, domuz, at, yoğun şekilde avlanmıştır (Payne, 1972: 193). Bitki kalıntıları üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda bazı tahılların kültüre alındığı bilinmektedir. Aynı zamanda bazı bitkiler yabani olarak hala toplanılmaktadır (French, Hillman ve Payne, 1972: 186-188).

Yerleşmedeki yontmataş endüstrisinin büyük çoğunluğunu obsidiyen oluşturmaktadır (French, Hillman ve Payne, 1972: 190). Yapılan araştırmalar sonucunda yerleşmedeki obsidiyenlerin büyük bir kısmı Kömürcü Kaletepe obsidiyen atölyesinden gelmektedir. Geri kalan obsidiyenler ise Nenezi Dağ'dan gelmektedir. Obsidiyen buluntular arasında yongalar, kazıyıcılar, uçlar oldukça sık karşılaşılan alet gruplarıdır. Yerleşmede 8 adet figürin ele geçmiştir. Ele geçen bu figürinlerden üç tanesi hayvan tasvirlidir (Ataman, 1988: 25).

Yapılan araştırmalar sonucunda Can Hasan III yerleşmesinde kullanılan kerpiçler ve mimari plan bakımından Aşıklı Höyük yerleşmesi ile benzer özellikler göstermektedir (Duru, G. 2005: 81).

2.3.1.4. Çatal Höyük

Konya ovasının Neolitik Çağ'a tarihlendirilen yerleşimlerinden birisi olan Çatal Höyük Konya ilinin 50 km güneydoğusunda Çarşamba nehrine yakın bir alanda kurulmuştur (**Levha 7.2**). Yerleşim batı ve doğu olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır (**Levha 8.1**). Doğu höyük Neolitik Çağ'a tarihlendirilirken batı höyük Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Duru, G. 2005: 82; Mellaart, 2003: 9). Tezin bu kısmında Neolitik Çağ'da iskân edilen Doğu Çatal Höyük yerleşmesi anlatılacaktır (**Tablo 2.1**). Batı Çatal Höyük ise tezin ilerleyen sayfalarında Kalkolitik Çağ yerleşmeleri başlığı altında anlatılacaktır.

Çatal Höyük yerleşmesi ilk olarak James Mellaart tarafından 1958 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında keşfedilmiş ve 1961-1965 yılları arasında yine Mellaart tarafından kazılar başlamıştır. Ardından 1993 yılında Ian Hodder tarafından tekrar kazılmaya devam edilmiştir (Hodder, 1996: 1).

Çatal Höyük'te toplam 12 tabaka tespit edilmiştir. Mellaart yukarıdan aşağıya doğru 0'dan 12'ye kadar isimlendirmiştir. Fakat Mellaart 6. Tabakada 6a ve 6b olmak üzere iki farklı evre olduğunu söylemektedir (Mellaart, 2003: 32-33).

Yerleşim mimarisi bütün tabakalar boyunca dikdörtgen planlı ve birbirine bitişik olarak inşa edilmiş konutlardan oluşmaktadır. Güneşte kurutulan kerpiç tuğlalardan inşa edilen yapıların duvarları ve tabanları sıvalıdır. Evlere girişler çatıdan sağlanmaktadır. Ayrıca odalar arasında geçişi sağlamak için kapı boşlukları bulunmaktadır (**Levha 8.2**) (Matthews vd., 1996: 306; Mellaart, 1967: 56). Çatal Höyük yerleşmesinde sembolik unsurlar dikkat çekmektedir. Bazı mekânlarda duvar resimleri, duvara açılan platformlar içerisinde bulunan hayvan kafatasları ve boynuzları bulunmaktadır. Mellaart bu yapıların kutsal mekânlar olduğunu düşünmektedir (Mellaart, 1967: 56). Çatal Höyük evleri bir önceki evin duvarları yıkılarak oluşturulan zemin üzerine inşa edilmektedir. Dolayısıyla eski yapının molozları yeni yapının temelini oluşturmaktadır. Mekân tabanlarının kat kat olmasından dolayı yaklaşık her yıl yapılarda onarım, yenilenme yapıldığı anlaşılmaktadır (Mellaart, 1967: 52-56).

Çatal Höyük yontmataş alet grubu içerisinde en yoğun kullanılan hammadde obsidiyendir. Bu obsidiyenlerin kaynağı Orta Anadolu'dur. Yapılan araştırmalar sonucunda Nenezi ve Göllüdağ obsidiyenlerinin kullanıldığı anlaşılmıştır. Obsidiyen yerleşmeye büyük çekirdekler halinde getirildiği ve burada işlenerek kullanıldığı bilinmektedir (Mellaart, 1967: 214). Dolayısıyla bu durum halkın obsidiyeni işleyebilecek kadar uzmanlaştığını göstermektedir. Dilgi, uçlar, kazıyıcılar yontmataş alet grubu içerisinde yer alırken, sürtmetaş alet grubu içerisinde ise çoğunlukla bazalt ve andezit kullanılmaktadır. Sürtmetaş alet yapımında kullanılan hammaddelerin kaynağı yerleşmenin çevresindeki Çarşamba nehrinden ve Karadağ'dan sağlanmaktadır (Wright, K. I. 2013: 369).

Yerleşmede besin elde etme ekonomisinde çeşitlilik görülmektedir. Hem kurak hem sulak hem de ormanlık alanı içerisinde barındıran Konya ovasında Çatal Höyük insanları farklı türden hayvanları tüketmişlerdir (Bogaard vd., 2013: 95-98). Yerleşmede koyun ve keçi ilk evreden itibaren evcilleştirilmiştir. Duvar resimlerinde karşılaşılan sığır ise daha geç evrelerde evcilleştirilmiştir (Mellaart, 2003: 45; Hodder, 2019: 137). Sığır Çatal Höyük insanları tarafından şölen ve özel günlerde tüketilen hayvan olması bakımından diğer hayvanlardan ayrılmaktadır. Dolayısıyla bu hayvanın farklı bir özelliği olabileceği düşünülmektedir. Sığır veya boğanın duvar resimlerinde karşımıza çıkması bu durumu destekler niteliktedir. Yerleşmede kurt, tilki, ayı, balık gibi hayvanlar da avlanmıştır. Bitki türleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda emmer ve einkorn buğdaylarının tarıma alındığı bunların yanı sıra arpa, bezelye, çitlembik, fıstık, bademin toplandığını göstermektedir (Bogaard vd., 2013: 97-99; Hodder, 2005: 11).

2.3.2. Kapadokya Bölgesi Neolitik Çağ Yerleşimleri

2.3.2.1. Avla Dağ

Paleolitik Çağ'a ait buluntular veren bir bölge olan Avla Dağ, Nevşehir ilinin 20 km doğusunda Ürgüp ilçesinin 8 km güney doğusunda Damsa Çayı'nın doğusunda yer almaktadır. Bölge en geniş kısmında 4.5 km'lik bir alanı kaplamaktadır (**Levha 9.1**) (Güngördü, 2021b: 5).

Avla Dağ'da ilk araştırma 1963-1964 yılları arasında Giorgio Pasquare tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmasıdır. Gerçekleştirilen çalışma sırasında Pasquare bol miktarda obsidiyen tespit etmesinin ardından Ian Todd tarafından bölge tekrar araştırılmıştır. Ardından Pasquare ve Todd 1965 yılında bölge hakkında ortak bir çalışma yayınlamışlardır. Araştırmacılar dağın batı yamacında yoğun obsidiyen buluntu tespit edilen altı farklı konum belirlemişlerdir (**Levha 9.2**). Diğerlerinden daha alçak konumda olan 1,2 ve 5 numaraları ile adlandırılan lokasyonlarda tespit edilen obsidiyenler hem sayıca fazla olmasından hem de nitelikleri açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu lokasyonlar Avla Dağ obsidiyen endüstrisinin merkezi konumundadır. 1,2 ve 5 numaralı lokasyonlardan daha yüksekte bulunan 3, 4 ve 6 numaralı alanlarda ele geçen buluntuların sayısı diğer alanlara göre oldukça azdır (Güngördü, 2021b: 5-6).

Yukarıda bahsedilen bölgede 2019 yılında Nevşehir ili Neolitik Yüzey Araştırması (NENESU) adında Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan Güngördü başkanlığında kapsamlı bir yüzey araştırması başlamıştır. Pasquare ve Todd tarafından araştırılan bölge yoğun erozyon sebebiyle tam anlamıyla araştırılamadığı düşünüldüğü ve günümüz teknolojileri kullanılarak alanın tekrar taranması gerekliliğinden ötürü bu çalışma gerçekleşmiştir. Çalışmada Pasquare ve Todd'un yayınladığı lokasyonlar yaklaşık olarak tespit edilerek bu alanlarda araştırmalar yapılmıştır (Güngördü, 2021b: 6-7).

Gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda bölgede yontmataş endüstrisinde en çok kullanılan hammadde obsidiyendir. Çalışmalar sırasında iki yüzeyli ok ucu parçası, tek yüzeyli üçgen veya trapezoid kesitli örnekler, kazıyıcılar, deliciler, dilgiler ve yonga parçaları ele geçen örnekler arasındadır. Baskı tekniği ile elde edilen dilgiler Avla Dağ'da karşımıza çıkmaktadır. Bu teknik Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da sıklıkla uygulanmaktadır. Ayrıca el yapımı ve bitkisel katkılı astarlı ve dış yüzeyleri aklı tarihöncesi dönemlere tarihlendirilen çanak çömlek tespit edilmiştir. Bu durum da yukarıda olduğu gibi bahsedilen bölgenin Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda kullanım gördüğünü desteklemektedir (Güngördü, 2021b: 8-9).

Avla Dağ'da insan topluluklarına ait ilk izler Neolitik Çağ'dan daha eskiye gitmektedir. Araştırmalar sonucunda tespit edilen bir çakmaktaşı üzerinde yapım ve kullanıma ait izlerin bulunması bölgenin Paleolitik Çağ insanlar tarafından kullanıldığı veya ziyaret edildiğini düşündürmektedir (Güngördü, 2021b: 8-9). Ayrıca Acheuléen el baltası ve Levallois tarzında aletlerin bulunması bölgenin Alt Paleolitik Dönem'de insanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir (Türker, 2011: 312).

2.3.2.2. Kömürcü Kaletepe

Kömürcü Kaletepe, Niğde ilinin Çiftlik ilçesine bağlı Kömürcü köyü sınırları içerisinde yer almaktadır. 1995 yılında Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Obsidiyen Yüzey araştırması sırasında keşfedilmiştir (**Levha 10.1**). 1997-2001 yıllarında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Nur Balkan Atlı başkanlığında kazılar başlamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Kaletepe'de Paleolitik, Neolitik ve Kalkolitik Çağlar'a tarihlendirilen buluntular tespit edilmiştir (Balkan-Atlı ve Binder, 2012: 73).

Kaletepe’de gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda ele geçen obsidiyenlerde gelişkin bir teknoloji izlenmektedir. Naviform çekirdekler üzerinden baskı tekniği ile dilgilerin çıkartılmasına dayanan bu teknoloji sayesinde Kaletepe uzak bölgelere ticaret yapan bir atölye konumuna gelmiştir. Alanında uzmanlaşmış ustalar tarafından kullanılan işlikte kalıcı bir mekân olmaması bu ustaların mevsimlik çalıştığını düşündürmektedir. Olasılıkla yaz aylarında buraya geldikleri için kalıcı bir yapı inşa etmemişlerdir (Balkan-Atlı, Binder ve Cauvin, 1999: 142; Balkan-Atlı ve Binder, 2012: 73-74).

2.3.2.3. Sofular Höyük

Orta Anadolu Bölgesinin güneydoğusunda, konumlanan höyük Nevşehir ilinin Ürgüp ilçesine bağlı Sofular köyü sınırları içerisinde, köyün 3 km kuzeydoğusunda yer almaktadır (**Levha 10.2**). Höyük 2011 yılında Prof. Dr. Okşan Başoğlu tarafından bölgede yürütülen yüzey araştırması sırasında keşfedilmiştir (**Tablo 2.1**). 2016 yılında Gazi Üniversitesi ve Nevşehir Üniversitesi Arkeoloji bölümü öğretim elemanlarından Dr. Öğr. Üyesi Fevzi Volkan Güngördü tarafından arkeolojik kazılar başlamıştır (Başoğlu, Güngördü ve Karakoç, 2018: 20-21).

Höyüğün en üst katmanında 13 adet geç dönem mezar buluntusu açığa çıkartılmıştır. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve öncesinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda höyük Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Sofular Höyük mimarisi, ortaya çıkartılan tek bir mekândan anlaşıldığı üzere dikdörtgen planlı ve kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Kısıtlı bir alanda kazı çalışması olmasından ötürü yerleşmenin mimarisi ve stratigrafisi tam anlamıyla açığa çıkartılamamıştır (Güngördü ve Başoğlu, 2019: 43-47).

Sofular Höyük’te 2016-2019 yılları arasında gerçekleştirilen kısa süreli çalışmalar sonucunda ele geçen yontmataş alet grubunu çoğunlukla obsidiyen oluşturmaktadır. Dilgiler, dilgicikler, uçlar, kazıyıcılar yontmataş alet grubu içerisinde. Sürtmetaş alet grubu ise sayısı az olmakla birlikte genellikle yüzey buluntusu olarak ele geçmiştir. Havan, havaneli, el taşı ve öğütme taşı sürtmetaş alet grubunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Diğer bir alet grubunu ise kemik buluntular oluşturmaktadır. En fazla ele geçen alet bızlar ve iğnelerdir (Güngördü ve Başoğlu, 2019: 49-50).

2.3.2.4. Köşk Höyük

Niğde iline 17 km mesafede, Bor ilçesine bağlı Bahçeli köyü yakınlarında Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihlendirilen höyük, 160 metrelik bir alanı kaplamaktadır (**Levha 11.1**) (Özkan, 2001: 15; Silistreli, 1984: 83). Köşk Höyük 1964-1966 yıllarında Ian Todd tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmasında tespit edilmiştir (Todd, 1968: 104). Yerleşmede ilk kazı çalışmaları 1981 yılında Uğur Silistreli Başkanlığında başlamıştır. Ardından 1996 yılında Aliye Öztan başkanlığında kazılar tekrar devam etmiştir. Kazısı yapılan Köşk Höyük yerleşmesinde Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen 3 tabaka açığa çıkartılmıştır (Silistreli, 1989: 61). Bu tabakalardan en üstteki 1. tabaka Erken Kalkolitik diğerleri ise Geç Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Bu tabakalardan elde edilen buluntular üzerinde dendrokronoloji⁸ ve C14 analizleri sonucunda Köşk Höyük'te ilk yerleşimin M.Ö 6340 yılında Neolitik Çağ'ın sonlarında başlamış ve M.Ö 4910 yılında Erken Kalkolitik Dönemde sona ermiştir (**Tablo 2.1**) (Öztan, 2005: 11).

Yerleşim mimarisi kerpiçten inşa edilen taş temelli, dörtgen planlı yapılardan oluşmaktadır. Tabanları ve duvarları sıvalı olan yapıların bir ile dört arasında değişen odaları mevcuttur. Birden fazla odası olan yapılarda odalar arası geçişi sağlamak için kapı aralıkları bırakılmıştır (Öztan, 2002: 56).

Köşk Höyük yerleşmesinde yontmataş alet grubunun çoğunluğunu obsidiyen oluşturmaktadır. Sayıca az olsa da çakmak taşı kullanımı da mevcuttur. Höyüğün Neolitik Çağ'a tarihlenen tabakasından ele geçen obsidiyenler arasında ok uçları ve dilgiler sayıca fazladır. Yongalar, uçlar, deliciler sayıca çok bulunan diğer aletlerdir (Öztan, 2007: 231). Yerleşmede yonga ve çekirdek gibi kalıntıların bulunması yongalama işleminin burada gerçekleştiğini göstermektedir (Öztan, 2002: 59). Dolayısıyla Köşk Höyük'te yaşayan insanlar arasında belirli alanlarda ustalaşmış kişiler bulunmaktadır.

Köşk Höyüğün beslenme ekonomisi tarım, hayvancılık ve avcılığa dayalıdır. Sığır, eşek, koyun, keçi yerleşmede tüketilen hayvanlardır. Bitkisel kalıntılar arasında arpa, buğday, mercimek ve bezelye tespit edilmiştir (Ergün, 2016: 93).

⁸ Ağaçlardaki halkalar üzerinden yılını ve türünü tahmin etme. (Avcı, 2007: 116.)

2.3.2.5. Tepecik-Çiftlik

Tepecik-Çiftlik höyüğü volkanik Kapadokya bölgesi içerisinde, Niğde ili Çiftlik ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Höyük volkanizma temelli yeryüzü şekillerinin oluştuğu coğrafi bir bölgede, Melendiz Nehrinin kollarından birinin yakınında konumlanmıştır (**Levha 11.2**). Höyük ilk olarak 1966 yılında Ian Todd tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Ardından 2000 yılında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Erhan Bıçakçı tarafından kazılar başlamış, günümüzde halen devam etmektedir (**Tablo 2.1**) (Bıçakçı vd., 2007: 237).

Yerleşmede gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 14 tabaka ve 4 dönem tespit edilmiştir. Her tabaka farklı numaralar ile isimlendirilmiştir. En üst tabaka (1. Tabaka) birkaç mezar buluntusu ile Geç Roma-Bizans Dönemine tarihlendirilmektedir. 2. tabaka Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilirken, 3. tabaka Neolitik Çağ'ın sonlarına, ardından gelen 4 ve 9. tabakalar ise Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait buluntuları yoğun bir şekilde tespit edilmesinden ötürü Çanak Çömlekli Neolitik Döneme tarihlenmektedir. Ardından gelen 10 ve 14. tabakalar ise Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir (Bıçakçı vd., 2007: 237-238; Çakan, 2013: 29).

Tepecik-Çiftlik Höyüğü mimarisi 3. tabaka olarak adlandırılan Son Neolitik evresinde taş su basman üzerine kerpiçten yapılmış dörtgen planlı, tek odalı yapılardan oluşmaktadır. Tabanları çamur ile sıvalı olan mekânların içlerinde günlük ihtiyaçlara göre inşa edilen fırın ve depolama alanları bulunmaktadır. 4. Tabaka mimarisinde ise aralarında açık alan bulunan dörtgen planlı bir veya birden fazla odası olan yapılar karşımıza çıkmaktadır (Çakan, 2019: 651-653).

4. tabakada 16 adet mezar ortaya çıkartılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda hocker pozisyonunda yerleştirilmiş olan ölülerin başları çoğunlukla güneye bakarken bir kısmı kuzeye bakmaktadır. Gömülerin bir kısmının yanında küçük bir çömlek ve boncuk gibi bazı ölü hediyeleri açığa çıkartılmıştır (Bıçakçı vd., 2007: 239-240).

Höyükte kesintisiz bir şekilde devam eden tabakalanma sayesinde çanak çömleğin ortaya çıkışından Erken Kalkolitik Döneme kadar gelişimini izleyebilme imkânı sunmaktadır (Çakan, 2019: 652). Yontmataş alet endüstrisinde çoğunluğu obsidiyen

oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen kazılar sonucunda iki vurma düzlemli çekirdekten elde edilen ok uçları dikkat çekmektedir. Elde edilen dilgiler verev baskı tekniği kullanılarak ok ucuna dönüştürülmüştür. Ok ucu yapımında kullanılan dilgilerin bazıları tamamlanmamış halde bulunmuştur (Bıçakçı vd., 2007: 244). Bu durum çekirdekten üretilen dilgilerin yerleşmeye getirildikten sonra ok ucu yapılma işleminin yerleşim yerinde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir. Yontmataş alet grubunun ikinci dikkat çeken buluntusu ise iki yüzeylilerdir. Sürtmetaş aletler içerisinde çay taşı ve çakıl taşından yapılan öğütme taşı, havan, havaneli, yassı balta sıklıkla ele geçen buluntular arasındadır (Bıçakçı vd., 2007: 246).

Kemik alet endüstrisinin büyük çoğunluğunu bız ve iğne gibi sivri uçlu aletler oluşturmaktadır. Büyükbaş hayvanların kaburga kemiğinden yapılan kaşık ve spatula yerleşme de az da olsa bulunan aletler arasındadır. Kemiklerde, alet haricinde at veya eşeğin phalanx kemiğinden boncuk, figürin ve düdük üretilmiştir (Bıçakçı vd., 2007: 246; Bıçakçı, Godon ve Çakan, 2012: 102).

Tepecik-Çiftlik yerleşmesinin besin ekonomisinde kızıl geyik, at, sığır, koyun, keçi, ayı, tavşan ve domuzun yoğun olarak tüketildiği görülmektedir. Özellikle Neolitik Çağ tabakalarında karşımıza çıkan öğütme taşları ve depolama alanları, Tepecik-Çiftlik halkının bölgedeki bitkileri toplayıp depoladığını ve öğüttüğünü göstermektedir (Bıçakçı vd., 2007: 247). Gerçekleştirilen arkeobotanik araştırmalar sonucunda yerleşmede arpa, nohut, emmer buğdayı ve mercimeğin yetiştirildiği düşünülmektedir (Büyükkarakaya, 2015: 112).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KALKOLİTİK ÇAĞ

Kalkolitik Çağ, Tarım Devrimi olarak adlandırılan Neolitik Çağ'dan sonra, Kent Devrimi olarak adlandırılan Tunç Çağlarından önceki zaman aralığını kapsamaktadır (Sagona ve Zimansky, 2009: 115). Neolitik Çağ'ın hemen ardından gelen Kalkolitik Çağ'ın kelime anlamı Yunanca da bakır anlamına gelen “khalkos” ve taş anlamına gelen “lithos” kelimelerinin birleşiminden türeyerek günümüzde Bakır-Taş Çağı olarak adlandırılmaktadır (Memiş, 1995: 13). Tarım ve hayvancılık yaparak geçimlerini sağlayan köy yerleşmelerinden sonra kentleşme sürecinin ön aşaması olarak tanımlanabilecek kasaba yerleşimlerine geçiş süreci içerisine girerek, sürekli gelişerek büyüyen yerleşmelerin görüldüğü Kalkolitik Çağ yaklaşık olarak M.Ö 6000-3000 yıllarına tarihlendirilmektedir. Her ne kadar Kalkolitik Çağ bakır madeninin bu dönemde işlenip kullanılması ile bu isimle anılıyor olsa bile, son dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda bakır madeninin kullanımı Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'a kadar uzandığı tespit edilmiştir (Özbaşaran, 2011a: 12). Örneğin Çayönü ve Aşıklı Höyük yerleşmelerinde bakırın dövülerek şekillendirildiği bilinmektedir (Baysal, E. 2015: 16).

M.Ö 9. Bin yılın sonlarından itibaren bakır madeni ile tanışan insanoğlu yüzey toprağına yakın kaynaklardan elde ettikleri bakır madenini, soğuk çekiçleme olarak ta adlandırılan dövme yöntemini kullanarak şekil verdikten sonra elde ettikleri nesnelerde kırılma, kopma ve çatlama gibi olumsuzluklarla karşılaşmışlardır. Ardından insanoğlu bu hammaddenin ısıtıldığında daha kolay şekil aldığını ve işlendiğini fark etmiştir. Böylelikle “pyroteknoloji” olarak adlandırılan ısı kullanımı

artık ışık, ısınma, korunma ve yemek pişirme gibi faaliyetlerin dışında teknolojik anlamda kullanıma girmiştir (Yalçın, 2016: 6). Dolayısıyla kullanımı Neolitik Çağ'ın Çanak Çömleksiz evresine kadar uzanan bakır madeni Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerine gelindiği zaman iğne, silah ve prestij nesnesi, yapımında kullanılmaktadır. Kalkolitik Çağ'da bakır madeninin kullanılmaya başlaması hammadde açısından taşın kullanımını azaltmış olsa bile, taş bu dönemde tamamen ortadan kalkmamış, ortalama düzeyde kullanımı devam etmiştir (Çiğdem, 2000: 185; Sagona ve Zimansky, 2009: 116).

Kalkolitik Çağ'da yaşayan insanların hayatlarında, Neolitik Çağ'a oranla bir takım değişimler görülmektedir. Bahsedilen dönemde tarım ve teknolojiye bir gelişim olduğu gözlemlenmiştir. Daha erken dönemlerden bilinen kemik, obsidiyen ve pişmiş topraktan yapılan aletler Kalkolitik Çağ'da az da olsa üretilmeye ve kullanılmaya devam etmiştir. Fakat Kalkolitik Çağ'da metal alet yapımının yaygınlaşması, çömlekçi çarkının ortaya çıkmasıyla birlikte seri üretime geçilmesi ve kazılarda ağırşakların yaygın olarak bulunmasına bağlı olarak dokumacılığın geliştiği görülmektedir. Öte yandan bakır madeni kullanılarak üretilen araçların tarımsal faaliyetlerde kullanılması, Neolitik Çağ'dan bilinen tarımın daha ileriye taşınmasını sağlamıştır. Bahsedilen zaman aralığında Güney Mezopotamya'da sulu tarım yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle kanallar açılarak besinlerini organize bir şekilde sulayan insanlar toplumsal refah ve iyileşme ile birlikte artı ürün elde etmeye başlamışlardır (Frangipane, 2003: 12-13; Köroğlu, 2011: 46-48; Memiş, 1995: 13-14). Ayrıca Kalkolitik Çağ'da köyden kente geçiş olarak tanımlanabilecek kentleşme sürecinin ön aşaması olarak tanımlanan kasaba veya karmaşık köy olarak tanımlanan yerleşimler görülmektedir (Ünsal, 2020: 307). Yukarıda bahsedildiği üzere tarımın gelişmesiyle birlikte üretici toplumlarda elde edilen artı ürünün depolandığı görülmektedir. Böylelikle artı ürün beraberinde nüfus artışını getirmektedir. Dolayısıyla kalabalıklaşan topluluklar köy yerleşiminden ziyade kasaba olarak adlandırılan daha büyük ve gelişmiş yerleşim modeline geçmişlerdir. Buna bağlı olarak belirli işlerde uzmanlaşan zanaat grupları ve yeni yönetim biçimleri ortaya çıkar. Üretime dayalı bir yaşam modelini benimseyen Kalkolitik Çağ insanları elde ettikleri ihtiyaç fazlası ürünlerinin ticaretini yaparak, daha çok gelişir ve ekonomik güce erişir. Bu gücü elinde tutmak isteyen gruplar toplumsal

çatışmalardan korunmak için planlı yerleşimler kurarak Tunç Çağlarında görülen kentleşme öncesi yapılanma içerisine girdikleri görülmektedir (Öztan, 2009b: 1).

Kalkolitik Çağ'da, Anadolu'da kültürel devamlılıkta gözle görülür bir kopuş yoktur. Nitekim Kalkolitik Çağ'ın erken evreleri Geç Neolitik Dönemin devamı niteliğindedir. Fakat Anadolu coğrafyasında bahsedilen bu yeni dönem her bölgede aynı zamanda başlamaz. Kalkolitik Çağ, yapılan araştırmalar ve bölgesel özellikler göz önüne alındığı zaman Erken, Orta, Geç olmak üzere üç döneme ayrılmaktadır. Bahsedilen dönemde Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi, Mezopotamya ile sıkı ilişki içerisinde olmasından ötürü bu bölgelerdeki gelişmeler Mezopotamya kültürü olan Halaf, Obeyd ve Uruk olarak tanımlanmaktadır (Özbaşaran, 2011a: 12; Öztan, 2009b: 2; Schoop, 2011a: 150-152).

Yukarıdaki sayfalarda anlatıldığı üzere 1950'li yıllardan önce Anadolu'da prehistorik dönemlerin olmadığı ve Erken Tunç Çağından daha eskiye tarihlenen yerleşimlerin bulunmadığı düşünülmekteydi (Özdoğan, M. 1994: 71). Fakat 1950'li yılların sonlarında ve 1960'lı yıllar boyunca Orta Anadolu Bölgesi, Göller Bölgesi ve Konya Ovasında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda bölgede tarihöncesi çağlara ait yerleşimlerin olduğu tespit edilmiştir. Bahsedilen bu çalışmaların sayısı son 20 yılda artış göstermiştir. Dolayısıyla bu bölgelerin Neolitik ve Kalkolitik çağlarda iskân edildiği kanıtlanmıştır (Bıçakcı, 2001: 25; Özbudak, 2012: 267).

Orta Anadolu Bölgesinde Kalkolitik kelimesi ilk olarak Hamit Zübeyr Koşay tarafından kullanılmıştır. Koşay bu terimi günümüzde Çorum ilinde bulunan Alacahöyük yerleşmesinin alt tabakaları için kullanmıştır. Alacahöyük'te ortaya çıkartılan mezarlık alanlarının, Günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Varna Nekropolü⁹ ile olan benzerlikleri ve mezarlığın alt tabakalarında tespit edilen bakır buluntuları bu durumu destekler niteliktedir. 1960'lı yıllar boyunca gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tespit edilen tarihöncesi yerleşimlerinde Neolitik Çağ'dan sonraki döneme ait buluntular ve yerleşimlerin tespit edilmesi de Kalkolitik Çağ teriminin kullanılmasına neden olmuştur. 1980'li yıllara gelindiği zaman bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların sayısındaki artış ve yapılan karbon tarihlleme testleri sonucunda Erken ve Geç Kalkolitik Dönemler daha net bir

⁹ Mezarlık.

şekilde anlaşılmaya başlanmıştır. Hacılar, Can Hasan, Batı Çatalhöyük yerleşmelerinden görüldüğü üzere Erken Kalkolitik Dönem, Geç Neolitik Dönemin devamı niteliğindedir. Semahöyük, Kumtepe, Demircihöyük yerleşmelerinde gerçekleştirilen kazılardan elde edilen verilerden anlaşıldığı üzere de Geç Kalkolitik Dönem ile Erken Tunç Çağı devamlılık ilişkisi göstermektedir. Fakat yapılan araştırmalar sonucunda Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen yerleşimlerin tahrip edildiği veya terk edildiği ortaya çıkmıştır. Terk edilen veya tahribat gören bu tabakaların ardından gelen evrelerde ise yeni bir kültür bölgeye hâkim olmuştur. Bu yeni kültür ise Orta Kalkolitik Dönem olarak adlandırılmaktadır (Özbudak, 2010: 8-9).

3.1. Erken Kalkolitik Dönem

Geç Neolitik Dönemden, Erken Kalkolitik Döneme geçişte Anadolu'nun büyük bir bölümünde değişim ve farklılık görülmektedir. Fakat bu değişim dönem için bir kırılma noktası oluşturacak yeterlilikte değildir (Sagona ve Zimansky, 2009: 116). Yaklaşık olarak M.Ö 6.100-5.500 yıllarına tarihlenen Erken Kalkolitik Dönemde Anadolu'da bölgesel ve kültürel farklılıklar olduğundan ve arkeolojik bilgiler Anadolu coğrafyasında süreklilik teşkil etmediğinden ötürü, Erken Kalkolitik Dönem bölgelere ayrılarak anlatılacaktır (Schoop, 2011a: 153).

3.1.1. Erken Kalkolitik Dönem' de Güney Doğu Anadolu Bölgesi

Erken Kalkolitik Dönemde bölgenin büyük bir bölümü Kuzey Mezopotamya'dan gelen bir kültürün etkisi altında kalmışlardır (Sagona ve Zimansky, 2009: 117). Bu kültür Mezopotamya ve Anadolu topraklarında Halaf kültürü olarak adlandırılmaktadır. Kültür adını Suriye'nin kuzeydoğusundaki Re's ül'Ayn yerleşmesinin yakınlarında bulunan Tell Halaf yerleşmesinden almaktadır (Campbell, 1992: 182). Yaklaşık M.Ö 6.000-5.200 yıllarına tarihlenen kültürün yayılım alanı oldukça geniştir (Sagona ve Zimansky, 2009: 117). Zagros Dağlarından başlayarak, Yukarı Fırat bölgesine kadar yayılım gösteren Halaf kültürü çanak çömlekleri ile tanınmış olsa bile bunun dışında şehir planlaması ve küçük sanat eserlerindeki ustalık üzerinden kendinden söz ettirmektedir (Akdeniz, 2016: 2-3).

Halaf kültürü el yapımı çanak çömlekleri çok renklilik göstermekte ve geometrik motiflerle süslenmektedir. Halaf çanak çömlekleri üzerinde yapılan araştırmalar

sonucunda elde edilen veriler dâhilinde bu çanak çömleği yapan ustaların oldukça geniş bir düşünme kapasitesi olduğunu ve işlerini ustalikle yaptıkları ortaya çıkmıştır. Öte yandan Halaf kültürü çanak çömleklerinde form değişikliği de görülmektedir. Örneğin iç bükey, dışa çekik ve yuvarlak ağızlı kaplar Halaf Çanak çömleğinde karşımıza çıkmaktadır (Dolukhanov, 1998: 297). Boya bezemeli çanak çömleklerin üzerindeki motifler kahverengiden kırmızıya kadar değişen tonlarda yapılmıştır. Genellikle monokrom¹⁰ olarak boyanan çanak çömleklerde nadiren de polykrom¹¹ örnekler karşımıza çıkmaktadır. Halaf çanak çömleği üzerindeki tipik bezemeler genellikle kırmızı veya siyah renkler kullanılarak yapılan dama tahtası, balık pulu, V motifi, eğri çizgiler ve nokta gibi öğelerden oluşmaktadır (Akdeniz, 2016: 7). Halaf kültüründe karşımıza çıkan boyalı ve geometrik desenli çanak çömlekler günlük kullanım için değil daha çok ekonomik ve sosyal statüyü temsil etmektedir. Öte yandan Halaf çanak çömleklerinin farklı yerleşmelerde ve birbirleri ile yakın benzerlik gösteren örnekleri ele geçmiştir. Bu durum yerleşmeler arasında değiş-tokuş olduğunu ortaya koymaktadır (Köroğlu, 2011: 14).

Halaf Kültürünün bir diğer dikkat çekici özellikleri arasında kendine özgü dairesel mimarisi gelmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 117). Bahsedilen bu yapılar “kubbeli mezar” anlamına gelen “tholos” olarak adlandırılmaktadır (**Levha 12.1**) (Akdeniz, 2016: 3). Yunanca bir terim kullanılarak adlandırılan tholos yapıları yuvarlak planlıdır. Çapı 3-4 metre arasında değişen yapıların bazen 9-12 metreye ulaşan örnekleri de mevcuttur. Yuvarlak planlı bu yapıların dikdörtgen planlı, dromos olarak adlandırılan dar bir giriş bölümü bulunmaktadır. Dolayısıyla tholos yapılarının formu anahtar deliği şeklindedir (Akdeniz, 2016: 3; Çıvgın, 2020: 15). Halaf kültür çerçevesi içerisinde tholos yapılarının yanı sıra dörtgen planlı yapılar da karşımıza çıkmaktadır. Her iki yapı da taş temel üzerinde yükselen kerpiç veya sıkıştırılmış topraktan yapılan duvarlardan oluşmaktadır (Çıvgın, 2020: 15).

Yukarıda bahsedilen Halaf kültürüne ait iki farklı yapı dönemin sonlarına doğru aynı anda kullanılmıştır. Örneğin Şanlıurfa sınırları içerisinde bulunan Çavi Tarlası Kurban Höyük yerleşmelerinde Halaf Kültüründen tanınan tholos ve dörtgen planlı yapılar birlikte kullanılmıştır (Sagona ve Zimansky, 2009: 117).

¹⁰ Monokrom: Kelime anlamı, resim ya da fotoğrafın siyah-beyaz veya tek bir rengin farklı tonları ile uygulanmasıdır. (Yücel, B. 2017: 15.)

¹¹ Polykrom: Birden fazla renk kullanılarak yapılan bezeme.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Halaf kültür özelliklerini içerisinde bulunduran yerleşimlerden bazıları Coba Höyük (Sakça Gözü), Girikihacıyan, Kurban Höyük, Nevali Çori ve Çavi Tarlası'dır (Marfoe, 1983: 96-101; Özbaşaran, 1992: 21-23; Taylor, Williams ve Waechter, 1950: 90-95). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Erken Kalkolitik Dönem ile çağdaş olan Halaf kültürünün anlaşılabilmesi için model olarak anlatılacak yerleşim alanlarından bir tanesi; Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesine bağlı Güluşağı köyü sınırları içerisinde bulunan Nevali Çori yerleşmesidir (**Levha 12.2**). Yerleşmede Halaf kültürüne ait tabakalar bulunmaktadır. Nevali Çori yerleşmesinin Halaf tabakasının mimarisi tholos olarak adlandırılan yapılardan oluşmaktadır. Ele geçen çanak çömlek buluntularından anlaşıldığı üzere Halaf kültüründen tanıdığımız monokrom ve polykrom çanak çömlekler karşımıza çıkmaktadır (Özbaşaran, 1992: 23-24).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Halaf kültürüne ait tabakası bulunan bir diğer yerleşim yeri ise Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı Nusaybin köyü sınırları içerisinde bulunan Çavi Tarlası yerleşim yeridir (**Levha 13.1**). Höyükte yapılan araştırmalar sonucunda tamamı Erken Kalkolitik, Halaf kültürüne tarihlendirilen 5 tabaka saptanmıştır. En alttaki 5. ve 4. tabakalar sondaj çalışması ile açığa çıkartılmıştır. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yerleşmede 3. tabakadan itibaren tholos yapıları tespit edilmeye başlanmıştır. 2. tabakaya gelindiği zaman yerleşmede hem tholos yapıları hem de dörtgen planlı yapıların bir arada kullanıldığı tespit edilmiştir. Çavi Tarlası'nda gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonrasında tholos yapılarının girişleri genellikle batıda yer alırken, mekân içerisindeki ocaklar ise doğuda bulunmaktadır. Ayrıca dromos olarak adlandırılan dörtgen planlı koridorlar ise içerisinde bulunan çanak çömlek parçaları ve işlenmiş taşlar göz önüne alındığı zaman silo/depo olarak nitelendirilmektedir (Özbaşaran, 1992: 24-27).

Tarımcı bir köy yerleşmesi olan Çavi Tarlası'nda ele geçen çanak çömlek buluntuları genellikle kırmızı ve siyah boyalı Halaf Kültürü çanak çömleğinin yanında azda olsa koyu renkli kaba ağırlıklı mallar da bulunmaktadır (Özbaşaran, 1992: 27).

3.1.2. Erken Kalkolitik Dönem' de Doğu Anadolu Bölgesi

Pontus Sıradağlarının güneyinde yer alan, batısında Fırat Nehri'nin üst kesimiyle, güneyinde Toros Dağları ile sınırlanan bölge genellikle dağ ve platoların bulunduğu

bir bölgedir. Tüf ve bazalt platoların bulunduğu bölge Anadolu'nun en yüksek dağı (Ağrı Dağı) ve en büyük gölü (Van Gölü)'ne ev sahipliği yapmasının yanı sıra Bingöl ve Kars obsidiyen kaynaklarını barındırması ile birlikte bölgenin volkanik bir oluşuma sahip olduğunu göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde arkeolojik çalışmalar 20. Yüzyılın başlarında Van il merkezinde bulunan Tilkitepe yerleşmesi kazıları ile başlamıştır (**Levha 13.2**). Öte yandan 1950'li yıllarda Hamit Zübeyr Koşay tarafından Karaz, Pulur ve Güzelova yerleşmelerinde kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Söz edilen bölgede 1950'li yıllarda Burney tarafından yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Palumbi, 2011: 208).

Doğu Anadolu Bölgesinin Kalkolitik Çağ'ı görelî bir kronoloji çerçevesinde Neolitik Çağ'ın sonuna ve Kura-Aras (Karaz) olarak adlandırılan yeni bir kültür modelinin öncesine tarihlendirilmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde Kalkolitik Çağ'ın erken evrelerindeki kültürel gelişmeleri ortaya koymak, bilgi eksiklikliğinden ötürü oldukça zordur. Bölgede Kalkolitik Çağ'a ait buluntuların tespit edildiği yerleşmeler arasında Tülintepe, Korucutepe ve Tilkitepe yerleşim yerleri bulunmaktadır (Esin, 1976: 119-134; Özbaşaran, 1992: 16; Palumbi, 2011: 210-211). Tilkitepe yerleşmesindeki ilk araştırmalar 1898-1899 yılları arasında Lehmann-Haupt ve W. Belck tarafından gerçekleştirilmiştir. Ardından 1899 yılında W. Belck tarafından sistematik bir şekilde olmayan ilk kazı gerçekleştirilmiştir. Tilkitepe'deki ilk sistematik kazılar 1937 yılında E.B. Reilly tarafından gerçekleştirilmiştir. Tilkitepe yerleşmesi bölgedeki tek Halaf Kültür yerleşmesi olması açısından son derece önemlidir. Höyükte gerçekleştirilen ilk araştırmalardan itibaren höyük üzerindeki Halaf Kültürünün boyalı çanak çömlekleri dikkat çekmektedir (Özbaşaran, 1992: 21).

Tilkitepe'de Reilly tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarından sonra 3 tabaka tespit edilmiştir. Tespit edilen bu tabakalardan en alttaki 3. Tabaka Halaf dönemine tarihlendirilmektedir. 3. Tabakada açığa çıkan mimari öge olarak sadece ateşin etkisi ile kararmış siyah renkli yuvarlak taşlar tespit edilmiştir (Reilly, 1940: 150). Tilkitepe Çanak Çömlekleri üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda sarımtırak, gri renkli beyaz ya da krem astarlı, ince killi ve özenli işçilikle yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yüzeyine siyah boya kullanılarak dama tahtası motifi, kelebek motifi ve noktalama bezemeleri yapılmaktadır. Dolayısıyla bu çanak çömlekler tipik

Halaf çanak çömlekleri özelliğini taşımaktadır (Korfman, 1982: 153; Özbaşaran, 1992: 21). Tilkitepe çanak çömlek formlarında yoğun olarak ip delikli kaplar, kâseler ve küpler karşımıza çıkmaktadır. Çanak çömlekler genellikle kahverengi, kırmızımsı ve devetüyü rengindeki hamurlar kullanılarak elle şekillendirildikten sonra çok iyi pişirilmişlerdir (Reilly, 1940: 150).

3.1.3. Erken Kalkolitik Dönem’ de Orta Anadolu Bölgesi

Orta Anadolu Bölgesinde Kalkolitik Çağ, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Mezopotamya’dan farklı bir gelişim göstermektedir. Bu bölge kültürlerinde Erken Kalkolitik Dönemden İlk Tunç Çağına kadar devamlılık görülürken, Orta Anadolu Bölgesinde Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile birlikte ortaya çıkan kültür sürekli gelişerek Erken Kalkolitik Dönemin sonuna kadar devam eder ve burada bir kesintiye uğrar. Dolayısıyla Orta Anadolu Bölgesinde Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem arasında diğer bölgelerde olduğu gibi keskin bir ayrım bulunmamaktadır (Özdoğan, M. 2002b: 118-119).

Orta Anadolu Bölgesinde Kalkolitik Çağ’ın erken evrelerine ilişkin veriler Konya ili Çumra ilçesinde bulunan Çatal Höyüğü’nün batı yerleşmesi, Karaman’da bulunan Can Hasan yerleşmesi, Niğde’de bulunan Tepecik-Çiftlik yerleşmesi, bölgenin kuzeybatısında yer alan Eskişehir ilinde bulunan Orman Fidanlığı ve Kanlıtaş yerleşmelerinden elde edilmektedir (Bıçakçı, Godon ve Çakan, 2012: 90-91; Efe, 2001: 5-22; Schoop, 2011a: 154; Türkcan vd., 2017: 234-235). Model olarak alınan Can Hasan yerleşmesi 1954 yılında James Mellaart tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir (**Levha 7.1**). 1961 yılında David French tarafından başlayan kazılar 1967 yılına kadar devam etmiştir. David French Can Hasan yerleşmesinde yaptığı çalışmalar sonucunda höyüğün 2b tabakasının Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirildiğini ortaya çıkarmıştır. Can Hasan’da, Orta Anadolu Neolitik mimari geleneğine uygun olarak sokak ve avlu ayırt etmeksizin birbirinin dibine inşa edilen yapılar bulunmaktadır. Yapıların inşasında 80 x 40 x 10 cm boyutunda Kerpiç tuğlalar kullanılmıştır. Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen bu yapılar kare planlıdır, ayrıca yapılarda ortak duvar kullanımı yoktur (**14.1**). Mekân duvarları payandalarla desteklenmiş ve payandalar sekilere bağlanarak niş elde edilmiştir. Mekân içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda duvarların beyaz alçı ile sıvalı olduğunu düşündürecek bir takım bulgular

elde edilmiştir. Yine mekân içinden ele geçen beyaz üzerinde kırmızı renk boyanın kullanıldığı sıva parçaları da duvarlarda geometrik bezemelerin olabileceğini düşündürmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 120). Can Hasan yerleşmesinin Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen 2b tabakasının neredeyse bütün yapılarının iki katlı olduğu ortaya çıkartılmıştır. Yapıların alt katına ait olan çatının taban şeklinde olması üst katın varlığına işaret etmektedir. Ayrıca 2b tabakasında ortaya çıkartılan 10 no'lu yapının üst katının korunarak günümüze kadar gelmesi de bu durumu desteklemektedir (French, 1998: 40).

Can Hasan çanak çömleği başlarda kırmızı üzerine krem boyalı mallar ile açıkli malların bileşimini yansıtır, başlıca bezeme öğeleri yatay zigzag çizgilerdir. İlerleyen zamanla birlikte hem açıkli hem de boyalı mallar gelişmiş ve devetüyü, kırmızımsı, kahverengi, gri renkteki açıkli yüzeyler parlatılarak kazıma bezeklerle bezenmiştir. Son yapı evresinde yeni bir grubun ortaya çıkması dikkat çekmektedir. Beyaz astarlı kırmızı çanak çömlek grubunun yüzeyinde siyah veya kahverengi boya ile yapılan çapraz taramalı üçgenler ve basit yatay çizgilerden oluşan bezemeler bulunmaktadır (Sagona ve Zimansky, 2009: 120). Dolayısıyla Can Hasan yerleşmesinde Çanak Çömlekli Neolitik Dönemden Erken Kalkolitik Döneme geçişi mimari ve çanak çömlekler üzerinde rahatlıkla izleyebilmekteyiz.

Orta Anadolu Bölgesinde Erken Kalkolitik Döneme ait önemli veriler sunan diğer bir yerleşim yeri ise Batı Çatal Höyük yerleşmesidir. Doğu Çatal Höyük'te kazı çalışmaları yapılırken James Mellaart tarafından 1961 yılında Batı Çatal Höyük'te iki açmada kazı çalışması gerçekleştirilmiştir (**Levha 8.1**). Doğu ve Batı Çatal Höyük arasında kültürel değişim ve dönüşüm süreci görülmektedir. Mellaart'ın gerçekleştirdiği kazı çalışması sırasında kerpiç tuğlalardan inşa edilen payandalı bir yapı az da olsa açığa çıkartılmıştır. Bu yapının ortasında bir ocak yer alırken girişin hemen yanında depo olarak düşünülebilecek bir alan bulunmaktadır. Ayrıca payandalar arasında sekilerin varlığı tespit edilmiştir (Mellaart, 1965: 135-136).

James Mellaart'tan sonra çalışmaları devam eden Batı Çatal Höyüğün Kalkolitik tabakası Bizans ve Selçuklu Döneminde mezarlık olarak kullanılmasından ötürü tahrip olmuştur. C. Gibson ve J. Last tarafından 1998-2003 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında tespit edilen ve B25 olarak tanımlanan yapı dikkat çekmektedir. B25 olarak adlandırılan yapının etrafına düzensiz olarak

yerleştirilen hücre planlı mekânların oluşturduğu bir yapı kompleksi açığa çıkartılmıştır. B25 no'lu mekân kerpiç tuğla kullanılarak, doğu-batı duvarlarına payandalar eklenerek inşa edilmiştir. Payandalar arasında sekiler bulunan yapının tabanı sarı ve beyaz sıva ile kaplanmıştır (Gibson ve Last, 2003: 12-13).

Batı Çatal Höyük yerleşmesinde 2006 yılında Burçin Erdoğan ve Peter Biehl tarafından çalışmalara tekrar başlanmıştır. Höyüğün güneybatısındaki açmada gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında tabanı ve duvarları kırmızı boya ile sıvanmış “Kırmızı Bina” olarak adlandırılan B78 numaralı yapı açığa çıkartılmıştır. Kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen 6x6 metre boyutunda olan yapı kare planlıdır. B78 no'lu yapının iki katlı olduğu ve içerisinde payandalar olduğu tespit edilmiştir. Her iki katın tabanları kırmızı boya ile sıvanırken ikinci katın duvarları da kırmızı boya kullanılarak sıvanmıştır (**Levha 14.2**) (Erdoğan, 2007: 132-142; Erdoğan, 2008: 105-109).

Batı Çatal Höyüğün Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen en önemli buluntusu çanak çömleklerdir. Mellaart Batı Çatal Höyük çanak çömlek buluntularını EK I (Erken Kalkolitik) ve EK II olarak iki gruba ayırmıştır. Höyüğün genelinde EK I çanak çömlekleri yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır EK II çanak çömlekleri küçük bir alanda tespit edilirken EK I çanak çömlekleri ile aralarındaki fark boya bezemesinden kaynaklanmaktadır (Düring, 2020: 151-152). EK I çanak çömlekleri turuncu beyaz veya krem rengi astar üzerine kırmızı boyalıdır. EK II çanak çömleği ise krem rengi astar üzerine koyu kırmızı, siyah ve kahverengi boyalıdır. Çanak çömlek içerisinde boyalılardan sayıca fazla olan monokrom çanak çömlekler de bulunmaktadır (Mellaart, 1965: 136-153).

EK I çanak çömleklerinde omurgalı “S” formu kâseler, boyunlu omurgalı ve yuvarlak gövdeli formlar ana grubu oluşturmaktadır. Yapılan gruplar üzerine bazen sepet kulplar takılırken bazen de tutamaklar görülmektedir. EK I çanak çömleği üzerine uygulanan bezemeler genellikle kahverengi ve kırmızı boya kullanılarak yapılan geometrik motiflerden oluşmaktadır. EK II çanak çömlek formları ise EK I de görülen çanak çömleklerin benzeri özelliklerini taşısa da hatlar daha keskin verilmiştir. Ayrıca EK II de daha düşük ateşte pişen çanak çömlekler üzerindeki bezemeler EK I çanak çömleklerine oranla daha gelişmiştir. Çanak çömleklerin

yüzeyine çapraz şekilde yapılan çizgi bezemeler yaygınlaşmıştır (Last, 2000; Mellaart, 1965: 136-153).

3.1.4. Erken Kalkolitik Dönem’ de Göller Bölgesi

Göller Bölgesinde Erken Kalkolitik Döneme ait önemli verilerin tespit edildiği yerleşimler Bademağacı, Höyücek ve Hacılar Höyüktür (Duru, R. 1994a: 742; Duru, R. 1994b: 70). Göller Bölgesinde Erken Kalkolitik Dönemin anlaşılması için model olarak alınan Hacılar yerleşmesi Burdur ilinin Hacılar köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır (**Levha 15.1**). 135 metre çapında, 5 metre yükseklikte olan höyükte Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemden Geç Kalkolitik Çağ’a kadar kesintisiz devam eden kültür katmanı tespit edilmiştir (Mellaart, 1958b: 17).

5. ve 1. tabakaları Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen Hacılar yerleşmesinde Geç Neolitik Dönemden Erken Kalkolitiğe geçişte büyük bir kültürel kopuş teşkil edilmemektedir. Kırmızı ve krem rengi astar üzerine kırmızı boya ile yapılan Neolitik Çağ’dan bilinen monokrom çanak çömlek Erken Kalkolitik tabakada az da olsa görülmektedir. Öte yandan Hacılar yerleşmesinde Erken Kalkolitik Dönemle birlikte boyalı çanak çömleklerin sayısında ciddi oranda artış gözlemlenmektedir (Schoop, 2011a: 153-154).

Geç Neolitik Dönemin sona ermesiyle birlikte Hacılar yerleşmesinde yaşamaya devam eden insanlar yerleşim planlarında bir düzenlemeye gitmişlerdir. Nitekim bu düzenleme ve değişimde Geç Neolitik Dönem yapılarının avluya dönüştürüldüğü görülmektedir. Hacılar yerleşmesinde Erken Kalkolitik Dönem mimari izleri 2. Tabakadan izlenmektedir. 2A tabakasındaki yapılar kerpiç kullanılarak inşa edilmiştir. Kalın duvarlı ve küçük payandalar kullanılarak desteklenen yapılar dikdörtgen planlıdır. 2A tabakasındaki dikdörtgen planlı evlerin önlerinde genellikle ön oda bulunmaktadır (**Levha 15.2**). Ön oda, avlu ve ana oda arasında bir geçiş görevi görmektedir. 2A tabakasındaki birçok yapının içerisinde seki, silo ve kare ya da dikdörtgen planlı ocaklar bulunmaktadır. Öte yandan 2A tabakasının bazı yapıları iki katlıdır (Sagona ve Zimansky, 2009: 122-123).

Hacılar 2A tabakasının bir yangın geçirdiği ve ardından gelen 2B tabakasındaki yerleşimin küçülerek yeniden yapılandırıldığı bilinmektedir. 2B yerleşimindeki küçülmenin sebebi olarak ise yangın ardından burada yaşayan halkın bir kısmının

yerleşimi terk etmiş olduğu düşünülmektedir. 2B tabakasının yerleşim planı 2A tabakasından farklıdır. Merkezi bir avlunun etrafında iki sıra halinde karşımıza çıkan 2B tabakasında yapılar kare planlıdır. İki katlı olduğu düşünülen yapılar içeriden payandalar ile desteklenmektedir. 2A tabakasında mekân içerisinde gördüğümüz ocaklar, 2B tabakasında yerden yüksekte inşa edilmiştir. 2B tabakasındaki yapıların tabanları ve duvarları sıvalıdır, ayrıca yapıların tabalarından ele geçen hasır izlerinden anlaşıldığı üzere yapıların tabanlarının hasır örgü ile kaplandığı düşünülmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 124).

Hacılar çanak çömleğinde iki grup karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki Neolitik Çağ'ın son evrelerinde ortaya çıkarak gelişen krem rengi üzerine kırmızı renk boya kullanılarak yapılan çanak çömleklerdir. Diğer grup ise Hacılar boyalı çanak çömlekleridir. 2. tabakada insan biçimli kaplar, akıtacaklı kaplar ve oval kapların ortaya çıkmasıyla çeşitlilik artmıştır. Bu dönemde monokrom çanak çömlekler yapılmaya ve kullanılmaya devam etmiş olsa bile önceki dönemlere oranla sayısı oldukça azdır (Sagona ve Zimansky, 2009: 124).

3.1.5. Erken Kalkolitik Dönem' de Ege Bölgesi

Son yıllarda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda bölgede monokrom, koyu yüzeyli çanak çömleklerin hâkim olduğu görülmektedir. Uşak ilinde bulunan Mercimeklik ve Ada Höyük, İzmir ilinde bulunan Liman Tepe ve Ulucak Höyük Ege bölgesinde Kalkolitik Çağ'ın erken evrelerini detaylı bir biçimde yansıtan yerleşmelerdir (Erkanal ve Şahoğlu, 2012b: 221; Oy, 2019: 24-25). Ege Bölgesinde Erken Kalkolitik Dönemin anlaşılması için model olarak anlatılacak yerleşme M.Ö 7. Bin yıldan itibaren kesintisiz yerleşim gören Ulucak Höyüktür (Schoop, 2011a: 155). Höyük İzmir ilinin Kemalpaşa ilçesine bağlı Ulucak köyü sınırları içerisinde yer almaktadır (**Levha 16.1**) (Çevik, Vuruşkan ve Sivil, 2020: 11). Höyük 1960 yılında David French tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilmiştir. Höyükte kazı çalışmaları 1995 yılında Altan Çilingiroğlu tarafından başlamış olup 2008 yılına kadar devam etmiştir. 2009 yılında Özlem Çevik tarafından tekrar başlayan kazılar günümüzde halen devam etmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda höyükte Erken Neolitik Dönemden, Geç Roma/ Erken Bizans dönemine kadar kesintili de olsa kültür katmanları tespit edilmiştir (Çilingiroğlu, A., Çevik ve Çilingiroğlu, Ç., 2012: 158-159). Ulucak

Höyükte Geç Neolitik Döneme tarihlenen tabaka üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda bir kültürel boşluk tespit edilmiştir. Höyük 3. tabaka ile numaralandırılan Erken Kalkolitik Dönemde yeni bir grup tarafından yerleşim görmüştür. Erken Kalkolitik Döneme tarihlenen bu süreç içerisinde çanak çömlek, mimari ve birçok kültürel öğelerde gözle görülür bir değişim yaşanmıştır. Bahsedilen bu köklü değişim durumu sadece Ulucak yerleşmesine özgü bir durum değildir. Bahsedilen zaman aralığında Batı Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi ve Göller Bölgesindeki yerleşmelerin terk edildiği, terk edilmeyen yerleşim yerlerinde ise değişimlerin görüldüğü tespit edilmiştir (Çevik, Vuruşkan ve Sivil, 2020: 13).

Ulucak Höyük yerleşmesinde Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen 3. tabakada sınırlı bir alanda kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bir önceki tabakadan (Geç Neolitik) bilinen, taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen gelişkin mimari Erken Kalkolitik Dönemde tamamen ortadan kalkmıştır. Ulucak Höyüğe Erken Kalkolitik Dönemde gelen yeni gruplar, taş temelsiz kerpiçten inşa edilen, duvarları hafif yuvarlatılan, içerisinde sadece bir ocak bulunan kulübe tarzı yapılar inşa etmişlerdir (Çevik, Vuruşkan ve Sivil, 2020: 16-17).

Ulucak Höyük'te Erken Kalkolitik Dönem çanak çömleğinde kullanılan renk, bezeme, form ve üretim açısından değişiklik görülmektedir (Çevik ve Erdoğan, 2019:). Neolitik Çağ'da görünen kırmızı astarlı mallar ortadan kalkarak yerine siyah, kahverengi, gri gibi koyu renkler kullanılarak yapılan çanak çömlekler karşımıza çıkmaktadır. Bu dönem çanak çömlekleri kaba görünümlü, kalın cidarlı ve saman katkılıdır. Çanak Çömlek üzerinde görülen kazıma ve oluk bezemeler bu dönemde görülen yeni bezeme teknikleridir. Ulucak Höyük yerleşmesinde Geç Neolitik Dönemden bilinen tüp delikli tutamaklar Erken Kalkolitik Döneme gelindiği zaman yerini kulp, yumru ve yatay ip delikli tutamalara bırakmıştır. Yapılan kazı çalışmaları ve analizler sonucunda Neolitik ve Kalkolitik Çağ'da çömlek yapımı için kullanılan kil kaynaklarının farklı olduğu tespit edilmiştir (Çevik, Vuruşkan ve Sivil, 2020: 19-20). Dolayısıyla yukarıda anlatılan bilgiler göz önüne alındığı zaman Ulucak Höyük'te Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilen 3. tabakada köklü bir değişimin yaşandığı gerek mimari gerek çanak çömlek üzerindeki farklılıklardan yola çıkılarak burada bu dönemde farklı bir grup insanın gelip yaşam sürdüğü anlaşılmaktadır.

3.1.6. Erken Kalkolitik Dönem’ de Marmara Bölgesi

Bölgede gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda Kalkolitik Çağ’a ait kültür katmanını içerisinde bulunduran yerleşimlerin tespit edilmesiyle birlikte Marmara Bölgesi Kalkolitik Çağ hakkında önemli bulgular veren ve detaylı araştırılan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır (Düring, 2020: 225). Marmara Bölgesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar kapsamında bölgede Erken Kalkolitik Çağ hakkında Bursa’da bulunan Aktopraklık ve Ilıpınar, Çanakkale’de bulunan Gülpınar ve Uğurlu yerleşmeleri bilgi vermektedir. (Erdoğan, 2011: 48; Karul, 2017: 93; Özdemir, A. 2022: 43-65; Schoop, 2011a: 155; Takaoğlu ve Özdemir, A. 2018: 480-481). Bölgenin Erken Kalkolitik Çağ’ı hakkında bilgi sahibi olunması için model olarak anlatılacak yerleşim Ilıpınar’dır (Schoop, 2011a: 155). Bursa ilinin Orhangazi ilçesi sınırları içerisinde bulunan höyük Marmara Denizi’nin doğusunda İznik Gölü’nün batısında yer almaktadır (**Levha 16.2**). 1987 yılında J. Roodenberg tarafından kazısı başlayan yerleşmede, 1955 yılında J. Mellaart, 1967 yılında D. French, 1985 yılında M. Özdoğan tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmiştir (Roodenberg ve Alpaslan-Rodenberg, 2007: 393). Yaklaşık olarak M.Ö 5.700-5.600 yıllarına tarihlenen kerpiç kullanılarak inşa edilen yapılar yan yana sıralanmıştır. Evler daha önceki tabakalarda olduğu gibi tek odalı ve bağımsız olarak değil, birbirine yakın olarak konumlandırılan çok odalı yapılardan oluşmaktadır. Bahsedilen bu yay şeklindeki yapılar “hudut evleri” olarak adlandırılmaktadır (**Levha 17.1**). İki katlı olduğu düşünülen yapıların üst katı ev olarak kullanılırken alt katın ise depo olduğu tespit edilmiştir (Sagona ve Zimansky, 2009: 126). Ilıpınar yerleşmesinde Erken Kalkolitik Dönemin sonlarına doğru yerleşim planında bir değişim olduğu, yukarıda bahsedilen evlerin yerine yuvarlak planlı, yarı toprağa gömülü, dal örgülü evlerin hâkim olduğu görülmektedir (Roodenberg, 2001: 235). Bahsedilen bu yapıların içerisinde ocak, fırın, topraktan yapılmış bir seki ve içerisinde tahıl bulunan kaplar yer almaktadır. Bahsedilen bu yerleşme evrenin mevsimlik olduğu düşünülmektedir, dolayısıyla kerpiç yapıli evlerde yaşayan halkın yerleşmeyi terk etmesinin ardından gelen insanlar tarım alanlarını ekip biçme faaliyetlerini gerçekleştirirken bu evlerde geçici olarak yaşadıkları değerlendirilmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 128).

Ilıpınar yerleşmesinde hudut evlerinin bulunduğu evredeki çanak çömlekler arasında kazıma bezemeli kısa boylu kaplar ve dalga bezemeli omurgalı kâseler karşımıza çıkmaktadır. Bu kap türleri, Neolitik Çağ'da Fikirtepe kültüründen bilinen malların daha gelişkini olarak tanımlanmaktadır (Sagona ve Zimansky, 2009: 128).

3.2. Orta Kalkolitik Dönem

Anadolu'da Kalkolitik Çağ'ın Orta Evresi (Orta Kalkolitik Dönem) son zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda bir değişim ve kültürel gelişimlerin yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980'ler öncesinde gerçekleştirilen araştırmalarda karbon tarihlemesinden kaynaklanan genel bilgi eksikliği nedeniyle Kalkolitik Çağ'ın erken evresi uzatılarak geç evresiyle birleştirilmiştir. Dolayısıyla Orta Kalkolitik Döneme yer bırakılmayarak, dönemi erken ve geç olarak tanımlamışlardır. Öte yandan Orta Kalkolitik Dönemde görülen değişimi de Erken ve Geç Kalkolitik arasındaki nüfus değişimine bağlamışlardır. Nitekim gerçekleştirilen çalışmalar ve analiz sonuçları neticesinde bu tablo önemli ölçüde değişerek M.Ö 5. bin yıl önemli bir kültürel gelişim dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylelikle Kalkolitik Çağ'ın Orta evresinin geçerliliği kabul edilmiştir (Schoop, 2011a: 157). Orta Kalkolitik Dönem Anadolu'nun farklı bölgelerinde farklı şekilde gelişim gösterdiği için, tezin Erken Kalkolitik bölümünde olduğu gibi bölgelere ayrılarak anlatılacaktır.

3.2.1. Orta Kalkolitik Dönem' de Güney Doğu Anadolu Bölgesi

Güney Doğu Anadolu Bölgesi Orta Kalkolitik Dönemde, Güney Mezopotamya'dan çıkarak bölgeye yayılan bir kültürün etkisi altındadır (Aghalari, 2017: 162-163). Obeyd¹² olarak adlandırılan bu kültür, yaklaşık M.Ö 5900-4300 yılları arasına tarihlendirilmektedir (Esin, 1986: 81). Kültür dönemin çekirdek bölgesi haline gelen Güney Mezopotamya'da, günümüzde Irak'ta bulunan Tell El Obeyd/Ubaid yerleşmesinden ismini almaktadır (Esin, 1986: 81; Özdoğan, M. 2002b: 111). Obeyd kültürü mimarisinde merkezinde bir salon bulunan, üç kanatlı yapıların hâkim olduğu ve bu yapıların Obeyd kültürünün etkisi altında kalan yerleşimlerde belirleyici özellikte oldukları bilinmektedir (Demirtaş, 2017a: 47). Halaf kültüründen bilinen çok renkli çanak çömlek Obeyd kültürünün bölgede etkin olmaya başlaması ile

¹² Obeyd ismi farklı kayalarda Obeid, Ubeyd, Ubaid, Ubayid şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

birlikte yerini a kısız, bezemesiz ve seri üretilen kullanım kaplarına bırakmaktadır. Bu durumun sebebi ise yavaş dönen çarkın ortaya çıkmasıdır ( zdoğan, M. 2002b: 116).   mlek i  arkının   nc s  olarak tanımlanan turnet olarak adlandırılan yavaş dönen çark, kil veya ağaç kullanılarak çanak çömleğin şekillendirilmesi için bir zemin oluşturulduktan sonra bu zeminin altına yerleştirilen aksın insanlar tarafından hareket ettirilerek dönmesiyle oluşmaktadır (Rieth, 160: 20). Dolayısıyla Halaf kültüründen tanınan el yapımı ve ustaca yapılan bezemeli çanak çömlekler yerini Obeyd kültürüyle birlikte ortaya çıkan yavaş dönen çark ve beraberinde getirmiş olduğu seri üretimle birlikte daha sade ve kimi zaman bezemesiz olarak üretilen kaplara bırakmıştır (Nissen, 2001: 169).

Obeyd kültürü 0-4 numaralar ile adlandırılan 5 evreye b l nm   t r. Öte yandan kuzeyde kalan yerleşimlerin Obeyd kültürünü benimsmeleri ise 3-4. evreye denk gelmektedir ( ıvĖın, 2014: 368). Güney Doğu Anadolu Bölgesi de bu zaman aralığında Obeyd Kültürünün etkisi altında kalmıştır. Güney Mezopotamya’da Obeyd kültürünün ortaya çıktığı zaman aralığında hayvancılık ve sulu tarım faaliyetleri yoğun olarak gerçekleştirilmektedir. Sulu tarım, kuru tarıma oranla topraktan daha yüksek verim almayı sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum Güney Mezopotamya’nın, kuru tarım olarak adlandırılan yağmur tarımının yapıldığı Kuzey Mezopotamya ile arasındaki farklılaşmayı göstermektedir (Nissen, 2004: 71). Obeyd kültüründe insanlar   l lerini mekân içerisine gömüldükleri bilinmektedir. Fakat gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yetişkin bireyleri yerleşim dışında oluşturulan mezarlık alanlara gömdükleri örnekler de karşımıza çıkmaktadır.   l leri hocker¹³ pozisyonunda g merlerken yanlarına tabak, çanak çömlek ve takı gibi  l  hediyesi bıraktıkları bilinmektedir. Güney Mezopotamya’da ortaya çıkan Obeyd kültürünün kuzeye doğru gerçekleşen yayılımı bir savaş sonrası değil ticari ilişkiler ve g  ler sonucunda olmuştur (Köroğlu, 2011: 15-16).

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Obeyd Kültürüne tarihlenen yerleşim yerlerinin sayısı oldukça azdır. Öte yandan gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında Obeyd kültürüne tarihlenen yerleşimlerin birçoğunda mimari izlere rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla bölgede Obeyd kültürü genellikle çanak çömlek üzerinden takip edilmektedir. Gaziantep’te bulunan Coba (Sakça G z ) Höyük,  anlıurfa’da bulunan

¹³ Hocker: Anne karnındaki, cenin pozisyonundaki gömme  ekli.

Kurban Höyük, Diyarbakır'da bulunan Kenantepe ve Adıyaman'da bulunan Samsat Höyük Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Obeyd kültürüne tarihlenen yerleşimlerdir (Marfoe, 1983: 96-101; Parker ve Foster, 2009: 505; Taylor, Williams ve Waechter, 1950: 90-95).

Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen Obeyd kültürünün Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisindeki yansımasının örneklerinden bir tanesi Samsat Höyüktür. Höyük Adıyaman ilinin Samsat ilçesi sınırları içerisinde, günümüzde Atatürk barajı suları altında bulunmaktadır (**Levha 17.2**) (Özdoğan, M. 1977: 118-119). Höyükte 1979-1989 yılları arasında Nimet Özgüç tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda höyükte Kalkolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar kültür katmanı tespit edilmiştir (Özgüç, 2009: 2). Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen kültür katmanı höyüğün doğu yamacında D4-x/8-9 numaralı açmada tespit edilmiştir. Bahsedilen açmada Obeyd ve Halaf dönemine tarihlendirilen buluntular tespit edilmiştir (Özkan ve Öztan, 2009: 415). Öte yandan D3-x/25 numaralı açmada yine Obeyd ve Halaf dönemine tarihlenen tabakalar tespit edilmiştir. Dolayısıyla höyüğün kuzey yarısında Halaf ve Obeyd tabakası bulunmaktadır (Özgüç, 1988: 294; Özkan ve Öztan, 2009: 415). Obeyd ve Halaf dönemi çanak çömlekleri boyalı mallar, koyu yüzeli ağırsız ve koyu yüzeyli ağırlı mallar olmak üzere 3 gruba ayrılmaktadır. Gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda Obeyd ve Halaf dönemine ait tabakalar tespit edilmiş olsa bile kazı gerçekleştirilmemiş ve çalışma yapılan alanlarda da mimariye ait buluntular tespit edilmemiştir (Özgüç, 1988: 294).

3.2.2. Orta Kalkolitik Dönem' de Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde Obeyd Dönemini yansıtan yerleşmelerden bazıları Elazığ'da bulunan Norşuntepe, Gaziantep'te bulunan Horum Höyük ve Malatya'da bulunan Değirmentepe'dir (Arslantaş, 2014: 93- 95; Demirtaş, 2017a: 112; Tibet, Marro ve Ergeç, 1999: 219). Dönemin anlaşılması için model olarak anlatılacak yerleşme Değirmentepe yerleşmesidir. Höyük Malatya ilinin Battalgazi ilçesine bağlı İmamlı köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır (**Levha 18.1**) (Özbek, 2003: 369). ODTÜ Aşağı Fırat Bölgesi Kurtarma Kazıları Projesi kapsamında 1976 yılında Ufuk Esin başkanlığında kazılar başlamıştır (Esin, 1983: 39). Gerçekleştirilen çalışmalar ve yapılan analizler sonucunda Değirmentepe'nin 6. tabakası Obeyd Kültürüne tarihlendirilmektedir. Fakat höyükte en geniş kapsamlı kazının yapıldığı 7.

tabaka Obeyd buluntuları açısından diğer tabakalara oranla daha fazla bilgi sunmaktadır. Kerpiç kullanılarak inşa edilen yapılar hem içeriden hem de dışarıdan sıvalıdır (Esin, 2002: 118). 7. tabakada gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında açığa çıkartılan toplam 14 yapıdan 8 tanesi üç kanatlı şekilde inşa edilmiştir. Değirmentepe yerleşmesinde konut yapıları ve dini yapılar bir aradadır. Değirmentepe evleri bitişik düzende inşa edilmiş, bazen duvarların ortak kullanıldığı örnekler de karşımıza çıkmaktadır (Demirtaş, 2017a: 108-109). Yapıların içerisinde hem günlük hayatta kullanılan hem de dinsel törenlerle alakalı nesneler bulunmaktadır (Esin ve Harmankaya, 1987: 92-94). Dolayısıyla yapıların hem konut hem de tapınak olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Esin, 2002: 118). Öte yandan bazı yapıların duvarlarında tespit edilen yuvarlak ve dörtgen hatlı yuvalarından bazı yapıların iki katlı oldukları anlaşılmaktadır (Esin ve Harmankaya, 1987: 91).

Yukarıda bahsedilen mekânların içerisinde bulunan çanak çömlekler Obeyd kültürü ile yerel kültürün bir arada kullanıldığının bir göstergesidir. Obeyd çanak çömlekleri mor ve kırmızı renkte mat boya ile boyanmış, açık renkli ince işçiliktir. Bu kaplar çoğunlukla çark yapımı olsa bile nadiren el yapımı örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan Değirmentepe kazısı sırasında tespit edilen fırınların yakınında yoğun bakır kalıntıları tespit edilmiştir (Çiğdem, 2000: 191). Ele geçen bakır kalıntıları üzerinde yapılan analiz sonuçlarına göre bakırların yaklaşık 1200 °C sıcaklığa ulaştıktan sonra işlem yapıldığı anlaşılmıştır (Esin, 2002: 118).

3.2.3. Orta Kalkolitik Dönem’ de Orta Anadolu Bölgesi

Orta Anadolu Bölgesinde Orta Kalkolitik, Anadolu’nun doğusu ve Mezopotamya’dan oldukça farklı bir gelişim sergilemektedir. Orta Anadolu’da Kalkolitik Çağ’ın başları Geç Neolitik Dönemden tanınan kültürün devamı niteliğindedir. Bölgedeki değişim tam anlamıyla Orta Kalkolitik Dönemde gerçekleşmiştir. Bahsedilen zaman aralığında ova yerleşimlerinin bazıları terk edilirken bazıları da yer değiştirmiştir. Gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen veriler dâhilinde bahsedilen dönemde Orta Anadolu Bölgesindeki yerel topluluklarda köklü bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Bu durum arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda ele geçen buluntularda, geçim ekonomisinde, çanak çömleklerde, imar planlarında ve yer seçimlerinde rahatlıkla görülmektedir (Hacar vd., 2019: 2). Bu dönemde bölge halkı yerleşimlerini yüksek

sırtlar, vadi yamaçları gibi yüksek ve korunaklı alanlara kurmayı tercih etmişlerdir (Özbaşaran, 2011a: 12). Ayrıca Güvercinkayası yerleşmesinde açığa çıkartılan sur duvarı bu dönem insanlarında korunma içgüdüsünün arttığını güvenlik kaygısının yerleşimde hâkim olduğunu göstermektedir (Hacar vd., 2019: 2). Öte yandan yukarıda bahsedilen iki kulesi bulunan sur duvarı yerleşimi aşağı ve yukarı yerleşme olarak iki ayırmaktadır. Böylelikle toplumsal örgütlenme ve sosyal hiyerarşinin Orta Kalkolitik yerleşmede hâkim olduğu gözlemlenmektedir (Hacar, 2020: 31). Orta Anadolu Bölgesinde Orta Kalkolitik Dönem hakkında detaylı bilgileri kazı çalışmaları yapılan Güvercinkayası¹⁴, Köşk Höyük, Gelveri¹⁵, Tepecik-Çiftlik, Orman Fidanlığı yerleşmelerinden elde etmekteyiz (Bıçakçı, Godon ve Çakan, 2012: 90-91; Efe, 2001: 5-22; Hacar, 2019: 22).

Orta Anadolu Bölgesinde Orta Kalkolitik Dönemin anlaşılması için model olarak Köşk Höyük yerleşmesi anlatılacaktır. Yerleşim Niğde ilinin Bor ilçesine bağlı Bahçeli köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır (**Levha 11.1**). Höyükte ilk kazılar 1981-1990 yılları arasında Uğur Silistreli tarafından başlamıştır. Kazı başkanının vefatı üzerine ikinci dönem kazıları 1995 yılında Aliye Öztan tarafından gerçekleştirilmiştir (Öztan, 2007: 223). Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda höyüğün 2. ve 5. tabakaları kesintisiz bir görünüm sergilerken, 2. tabakada bir yangın katmanı karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla 2. tabaka bir yangın geçirmiş ve son bulmuş, devamında 1. tabaka da yeniden yerleşim görülmüştür (Özbudak, 2010: 14). Höyükten alınan örnekler üzerinde gerçekleştirilen analiz çalışmaları sonucunda 1. tabaka Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir (Demirtaş, 2017a: 148).

Höyüğün Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen 1. tabaka evlerinde temel yapı malzemesi taştır. Birbirine bitişik olarak inşa edilen yapılar, dikdörtgen planlı ve tek odalıdır. Çatısı saz ve çamur kullanılarak inşa edilen yapılar dikmelerle desteklenmektedir. İçerisinde silo, fırın, ocak gibi mekân içi taşınmazlar bulunmaktadır (Demirtaş, 2017a: 148; Hacar, 2019: 23).

Orta Kalkolitik Dönem çanak çömleklerinde en dikkat çekici özellik, kapların dışına sembolik veya natüralist hayvan kabartmalarının uygulanmasıdır (Hacar, 2019: 24). Köşk Höyük 1. tabakasında hayvan kabartmalarının uygulandığı kaplar karşımıza

¹⁴ Güvercinkayası yerleşmesi tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

¹⁵ Gelveri yerleşmesi tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

çıkılmaktadır. Parçalar halinde ele geçen örneklerin birleştirilmesi ve tam olarak ele geçen kaplar üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda boğa, kaplumbağa, keçi gibi hayvanlara ait kabartmaların olduğu kaplar tespit edilmiştir (**Levha 18.2**) (Öztan, 2002: 59). Öte yandan pişirme kapları, orta boy çanak ve depo kapları gibi gündelik yaşamda kullanılan kaplar çanak çömlek grubu içerisinde çoğunluğu oluşmaktadır. Çanak Çömlekler çoğunlukla devetüyü nadiren de kahverengi, gri, siyah hamura sahiptirler (Öztan ve Faydalı 2003: 17). Köşk Höyük yerleşmesinin Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen 1. tabaksında bir grup çanak çömlek dikkat çekmektedir. Nadir örneklerle temsil edilen bu grupta çanak çömlekler boyalıdır. Bu çanak çömlek grubu teknik ve form açısından yerli gruptan tamamen farklıdır. Dışa çekik ağızlı, yumurta gövdeli vazolarla temsil edilen bu grupta krem astar üzerine kahverenginde, kalın bantlar halinde dörtgenlerin içerisinde kafes şeklinde ince çizgiler ile doldurulması ile oluşmaktadır (**Levha 19.1**). Bu grup çanak çömlekler Can Hasan yerleşmesinin 2B evresinden tanınmaktadır, dolayısıyla Köşk Höyüğe ithal edildiği düşünülmektedir (Öztan, 2002: 58-59).

Orta Anadolu bölgesinde Orta Kalkolitik Dönemde gerçekleşen değişim sadece yerleşimlerin konumu ve planı ile sınırlı kalmamakla birlikte buluntu grubunda da gözle görülür oranda değişim kaydedilmiştir. Örneğin bir önceki dönemde bulunan obsidiyen veya çakmaktaşı hammaddesi kullanılarak üretilen mızrak ve ok ucu aletler ortadan kalkarak yerini kilden üretilen sapan taneleri almaktadır. Öte yandan kırmızı astarlı ve boya bezemeli çanak çömleğin yerini iyi fırınlanmış siyah renkli çanak çömlekler almaktadır. Bahsedilen dönemde tarımsal faaliyetler azalırken, hayvancılık ön plana çıkmıştır. Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilen bu değişimin nedeni hala tam anlamıyla bilinmemektedir. Fakat bir grup araştırmacı bu zaman aralığında bölgeye geniş bir göç hareketinin olduğunu ileri sürmektedir. Bahsedilen zaman aralığında yerleşmeler sürekli yer değiştirdiği için bir devamlılık göstermezken bu durum höyük oluşumuna da engel olmaktadır. Dolayısıyla bu durum Orta Kalkolitik Dönemin anlaşılmasını son derece zorlaştırmaktadır (Özdoğan, M. 2002b: 119-120).

3.2.4. Orta Kalkolitik Dönem’ de Akdeniz Bölgesi

Mersin’de bulunan Gözlü Kule ve Yumuktepe Höyüğü Akdeniz Bölgesinde Orta Kalkolitik Döneme ait buluntuların tespit edildiği yerleşimlerdir. Bölgenin Orta

Kalkolitik Dönemi hakkında bilgi sahibi olunması için model olarak anlatılacak yerleşme Yumuktepe yerleşmesidir (Demirtaş, 2017a: 133-139). Höyük Mersin il merkezinde bulunmaktadır (**Levha 19.2**). İlk arkeolojik çalışmalar 1936 yılında J. Garstang tarafından geniş kapsamlı bir yüzey araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Höyük Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransız askerlerinin çöp çukurları ve barınakları tarafından tahrip olmuştur. Gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda J. Garstang 1937 yılında ilk kazı çalışmalarına başlamıştır. 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı sebebiyle kazı çalışması son bulmuştur. Ardından 1946-1947 yılında J. Garstang son kez kazı çalışmalarına başlamıştır (Caneva ve Sevin, 2004: 16). Uzun bir aradan sonra, 1993 yılında I. Caneva ve V. Sevin tarafından kazı çalışmaları tekrar başlamıştır. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda höyükte Erken Neolitik Dönemden Bizans Dönemine kadar kesintisiz kültür katmanı tespit edilmiştir (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 355).

Yumuktepe yerleşmesi Obeyd kültür özelliklerinin görülmesi açısından önemlidir. Höyükte Obeyd kültürünün tespit edildiği tabakalar, Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen 16. tabaka ve Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen 15-12b tabakalarıdır (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 355; Demirtaş, 2017a: 133).

Yumuktepe yerleşmesinde Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen 16. tabakada açığa çıkartılan yapılarda, Obeyd Kültüründen tanınan üç kanatlı yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Sur duvarının yakınlarında inşa edilen yapının net planı yoktur. Doğu-Batı doğrultusunda inşa edilen yapının merkezinde bir oda ve çevresinde simetrik olarak düzenlenen birkaç küçük odadan oluşmaktaydı. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda 16. tabakada radyal olarak düzenlenmiş bitişik olarak inşa edilen yapılar açığa çıkartılmıştır (**Levha 20.1**). Dolayısıyla höyükte iki farklı mimari geleneğin bir arada kullanıldığını görmekteyiz (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 355; Demirtaş, 2017a: 133). Yumuktepe Höyüğünde Kalkolitik Çağ yerleşmesi sadece kale içerisi ile sınırlı kalmamaktadır. Yerleşim tepede kale ve kuzey, batı ve güney yamaçlarında basamaklı teraslarda düzenlenmiş konutlarla birlikte tüm höyüğü kaplayan geniş bir arka alana yayılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında ele geçen buluntular incelendiği zaman bir statü farklılığına işaret etmemektedir. Tek istisnai durum kalede bulunan, aşağı şehirde bulunmayan metal nesnelerdir. Kalede dağılmış olarak bulunan bakır buluntular, cüruflar, mineraller burada uzman bakırcıların

çalıştığını düşündürmektedir. Hatta kale içerisinde bulunan radyal evlerin bakır ustaları tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Dolayısıyla yukarı ve aşağı şehir arasında bir statü farkı olmasa bile işlevsel bir fark olduğu açıkça ortadadır (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 356). Devam eden kazı çalışmaları sonucunda 15. tabakada höyükte Obeyd kültüründen bilinen üç kanatlı yapının haricinde, radyal olarak düzenlenmiş ortak kerpiç duvarlı yapıları olan tek odalı küçük yapılar açığa çıkartılmıştır. Küçük boyutlu yapıların içerisinde fırın, çanak çömlek ve mühür ele geçmiştir (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 356; Demirtaş, 2017a: 134).

Yumuktepe çanak çömlekleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 16. evre çanak çömlekleri 11 gruba ayrılmıştır. Krem astarlı mallar Yumuktepe yerleşmesinin 16. tabakasında en yoğun grubu oluşturmaktadır. Kil ve mineral katkılı çanak çömleklerin dış yüzeyleri krem devetüyü veya pembe astarlı, nadiren perdahlanmıştır. İç yüzey herhangi bir işleme tabi tutulmaz. Bu grup genellikle kapalı kaplardan oluşmaktadır. Boyalı krem astarlı olarak adlandırılan grup ise krem astarlı malların boyalı örnekleridir. Bu grup içerisindeki çanak çömlekler üzerinde kullanılan boya kahverengi, mat siyah nadiren de koyu turuncu rengindedir (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 358-359).

Siyah perdahlı grup, mineral katkılı, iç ve dış yüzeyleri astarlı ve perdahlıdır. Çanak çömlekler genellikle siyah renklidir ancak bazen kahverengi ve kırmızımsı kahverengi örnekler de tespit edilmiştir. Dış yüzeylerinde genellikle hilal şeklinde bir kabartma bulunan grup çoğunlukla büyük konik çanaklarla temsil edilmektedir. Bikrom Boyalı olarak adlandırılan diğer grup ise Yumuktepe’de oldukça nadir olarak ele geçmektedir. Bu grup, boyalı krem astarlı gruptan somon pembesi astar ve yatay bantlar ile ayırt edilmektedir. Bir başka grubu oluşturan boyalı ince mallardır. Çok ince mineral katkılı olan bu grup açık krem rengi astar üzerinde kahverengi ve siyahla boya ile yapılan büyük boyutlu stilize motiflerden oluşmaktadır (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 359).

“Multiple-Brush” olarak adlandırılan grubu diğer gruplardan ayıran en belirgin özelliği hamurunda bitkisel katkıların olmasıdır. Yüzey renkleri genellikle pembeden devetüyü rengine kadar değişiklik göstermektedir. Koyu kahverengi veya mat siyah boya kullanılarak çoklu fırça yardımı ile bezemeler yapılmıştır (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 35). Mutfak kapları olarak adlandırılan grubun hamuru orta ve iri

boyutlu mineral ve bitkisel katkıdır. Yüzeyleri pürüzsüz olan bu kaplar, ikincil ateşleme sonucu oluşan siyahtan kahverengiye kadar renk lekeleri ile karakterize edilmektedir (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 359). Kırmızı astarlı grup ince mineral katkılı, iç ve dış yüzeyler kırmızı veya koyu turuncu astarlı ve perdahlıdır. Turuncu mineralli grubun hamuru oldukça sıkıdır. Yüzeylerinde herhangi bir işlem bulunmayan kapların renkleri turuncudan pembeye kadar değişiklik göstermektedir. Bu grubun dikkat çekici özelliği ise yüksek ısıda fırınlanmasından kaynaklı olduğu düşünülen çanak çömleklerin çıkardığı tıkrıtlı sestir. İnce bitkisel grup ise mineral ve bitkisel katkılı hamura sahiptir. Yüzey renkleri devetüyü, kahverengi, pembe ve turuncu arasında değişmektedir. Genellikle iri bitkisel katkı görülen bu çanak çömlek grubunun hamurunda nadiren de olsa iri boyutlu mineral katkı bulunmaktadır. Devetüyünden kahverengine kadar değişen yüzey rengine sahip kapların dış yüzeyleri düzleştirilmiştir (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 359). Yumuktepe yerleşmesinde Obeyd kültürü etkisindeki boyalı çanak çömlekler arasında küresel gövdeli çanaklar, dışa açılan boyunlu kaplar, dar ağızlı boyunsuz kaplar gözlemlenmektedir (Demirtaş, 2017a: 136).

3.2.5. Orta Kalkolitik Dönem’ de Ege Bölgesi

Ege Bölgesi sınırları içerisinde Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilen kültür katmanına ait buluntuların tespit edildiği yerleşim alanlarından bazıları Aydın’da bulunan Çine Höyük, İzmir’de bulunan Limantepe, Ulucak ve Yeşilova Höyüğüdür (Çilingiroğlu, A. ve Çilingiroğlu, Ç. 2007: 363-364; Erkanal ve Şahoğlu, 2012b: 221; Günel, 2021: 120). Orta Kalkolitik Dönemde Ege Bölgesinde yaşanan değişim ve gelişimlerin anlaşılması için model olarak anlatılacak yerleşim yeri Yeşilova’dır. Höyük İzmir ilinin Bornova ilçesi, Karacaoğlan Mahallesi içerisinde yer almaktadır (**Levha 20.2**). Tarihöncesi dönemlere ait buluntular tespit edilen Yeşilova Höyükte arkeolojik kazılar 2005 yılında Ege Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ve İzmir Arkeoloji müzesinin birlikte çalışması ile başlamıştır. 2008 yılında Doç. Dr. Zafer Derin başkanlığında yürütülen kazılar günümüzde halen devam etmektedir (Derin, 2020: 1-2). Höyükte gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 4 kültür katmanı açığa çıkartılmıştır. Bunlar sırasıyla 1. katman Roma-Bizans Dönemi, 2. katman Tunç Çağı, 3. katman (1 ve 2. tabakaları) Kalkolitik Çağ, 4. katman (1,a,b,c-8. tabakaları) Neolitik Çağ olarak tespit edilmiştir (Derin, 2007a: 378; Derin, 2020: 2).

Höyüğün Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen 3. Kültür katmanı 1-2 veya a-b olmak üzere iki tabaka da incelenmektedir (Derin, Ay ve Caymaz, 2009: 8). Mimari açıdan oldukça az buluntu tespit edilen tabakalar, Neolitik Çağ'a tarihlenen tabakaların içerisine 1 m derinliğindeki bir çukur açılarak yerleşilmiştir. Çukurun tabanında yanmış kerpiç parçaları, kaplar ve irili ufaklı taşlar tespit edilmiştir. Dolayısıyla 3b tabakası Orta Kalkolitik Dönemin ilk evresini temsil etmektedir (Derin, 2007b: 219). Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen 3a tabakasında bir mekân tabanı ortaya çıkartılmıştır. Taban, 3 cm lik çamur dolgusu üzerine çanak çömlek parçalarının döşenmesinin ardından tekrar 2-3 cm lik bir çamurla sıvanarak oluşturulmuştur. Bu taban üzerinde insitu halde kaplar ele geçmiştir (Derin, 2007a: 378).

Höyükte ele geçen çanak çömlekler genellikle mineral, nadiren de bitkisel katkıdır. Gri, koyu gri, grimsi kahve, kahvemsı kırmızı renklerin yoğunlukta görüldüğü çanak çömleklerin bazıları ağız kenarlıdır. Çanak çömlek tipleri içe dönük ağız kenarlı, keskin kenarlı, mahmuz kulplu ve yassı tutamaklı çanaklar, uzun boyunlu ve daralan ağızlı çömlekler olmak üzere çeşitlilik göstermektedir. Çanak çömlekler genellikle çukur nadiren de olsa düz diptir. Kaplar üzerinde bezeme unsurlarına oldukça az rastlanılmaktadır (Derin, 2007a: 379). Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen bir diğer çanak çömlek grubu ise sepet ve mantar kulplu kaplardır. Bu kaplar Kıta Yunanistan, Balkanlar, Ege Adaları ve Anadolu'da tespit edilmiştir (Takaoğlu, 2006: 295-296). Kızılbey, Karaburun ve Gülpınar yerleşmelerinde bu tip kaplar açığa çıkartılmıştır (Derin, 2007b: 220).

3.2.6. Orta Kalkolitik Dönem' de Marmara Bölgesi

Marmara Bölgesinde Orta Kalkolitik Dönemde, Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi kültürel bir değişim görülmektedir. Marmara Bölgesi sınırları içerisinde Orta Kalkolitik Döneme ait kültür dolgusunu içerisinde barındıran yerleşim yerlerinden bazıları Bursa'da bulunan Ak Topraklık, Çanakkale'de bulunan Gülpınar ve Kırklareli'nde bulunan Aşağı Pınar yerleşmesidir. (Karul, 2017: 93; Özdemir, A. 2022: 43-65; Özdoğan, E., Schwarzberg ve Özdoğan, M. 2009: 360; Takaoğlu ve Özdemir, A. 2018: 480-481). Orta Kalkolitik Dönemde Marmara Bölgesinde görülen kültürel değişimin izlenebilmesi için model olarak anlatılacak yerleşim yeri Aşağı Pınar'dır. Höyük Kırklareli il merkezinde Şeytandere'nin bir kolu olan Haydarderenin güneyinde konumlanmaktadır (**Levha 21.1**) (Özdoğan, E.,

Schwarzberg ve Özdoğan, M. 2009: 360). Höyükte ilk arkeolojik kazılar 1993 yılında Mehmet Özdoğan ve Hermann Parzinger başkanlığında gerçekleşmiştir.

Höyükte Geç Neolitik Dönemden Orta Kalkolitik Döneme kadar uzanan kültür katmanı tespit edilmiştir. Höyüğün en altında tespit edilen 8-6 numaraları ile isimlendirilen tabaka Geç Neolitik-Erken Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Bahsedilen tabakaların üzerinde 5-2 numaralı tabakalar ise Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Bu iki kültür katmanı arasında 5-6 numaralı tabakalarda bir ara evre bulunmaktadır. Araştırmacılar bu ara evreyi geçiş evresi olarak adlandırmaktadır (Özdoğan, M. vd., 2016: 117).

Höyüğün Orta Kalkolitik Döneme geçiş evresi olarak temsil edilen 5-6. tabakaları bahsedilen zaman aralığında höyüğün bir değişim süreci içerisinde olduğunu kanıtlamaktadır. Geçiş evresinde, bir önceki dönemden bilinen birbirine yakın veya bitişik konumda inşa edilen dikdörtgen planlı yapıların ortadan kalktığı, yerine çukur tabanlı basit kulübe olarak tanımlanabilecek bir köy yerleşmesinin hâkim olduğu görülmektedir (Özdoğan, E. 2016: 11; Özdoğan, M. vd., 2016: 118). Aşağı Pınar yerleşmesinde M.Ö 5400-4900 yıllarına tarihlenen 5-2 tabakalar Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Bu zaman aralığında mimaride ve diğer buluntularda köklü bir değişim izlenmektedir (Özdoğan, E. 2016: 13). Yerleşimler dörtgen planlı, dal örgü tekniği kullanılarak inşa edildikten sonra çamurla kaplanmaktadır (**Levha 21.2**) (Özdoğan, M. vd., 2016: 119). Birbirinden bağımsız olarak inşa edilen yapıların duvarları oldukça incedir. İnce duvara sahip olmasının yanında bütün duvarlarda dal izlerine rastlanılmamış olması bu dalların taşıyıcı özellikte olmadığını göstermektedir (Eres ve Özdoğan, E. 2012: 6). Yapı malzemesinde ahşabın dışında kerpiç kullanıldığı da düşünülmektedir. Ahşap kullanılarak oluşturulan iskeletin içerisine kerpiç doldurulup ardından sıvanmıştır (Karul, 2003: 113). Öte yandan yapının üst örtüsünü taşımak için direkler ve dikmeler kullanıldığı gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda açığa çıkartılmıştır (Özdoğan, E. 2016: 13-14).

Aşağı Pınar yerleşmesi 5-6 numaralı geçiş evresi çanak çömleklerinde değişim görülmektedir. Kırmızı astar üzerine beyaz boya bezemeli grup yerini koyu renkli ve açkılı mallara bırakmıştır (Özdoğan, E., Schwarzberg ve Özdoğan, M. 2009: 359). Koyu yüzeyli çanak çömlek grupları arasında kısa boyunlu veya küresel gövdeli çömlekler ve basit kâseler çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu dönem çanak çömlekleri

üzerinde tırnak bezeme tekniği yoğun olarak kullanılırken az da olsa kabartma bant bezeme de kullanılmaktadır (Yumaklı, 2016: 145).

5-2. tabakalardaki çanak çömleklerin biçim, hamur, bezeme unsurlarında çeşitlilik görülmektedir. Bahsedilen tabakalardaki çanak çömlekler genellikle açık ve koyu kahverengi, koyu gri ve siyah yüzeyli ve iyi ağıldır. Çanak çömleklerde keskin dönüşlü profil ve omurgalar karakteristiktir. En sık görülen kap formu geniş ya da açılan ağızlı kâse ve çömleklerdir. Çanak çömlekler üzerinde oluk, baskı, impresso, çizgi-kazı aplike bezemeler tespit edilmiştir. Bezemesiz, basit formu ve kaba üretilen kapların çoğunluğu oluşturduğu 5. tabaka çanak çömleklerinin 4. tabakadan itibaren değiştiği ve çeşitlendiği görülmektedir (Özdoğan, E. 2016: 18-19).

3.3. Geç Kalkolitik Dönem

Geç Kalkolitik Dönem Anadolu’da yaklaşık olarak M.Ö 4000-3100 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Kendinden sonra gelen Erken Tunç Çağının öncülü niteliğinde olan dönemde kültürel gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Örneğin bahsedilen dönemde otoriteye bağlı olarak yeni teknoloji ve lüks eşyalara gereksinimin artması, hammadde ihtiyacı, artı ürün ve ticarete bağlı olarak sınırların genişlemesi ve beraberinde gelen toplumsal çatışmaların yaşanması, anıtsal boyutlu dini ve kamusal yapıların ortaya çıkması gibi büyük ve köklü değişiklikler yaşanmıştır (Sagona ve Zimansky, 2009: 131). Anadolu’da Geç Kalkolitik Dönem diğer bölümlerde olduğu gibi bölgelere ayrılarak anlatılacaktır. Bu durumun sebebi Kalkolitik Çağ’ın Anadolu’daki yerleşmelerde aynı özelliği ve gelişimi göstermemesinden kaynaklanmaktadır.

3.3.1. Geç Kalkolitik Dönem’ de Güneydoğu Anadolu Bölgesi

M.Ö 4. Bin yılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde büyük değişikliklerin olduğu görülmektedir. Bahsedilen zaman aralığında Güney Mezopotamya’da Uruk kültürü ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık olarak M.Ö 3900-3100 yılları arasına tarihlenen dönemin ilk evresinde çevre yerleşimler Uruk kültüründen etkilenmezler. Fakat M.Ö 3500-3100 yıllarına tarihlenen ikinci evresinde çevre yerleşimlerin Uruk kültüründen etkilendiği, ele geçen buluntular üzerinden tespit edilmektedir (Erarslan ve Aktuğ-Kolay, 2005: 82). Bu zaman dilimi içerisinde Güney Mezopotamya’da yaşayan grupların hammadde ihtiyacı nedeniyle Yukarı Fırat ve Dicle civarına yerleştiği ve

bölge ile ilişkiler kurduğu görülmektedir. Öte yandan bu yerleşimlerden bazıları Uruk kültürünü benimseyen halklar tarafından bir koloni veya istasyon olarak kullanılmıştır. Şanlıurfa'da bulunan Hassek Höyük, Siirt'te bulunan Başur Höyük, Güney Mezopotamya'ya ticari ağların uzanması için kurulan kolonilerdendir (Aghalari, 2017: 168-169; Özbaşaran, 2011a: 14). Öte yandan Gaziantep'te bulunan Coba (Sakça Gözü) Höyük, Şanlıurfa'da bulunan Kurban Höyük ve Diyarbakır'da bulunan Kenantepe yerleşmelerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen Uruk kültürüne ait buluntular tespit edilmiştir. (Marfoe, 1983: 96-101; Parker ve Foster, 2009: 505; Taylor, Williams ve Waechter, 1950: 90-95).

Bölgenin Geç Kalkolitik Dönemde geçirmiş olduğu değişimlerin anlaşılabilmesi ve Uruk Kültürüne ait izlerin izlenebilmesi için model olarak anlatılacak yerleşim yeri Başur Höyük'tür. Höyük Siirt ilinin merkeze bağlı Aktaş köyü sınırları içerisinde yer almaktadır (**Levha 22.1**). Höyük 1963 yılında Halet Çambel ve Robert Braidwood başkanlığında gerçekleşen ortak yüzey araştırması sonucunda tespit edilmiştir. 2007 yılında Haluk Sağlamtimur başkanlığında kurtarma kazısı kapsamında başlayan kazılar 2015 yılına kadar aralıksız olarak devam etmiştir. Gerçekleştirilen kazılar sonucunda Erken Kalkolitik Çağdan Orta Çağa kadar kültür katmanları tespit edilmiştir (Sağlamtimur, Batıhan ve Aydoğan, 2018: 2).

Höyükte Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen tabaka 5 evreye ayrılmaktadır. Dönemin en erken tarihli 1. evresi Yerel Kalkolitik 1 olarak adlandırılmaktadır. Küçük bir alanda tespit edilen evrede arkeolojik buluntuların oldukça az olmasından ötürü 1. evre ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu evrede bitkisel katkılı hamura sahip olan çanak çömlekler karakteristiktir. Bu çanak çömlekler Yerel Kalkolitik 2 ve 3 olarak adlandırılan tabakalarda da devam etmektedir (Sağlamtimur ve Batıhan, 2017: 98). Başur Höyükte Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen 4. tabakaya ait izler bulunmaktadır. Fakat Geç Uruk Dönemi tabakası bu evreyi tahrip etmiştir. Başur Höyük yerleşmesinin erken evrelerinden itibaren saman katkılı boya bezemeli kaplar, krem devetüyü ve kırmızı astar üzerine koyu renkle bezeme yapılan kaplar, bezemesiz ve astarsız çanak çömlekler görülmektedir. Geç Kalkolitik Dönemin 2. Evrede tespit edilen en tanımlı çanak çömlek grubunu kahverengi ve tonlarında yüzey rengine sahip olan mallar oluşturmaktadır. Küçük bir alandan elde edilen

buluntular dâhilinde boya bezemeli çanak çömleklerin de bu evrede kullanıldığı tespit edilmiştir. 2. evre çanak çömlekleri bitkisel katkılı, bezemesiz ve düşük ısıda pişirilmiştir. Araştırmacılar bu durum için zaman ve maliyetten tasarruf ederek seri üretime geçişin adımlarının atıldığını düşünmektedirler. Höyüğün 3. Evresinde tespit edilen seri üretim tabaklarının dibinde kalan kilin çakmaktaşı veya obsidiyen benzeri kesici aletler kullanılarak tıraşlanması coba kâseleri ile benzerlik göstermektedir (Sağlamtimur ve Batıhan, 2017: 98-99; Sağlamtimur, Batıhan ve Aydoğan, 2018: 2-3).

Başur Höyük yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen tabakasının 5. evresi, aynı zamanda Geç Uruk evresi olarak tanımlanmaktadır. 4. bin yılın ikinci yarısına tarihlenen bu evre yukarıda anlatıldığı üzere Güney Mezopotamya'nın hammadde ihtiyacı sebebiyle bölge ile etkileşim içerisinde olduğu zaman aralığına denk gelmektedir. Bu yapılanma içerisinde ekonomik ve idari bir merkez konumunda olan tapınak yapısı oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bahsedilen dönemde artı ürün oluşmasındaki en önemli etken tarımdır. Dolayısıyla Başur Höyük yerleşmesinde depo ve içerisinde çok sayıda çanak çömlek buluntularının tespit edilmesi Uruk kültürünün etkisini açıklamaktadır. 4. bin yıla tarihlenen yapılar höyüğün güney kesiminde açığa çıkartılmıştır. Yapılar taş temelli, çok odalı ve birbirine bitişik şekilde inşa edilmiştir (**Levha 22.2**). Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda girişi güneyden olan sal taşları ile döşenmiş büyük boyutlu bir yapı açığa çıkartılmıştır. Bu yapının yakınında odalar arasında geçişi sağlayan koridor olarak adlandırılan boşluklar bulunmaktadır (Sağlamtimur, 2012: 129-130). Bahsedilen yapıların haricinde olasılıkla idari veya dini işlevli olduğu düşünülen ve içerisinde kil çivilerin bulunduğu bir yapı açığa çıkartılmıştır. Sözü edilen yerleşim alanı taş temelli bir sur duvarı ile çevrelenmektedir (Sağlamtimur, Batıhan ve Aydoğan, 2018: 3).

Başur Höyük yerleşmesinin Uruk Evresi olarak adlandırılan 5. evresinde gerçekleştirilen kazılar sonucu ortaya çıkartılan çanak çömlekler çoğunlukla mineral katkılı bazı örneklerde az oranda bitkisel katkılıdır. Formlar genellikle tutamaklı çömlekler, kısa boyunlu küresel gövdeli çömlekler, akıtacaklı çömlekler, üzerinde kazıma bezeme bulunan çömlekler ve şişelerden oluşmaktadır. Geç Uruk çanak çömleği olduğu tespit edilen, hızlı dönen çömlekçi çarkında üretilen kaliteli hamura

sahip açık kahverengi ve devetüyü renginde kaplar tespit edilmiştir (Sağlamtimur, Batıhan ve Aydoğan, 2018: 3).

3.3.2. Geç Kalkolitik Dönem’ de Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen kültür katmanlarını içerisinde barındıran yerleşim alanlarından bazıları Elazığ’da bulunan Korucutepe ve Norşuntepe, Malatya’da bulunan Arslantepe yerleşimleridir (Arslantaş, 2014: 93- 95; Demirtaş, 2017a: 112; Erdoğan, 2004: 12). Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen ve Uruk Kültürünün etkisi altında kalan bölgede gerçekleşen kültürel değişimlerin anlaşılabilmesi için model olarak anlatılacak yerleşim yeri Arslantepe Höyüğüdür. Höyük Malatya ilinin merkeze bağlı Bahçebaşı köyü sınırları içerisinde yer almaktadır (**Levha 23.1**). A. Palmieri başkanlığında İtalyan bir ekip tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilen höyükte Geç Kalkolitik dönemden Demir Çağına kadar uzanan kültür katmanı tespit edilmiştir (Arslantaş, 2008: 91). Arslantepe yerleşmesinde 8-6a tabakaları Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Höyükte mimari buluntular tabakalara göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Arslantepe höyükte bahsedilen zaman aralığında mimari açıdan bir değişimin gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Höyüğün 8. tabakasında kerpiç kullanılarak inşa edilen evler bir avlunun etrafını çeviren beş altı odadan oluşmaktadır. Bahsedilen odalardan bir tanesi içerisinde kubbe şeklinde bir fırın olan mutfak yer almaktadır (Yüksel, 2020: 762).

7. tabaka yapılarında yukarıda bahsedildiği üzere değişim görülmektedir. Örneğin höyüğün kuzeydoğusunda kerpiç kullanılarak inşa edilen bir veya iki odası bulunan, bazılarının duvarlarında siyah, beyaz ve kırmızı boya kullanılarak yapılan geometrik motiflerle süslenmiş yapılar karşımıza çıkmaktadır (Yüksel, 2020: 763-764). Höyüğün tepe noktasında ortalama 1 m kalınlığa sahip duvarları olan büyük boyutlu kerpiç yapılar bulunmaktadır. Bu binalar farklı işlevselliğe sahip resmi yapılarıdır. En kuzey noktasında depo ve iş alanlarının yanında bazı özel mekânlar tespit edilmiştir. Bahsedilen yapıların güney kesiminde Mezopotamya’dan tanınan tapınak olarak adlandırılabilir büyük bir bina tespit edilmiştir (Alvaro vd., 2008: 652). Höyüğün kuzeyinde kerpiç sütunlar kullanılarak inşa edilen ve duvarları boyalı olan büyük boyutlu bir bina ve bu binanın içerisinde çalışma ve özel alanlar bulunmaktadır. Bu büyük boyutlu yapının araştırmacılar tarafından yöneticiye ait olduğu

düşünülmektedir. Bu yapı grubunun güneyinde tapınak olduğu düşünülen üçlü bir yapı yer almaktadır. Yapı kerpiç tuğla ve taşlarla doldurulan bir platform üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla 7. tabakada karşımıza çıkan yapılar birbirleri ile farklılık göstermektedir (Yüksel, 2020: 764).

Arslantepe yerleşmesinde Geç Kalkolitik Dönemin sonuna tarihlenen 6a tabakasında üretilen malların toplanıp, yeniden halka dağıtım işleminin gerçekleştiği bir yapı yer almaktadır. Bu durum merkezi otoritenin varlığını kanıtlamaktadır (Yüksel, 2020: 764). 6a tabakasında içerisinde avlu, depo, tapınak ve idari bölümler bulunan höyüğün tamamını kaplayan bir saray yapısı ortaya çıkmaktadır (Frangipane, 2002: 270- 275). Anıtsal boyutlu yapılar ve kamu yapılarının varlığı göz önüne alındığı zaman Geç Kalkolitik Çağda merkezi otoritenin ve gücün hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Arslantepe yerleşmesinde tespit edilen anıtsal büyüklükteki yapılar sadece Uruk kültürü ile ilişkilendirilmemektedir. 7. tabakada tespit edilen kamusal yapı, Uruk kültürü etkileşiminden önceki zaman aralığına tarihlenmektedir (Aghalari, 2017: 167).

Arslantepe Höyüğünün 8. tabakasında ele geçen çanak çömlek buluntuları üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda bir grup malların Obeyd kültürüne tarihlenen boyalı çanak çömlekler olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan höyüğün batısında küresel gövdeli ve dar boyunlu ekmek yapımı için kullanıldığı düşünülen şişe benzeri kaplar tespit edilmiştir. Ele geçen bir başka çanak çömlek grubu üzerinde kazıma, balık kılıcı, çapraz tarama şeklinde yapılan bezemeler tespit edilmiştir. Dış yüzeyleri tarazlı olan kapların hamurlarında mineral ve bitkisel katkı maddesi bulunmaktadır (Frangipane, 1994: 127-130).

7. tabaka çanak çömleklerinde kaba saman katkılı mallar karşımıza çıkmaktadır. İnce astarlı olan mallar genellikle kırmızı boyalı ve kaba perdahlıdır. 7. tabaka çanak çömleklerinde seri üretim yapıldığını destekleyen yavaş dönen çarkta yapılan kaplar tespit edilmiştir. Kâse formu ve dışa açılan ağızlı kaplar 7. tabakanın tipik çanak çömleklerini oluşturmaktadır (Palmieri, 1986: 70-71).

6a tabakası çanak çömlekleri yerel üretim geleneğine bağlı kalarak saman katkılı, siyah ve kırmızı astarlı mallarla karakterize olmaktadır. 6a tabakası çanak çömlekçiliği radikal bir değişim ortaya koymuştur. Seri üretim haline gelen bu

dönem çanak çömlekleri dört gruba ayrılmaktadır. Çark yapımı devetüyü renginde hamuru olan ince mal grubu saman katkılı ve astarlıdır. Seri üretimi yapılan bir diğer grup kaba mallardır. Bu grupta 7. tabakadan bilinen çanak çömlek grubunu hatırlatan saman katkılı hamur kullanmaktadır. Diğer bir grup 8. tabakada ortaya çıkan el yapımı siyah ve kırmızı perdahlı çanak çömleklerdir. Son grup ise el yapımı mutfak kaplarıdır. Bu grup içerisinde pithoslar, yemek kapları bulunmaktadır. Arslantepe höyüğünün 6a ve 7. tabakalarında tespit edilen çanak çömlekler arasında bazı gruplarda devamlılık görülse bile çoğunlukla bir değişim olduğu görülmektedir (Frangipane, 2000: 444-445).

3.3.3. Geç Kalkolitik Dönem’ de Orta Anadolu Bölgesi

Politik ve ekonomik anlamda önemli değişimlerin yaşandığı Kalkolitik Çağ, diğer dönemlere oranla daha az önem verilmiş ve daha az araştırılmış bir dönemdir. Gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda Kalkolitik Çağın erken ve orta olarak adlandırılan ilk iki evresi hakkında güncel bilgiler elde edilmiştir. Fakat yaklaşık 1500 yıl tarih sahnesinde yer alan Geç Kalkolitik Dönemde Orta Anadolu Bölgesinde bilgiler oldukça kısıtlıdır. Orta Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Kalkolitik Çağa tarihlenen yerleşimlerin çoğu Orta Kalkolitik Dönem sonlarında terk edilmiştir. Dolayısıyla Orta Anadolu Bölgesinde Geç Kalkolitik Döneme ait tabakaları bulunan yerleşimler sınırlıdır (Hacar, 2020: 29-30). Bu yerleşmelerden bazıları Aksaray ilinde bulunan Güvercinkayası¹⁶, Yozgat ilinde bulunan Alishar, Eskişehir’de bulunan Orman Fidanlığı, Çorum’da bulunan Çamlıbel Tarlası ve Büyük Göllücek yerleşmeleridir (Demirtaş, 2017a: 158; Efe, 2001: 5-22; Schoop, 2011b: 55).

Orta Anadolu Bölgesinde Geç Kalkolitik Dönemin anlaşılması için model olarak anlatılacak yerleşim yeri Alishar Höyüktür. Höyük Yozgat ilinin Sorgun ilçesine bağlı Alishar köyü sınırları içerisinde yer almaktadır (**Levha 23.2**). Von der Osten tarafından kazı çalışmaları gerçekleştirilen höyükte Kalkolitik Çağa ait tabakalar tespit edilmiştir (Aghalari, 2017: 170). Tespit edilen Kalkolitik tabaka, kazı başkanı tarafından Bakır Çağı olarak adlandırılan fakat Erken Tunç Çağının ortalarına tarihlenen tabakaların altında bulunmuştur. Alishar Kalkolitik buluntu topluluğuna iç

¹⁶ Güvercinkayası yerleşmesi tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı bir şekilde anlatılacağı için, bu bölümde anlatılmayacaktır.

ve dış yüzeyleri farklı renklerden oluşan çanak çömlekler hâkimdir. Kapalı kapların dış yüzeylerinde koyu gri ve siyah renk görülürken, iç yüzeylerinde kırmızımsı bir renge sahiptir. Höyükten ele geçen kâselerin içi açık siyah renkte, dış kısmında ise turuncu ve sarı renkler görülmektedir. Açığa çıkartılan farklı form özelliklerine sahip çanak çömleklerin yanında testiler, yüksek ayaklı meyvelikler, fincanlar, içe eğik sığ kâseler ve omuz kenarında tırnak izi olan çan biçimli çömlekler Alishar'da tespit edilen çanak çömlek grubu içerisinde yer almaktadır (Schoop, 2011a: 165).

Orta Anadolu Bölgesinde Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen yerleşimlerde kazı çalışmaları az sayıda olduğu için mimari gelişim hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Geç Kalkolitik Dönem mimarisi ile ilgili Alishar ve Beycesultan yerleşmelerinden kısıtlı bilgiler elde edilmektedir. Bu yerleşimler üzerinden edinilen bilgi doğrultusunda kalın kerpiç kullanılarak inşa edilen birbirine bitişik konumlanan yapılar açığa çıkmaktadır. Bahsedilen döneme tarihlenen büyük tek odası bulunan yapılar tespit edilmiştir. Bu yapılar Can Hasan I ve Çamlıbel Tarlası yerleşmelerinde görülmektedir (Aghalari, 2017: 170; Schoop, 2011a: 165).

3.3.4. Geç Kalkolitik Dönem' de Göller Bölgesi

Göller Bölgesinde Erken Kalkolitik Dönemin ardından yerleşimlerin terkedildiği bilinmektedir. Terk edilen yerleşimlerden genellikle uzun süre yerleşim görmemiştir. Fakat Burdur ilinin Kuruçay köyü sınırları içerisinde bulunan Kuruçay Höyükte, Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen kültür katmanı bulunmaktadır (**Levha 24.1**) (Duru, R. 1980: 48-50). Höyükte ilk arkeolojik çalışmalar J. Birmingham tarafından yapılan yüzey araştırması ile gerçekleştirilmiştir. Ardından 1978-1988 yılları arasında Refik Duru başkanlığında kazı çalışmaları başlamıştır. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda ana toprağa kadar inilmiş ve bütün kültür katmanları tespit edilmiştir (Duru, R. 2016: 31). Fakat höyük üzerinde ve çevresinde tarım faaliyetleri yapıldığı için büyük ölçüde tahrip olmuştur (Özsait, 1976: 79). Kuruçay yerleşmesinde Geç Kalkolitik Dönem tabakası 6A, 6, 5, 4, 3A ve 3 olmak üzere altı evreye ayrılmaktadır. Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen ilk dört evrede (6A-4) yaşayan halklar aynı kültür özelliklerine sahiptir. Fakat 3A ve 3. tabakada mimari ve çanak çömlekte bir değişim görülmektedir. Dolayısıyla 4-3A tabakaları arasındaki farklılık halk değişikliği olarak düşünülmektedir (Duru, R. 2008: 122).

Kuruçay yerleşmesinde Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen 6 A₂ tabakasında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda dış tehlikelerden korunmak için yapıları içe dönük şekilde inşa ettikleri tespit edilmiştir. Orta kısma önemli yapılar alınıp etrafı evlerle çevrelenerek koruma altına alınmıştır. Planlı bir yerleşime sahip olan 6 A₂ tabakasında yapılar arasında geçişi sağlayan sokaklar ve avlular bulunmaktadır **(Levha 24.2)**. 6 A₁ tabakasında yerleşmede bir takım değişiklikler görülmektedir. Örneğin höyükteki sokaklar ve avluların iki ucuna duvar örülerek kapatılmıştır. 6 A₂ tabakasında açığa çıkartılan yapılar bazen bitişik bazen de aralarında sokak boşluğu bırakılarak inşa edilmekteydi. Taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen yapıların çatıları düzdür. Kuruçay Höyüğü'nün Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen 6A₂ tabakasında 8 numara ile adlandırılan içerisindeki taşınmaz eşyalar ile diğer yapılardan ayrılan tapınak olarak adlandırılan bir yapı açığa çıkartılmıştır. İçerisinde kubbeli fırın, ocak ve kilden yapılmış bir masa olan yapının tabanında tespit edilen yanık kül tabakası buranın tabanında sazdan yapılmış bir örtü olduğunu düşündürmektedir. Tapınağın doğusuna bir müddet sonra depo odası eklendiği bilinmektedir. Kuruçay yerleşmesinde deprem, yangın ve başka sebeplerden ötürü meydana gelen her yıkımdan sonra küçük plan ve yer değişikliği ile yeni yapılar inşa edilmiştir. Fakat yerleşim planında bozulmalar meydana gelmiştir. 5. tabaka yapıları ciddi oranda bozulmalar meydana geldiği için planları tam anlaşılmamış olsa da taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen yapıların tespit edilmesi ile kendinden önceki tabaka ile aynı düzende devam etmiştir (Duru, R. 2008: 123-130).

Kuruçay 4. tabaka yerleşmesi tamamıyla farklı bir görünüme sahip olmuştur. Kendinden önceki tabakalar ile hiçbir benzerliği bulunmayan 4. tabakanın en önemli özelliği yerleşim yerinin etrafının kalın bir sur duvarı ile çevrelenmiş olmasıdır **(Levha 25.1)**. Bahsedilen bu mimari değişime bağlı olarak bir göç hareketi sonucu yeni insanların yerleşimi olup olmadığı konusunda kesinlik yoktur. 3A tabakası ile ilgili veriler oldukça sınırlıdır. Tespit edilen çok az yapı kalıntısı vardır. 3A tabakasında 54 numara ile adlandırılan iki odalı bir yapı ve bu yapının batısına birbiriyle bitişik şekilde inşa edilen iki odalı 55 numara ile adlandırılan bir yapı açığa çıkartılmıştır. 3A tabakasında bu iki yapı haricinde yapı tespit edilememiştir. Fakat bu yapıların kendinden önceki evrelerden farklı olduğu açıkça ortadadır. Kuruçay yerleşmesinin 3. tabakası 56-59 numaraları ile adlandırılan toplam dört yapı ile

temsil edilmektedir. 56 numaralı yapı girişinde iki küçük oda bulunan asıl odasının kare planlı olduğu tapınak olarak adlandırılan yapıdır. Bu yapının batısında bulunan bir kapıyla 57 numara ile adlandırılan, içerisinde çok sayıda çanak çömlek parçaları bulunan depoya girilmektedir. 58-59 numaralı yapılar yoğun tahribat sebebi ile tanımlanamamaktadır (Duru, R. 2008: 130-131). Kuruçay yerleşmesinin 3A-3. tabakalarında mimari buluntular çok olmasa bile tespit edilen yapıların planları göz önüne alındığı zaman kendinden önceki evreler ile bariz bir şekilde ayrıldığı görülmektedir (**Levha 25.2**).

Kuruçay Geç Kalkolitik Dönem çanak çömlekleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda kendinden önceki dönemlerden ayrıldığı tespit edilmektedir. Geç Kalkolitik Dönem çanak çömlekleri bir bütün olarak ele alınacak olursa, Anadolu’da başka yerlerden tanınmayan bir yapım tekniğinin olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Kuruçay yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen çanak çömleklerinin Anadolu için ünik bir grup olduğu düşünülmektedir (Duru, R. 2008: 135).

Kuruçay yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen 6A-4 tabakalarından elde edilen çanak çömlekler incelendiği zaman gelişkin bir çanak çömlek yapımının olduğu ortaya çıkmaktadır. Tespit edilen mallar araştırmacılar tarafında farklı gruplara ayrılmaktadır. En yaygın olarak tespit edilen çanak çömlekler “G Türü Mallar” olarak adlandırılan gruptur. Bu grup içerisindeki çanak çömlekler koyu gri veya kahverengi tonlarında dış yüzeye sahip, ince kenarlı, oldukça iyi astarlı ve perdahlı olan kaplar elde biçimlendirilmiştir. Geç Kalkolitik kaplarının kendinden önceki dönemlerden etkilenmediği açıkça ortadadır. Bir diğer yaygın olarak kullanılan grup “H Türü Mallar” olarak adlandırılan siyah, kahverengi ve gri hamura sahip olan kalın kenarlı iyi açkılanmış elde yapılan çanak çömleklerdir. Bu üretimde geniş ağızlı kaplar yaygın olarak üretilmiş ve kullanılmıştır. Yerleşmede boyalı ve bezemeli kapların sayısı yok denecek kadar azdır. Kuruçay yerleşmesinin bahsedilen tabakalarında “Ayrışık Kaplar” olarak adlandırılan özel işler için kullanılan kaplar tespit edilmiştir. Formları günlük kullanım kaplarından oldukça farklı olan bu grubun olasılıkla libasyon¹⁷ veya dinsel işlevler için üretildiği düşünülmektedir (Duru, R. 2008: 135-138).

¹⁷ Sıvı sunumu, sıvı kurbanı

Kuruçay yerleşmesinin Geç Kalkolitik Dönemin sonlarına tarihlenen 3A-3. tabakalarından ele geçen çanak çömlekler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, kendinden önceki evreler ile aralarında ciddi oranda farklılık olduğu tespit edilmiştir. Genellikle yapım tekniği, hamuru, biçimi ve oldukça kötü işçiliğe sahip olan çanak çömlekler kendinden önceki evrelere oranla daha başarısız ve ilkelidir (Duru, R. 2008: 139).

3.3.5. Geç Kalkolitik Dönem’ de Ege Bölgesi

M.Ö 4. Bin yılın sonları Ege Bölgesi için bir dönüm noktası olmuştur. Bahsedilen zaman aralığı kendinden sonra gelen Tunç Çağındaki değişim ve dönüşümlerin öncüsü niteliğindedir. Metal işçiliği, süt ve tekstil üretimi gibi önemli gelişmeler bu dönemde karşımıza çıkmaktadır. İzmir’de bulunan Bakla Tepe, Ege Gübre, Limantepe, Ulucak, Denizli’de bulunan Beycesultan ve Aydın’da bulunan Çine Höyük Batı Anadolu Bölgesi sınırlarında Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen yerleşmelerdir. (Abay, 2012: 42; Çilingiroğlu, A. ve Çilingiroğlu, Ç. 2007: 363-364; Erkanal ve Şahoğlu, 2012b: 221; Günel, 2021: 120; Sağlamtimur ve Ozan, 2012: 228; Şahoğlu ve Tuncel, 2012: 65-67). Geç Kalkolitik Dönemde Ege Bölgesinin geçirmiş olduğu kültürel değişimlerin anlaşılması için model olarak anlatılacak yerleşim Bakla Tepe’dir. Höyük İzmir ilinin Menderes ilçesine bağlı Bulgarca köyü sınırları içerisinde yer almaktadır (**Levha 26.1**). Höyük kazılmaya başlamadan önce üzerinde bakla tarımı yapıldığı için literatüre Bakla Tepe adıyla geçmiştir (Erkanal ve Özkan, 1998: 399). Höyükte ilk arkeolojik çalışmalar 1984 yılında Numan Tuna tarafından gerçekleştirilmiştir. 1985 yılında Recep Memiş bölgede yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Höyük bu iki çalışma sonucunda arkeoloji literatüründe tanınmıştır. Bakla Tepe’de ilk arkeolojik kazılar 1994 yılında Hayat Erkanal başkanlığında başlamış olup 2001 yılına kadar kesintisiz olarak devam etmiştir (Tuğcu, İ. 2004: 276). Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda höyükte Geç Kalkolitik Dönemden Bizans Dönemine kadar uzanan beş kültür katmanı tespit edilmiştir. Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilen tabaka V numara ile adlandırılmaktadır (Erkanal ve Şahoğlu, 2012a: 91).

Bakla Tepe yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen V. tabakasında dört mimari evre tespit edilmiştir. Bu evrelerde yerleşim, aralarında açıklık bulunan bağımsız yapılardan oluşmaktadır. Bahsedilen bu yerleşim şekli tüm evrelerde aynı

düzeni takip etmektedir. Yapılar çoğunlukla dal ve çamur kullanılarak inşa edilirken az da olsa kerpiç kullanılarak inşa edilen yapıların olduğu tespit edilmiştir. Bakla Tepe mimarisinde en tipik yapı absidal uçlu ızgara planlı yapılardır. Orta büyüklükteki taşların tek sıra halinde dizilmesiyle oluşan ızgara planı olasılıkla yapıyı zeminden yükseltmek, su ve taşkınlardan korumak için kullanılmıştır (**Levha 26.2**). Öte yandan çapları 1-2 metre boyutunda olan ve ızgara planlı yapılarla birlikte kullanıldığı düşünülen dairesel yapılar tespit edilmiştir. Oldukça küçük boyutlu ve taş döşeli tabanları olan yapıların olasılıkla depolama alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (**Levha 27.1**). Bahsedilen dönemde tarımsal faaliyetler sonucunda oluşan artı ürünün depolanması açısından Bakla Tepe yerleşmesi önem taşımaktadır. Höyüğün Son Kalkolitik Döneme tarihlendirilen tabakasında sur duvarı bulunmamaktadır. Yapıların içerisinde ve dışında ocaklar ve şömineler bulunmakta olup birçok ev işi dışarıda yapılmaktadır. Öte yandan yapıların dışında çakıl taşı ile döşenmiş yolların tespit edilmesi ile yerleşim etrafındaki alanların sokak olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (Şahoğlu ve Tuncel, 2012: 68-71).

Bakla Tepe Geç kalkolitik Çanak Çömleği el yapımıdır (Şahoğlu ve Tuncel, 2012: 73). Kırmızı veya siyah astarlı ve perdahlı, içten kalınlaştırılmış ağız kenarlı kaplar karakteristiktir. Höyüğün Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen bazı evrelerinde tipik olarak kullanılan çanak çömlek grubu beyaz boyalı kaplardır. Bahsedilen bu durum genellikle kalın ağız kenarlı kapların ağızlarının iç kısmında içi taralı üçgen motiflerinin veya kesişen eğik çizgilerin olduğu beyaz boyalı bezeme geleneğinde karşımıza çıkmaktadır (Erkanal ve Şahoğlu, 2012a: 93). Kumtepe IB evresinden tanınan yuvarlatılmış ağızlı kâseler Bakla Tepe yerleşmesinin tüm evrelerinde karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu kâseler bir takım değişikliklere uğramıştır. Ağız kenarları daha uzun ve kalın yapılan kâseler erken evrelerde beyaz boya bezemelidir (Şahoğlu ve Tuncel, 2012: 73).

3.3.6. Geç Kalkolitik Dönem’ de Marmara Bölgesi

Marmara Bölgesi sınırları içerisinde Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen kültür katmanını içerisinde barındıran önemli yerleşim yerlerinden bazıları Çanakkale’de bulunan Kumtepe ve Bursa’da bulunan Barçın Höyük yerleşmesidir (Gerritsen, Özbal ve Thissen, 2013a: 94; Gerritsen, Özbal ve Thissen, 2013b: 56-57; Sperling, 1976: 305). Marmara Bölgesinin Geç Kalkolitik Dönem içerisinde geçirmiş olduğu

değişimlerin anlaşılabilmesi için model olarak anlatılacak yerleşim yeri Kumtepe'dir. Höyük Çanakkale Boğazına 2 km, Troya'ya ise 5 km mesafede yer almaktadır (**Levha 27.2**) (Sperling, 1976: 305). Höyük ilk kez 1934 yılında Blegen'in gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir (Riehl, 1999: 7). Höyükte ilk arkeolojik kazı çalışmaları aynı yıl içerisinde H. Koşay ve J. Sperling tarafından gerçekleştirilmiştir. 1993-1995 yılları arasında höyüğün yok olma tehlikesine karşın M. Korfmann başkanlığında kurtarma kazıları başlamıştır. Höyükte gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Orta Kalkolitik Dönemden Erken Tunç Çağına kadar devam eden kültür katmanı tespit edilmiştir. Kumtepe IB ile adlandırılan tabaka Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir (Schoop, 2005: 243).

Kumtepe yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen IB tabakasında tam bir yerleşim planı saptanamamıştır. Ele geçen mimari buluntular incelendiği zaman taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen dikdörtgen planlı yapılar ortaya çıkmaktadır. Kumtepe yerleşmesinde Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen mimari buluntular dört evreye ayrılmaktadır. IB1 olarak adlandırılan en eski evre yapıları absidal planlıdır. IB2, IB3, IB4 olarak adlandırılan daha geç evre yapıları dikdörtgen planlı ve tabanları taş döşelidir. Bu yapıların hemen bitişiğinde daha küçük boyutlu, dikdörtgen planlı depo yapıları eklenmiştir (Korfmann vd., 1993: 244-247; Sperling, 1976: 329).

Kumtepe kazısı sonucunda ele geçen çanak çömlek üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda en tipik kap formu, tüm evrelerde çok sayıda görülen kalınlaştırılmış ağız kenarlı kâseler olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan sığ meyvelikler, boyunlu ve tek kulplu formlar tespit edilen diğer gruplardır. Kumtepe IB tabakası çanak çömlekleri siyah, gri ve kahverenginde açıktır. Kaplar üzerinde en yaygın olarak karşılaşılan bezeme türü çizi ve kazıma bezemelerdir. Bahsedilen bu bezemeler çoğunlukla kalınlaştırılmış ağız kenarlı kapların tutamaklarının içine yapılmaktadır (Erdoğan ve Çevik, 2020: 57; Schoop, 2005: 269-270).

Genel olarak Anadolu'daki Kalkolitik Çağ gelişimine bakıldığında M.Ö 6.000 ile M.Ö 3000 yılları arasına tarihlenen Kalkolitik Çağ, kendinden önceki Neolitik Çağ'ın kültürel birikimleri üzerinde gelişerek yeni bir değişim ve dönüşüm aşamasına girilen, kendinden sonra gelen kent, devlet ve imparatorluk gibi ekonomik

ve sosyopolitik sistemlerin ön aşamalarının görüldüğü dönemdir. (Özdoğan, M. 2002b: 110). Bahsedilen dönemin belirleyici özellikleri arasında taşın yanı sıra bakırdan yapılan aletlerin ve boya bezemeli çanak çömleklerin yaygın bir şekilde kullanılması gelmektedir.

Tarihöncesi toplumların gelişmesinde maden kullanımı önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıda anlatıldığı üzere Neolitik Çağ'a tarihlenen bakır kullanımı Kalkolitik Çağ ile birlikte gelişmiştir. Dolayısıyla döküm tekniği ile madenin eritilerek kullanılması Kalkolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Madenin kullanımıyla birlikte tarihöncesi toplumlar hızlı bir gelişim aşamasına girerek basit köy yerleşimlerinin yerine kasaba olarak adlandırılan daha büyük yerleşimlere evrildiği görülmektedir (Öztan, 2009b: 1; Tekin, 2015: 16). Tarım Devrimi olarak adlandırılan Neolitik Çağ'dan sonra, Kent Devrimi olarak adlandırılan Tunç Çağlarından önceki zaman aralığını kapsayan Kalkolitik Çağ'da Anadolu'nun farklı bölgeleri farklı kültürlerin etkisi altında kalarak gelişim sağlamışlardır. Dolayısıyla bahsedilen bölge Kalkolitik Çağ'da birleşik kültürel bir gelişim göstermemektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 115; Schoop, 2011a: 165-166).

Kalkolitik Çağ'da yaşanan değişim, gelişimler ve kültürel anlamda bir bütünlük olmaması göz önüne alındığı zaman kronolojik olarak Erken, Orta ve Geç olmak üzere üç aşamada ve bölgelere ayrılarak anlatılmıştır. Örneğin dönemin anlaşılması için model olarak anlatılan yerleşimlerde görüldüğü üzere Erken Kalkolitik Çağ Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde el yapımı boya bezemeli çanak çömlek ve tholos olarak adlandırılan yapıları ile Halaf kültürünün etkisi altında kalırken, Orta Anadolu Bölgesinde Erken Kalkolitik Dönem, Geç Neolitik Dönemin devamı niteliğindedir. (Akdeniz, 2016: 3; Dolukhanov, 1998: 297).

Suriye-Mezopotamya'nın aksine, Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik dönemler arasındaki ayrım bulunmayan Orta Anadolu Bölgesinde, kerpiç tuğla kullanılarak birbirine yakın konumlanan kare planlı, iki katlı yapılar ve boyalı çanak çömlekler karşımıza çıkmaktadır. (Erdoğru, 2007: 132-142; Erdoğru, 2008: 105-109; French, 1998: 40; Mellaart, 1965: 136-153; Sagona ve Zimansky, 2009: 120). Erken Kalkolitik Dönemde Göller Bölgesinde durum Orta Anadolu Bölgesi ile benzerlik göstermektedir. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Geç Neolitik Dönem ile Erken Kalkolitik Dönem arasında gözle görülür bir kültürel kopuş teşkil edilmeyen

bölgede kerpiç kullanılarak inşa edilen dikdörtgen planlı ve bir ön odası bulunan yapılar karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen yapıların bazıları Orta Anadolu Bölgesi yapılarında görüldüğü üzere iki katlıdır. Öte yandan bahsedilen bölgede Erken Kalkolitik Dönemde boya bezemeli çanak çömlekler görülmektedir (Sagona ve Zimansky, 2009: 122-124; Schoop, 2011a: 153-154). Erken Kalkolitik Dönemde Ege Bölgesinde kültürel öğelerde bir değişim gözlemlenmektedir. Dolayısıyla bahsedilen zaman aralığında bölgeye yeni grupların geldikleri düşünülmektedir. Örneğin Ulucak yerleşmesinin Geç Neolitik Dönemden bilinen taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen yapıları Erken Kalkolitik Dönemde yeni gelen toplulukların inşa etmiş olduğu kerpiç kullanılarak inşa edilen kenarları hafif yuvarlatılan kulübe tarzı yapılara bırakmıştır. Bahsedilen değişim yalnız mimari üzerinde sınırlı kalmamakla birlikte Geç Neolitik Dönemden bilinen kırmızı astarlı çanak çömlekler yerini Erken Kalkolitik Dönem ile birlikte kahverengi, siyah ve gri gibi koyu renkli ve kaba görümlü çanak çömleklere bırakmıştır (Çevik ve Erdoğan, 2019: 11; Çevik, Vuruşkan ve Sivil, 2020: 13-17). Balkan kültürü etkisi altında kalan Marmara Bölgesi Erken Kalkolitik Dönemde model olarak anlatılan yerleşimden görüldüğü üzere yapılar kare veya dikdörtgen planlı, çok odalı ve birbirine yakın olarak konumlandırılmıştır. Bahsedilen dönemin sonlarında yerleşimin terkedildiği ve ardından yeni grupların gelerek yarısı toprağa gömülü, yuvarlak planlı evler inşa ederek bu evlerde ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Neolitik Çağ'da Fikirtepe kültürünün etkisi altında kalan bölgede Erken Kalkolitik Dönemde ele geçen çanak çömlekler Fikirtepe kültüründen tanınan çanak çömleklerin gelişmiş örneklerini teşkil etmektedir (Roodenberg, 2001: 235; Sagona ve Zimansky, 2009: 126-128).

Son zamanlarda gerçekleştirilen çalışmalar neticesinde varlığı kesinlik kazanan Orta Kalkolitik Dönem tıpkı Erken Kalkolitik Dönemde de olduğu üzere Anadolu'da farklı bölgelerde farklı kültürlerin etkisi görülmektedir. Dolayısıyla bölgeler farklı gelişimler sergilediği için Anadolu'da Orta Kalkolitik Çağ bölgelere ayrılarak anlatılmıştır (Schoop, 2011a: 157). Dönemin anlaşılması için model olarak anlatılan yerleşimlerde görüldüğü üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi bu dönemde Mezopotamya'dan yayılan Obeyd kültürünün etkisi altında kalmıştır. Model olarak anlatılan yerleşimlerde Obeyd kültürünün belirleyici özellikleri olan çark yapımı çanak çömlekler ve üç kanatlı kerpiç yapılar açığa çıkartılmıştır (Demirtaş, 2017a:

108-109; Esin, 2002: 118; Esin ve Harmanakaya, 1987: 91-94; Özgüç, 1988: 294; Özkan ve Öztan, 2009: 415). Erken Kalkolitik Dönemde Geç Neolitik Dönemden süregelen kültürel birikimlerin devam ettiği ve bir kültürel ayırım bulunmayan Orta Anadolu Bölgesinde Orta Kalkolitik Dönemde köklü değişimler yaşanmıştır. Bahsedilen dönemde Orta Anadolu Bölgesinde ova yerleşimlerinin terk edilerek yüksek sırtlar ve vadi yamaçları gibi korunaklı alanlara yerleştikleri görülmektedir. Öte yandan bu dönemde yerleşimlerin etrafının sur duvarı ile çevrelendiği görülmektedir (Hacar vd., 2019: 2; Özbaşaran, 2011a: 12). Taş kullanılarak inşa edilen Orta Kalkolitik Dönem yapıları dörtgen planlı ve tek odalıdır. Orta Kalkolitik Dönem çanak çömleklerinde en dikkat çekici özellik, kapların dışına sembolik veya natüralist hayvan kabartmalarının uygulanmasıdır. Ele geçen çanak çömlekler genellikle iyi fırınlanmış siyah, kahverengi, devetüyü renginde hamura sahiptir (Demirtaş, 2017a: 149; Hacar, 2019: 23-24; Öztan ve Faydalı, 2003: 17). Orta Kalkolitik Dönemde Akdeniz Bölgesinde Mezopotamya merkezli Obeyd kültürünün izleri tespit edilmiştir. Obeyd kültüründen tanınan üç kanatlı yapılar Yumuktepe yerleşmesinde açığa çıkartılmıştır. Yerleşmede Obeyd kültüründen tanınan boyalı çanak çömleklerde tespit edilmiştir (Caneva, Palumbi ve Pasquino, 2012: 355-356; Demirtaş, 2017a: 133-134). Orta Kalkolitik Dönemde Ege Bölgesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda bölgede mimari kalıntılar yetersizdir. Dolayısıyla dönem daha çok çanak çömlek üzerinden takip edilmektedir. Bölgede ele geçen çanak çömlekler genellikle bezemesiz, açkılı ve perdahlıdır. Bahsedilen dönemde Ege Bölgesinde Kıta Yunanistan, Ege Adaları kültürleri görülmektedir (Derin, 2007a: 379; Derin, 2007b: 220; Takaoğlu, 2006: 295-296). Orta Kalkolitik Dönemde Marmara Bölgesinde diğer bölgelerde olduğu gibi kültürel bir değişim söz konusudur. Erken Kalkolitik Dönemden bilinen dörtgen planlı ve birbirine yakın olarak inşa edilen yapıların, Orta Kalkolitik Dönemle birlikte ortadan kalkarak yerini dörtgen planlı, dal örgü tekniği kullanılarak inşa edildikten sonra çamurla sıvanan ince duvarlı yapılar almıştır (Eres ve Özdoğan, E. 2012: 6; Özdoğan, E. 2016: 13). Marmara Bölgesinde Orta Kalkolitik Dönemde ele geçen çanak çömlek repertuarını genellikle açık ve koyu renkli yüzeye sahip açkılı ve bezemeli kaplar oluşturmaktadır (Özdoğan, E. 2016: 18-19).

Kalkolitik Çağ'ın Son evresini oluşturan, Erken Tunç Çağının öncülü niteliğinde olan Geç Kalkolitik Dönemde Anadolu'da bir takım değişimler gözlemlenmiştir (Sagona ve Zimansky, 2009: 131). Bahsedilen dönemde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Mezopotamya kökenli Uruk Kültürünün etkisi altında kalmışlardır. Bahsedilen bölgelerde Geç Kalkolitik Dönemde tapınak, kamusal yapılar ve saray gibi anıtsal boyutlu yapılar, karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Geç Kalkolitik Dönemde bahsedilen bölgede merkezi otoritenin ve gücün hâkim olduğu da görülmektedir (Frangipane, 2002: 270-275; Yüksel, 2020: 764). Geç Kalkolitik Dönemde Orta Anadolu Bölgesinde bilgiler oldukça kısıtlıdır. Orta Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Kalkolitik Çağa tarihlenen yerleşimlerin çoğu Orta Kalkolitik Dönem sonlarında terk edilmiştir. Dolayısıyla Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen yerleşimlerin sayısı oldukça azdır (Hacar, 2020: 29-30). Bahsedilen Dönemde Orta Anadolu Bölgesinde kalın kerpiç kullanılarak, birbirine bitişik olarak inşa edilen yapılar açığa çıkartılmıştır. Aynı zamanda büyük tek odası bulunan yapılarda yine Geç Kalkolitik tabakalarda tespit edilmiştir (Aghalari, 2017: 170; Schoop, 2011a: 165). İç ve dış yüzeyleri farklı renklerden oluşan ve çeşitli formlara sahip çanak çömlekler Orta Anadolu Bölgesi Geç Kalkolitik yerleşmelerinde ele geçmiştir (Schoop, 2011a: 165). Göller Bölgesinde Geç Kalkolitik Dönem, Orta Anadolu Bölgesinde olduğu gibi kısıtlı veriler sunmaktadır. Bu durumun sebebi bölgede Erken Kalkolitik Dönem sonunda yerleşimlerin terk edilmesidir (Duru, R. 1980: 48-50). Gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda taş temel üzeri kerpiç kullanılarak dörtgen veya kare planlı yapılar inşa edilmiştir. Dış tehlikelerden korunmak için içe dönük inşa edilen yapılar ilerleyen tabakada bir sur duvarı ile çevrelenmiştir (Duru, R. 2008: 123-131). Ele geçen çanak çömlek buluntuları Anadolu'da başka bir yerde bulunmayan ünik bir grubu oluşturmaktadır. Farklı gruplara ayrılan çanak çömlekler genellikle koyu yüzeyli, ince işçilikli, oldukça iyi astarlı ve perdahlıdır (Duru, R. 2008: 135-138). Geç Kalkolitik Dönemde Ege Bölgesi kendinden sonra gelen Tunç Çağının öncülü niteliğindedir. Bahsedilen bölgede tekstil, süt üretimi ve metal işçiliği gibi önemli gelişmeler bu dönemde karşımıza çıkmaktadır (Şahoğlu ve Tuncel, 2012: 65-67). Geç Kalkolitik Dönemde Ege Bölgesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda mimari buluntular yetersizdir. Fakat ele geçen çanak çömlekler genellikle el yapımı, kırmızı veya siyah astarlı ve perdahlıdır. Nadiren beyaz boyalı kaplar da Geç Kalkolitik Dönemde Ege

Bölgesi yerleşmelerinde açığa çıkartılmıştır (Erkanal ve Şahoğlu, 2012a: 93). Marmara Bölgesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda Geç Kalkolitik Dönemde tam bir mimari plan saptanmamış olsa da, taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen dörtgen planlı yapılar açığa çıkartılmıştır (Korfmann vd., 1993: 244-247; Sperling, 1976: 329). Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen çanak çömlekler genellikle koyu renk yüzeye sahip, açık ve bezemelidir (Erdoğan ve Çevik, 2020: 57; Schoop, 2005: 269-270).

Sonuç olarak Yaklaşık üç bin yılı aşkın bir zaman aralığını kapsayan Anadolu'daki Kalkolitik Çağ'da birbirinden farklı kültürlerin etkisi altında kalan ekonomik modeller görülmektedir. Örneğin Erken Kalkolitik Dönemde Anadolu'nun güneyi bej astarlı, boyalı mallar ile karakterize olurken, Anadolu'nun kuzeyi koyu yüzlü monokrom kaplar kullanmaktadır. M.Ö 6. bin yılın ortalarından itibaren durum değişmekte, yerleşmeler üzerinde bir farklılık görülmektedir. Fakat daha önceki dönemlerden tanınan yerel gelenekler az da olsa varlığını sürdürmektedir. Bu durum M.Ö 5. bin yılın son çeyreğinde ortadan kaybolmaktadır. M.Ö 4. bin yıla tarihlenen Geç Kalkolitik Çağ belirgin bölgesel geleneklerle temsil edilmektedir. Eldeki sınırlı veriler dâhilinde şu ana kadar sadece Troas'ta bu durum kanıtlanmış olsa bile kademeli bir şekilde Erken Tunç Çağına geçiş olduğunu göstermektedir (Schoop, 2011a: 165-166).

Anadolu'da Kalkolitik Çağ hakkında daha fazla bilgiye ulaşmayı, mekânsal ve zamansal uzantılara sahip kültürel varlıkların eksikliği engellemektedir. Birçok bölge belirli zaman aralığında yalnız birkaç yerleşim yeri veya tek bir arkeolojik kazı ile temsil edilmektedir. Bu durum Kalkolitik Çağ yerleşimleri hakkında genel bir yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Şu ana kadar gerçekleştirilen araştırmalar, yeni kanıtlar ortaya koyarak dönem hakkında çeşitli bilgiler vermiş olsa da, Anadolu'da Kalkolitik Çağ daha fazla araştırılması gereken bir zaman aralığıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AKSARAY İLİNDE NEOLİTİK VE KALKOLİTİK ÇAĞ'A TARİHLENEN YERLEŞİM YERLERİ

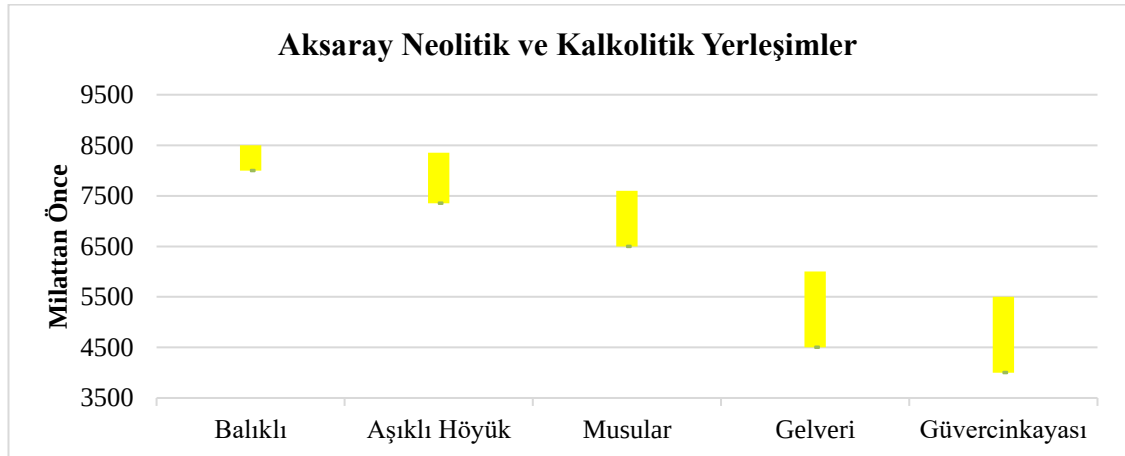
4.1. Neolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşim Yerleri

4.1.1. Balıklı

4.1.1.1. Konum ve Coğrafi Kapsam

2015 yılında Aşıklı Höyük ekibinin Nenezi Dağ ve çevresinde bulunan obsidiyen kaynaklarını ziyaret ettiği sırada tespit edilen Balıklı yerleşmesi Melendiz Nehrinin önemli bir kolu olan Karasu Havzasında Balıklı Göl'ün yakınında konumlanmaktadır (**Levha 28.1**). Bataklık ve sulak bir arazi oluşturan havza bazalt, su ve doğudaki Göllüdağ ve Nenezi Dağ obsidiyen hammaddesi ile dönem insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için önemli bir alan oluşturmaktadır (**Tablo 4.1**) (Duru, G. ve Kayacan, 2018: 95).

Tablo 4. 1. Aksaray'da Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler ve Yaklaşık Tarihleri



2-5 metre yüksekliğinde, 120x120 metre boyutunda, 1,8 metrelik sıg stratigrafisi ile mevsimlik olarak kısa süre yerleşim gören alan, Aşıklı Höyüğün 13 km kuzeydoğusu, Nenezi Dağı'nın 7 km batısında yer almaktadır (Duru, G. 2018: 165; Kayacan vd., 2022: 392). 2016 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmasında yerleşme üzerinde iş makinalarının çalışması sonucu büyük zarara uğramış olduğu tespit edilmiştir. İş makinalarının zarar verdiği yerleşmede sekiz adet tahribat çukuru bulunmaktadır. Bu çukurların içerisinde ve çevresindeki atık topraktan toplanan buluntular bitki kalıntısı, hayvan kemiği, sürtmetaş ve obsidiyen gibi yoğun arkeolojik malzeme içermektedir (Duru, G. ve Kayacan, 2018: 95). Yerleşim yerinde 2018 yılında Aksaray Müzesi başkanlığında başlayan kurtarma kazısının ilk sezon sonuçlarına göre, Balıklı'nın ölü gömme ve mimari kalıntıları Aşıklı Höyük yerleşmesinden tamamıyla farklı olduğu tespit edilmiştir. Yarı yeraltına gömülü, oval planlı, taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilen duvarlara sahip olan Balıklı yapılarında taban ve duvarlar üzerinde görülen yenilenme izleri mimarideki devamlılığı göstermektedir (**Levha 28.2**). Dolayısıyla Balıklı, tarihöncesi insanları tarafından mevsimlik olarak yerleşim gören bir yer değil, uzun yıllar boyunca göç etmeden yaşadıkları bir yerleşim yeridir (Kayacan vd., 2022: 392; Yelözer vd., 2019: 64-65).

4.1.1.2. Küçük Buluntular

Balıklı yontmataş endüstrisi iki parça çakmaktaşı haricinde tamamı obsidiyenden oluşmaktadır. Obsidiyenler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda hammaddenin % 94 oranındaki büyük bir kısmının Göllüdağ'dan geldiği tespit edilen transparan obsidiyenlerden oluşmaktadır. Ele geçen obsidiyenler arasında % 2'lik bir orana sahip olan opak, yeşilimsi diğer bir hammadde ise Nenezi Dağı'ndan gelmektedir. Obsidiyen buluntuları içerisinde oldukça az bulunan kırmızımsı kahverengindeki obsidiyen dikkat çekmektedir (Duru, G. 2018: 165 Kayacan vd., 2022: 392-393). Arkeolojik çalışmalar sonucunda ele geçen yaklaşık 11.000 obsidiyen üzerindeki analizler sonucunda yontmataş alet yapımının bütün aşamalarının Balıklı yerleşmesinde gerçekleştiğini gösteren bulgular elde edilmiştir. Örneğin yerleşim yerinde obsidiyen tablet, dilgi, yonga parçaları ve çekirdek bulunmuş olması alet üretiminin burada gerçekleştirildiğini desteklemektedir. Yontmataş alet grubunun büyük bir bölümünü geometrik olmayan mikrolit aletler oluşturmaktadır. Mikrolit alet grubu içerisinde deliciler, dişli ve sırtlı dilgicikler,

verev olarak tek ya da iki taraflı budanmışlar yer almaktadır. Yontmataş endüstrisinde mikrolit aletler haricinde kazıyıcılar, kalemler, dilgiler ve bir adet ok ucu alet türleri içerisinde bulunmaktadır (**Levha 29.1**) (Duru, G. ve Kayacan, 2018: 95; Kayacan vd., 2022: 393).

4.1.1.3. Besin Ekonomisi

Balıkli'da yaşayan, avcı ve toplayıcı olarak hayatlarını sürdüren insanların besin ekonomisinde yabani sığır ve tavşan yoğun olarak tüketilmektedir. Koyun, keçi, geyik, at, domuz ve küçük memeliler diğer tüketilen hayvan türleri arasındadır. Ele geçen bitki kalıntıları incelendiğinde emmer buğdayı, arpa, çitlembik, hodangiller ve fıstık parçalarının tüketilmiş olduğu tespit edilmiştir (Duru, G. 2018: 165).

Bütün bu özellikler göz önüne alındığı zaman Balıklı yerleşmesi, Aşıklı Höyüğün M.Ö 9. bin yıla tarihlenen erken evresi (5. ve 4. tabakalar) ile yaklaşık aynı dönemde yaşamasına rağmen Aşıklı'dan tamamen farklı özellikler gösteren, kendine özgü gelenekleri ve yaşam biçimleri olan bir halktır (Yelözer vd., 2019: 64-65). Çok yakın zamanda tespit edilen ve kazılmaya başlayan yerleşim yeri hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. İlerleyen yıllarda devam eden kazı çalışmaları sonucunda Balıklı ile ilgili daha fazla bilgi elde edilecektir.

4.1.2. Aşıklı Höyük

4.1.2.1. Konum ve Coğrafi Kapsam

Volkanizma hareketleri sonucu yer yüzü şekillerinin olduğu bir arazide konumlanan Aşıklı Höyük, Orta Anadolu Bölgesinin Batı Kapadokya kesiminde, günümüzde Aksaray ilinin 25 km güneydoğusunda Kızılkaya köyü sınırları içerisinde Melendiz Nehrinin kıyısında yer almaktadır (**Levha 29.2, Levha 30.1**) (Esin ve Harmankaya, 2007: 255). Bölgedeki şu ana kadar bilinen en eski yerleşimlerden bir tanesi olan Aşıklı Höyükte gerçekleştirilen kazı çalışmalarında elde edilen örnekler üzerinde yapılan C¹⁴ test sonuçlarına göre, höyükte yerleşim 9. bin yılın sonları ile 8. bin yılın sonlarına (Yaklaşık M.Ö 8350-7350) tarihlenmektedir (**Tablo 4.1**) (Duru, G. 2013: 92; Özbaşaran, 2011c: 28; ; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 62; Quade vd. 2018: 50).

Höyüğün 40 km güneyinde yükseklikleri 3.000 metreyi aşan, oluşumları Pleistosen döneme tarihlenen Hasan Dağı ve Miosen döneme tarihlenen Melendiz Dağ silsilesi bulunmaktadır. Bahsedilen dağların eteklerinden doğan Melendiz Nehri, Ihlara Vadisi olarak adlandırılan kanyonu geçerek Kızılkaya köyünde höyüğün kuzey, güney ve batısını içerisine alan bir menderes çizerek tarıma elverişli bir alan meydana getirir. Yukarıda bahsedilen dağlar ve höyüğe yaklaşık 25-30 km mesafede bulunan Nenezi ve Göllüdağ'da (**Levha 2.2, Levha 3.1**) gerçekleşen volkanik patlamalar sonucunda bazalt, andezit, ponza, riyolit ve obsidiyen gibi dönem insanı için son derece önem taşıyan hammaddeler oluşmaktadır. (Esin ve Harmankaya, 2007: 255; Kuzucuoğlu, Dumoulin ve Saulnier-Copard, 2018: 15-22).

4.1.2.2. Araştırma Tarihçesi

Aşıklı Höyük ilk olarak 1963 yılında Hitotolog Edmund Gordon tarafından keşfedilmiştir. Ardından höyükte 1964-1965 yıllarında Ian Todd tarafından geniş kapsamlı bir yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Esin ve Harmankaya, 2007: 255). Todd gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında höyük üzerinden aldığı yanmış odun parçaları üzerinde yapılan C¹⁴ sonuçlarına göre yerleşmeyi M.Ö 9. bin yıla tarihlenmiştir. Ardından bölge halkının tarlalarını sulama sebebiyle Mamasun barajının su seviyesinin yükseltilmesi kararı alınmıştır. Baraj suyunun yükseltilmesi höyüğün büyük bir bölümünde zarara sebebiyet verecek olması dolayısıyla 1989 yılında İstanbul Üniversitesinden Prof. Dr. Ufuk Esin başkanlığında bir ekip tarafından kurtarma kazısı başlamıştır (Duru, G. 2013: 69-70). Ardından 2002-2003 yılları arasında Prof. Dr. Nur Balkan Atlı başkanlığında kazılar devam etmiştir. Kısa bir süre kazı çalışmasına ara verilen Aşıklı Höyükte 2006 yılında Prof. Dr. Mihriban Özbaşaran başkanlığında yeni dönem kazıları başlamış, günümüzde sistematik bir şekilde kazılmaya devam edilmektedir (Yıldırım-Balcı, 2011: 20).

4.1.2.3. Stratigrafi

Yaklaşık 3,5-4 hektarlık bir alanı kaplayan höyükte gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda yukarıdan aşağıya numaralandırılacak şekilde 5 kültür katmanı tespit edilmiştir (Özbaşaran, 2011b: 107; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 62; Quade vd. 2018: 43). Bütün evreleri Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen höyükte 5 ve 4 numara ile adlandırılan tabakalar 9. bin yıl, 3. tabaka 9. ve 8. bin yıl arasında geçiş, 2 ve 1. tabakalar ise 8. bin yıla tarihlendirilmektedir (Duru, G. 2013:

91; Özbaşaran, 2011c: 28). Höyüğün en üstünde yer alan ve 1 numara ile adlandırılan tabaka yüzeyde gerçekleştirilen tarımsal faaliyetler sebebiyle zarar görmüştür. Tahrip olan 1. tabakada buluntular sınırlı sayıda ve parça parça ele geçmiştir (Duru, G. 2013: 92; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 63). En geniş kapsamlı araştırılan 2. tabakada, 4GH olarak adlandırılan derinlik açmasından tespit edildiği üzere 10 yapı evresinin varlığı bilinmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 3. tabakanın ise 5 evreli olduğu tespit edilmiştir (Esin ve Harmankaya, 1999: 118; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 63). Devam eden kazı çalışmalarında 4GH olarak adlandırılan derinlik açmasında 4 ve 5. tabakalar açığa çıkartılmıştır. Dolayısıyla Aşıklı Höyük yerleşmesinde yaklaşık bin yıl boyunca kesintisiz olarak devam eden kültür katmanının varlığı kanıtlanmıştır (**Tablo 4.2**) (Duru, G. 2013: 92).

Tablo 4. 2. Aşıklı Höyük Stratigrafi ve Kalibre Edilmiş Tahmini Tarih

Katman	Evre	Yaklaşık Tarihler
1. Tabaka	-	-
2. Tabaka	2 a-b-c-d-e-f-g-h-i-j (10)	7750-7350
3. Tabaka	3 a-b-c-d-e (5)	8050-7750
4. Tabaka	-	8350-8050
5. Tabaka	-	8350

Aşıklı Höyük'te yaşayan insanların zaman içerisinde yaşam tarzlarının değiştiği görülmektedir. Höyükteki yerleşimin kesintiye uğramadan devam etmesi ve gerçekleştirilen sistematik çalışmalar sayesinde bahsedilen bu değişimi izlemek mümkündür¹⁸. Örneğin 5. ve 4. tabakalarda kullanılan mimari gelenek 3. ve 2. tabakalarda bir değişime uğramaktadır (Özbaşaran, 2011c: 28).

4.1.2.4. Mimari

M.Ö 9. bin yıla tarihlenen 5 ve 4. tabaka yerleşimi yarısı toprağa gömülü olan oval planlı mekânlar, duvarları ağaç ve saz kullanılarak örülen geçici kulübe tarzı yapılar ve günlük faaliyetlerin gerçekleştirildiği açık alanlarla temsil edilmektedir (**Tablo 4.3**) (**Levha 30.2**) (Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 479). Yaklaşık 4 metre çapında olan mekânlar, toprağa basit bir çukur açıldıktan sonra o çukurun kenarlarının güneşte

¹⁸ Söz konusu değişim, genel değerlendirme ve sonuç başlığı altında detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

kurutularak üretilen kerpiçlerin üst üste yerleştirilmesiyle oluşmaktadır (Özbaşaran, 2013: 2). Duvarları ve tabanı sıvalı olan mekânların içerisinde merkeze yakın bir konumda ocak bulunmaktadır. Yaklaşık 0.50 metre çapa sahip olan yuvarlak planlı ocaklar, toprağa bir çukur açılarak tabanına çay taşı döşendikten sonra etrafının kerpiçle çevrelenmesi ile oluşmaktadır (Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 479; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 73). Mekân içerisinde yaşayan insanların günlük yaşantılarında kullandıkları düşünülen çukurlar, seki, öğütme taşları ve olasılıkla ışık veya yemek hazırlığı ile ilişkili olduğu düşünülen kilden yapılmış platform benzeri nesneler bulunmaktadır (**Levha 31.1**) (Özbaşaran, 2013: 2).

Tablo 4. 3. Aşıklı Höyük'te Yapı Planlarının ve İnşa Malzemesinin Zaman İçerisindeki Değişimi

Tabakalar	Yapı Planı	İnşa Malzemesi
1. Tabaka	-	-
2. Tabaka	Dörtgen	Kerpiç, Taş, Ahşap
3. Tabaka	Oval/Dörtgen	Dal, Saz, Çamur, Kerpiç
4. Tabaka	Oval (Yarı Yeraltı)	Dal, Saz, Çamur, Kerpiç
5. Tabaka	Oval (Yarı Yeraltı)	Dal, Saz, Çamur

Yukarıda bahsedilen oval planlı yapılar birbirlerinden ayrı inşa edilmişlerdir. Yapılar arasında bırakılan bu açık alanlar, burada yaşayan insanların günlük işlerini gerçekleştirdiği bir alandır. Açık alanlardan ele geçen bitki, hayvan ve yontmataş kalıntılarından anlaşıldığı üzere hayvan kesme parçalama, deri işleme, yontmataş alet yapımı ve yemek hazırlama, gibi faaliyetler bu alanlarda gerçekleştirilmektedir. Açık alanlarda gerçekleştirilen günlük faaliyetler sonrasında atık malzemeler oldukları yerde bırakılır. Daha sonra gerçekleştirilecek olan faaliyet öncesinde zemin üzerine ince bir toprak atılarak yeni bir taban oluşturulmaktadır (Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 75-77; Tsartsidou, 2018: 164). Bu alanlar gerçekleştirilen faaliyetlere göre bazen ahşap direkler kullanılarak yarı kapalı alanlara dönüştürülmektedir (**Levha 31.2**). Açık alanlarda tespit edilen farklı boyutlardaki çok sayıda pişirme alanları mekân içerisindekilerden farklıdır. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda mekân içerisindekilerin ısınma, açık alanlardakilerin ise

pişirme işlevinde kullanıldığı düşünülmektedir (Özbaşaran, 2013: 2; Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 479).

M.Ö 9. bin yıl yerleşmesinde güneşte kurutulmuş kerpiç kullanılarak inşa edilen oval planlı, toprağa yarı gömülü yapılar haricinde ahşap dikmelerin arasının ağaç ve saz ile örüldükten sonra üzerinin kil ile sıvanması ile oluşan kulübe benzeri geçici yapılar karşımıza çıkmaktadır (Yelözer vd., 2019: 63). Bahsedilen bu yapıların işlevleri, içerisindeki buluntulara ve yapım özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Hayvan barınakları, depo alanları ve işlik olarak kullanıldıklarını destekleyen buluntular bu yapılarda tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda yapılardan bir tanesinin zeminine tamamen yayılmış şekilde saptanan hayvan dışkısı örnekleri, bu alanda hayvanların kontrol altına alınmış ve beslenmiş olduğunu göstermektedir. Bir başka yapının tabanı üzerinde farklı alanlarda belirli bitki türlerinin yoğunlaşmış olması da bu yapının depo işlevinde kullanıldığına işaret etmektedir. Bahsedilen geçici kulübe tarzı yapılar bir yangın ile son bulmaktadır. Fakat bu yangının olasılıkla dönem insanları tarafından bilinçli bir şekilde çıkartılmış olduğu düşünülmektedir. Sepetler içerisine konularak depolandığı düşünülen bitkiler yapıdan çıkartıldıktan sonra yangının gerçekleştiği bilinmektedir. Öte yandan yangının sadece geçici kulübe tarzı yapılar ile sınırlı olması, yakındaki diğer yapılara sıçramamış olması dönem insanların bu yapıları ortadan kaldırmak amacıyla yangını bilinçli çıkardığı görüşünü destekler niteliktedir (Kalkan ve Özbal, 2018: 141-142; Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 479; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 69; Yelözer vd., 2019: 63).

4. ve 2. tabakalar arasındaki geçişi yansıtan, 9. bin yılın sonu ile 8. bin yılın başlarına tarihlenen 3. tabakada oval planlı ve dikdörtgen planlı yapıların bir arada kullanıldığı görülmektedir (**Tablo 4.3**) (**Levha 32.1**). Önceki tabakalarda oval planlı yapılar yarı toprağa gömülü inşa edilirken 3. tabaka ile birlikte yapılar zemin üzerine inşa edilmeye başlanmıştır. Öte yandan 5 ve 4. tabakalarda gündelik faaliyetler mekânlar arasındaki açık alanlarda gerçekleştirilirken, 3. tabaka ile birlikte bu faaliyetlerin mekân içerisine girmeye başladığı görülmektedir (Duru, G. 2013: 141; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 87,103).

Aşıklı Höyük'te yerleşme kesinti olmaksızın 8. bin yılda devam eder. 2. tabaka ile birlikte belirgin fakat kademeli bir şekilde değişim gözlemlenmektedir. Bu değişim

içerisinde en belirgin fark mimaride karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen evrede oval planlı yapılar tamamen ortadan kalkarak, yerini dikdörtgen planlı düz damlı yapılar almıştır (**Tablo 4.3**) (**Levha 32.2, Levha 33.1**) (Özbaşaran, 2013: 5). Sıkışık mimari düzeninin görüldüğü 2. tabakada yapıları arasında kimi zaman bir kişinin geçebileceği genişlikte sokaklar bulunurken, kimi zaman ise geçiş olmayacak darlıkta boşluklar bırakılarak inşa edilmişlerdir (**Levha 33.2**) (Özbaşaran, 2012: 139-140; Özbaşaran, 2013: 5). Aşıklı Höyük'te yapılar birbiri ile bitişik şekilde görünüyor olsa bile her binanın kendine ait dört duvarı vardır. Dolayısıyla mevcut binanın duvarına ek yapılar tek duvarın ortaklaşa kullanıldığı bir yapı tekniği Aşıklı Höyük'te mevcut değildir. Girişleri çatıdan olan yapılar genellikle tek, nadiren de 2 ve 3 odalıdır (Duru, G. 2013: 141). Aşıklı Höyük yerleşmesinin 8. bin yıla tarihlenen 2. tabaka mimarisinde daha önceki evrelerden bilinen gündelik faaliyetlerin gerçekleştirildiği açık alanlar ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla Aşıklı Höyük sakinleri gündelik işlerini mekan içerisinde veya yapıların damları üzerinde gerçekleştirmiştir (Yelözer vd., 2019: 63).

Kerpiç bloklar kullanılarak inşa edilen yapıların tabanları ve duvarları kalın bir kil tabakası ile sıvalıdır. Bazı yapılarda bu sıvaların yenilendiği görülmektedir. Öte yandan mekân içerisinde olasılıkla çatıyı desteklediği düşünülen ahşap direklerin dikildiği çukurlar yer almaktadır (Özbaşaran, 2012: 139). Yapıların içerisinde genellikle köşelere konumlandırılan ocaklar ve bu ocakların bazılarında dumanın dışarıya atılması için baca delikleri bulunmaktadır. Tabanları çay taşı, kenarları ise dik yerleştirilmiş yassı taşlarla döşeli olan ocakların tabanları ve kenarları kalın bir kil ile sıvanmıştır (Esin ve Harmankaya, 2007: 264).

Höyüğün güneyinde 2. tabakanın son üç evresine tarihlenen çakıl taşı döşeli bir yol (GA) ile diğer yapı alanlarından ayrılan bir yapı kompleksi tespit edilmiştir. “Özel Amaçlı Yapılar” olarak adlandırılan alandaki yapılar konut yapılarından biçim, boyut, plan ve iç mekân buluntuları kapsamında ayrılmaktadır (Stiner, Özbaşaran ve Duru, 2018: 442; Yelözer vd., 2019: 63). Kuzeybatı-güneydoğu yönünde 50 metre uzunluğa 4 m genişliğe sahip olan çakıl taşı döşeli yol, yerleşim yerinin dışından getirilen nehir çakılları ile yapılmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere konut yapılarını ve kamu binalarını birbirinden ayıran bu düzenleme Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Aşıklı Höyük yerleşmesinde peyzaj düzenlemesinin yapılmış

olduğunu göstermektedir. Aşıklı insanları tarafından tahrip oldukça yenilenen yol yaklaşık 5 metre yükselmiştir. Bahsedilen yolun sadece işlevsel bir amacı olmamakla birlikte aynı zamanda sembolik bir anlamının da olduğu düşünülmektedir (**Levha 34.1**). Özel amaçlı yapılar bahsedilen bu yolun güneyinde bulunmaktadır (Duru, G. 2005: 41; Duru, G. 2013: 222; Düring, 2006: 76; Düring, 2020: 77.). Özel amaçlı yapılar olarak adlandırılan alan Aşıklı Höyük insanların ortak kullandığı T ve HV olarak adlandırılan iki bina ve etrafındaki mekanlardan oluşmaktadır (Özbaşaran, 2013: 6).

T binası olarak adlandırılan yapı duvarları büyük kerpiç bloklar kullanılarak inşa edilen, 6.5x6.5 metre boyutlarında kare planlı bir yapıdır (**Levha 34.2**) (Duru, G. 2013: 105; Özbaşaran, 2012: 140). Kuzey duvarı taş temelli olan T yapısı inşa edilirken binanın işlevi ile ilgili olarak yapının hemen yanına bitişik olarak beş oda inşa edilmiştir. Bahsedilen bu odaların olasılıkla depo olduğu düşünülmektedir. T binası içerisinde tabanı bazalt blok döşeli üzeri kubbeli, büyük boyutlu fırın (HG) ve fırınla ilişkili olduğu düşünülen etrafı duvarlar ile çevrili AD olarak adlandırılan çöplük alanı bahsedilen yapı içerisinde açığa çıkartılmıştır. Büyük boyutlu bir fırın ve yakınında bir çöplük (AD) bulunmuş olması, bahsedilen yapının Aşıklı höyük halkı tarafından ortaklaşa kullanılan bir pişirme alanı olduğunu düşündürmektedir (Duru, G. 2013: 105-106).

Beş defa taban yenileme işleminin gerçekleştirildiği T binasının ana mekânı (Esin, 1998: 90.), kırmızı boyalı taban, duvarları kil ile sıvalı ocak, seki, sunak olduğu düşünülen sıvalı yapı ile birlikte konut yapılarından, yapım tekniği ve mekân içerisinden ele geçen buluntular bağlamında belirgin bir şekilde ayrılmaktadır (**Levha 35.1**). Yapı içerisinde dikkat çeken diğer bir öge, yapının tabanından dışarıya doğru devam eden çay taşı ile döşeli kanal/oluktur. Bina tabanında gerçekleştirilen beş yenileme işleminin iki evresinde görülen kanal, yapının birkaç metre dışında son bulmaktadır. Olasılıkla mekân içerisinde gerçekleştirilen ritüeller sırasında kullanılan akışkan maddenin dışarıya çıkmasını sağlamak amacıyla yapılmış olduğu düşünülmektedir (Duru, G. 2013: 106).

T binasının güneyinde AB olarak adlandırılan, duvarları kırmızı aşı boyası kullanılarak boyanan yapının tabanına açılmış iki adet mezar çukuru tespit edilmiştir. Bu mezarlardan bir tanesinde bebeği ile birlikte gömülmüş ve kafasında trepanasyon

(kafatası delme işlemi/ beyin ameliyatı) izi bulunan bir kadın iskeleti saptanmıştır. Ele geçen iskelet üzerinde gerçekleştirilen paleoantropoloji çalışmaları neticesinde kafatası delgi işlemi geçiren birey ameliyat sonrasında birkaç gün yaşadığı tespit edilmiştir (**Levha 35.2**). Diğer çukurda ise 55 yaşlarında bir erkek ve 25 yaşlarında genç bir kadın iskeleti tespit edilmiştir. Yapı içerisinde açığa çıkartılan iskeletlerin konumu, diğer iskeletlerden farklı olarak birlikte gömülmesi dikkate alındığında bu yapının topluluk içerisinde üst düzey kişilere ait olduğu düşünülmektedir (Esin ve Harmankaya, 1999: 124; Esin ve Harmankaya, 2007: 263). Konut yapılarından belirleyici farklar ile ayrılan T binasının iç mekân buluntuları yapının özel işlevlere sahip olduğu desteklemektedir.

HV binası olarak adlandırılan yapı 9x9 metre boyutlarındadır. HJ olarak isimlendirilen taş temelli, uzun ince bir avlu ile T binasına bağlanan yapı T binasının geç evrelerinde kullanılmaya başlanmıştır (**Levha 34.2**) (Esin, 1998: 89; Esin ve Harmankaya, 2007: 263). Üstü yarı açık şekilde inşa edilen HV binası dört kere yenilenmiştir. HV binası, özel amaçlı yapılar ile konut yapılarını birbirinden ayıran GA olarak adlandırılan çakıl taşı döşeli yola cephe oluşturacak şekilde konumlandırılmıştır. Yapının kuzeyinde tespit edilen dört adet küçük odaların olasılıkla depo işlevinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bahsedilen bu odaların çakıl taşı döşeli yola bakan duvarı beş adet kerpicing yan yana koyulmasıyla oluşturulmuştur. Böylesine kalın bir duvar olasılıkla yola istinat sağlamak amacıyla inşa edilmiştir. Bahsedilen kalınlıkta istinat amacıyla inşa edilen bir diğer duvar yapının batı duvarında açığa çıkartılmıştır. Yapının kuzeyi, depo olarak düşünülen odaların ise güney duvarı taş kullanılarak inşa edilirken binanın geri kalan duvarlarında kullanılan malzeme kerpiçtir. HV binasının yalnız bu duvarının taştan yapılmış olması höyüğün topografik eğimi düşünüldüğü zaman, toprak kayması nedeniyle oluşacak tehlikeyi engellemek amacıyla set veya istinat duvarı görevi görecektir şekilde inşa edilmiştir (Duru, G. 2013: 106).

HV binasında ana mekân olarak adlandırılan yapının tabanı kerpiç bloklarla döşelidir (**Levha 36.1**) (Özbaşaran vd., 2010: 217). Revaklı veya üstü yarı açık olduğu düşünülen yapının büyüklüğü, iç mekân buluntuları ve inşa tekniği düşünüldüğü zaman konut yapılarından kolayca ayrılmakta ve farklı bir işlevde kullanılmış olduğu kanısına varılmaktadır. Aşıklı Höyük yerleşmesinde özel amaçlı yapılar olarak

adlandırılan T ve HV binasının bulunduğu alanda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda yapı içlerinde gündelik yaşam belirtilerinin bulunmaması ve diğer yapılardan farklı olması dolayısıyla Aşıklı Höyük insanların özel amaçlı kullanımları için inşa edildiği düşünülmektedir (Duru, G. 2013: 107-108; Ergün, 2016: 138).

İyi korunmuş mimari kalıntılar ve ilgili malzemeler, Aşıklı'da yerleşik yaşamın ortaya çıkışını ve kuruluşunu ayrıntılı olarak yeniden inşa edilmesini sağlar. Alanın uzun kronolojisi, inşaat teknikleri, yapı planları, mekân kullanımı yerleşim düzenindeki gelişmelerin ve yeniliklerin zaman içinde izlenmesini sağlamaktadır. Bu derin tabakalı höyükteki mimari kalıntılar ve özellikler, Orta Anadolu'da geçici yerleşimden kalıcı yerleşime geçişin ve ilk köylerin oluşumunun tüm aşamalarını temsil etmektedir (Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 99).

4.1.2.5. Ölü Gömme Gelenekleri

Aşıklı Höyüğün ölü gömme gelenekleri intramural şekildedir, yapıların tabanına açılan çukurlar içerisine ölülerini defnetmişlerdir. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda yaklaşık 400 mekân açığa çıkartılmış, fakat 82 adet mezar tespit edilmiştir. Bu durum, yerleşim yerinin yakınlarında bir mezarlık alanı olabileceğini düşündürmektedir. Tespit edilen iskeletlerde nüfusun %60'ını yetişkin, %40'ını ise çocuk bireyler oluşturmaktadır. Cinsiyeti belirlenebilen 46 bireyden %65'i kadındır (**Tablo 4.4**). Açığa çıkartılan mezarlarda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda gömü biçiminde bir standartlaşmanın olmadığı görülmektedir. Ölülerin bazıları hocker pozisyonunda gömülürken bazı örnekler de sırt üstü veya bir yanına yatırılmış, ayakları geriye doğru çekilmiş örnekler de mevcuttur (Erdal, 2018: 406-407; Esin ve Harmanakaya, 2007: 265).

Ölülerini yapıların tabanlarına defnettikten sonra insanlar ev tabanlarını yenilemişlerdir. Aşıklı höyük mezarlarında birçok iskelet üzerinde yanık izleri görülmektedir. Gerçekleştirilen antropolojik çalışmalar sonucunda Aşıklı höyükte bazı bireylerin 200°C'yi geçmeyen hafif ateşle yakıldıkları anlaşılmıştır. Mekân içerisine açılan mezar çukurlarında ateş/yakma izinin bulunmaması, ölülerin başka bir yerde yakıldıktan sonra mekân içerisindeki çukurlara gömüldüğünü göstermektedir. Öte yandan iskeletler üzerinde bulunan yanmış odun parçaları,

yakma işleminden hemen sonra bireyi gömdüklerini destekler niteliktedir. Ölü yakma geleneğinde cinsiyet farkı yoktur, kadın erkek ve çocuk ayırt etmeksizin yakma işlemi gerçekleştirilmektedir. Örneğin hamileyken ölen kadın ve karnındaki cenin üzerinde yapılan araştırmalar sonucunda yanma izleri tespit edilmiştir (Özbek, 1993: 206; Özbek, 1994: 27-28).

Tablo 4. 4. Aşıklı Höyük İskeletlerinin Yaş ve Cinsiyet Dağılımı (Erdal, 2018: 407. Tab. 1'den uyarlanmıştır).

	Erkek	Kadın	Belirsiz Yetişkin	Toplam
Yaş Grupları (Yıl Aralıkları)	Kişi Sayısı	Kişi Sayısı	Kişi Sayısı	Kişi Sayısı
Fetüs ve Bebek (Embriyo, 0-2.4)				17
Çocuk (2.5-14.9)				16
Genç Yetişkin (15-29.9)	4	7		11
Orta Yetişkin (30-44.9)	6	9	1	16
Yaşlı Yetişkin (45+)	3	7		10
Belirsiz Yetişkin	3	7	2	12
Toplam	16	30	3	82

Aşıklı Höyük insanların ortalama ölüm yaşı 31.8'dir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda en çok ölümlerin bebek ve çocuk bireylerde meydana geldiği görülmektedir. Yetişkin bireylerde ise ölümlerin çoğu yetişkinliğin orta yıllarında meydana gelmiştir. Yetişkin bireyler cinsiyet gruplarına göre ayrıldığında ise her iki cinsiyet grubunun ölüm oranının orta yaşlarda zirve yaptığı tespit edilmiştir. Bu oran erkeklerde 35-40 yaşlarında, kadınlarda 40-45 yaşlarındadır. Dolayısıyla Aşıklı insanların ölüm oranının en fazla olduğu dönem %33'le yaşamın ilk beş yılında gerçekleşmektedir. Artan yaşla birlikte ölüm oranında belirgin bir düşüş gözlemlenmektedir. Öte yandan Aşıklı Höyük yerleşmesinde bazı iskeletler üzerinde DNA analizleri yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimleri olan Aşıklı ve Boncuklu Höyük insanları genetik olarak birbirlerine oldukça benzedikleri tespit edilmiştir. (Erdal, 2018: 406-407; Yaka vd., 2021: 2456).

İncelenen iskeletlerin dişlerinde deformasyon tespit edilmiştir. Bu durum bireyin dişlerini çiğneme faaliyeti dışında kullanmış olduğunu göstermektedir (Özbek, 1998:

572). Öte yandan kadın iskeletlerinin boyun ve omurga kısmında deformasyon görülürken erkek iskeletleri üzerinde görülmemesi, kadınların küçük yaşlardan beri ağır yükleri taşıması gibi zor şartlar altında çalıştıklarını ortaya koymaktadır (Özbek, 1993: 206; Özbek, 1994: 27-28).

Özel amaçlı yapılar olarak adlandırılan kompleks içerisindeki T binasının tabanında açığa çıkartılan kadın bireyde görülen trepanasyon ve diğer bireylerde diş, kemik, omurga hastalıklarının görülmesine karşın Aşıklı Höyük insanları sağlıklı bireyler olarak nitelendirilmektedir. Aşıklı nüfusu, değişen bir yaşam tarzına uyum sağlayan, fiziksel olarak çeşitli yoğun günlük aktivitelerle uğraşan ve ara sıra kişiler arası şiddete rağmen nispeten barışçıl bir yaşam sürdüren yerleşik bir nüfusu simgelemektedir. (Erdal, 2018: 420; Özbek, 1998: 572).

4.1.2.6. Besin Ekonomisi

Aşıklı Höyük insanların yerleşim yeri olarak seçtikleri doğal çevre çeşitli yeşillikler, çitlembik ve meşe ağaçlarının oluşturduğu fauna ve flora açısından oldukça zengin olan bir bölgedir (Esin vd., 1991: 132). Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yoğun hayvan kemiği tespit edilmesi ve kemikler üzerinde yapılan incelemeler sonucunda Aşıklı Höyük insanların besin ekonomisinin çoğunlukla hayvansal proteine dayandığı anlaşılmaktadır (Esin, 1994: 33).

Aşıklı Höyüğün M.Ö 9. bin yıla tarihlenen ilk yerleşim evresinde besin elde etme stratejileri arasında avcılık önemli bir yer tutmaktaydı. Doğal çevre av hayvanları bakımından zengin olduğu için, Aşıklı insanların diyetinde farklı tür hayvanların olduğu görülmektedir. Bu türler arasında en çok tüketilen koyun ve keçidir ve onları sığır ve domuz takip etmektedir. Yabani eşek, yabani tavşan kızıl geyik, alageyik, tilki, kuş ve balık türleri de avlanan hayvanlar arasındadır (Esin, 1994: 33).

Aşıklı Höyük'te gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda M.Ö 9. bin yılın ortaları ile birlikte evcilleştirme aşamasına girilmiştir (Stiner vd., 2018: 219). Koyun ve keçi üzerinde cinsiyet ve yaş dağılımlarının olması, yerleşimin erken evrelerinden itibaren bu hayvanların kontrol altında olduğunu göstermektedir (Buitenhuis vd., 2018:281). Yerleşim yerinde hayvan kemiklerinin hemen hemen bütün parçalarının bulunmuş olması, avlanan hayvanın kesme ve parçalama işleminin yerleşim yerinde veya yerleşim alanının çok yakınında yapıldığını göstermektedir (Özbaşaran, 2013: 5).

Aşıklı Höyüğün M.Ö 9. bin yıla tarihlenen erken evrelerinde yabani ve evcil tahılların bir arada tüketildiği tespit edilmiştir (Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 481). Öte yandan bahsedilen dönem içerisinde yerleşmede baklagiller ve tahıllarda tarım yapıldığı görülmektedir (Ergün, 2016: 138; Ergün vd., 2018: 209). Tarımı yapılan bitkiler arasında bulunan emmer buğdayı, einkorn buğdayından daha fazla tüketilmiştir. Ayrıca emmer buğdayının evcil ve yabani türlerinin varlığı birbirine çok yakın orandadır. Dolayısıyla bu durum yerleşmede toplayıcılık ve yetiştiriciliğe verilen önemin aynı olduğunu göstermektedir (Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 481).

Tüketilen baklagiller arasında ilk sırayı karaburçak alırken bezelye ve mercimekte çok sayıda tüketilmektedir. Yabani tahıl bitkilerinin yanı sıra sulak alanda yetişen bitkiler ve otsu bitkilerin de toplayıcılığı yapılmış ve Aşıklı halkı tarafından tüketilmiştir (Özbaşaran, 2013: 4). Toplayıcılığı yapılan meyve grupları arasında fıstık, yabani badem, çitlembik ve erik türleri yoğunluktadır (Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 482).

Aşıklı Höyüğün M.Ö 8. bin yıla tarihlenen evresinde besin ekonomisinde bir takım değişimler görülmektedir. Örneğin M.Ö 9. bin yılda avlanan hayvanların çeşitleri oldukça fazlayken, 8. Bin yıllı birlikte bu çeşitlilikte ciddi oranda bir azalma olduğu gözlemlenmiştir (Stiner vd., 2018: 219-220). Aşıklı Höyük yerleşmesinin M.Ö 8. bin yıla tarihlenen evresinde en çok tüketilen hayvan koyun/keçi ve sığırdır. Ardından domuz at ve geyik yoğun tüketilen türler arasındadır. M.Ö 9. bin yıl kadar olmasa da M.Ö 8. bin yılda da balık, kuş ve tavşan gibi küçük hayvanların tüketildiği tespit edilmiştir (Özbaşaran, 2012: 141).

Aşıklı insanının M.Ö 9. bin yıldan alışık olduğu tahıl tarımı, meyve ve yabani bitki toplayıcılığı M.Ö 8. bin yılda hala devam etmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda M.Ö 8. bin yılda Aşıklı Höyük insanların diyetlerinde emmer ve makarnalık buğday, bezelye, arpa, mercimek, nohut, yaban mersini, fıstık ve badem gibi çeşitli türler bulunmaktaydı. M.Ö 8. bin yılın son evrelerinde açığa çıkartılan depo yapıları, Aşıklı halkının tarım yaptığını kanıtlamaktadır. Öte yandan toplayıcılık faaliyetlerinin de devam ediyor olması Aşıklı'nın tamamen çiftçi ve tarımcı bir halk olmadığını, tarımın yanında avcı ve toplayıcılık faaliyetlerinin de sürdürüldüğünü göstermektedir (Ergün, 2016: 142-143; Özbaşaran, 2012: 141; Özbaşaran, 2013: 6).

4.1.2.7. Küçük Buluntular

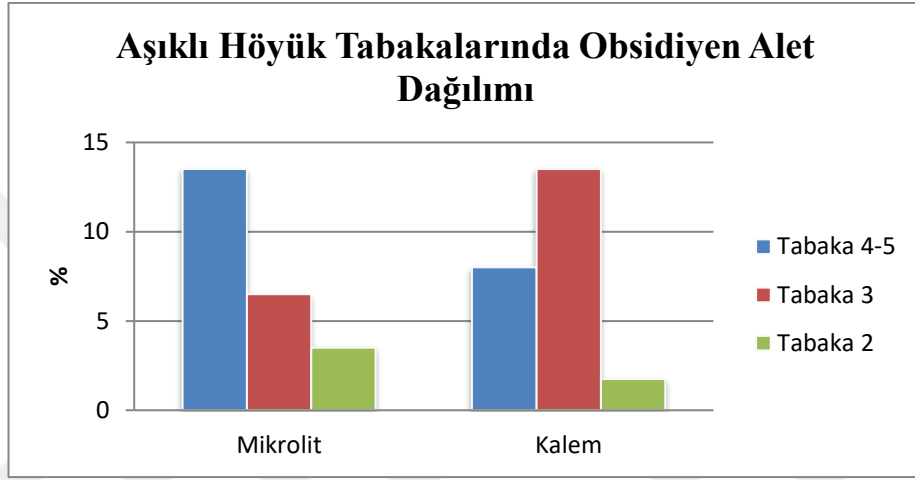
Aşıklı Höyük yerleşmesinde alet üretiminde en çok kullanılan hammadde türü obsidiyen ve kemiktir. Yerleşmeden ele geçen obsidiyenler üzerinde yapılan analizler sonucunda obsidiyenin Kömürcü-Kaletepe, Nenezi ve Kayırlı'dan geldiği tespit edilmiştir (Binder vd., 2011: 3182; Kayacan ve Altınbilek-Algül, 2018: 366; Özbaşaran, 2012: 141). Aşıklı Höyük yerleşmesinde oldukça fazla ele geçen obsidiyen aletler yapılmadan önce yukarıda bahsedilen kaynaklardan alınan hammaddeler bloklar halinde yerleşmeye getirilip yongalama işleminin burada gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Austruc, 2018: 347; Esin ve Harmankaya, 2007: 266; Kayacan ve Altınbilek-Algül, 2018: 368). Höyük'te gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında ele geçen 5 adet obsidiyen blok bu durumu desteklemektedir. Aşıklı Höyük yerleşmesine obsidiyen sağlayan kaynakların yakınlarındaki atölyelerde Aşıklı tipi çekirdekler tespit edilmiştir. Dolayısıyla Aşıklı insanları hammaddeleri yonttuğu, yerleşim yerine kadar fazla yük taşımaktan kaçındıkları bilinmektedir (Esin ve Harmankaya, 2007: 266; Yıldırım-Balcı, 2007: 75).

Aşıklı Höyük insanları hayatlarının birçok bölümünde ihtiyaç duydukları obsidiyeni yontma, delme, kesme, kazıma, ve avlanma işlerinde kullanmak üzere dilgi üretimi yapmışlardır. Çekirdekten dilgi çıkarmak için genellikle tek vurma düzlemli yöntem kullanılmaktadır (**Levha 36.2**). Fakat sayıca az olsa bile höyüğün erken evrelerinden itibaren iki vurma düzlemli çekirdeklerin olduğu da kanıtlanmıştır (**Levha 37.1**) (Duru, G. 2013: 90; Kayacan ve Altınbilek-Algül, 2018: 368-369). Aşıklı Höyükte yontmataş alet grubu içerisinde kazıyıcılar diğer gruplardan sayıca daha fazla iken, dilgi, ok ucu, kalem ve mikrolitler ise diğer alet tiplerini oluşturmaktadır (Özbaşaran, 2012: 141-142). Aşıklı insanının Epi-Paleolitik gelenekleri koruduklarını gösteren geometrik mikrolit aletler bulunmaktadır (**Levha 37.2**). Söz konusu mikrolit aletler mikro-kalem tekniği kullanılarak çıkartılmaktadır. Mikrolitler Aşıklı Höyük'ün 5 ve 4. tabakalarında yoğun olarak varlığı tespit edilirken, zaman içerisinde azaldığı görülmektedir. Mikrolitlerin sayısındaki azalma ile doğru orantılı olarak mikro-kalem tekniği de zaman içerisinde kullanımı azalmıştır (Binder, 2002: 83; Kayacan ve Altınbilek-Algül, 2018: 373; Yıldırım-Balcı, 2011: 26).

Aşıklı Höyük obsidiyenleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda mikrolit, kesik dilgi ve kalemler yerleşmenin erken evresinde yoğun olarak tespit edilirken,

geç evrelerde sayılarında ciddi oranda bir azalma görülmektedir (**Tablo 4.5**). Öte yandan yukarıda değinildiği üzere kazıyıcılar alet grubu içerisinde en yaygın olan gruptur ve sayıları zamanla artmaktadır (**Tablo 4.6**). Kazıyıcılar genellikle yonga üzerine yapılırken az sayıda dilgi üzerine yapılan örneklerde mevcuttur. Yonga üzeri kazıyıcılarda dairesel ve yarım daire örnekler dikkat çekici sayıda bulunmaktadır (Kayacan ve Altınbilek-Algöl, 2018: 374).

Tablo 4. 5. Aşıklı Höyük'te Mikrolit ve Kalemilerin Tabakalar İçerisindeki Yoğunluğu (Kayacan ve Altınbilek-Algöl, 2018: 374. Fig. 11'den uyarlanmıştır.)



Tablo 4. 6. Aşıklı Höyük'te Kazıyıcıların Tabakalar İçerisindeki Yoğunluğu (Kayacan ve Altınbilek-Algöl, 2018: 374. Fig. 11'den uyarlanmıştır.)



Obsidiyenler üzerinde yapılan analizler sonucunda aletlerin çoğunluğunun deri işleme, kemik alet yapma, ahşap kesme/parçalama işlerinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Çok az örnekte ise tarımı yapılan veya yabani bitkilerin hasat işleminde kullanıldığına dair izler tespit edilmiştir (Özbaşaran, 2012: 141-142).

Aşıklı Höyük'te diğer bir alet grubunu sürtme taşlar oluşturmaktadır. Höyüğün tüm evrelerinde bulunan sürtme taşların sayısı oldukça fazladır. Çoğunlukla bazalt ve andezitten oluşan aletler öğütücü, kesici, ezici ve diğer aletler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır (**Levha 37.3**) (Duru, G. 2013: 207; GÜLDOĞAN, 2011: 46). Öğütme taşları arasında alt ve üst öğütme taşları, örs ve değirmen taşları bulunmaktadır. Yerleşik yaşama geçen insanların vazgeçilmez eşyaları arasında bulunan öğütme taşları, besin, kök ve tuz öğütmek için kullanılmaktadır. Ezici alet grubunu havan, havaneli, dibek, vurgu ve ezgi taşları oluşturmaktadır. Bu grup içerisinde yer alan aletler işlevlerine göre genellikle boya, kök, kabuklu yiyecek ve tahıl ezmek için kullanılmaktadır. Kesici aletler olarak adlandırılan grup kendi içerisinde yassı baltalar ve keskiler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Hemen hemen hepsi bir sapa takılarak kullanılan, kesici ağız kenarlarıyla tanınan yassı baltalar sürtülerek biçim verildikten sonra yüzeyleri açkılanmıştır. Keski olarak adlandırılan aletlerden höyük içerisinde bir adet bulunmuştur. Uzun bir gövdeye sahip olan aletin bir tarafı vurma işleminin rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi için düzeltilmiştir (GÜLDOĞAN, 2011: 46-48). Diğer alet grubu içerisinde en tanımlı grubu taş kaplar oluşturmaktadır. Genellikle kireç taşı ve tuf taşından yapılan bu kaplar üzerinde özensiz bir işçilik görülmektedir (Esin ve Harmankaya, 2007: 267; GÜLDOĞAN, 2011: 48).

Aşıklı Höyükte ele geçen sürtmetaş aletlerin çoğunluğu çöplük veya mekânlar arasındaki boşluklar gibi ikincil alanlardan ele geçmektedir. Sayıca az olsa da mekân içerisinde in situ olarak ele geçen aletler de mevcuttur. Höyüğün M.Ö 8. bin yıla tarihlenen 2. tabakasıyla birlikte sürtmetaş aletlerin çeşitlendiği ve boyutlarının büyüdüğü tespit edilmiştir (Duru, G. 2013: 208).

Aşıklı Höyük yerleşmesinde en yoğun ele geçen buluntu grubunu kemik aletler oluşturmaktadır. Kemik aletler içerisinde en çok kullanılan grup, koyun ve keçinin bacak kemiklerinden yapılan bızlardır (**Levha 38.1**). Kemik alet grubu içerisinde bızlar dışında iğne, spatula, sap gibi aletler bulunmaktadır. Kemikten yapılan aletlerin genellikle dericilik faaliyetlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Bahsedilen aletler üzerinde yangın izleri saptanmıştır, ateşle sertleşen aletler olasılıkla sert nesneleri kırılmadan delebilmeleri için bu işleme tabi tutulmaktadırlar (Esin ve Harmankaya, 2007: 267; ÖZBAŞARAN, 2012: 142).

Aşıklı Höyük yerleşmesinde küçük buluntular içerisinde dikkat çekecek yoğunlukta üretilen diğer bir grup boncuklardır (Esin ve Harmankaya, 2007: 267). Boncuk üretiminde mineraller, taşlar, nabit bakır ve malahit, hayvan dişleri ve kemikleri, tatlı su kabukları gibi hammaddeler kullanılmaktadır (**Levha 38.2, Levha 39.1**) (Yelözer, 2016: 30. Yelözer, 2018: 383; Yelözer ve Alarashi, 2019: 83-88). Bakırdan yapılan boncuklar bakırın ısıtılmış veya soğuk çekiçleme yöntemi kullanılarak ince şeritler haline getirilip kıvrılmalarıyla yapılmaktadır (Özbaşaran, 2012: 142). Bir diğer bakır boncuk türü ise bakır kütlesinin çift taraflı şekillendirildikten sonra sıcak uçlu bir alet kullanılarak delindiği düşünülmektedir (Esin ve Harmankaya, 2007: 267). Höyükte tek bir örneği olan obsidiyen hammadde kullanılarak üretilen bilezik üzerinde gerçekleştirilen analizler sonucunda, hammaddenin Anadolu kökenli olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu durum Aşıklı Höyük insanların uzak mesafeler ile ticari ilişkilerinin olduğunu desteklemektedir (Austruc vd., 2011: 3423; Yelözer ve Alarashi, 2019: 83-88).

4.1.3. Musular

4.1.3.1. Konum ve Coğrafi Kapsam

Volkanik Kapadokya Bölgesinin batı kesiminde bulunan, Hasan ve Melendiz Dağları arasından doğan Melendiz nehrinin batısında konumlanan Musular yerleşmesi, Aksaray ilinin Kızılkaya köyü sınırları içerisinde, Aşıklı Höyük yerleşmesinin 350-400 metre batısında kireçtaşı kayalık üzerine konumlanan düz bir yerleşmedir (**Levha 39.2**) (Özbaşaran ve Endoğru, 1999: 631; Özbaşaran, 2003: 362-363). Deniz seviyesinden 1120 metre yüksekte konumlanan Musular 220x120 metrelik bir alanı kapsamaktadır (Özbaşaran, 2003: 363).

4.1.3.2. Araştırma Tarihçesi

Musular yerleşmesi 1993 yılında Anadolu Kültür Envanteri kapsamında, Ufuk Esin başkanlığında Aşıklı Höyük ekibinin bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. 1994 ve 1995 yılları arasında Sevil Gülçur yönetimindeki bir ekip tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tekrar ziyaret edilip yüzey toplaması yapılmıştır (Gülçur, 1994: 193). 1996 yılında Mihriban Özbaşaran tarafından başlayan bilimsel kazılar 2004 yılında son bulmuştur (Duru, G. ve Özbaşaran, 2005: 15; Özbaşaran vd., 2006: 245).

4.1.3.3. Stratigrafi

Musular yerleşmesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz olmak üzere iki kültür evresi açığa çıkartılmıştır (Duru, G. 2005: 69). Çanak Çömleksiz Neolitik evreden alınan örnekler üzerinde yapılan C¹⁴ sonuçlarına göre M.Ö 8. bin yılın ikinci yarısına, Çanak Çömlekli evreden alınan tek bir örnek ise M.Ö 6. bin yılın ilk yarısına tarihlenmektedir (**Tablo 4.1**) (Özbaşaran vd., 2006: 242; Özbaşaran vd., 2007: 278).

4.1.3.4. Mimari

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem kalıntıları geniş bir alana yayılan kireçtaşı kayalığın hemen üzerinde yer almaktadır. M.Ö 8. bin yılın ortalarına tarihlenen bu evrede sığırın ön planda olduğu, av sonrası hayvanın deriden ve kemikten ayrılma, parçalanma ve paylaşma gibi işlerin gerçekleştirildiği faaliyet alanı olarak tanımlanmaktadır (Özbaşaran vd., 2012: 164). Kireç sıvalı ve kırmızı boyalı taban, taştan örülmüş duvarları olan kanal, ana kayaya oyulmuş kanal gibi mimari buluntular bu durumu desteklemektedir (**Levha 40.1**) (Duru, G. ve Özbaşaran, 2005: 23).

Hiçbir konut yapısı bulunmayan Musular yerleşmesinde, Aşıklı Höyükten bilinen Özel Amaçlı Yapılar olarak adlandırılan mekânlar ile benzerlik gösteren yapı açığa çıkartılmıştır. Aşıklı Höyük yerleşmesindeki T binası ile iç yapı elemanları, yapı malzemesi, mimari ve plan özellikleri açısından benzer özellik taşıyan Musular'daki A yapısı dörtgen planlı, kırmızı kireç tabanlı ve iki bölümlüdür (**Levha 40.2**). A yapısı olasılıkla Aşıklı Höyük'te bulunan Özel Amaçlı Yapıların belirli bir dönem yerleşim yerinin dışında faaliyet gösterdiğini düşündürmektedir (Duru, G. ve Özbaşaran, 2005: 18). Hiçbir dış duvarı bulunamayan, olukça kötü korunagelmış yapı hakkında daha çok iç mekân buluntuları bilgi vermektedir. Yapının ortasında bulunan sıvalı bölme duvarı yapıyı kuzey ve güney olarak ikiye ayırmaktadır. Kırmızı boyalı ve kireç sıvalı tabanlar iki kez yenilenmiştir (Özbaşaran vd., 2007: 274). Güney bölümünün doğu, batı ve güney duvarlarına bitişik şekilde inşa edilmiş sekiler tespit edilmiştir. Bahsedilen sekilerin bulunduğu alanın ortasında iki adet çukur ve iki adet direk deliği bulunmaktadır. Doğudaki sekinin kuzeyinde kerpiçe sınırlandırılmış dörtgen planlı geniş bir ocak bulunmaktadır (Duru, G. 2005: 71). A yapısı ana kaya üzerinde konumlanan yerleşmesinin eğimli olan kısmında

bulunmaktadır. Yapının güney ve batısı kaya üzerine inşa edilirken, doğusu alanın tesviye edilmesi için dökülen toprak dolgu üzerinde inşa edilmiştir (Özbaşaran vd., 2007: 274).

Yerleşmedeki yapılar kuzeyde bir çevre duvarı, kuzeybatıda ise iki adet yassı taşın dik bir şekilde konumlandırılmasıyla oluşturulan kanal ile sonlanmaktadır. Yapıdaki diğer kanallardan farklı olan 35-40 cm genişliğinde ve 14 m uzunluğa sahip olan taşla örülmüş kanal özenli bir şekilde inşa edilmiştir (**Levha 41.1**). Duvarları ve üstü yassı taşlar kullanılarak yapılan kanalın Melendiz Nehrine doğru uzanan kuzeydoğusu zarar görmüştür. Kanalın batısı ise taş temel üzeri kerpiç kullanılarak inşa edilen bir yapı (N yapısı) ile örülmektedir (Özbaşaran vd., 2007: 274-275).

A yapısının 10 m güneybatısında Z yapısı olarak adlandırılan bir başka yapı açığa çıkartılmıştır. Ana kayanın kesilmesi ile duvarları oluşturulan yapının işlevi tam olarak bilinmemektedir. İki duvar arasında kalan boşluğa yassı taşlar kullanılarak döşeme yapılan yapının batı yamaca bakan yüzünün yassı taş ile kaplanmış olması, bu yüzün yapının cephesi olduğu düşünülmektedir. Yapı Aşıklı Höyük yerleşmesinden tanınan mimari yapılar ile benzerlik göstermemektedir. Fakat yapı Aşıklı Höyüğün insanların yapı inşasında taşı kullanmaya başlaması ile aynı zaman aralığına denk gelmektedir (Özbaşaran vd., 2012: 160-162).

Musular yerleşmesinin en üstteki son evresi Neolitik Çağ'ın sonuna Kalkolitik Çağ'ın başına tarihlendirilmektedir. Tarımsal faaliyetler ve erozyon sebebiyle tahrip olan tabakada mimari kalıntılar yetersizdir. Ortaya çıkarılan yapı kalıntısı çok odalı bir yapı, taş duvar parçaları ve parça parça bulunmuş taban ve çukurlardan oluşmaktadır. Bahsedilen çok odalı bir yapı, iki adet küçük mekân, doğuda koridora benzeyen dar bir mekân ve güneyde kısmen büyük bir odadan oluşmaktadır (Özbaşaran vd., 2012: 166-167). Temel seviyesinde açığa çıkartılan yapının tabanlar ve üst yapısı bütünüyle zarar görmüştür. Yapı içerisinden ve çevresinden ele geçen kemik buluntu, alet ve obsidiyenlerin hiç biri in situ değildir. Yapının doğu ve batısındaki dış alanlar olasılıkla günlük faaliyetlerin gerçekleştirildiği açık alanlar olarak kullanılmış olmalıdır. Bu alanda iki adet yuvarlak silonun tabanı, çukurlar ve bir döşeme açığa çıkartılmıştır. Silo tabanı olarak tanımlanan yapı büyük çömleklerin gövde parçaları ve orta boy taşlar ile döşeliyken döşeme olarak tanımlanan yapının

tabanında ise çanak çömlek parçaları ve çay taşları görülmektedir (Özbaşaran vd., 2007: 274-275).

4.1.3.5. Ölü Gömme Gelenekleri

Musular yerleşmesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda sekiz bireye ait iskelet kalıntıları tespit edilmiştir. Kısmen iyi korunmuş iskeletler, kuzeydoğu-güneybatı yönünde gömülen bir birey haricinde doğu-batı yönünde ve hocker pozisyonunda gömülmüşlerdir. Açığa çıkartılan sekiz iskeletten biri çocuk, üçü erkek, dördü kadındır. Musular'da bulunan mezarlardan ikisi taş duvara gömülmüş olarak farklı bir durumu yansıtmaktadır. Duvarın bazı taşları kaldırılarak ölen bireylerin gömülmesi için boşluk yaratılmıştır. Detaylı olarak incelenen bir iskelet Musular insanının besin özellikleri hakkında bilgi vermektedir. 1.70 m boyunda olan erkek bireyin iskeleti üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar, sağlıklı bir çocukluk geçirdiğini ve kemikler üzerine iz bırakmayan bir hastalık sonucu öldüğünü göstermektedir. Bireyin dişlerindeki aşınma, Aşıklı'da aynı yaşlardaki bireylerin dişlerindeki aşınmalardan daha azdır. Bu durum beslenmede farklılık olabileceğini düşündürmektedir (Özbaşaran, 2000: 137-138).

4.1.3.6. Besin Ekonomisi

Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Musular yerleşmesinde bitki üretimine dair veriler tespit edilememiştir. Besin ekonomisi toplayıcılığa dayanan Musular yerleşmesinde emmer buğdayı, ekmeklik buğday ve arpa gibi tahılların yanı sıra yabani bitkiler, baklagiller ve meyve çeşitlerinin az da olsa toplandığı tespit edilmiştir. Bitkisel kalıntıların aksine kemik kalıntıları oldukça fazla bulunan yerleşmede en fazla tüketilen hayvan yabani sığırdır. Ardından koyun keçi, at, geyik, domuz ise tüketilen diğer hayvan türleri arasındadır (Özbaşaran vd., 2007: 275).

4.1.3.7. Küçük Buluntular

Musular küçük buluntuları arasında sayıca en fazla olan aletleri yontma taşlar oluşturmaktadır. Yontmataş endüstrisinde ele geçen buluntuların büyük çoğunluğu obsidiyendir. Ele geçen obsidiyenler üzerine yapılan analizler sonucunda hammaddenin yerleşmeye Nenezi ve Göllüdağ olmak üzere iki farklı kaynaktan geldiği tespit edilmiştir (Kayacan, Özbaşaran, 2007; 230). Obsidiyen aletler içerisinde en yoğun grubu %40 oranıyla kazıyıcılar oluşturmaktadır. Diğer aletler

sırasıyla dilgiler, yongalar, uçlar, ara parçalar ve delicilerden oluşmaktadır (**Levha 41.2**). Musular'da ele geçen yaklaşık on binin üzerinde yontma taş buluntudan sadece yirmi adet çakmaktaşı tespit edilmiştir. Ele geçen çakmaktaşı aletlerin yerleşmede üretildiğine dair bir kanıt bulunamamıştır, dolayısıyla çakmaktaşıları yerleşmeye üretimi tamamlanmış şekilde gelmiş olmalıdırlar (Özbaşaran vd., 2007: 276).

Musular'da sürtmetaş alet grubunun sayısı yontma taş oranla oldukça azdır. Sürtmetaş aletlerin hammaddesi ponza, bazalt, andezit ve gabro taşlarıdır. Sürtmetaş aletler içerisinde en yoğun grubu ezme, öğütme veya yontmataş alet üretiminde vurgu taşı olarak kullanılan el taşları oluşturmaktadır. Bahsedilen alet grubu içerisinde yassı balta, havan, öğütme taşı bulunmaktadır. Sürtmetaş alet grubu içerisinde dikkat çeken buluntu üzerinde boya izi bulunan ve palet olarak kullanılmış olabileceği düşünülen yassı taşlardır (Özbaşaran ve Endoğlu, 2000: 85).

Musular'da sayıca fazla olmasıyla dikkat çeken diğer bir buluntu grubunu kemik aletler oluşturmaktadır. Kemik alet grubu içerisinde en sık rastlanılan alet bızlar ve kesici delici aletlerdir. Ana alet türünü oluşturan bızlar kaba şekilli ve iyi işlenmiş, uzun ve kısa, büyük ve küçük gibi farklı tiplerden oluşmaktadır (Duru, G. ve Özbaşaran, 2005: 23).

Elde edilen veriler sonucunda yoğun kemik alet ve obsidiyenden üretilen ok ucu, kesici, kazıyıcı aletlerin ortaya çıkartılmasıyla birlikte Musular'ın av sonrası hayvanların buraya getirilerek derisinin yüzülmesi, parçalanması gibi kasaplık faaliyetlerinin burada gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Duru, G. ve Özbaşaran, 2005: 23). Öte yandan yerleşmede bulunan yoğun atık kemik parçaları ve obsidiyen buluntuları üzerinde yapılan analizler sonucunda avlanma ve avlanma sonrasındaki faaliyetlere ait izler tespit edilmiştir (Özbaşaran vd., 2012: 164).

4.1.3.8. Çanak Çömlek

Yaklaşık 1.500 parça ile temsil edilen Musular seramiği üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda çanak çömlekler erken ve geç olmak üzere kabaca iki evreye ayrılmaktadır. Erken evre çanak çömleği, Neolitik Çağ'ın sonuna tarihlendirilirken, karışık halde yüzey toprağı üzerinde bulunan geç evre çanak çömlekleri ise Erken Tunç Çağına tarihlendirilmektedir. El yapımı olan Musular çanak çömleği organik

katkı malzemesi bulunan kaba kil kullanılarak yapılmıştır. Musular yerleşmesinde ele geçen çanak çömleklerin yalnız erken evre buluntuları üzerinde analiz çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Musular erken evre çanak çömlekleri aynı malzeme ve katkı maddesi kullanılarak yapılmıştır. Fakat gerçekleştirilen çalışmalarda iki farklı kaynaktan gelen hamur tespit edilmiştir. Kırmızımsı gri, kırmızı ve gri renklerde kil ile karakterize olan A grubu Musular çanak çömleğinin %80'ini oluştururken, kırmızımsı gri renkte kile sahip olan B grubu ise Musular çanak çömleğinin kalan % 20'lik kısmını oluşturmaktadır. Söz konusu iki hamur grubunda da bitkisel katkı görülmektedir (Erdoğan ve Fazlıoğlu, 2006: 191; Özbaşaran vd., 2007: 279; Özbaşaran vd., 2012: 167-168).

Musular çanak çömleği üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda dört grup çanak çömlek tespit edilmiştir (**Levha 42.1**). Birinci grup kırmızı astarlı mal grubu olarak adlandırılmaktadır. Pembemsi devetüyü renginde hamura sahip olan grupta A ve B grubu hamurlar kullanılmaktadır. Musular çanak çömleğinin %57'sini oluşturan grupta pembemsi devetüyü ve devetüyü renkte yüzey üzerine kırmızı renkli astar uygulanmıştır. Yüzeye yapılan astar uygulaması iyi yapılmadığı için soyulacak veya dökülecek şekilde görünmektedir. Bahsedilen grup içerisindeki kapların iki yüzeyi de açkılanmıştır (Özbaşaran vd., 2007: 279; Özbaşaran vd., 2012: 168).

İkinci grup çanak çömlekleri, kiremit rengi hamur üzerinde kırmızı astar görülen gruptur. A grubu hamur kullanılarak yapılan ikinci grup, Musular çanak çömleğinin %11'ini oluşturmaktadır. Birinci gruba oranla daha özenli ve dikkatli yapılan ikinci grupta kapların iki yüzeyine de kalın, koyu kırmızı astar uygulanmıştır. Birinci gruba oranla daha iyi açkı yapılması astarın kabın yüzeyine daha iyi yapışmasını sağlamıştır (Özbaşaran vd., 2007: 279; Özbaşaran vd., 2012: 168).

Yerleşmede ele geçen üçüncü grup, Musular çanak çömleğinin %13'ünü oluşturan koyu renkli mallardır. A grubu hamur kullanılan Musular üçüncü grup çanak çömleklerinin yüzey renkleri siyah, gri, grimsi siyah ve kahverengi arasında değişmektedir. Bahsedilen grupta çanak çömleklerin sadece dış yüzeylerinde hafif açkı görülürken iç yüzeyleri sıvanmıştır (Özbaşaran vd., 2007: 279-280; Özbaşaran vd., 2012: 168).

Yerleşmede ele geçen çanak çömlekler içerisinde dördüncü ve son grup Musular çanak çömleğinin %17'sini oluşturan pembemsi devetüyü ve devetüyü rengindeki gruptur. A grubu hamur kullanılarak yapılan kapların yüzeyi açık kahverengi, devetüyü ve pembemsi devetüyü arasında değişmektedir. İki yüzeyi de düzleştirilen dördüncü grup çanak çömleklerinde bazı örnekler açılanırken, bazı örnekler açıkısız bırakılmıştır. Söz konusu grupta nadir olarak içi koyu renkli örnekler tespit edilmiştir (Özbaşaran vd., 2007: 279; Özbaşaran vd., 2012: 168).

Musular yerleşmesinde ele geçen erken evre çanak çömlek parçalarının büyük bir çoğunluğunu gövde parçaları oluşturmaktadır. Bahsedilen parçalar üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yerleşmede en fazla görülen biçimlerin düz kenarlı kâseler ve “S” biçimli derin kâseler olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen çanak çömlekler arasında “S” biçimli pişirme kapları, yuvarlak gövdeli kâseler, dışa açılan kenarlı kâseler, düz kenarlı tabaklar, düz boyunlu çömlekler, dışa dönük ağız kenarlı çömlekler ve basit çömlekler bulunmaktadır (Erdoğan ve Fazlıoğlu, 2006: 191; Özbaşaran vd., 2007: 279; Özbaşaran vd., 2012: 167-168).

4.2. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen, Neolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler

4.2.1. Acıyer

Aksaray ilinin merkeze bağlı Ağzıkarahan köyü sınırları içerisinde bulunan yerleşme köyün güneybatısında, Gökpınar Deresinin batı kıyısında, Aşıklı Höyük benzeri Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen yamaç yerleşimidir (**Tablo 4.7**) (Gülçur, 1999: 113).

Tablo 4. 7. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Neolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler

Çanak Çömleksiz Neolitik	Çanak Çömlekli Neolitik
Acıyer	Değirmenözü
Akyamaç Mevkii	Hantepe
Çakılbaşı	Has Süleyman
Çat Mevkii	Karabatak Mevkii
İninönü	Sapmaz Köy
Pınarlı Kaya Sığınağı	Yavşanlık
Selima/Yaprakhisar	
Sırçan Tepe	
Taşkesti	
Yellibelen	

1994 yılında Ufuk Esin başkanlığında Aksaray, Nevşehir, Niğde illeri yüzey araştırması kapsamında tespit edilen yerleşimin önemli bir bölümü köye futbol sahası yapılmak için iş makineleri ile tahrip edilmiştir. Dağıtılan toprak içerisinde yoğun obsidiyen alet ve kemik parçaları tespit edilmiştir (Gülçur, 1997a: 405; Gülçur, 1999: 113). Yüzey araştırması sırasında toplanan 900'den fazla obsidiyen buluntu üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda en yoğun grubu yongaların üzerine yapılmış kazıyıcılar almaktadır. Aşıklı Höyük ile benzerlik gösteren obsidiyen buluntuları içerisinde çekirdekler ve atık ürünlerin yoğunlukta olması Aşıklı Höyükte olduğu gibi dilgi üretimine işaret etmektedir (Balkan-Atlı vd., 2001: 37).

4.2.2. Akyamaç Mevkii

Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesine bağlı İhlara kasabası ve Ilısu köyü arasında konumlanan alan 2016-2017 yılında Nurcan Kayacan başkanlığında bir ekip ile Aksaray İli Sistemik Yüzey Araştırması projesi kapsamında tespit edilmiştir. Çat mevkiinin karşısındaki sırtta konumlanan alanda Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait olduğu düşünülen obsidiyen aletler tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). Bu alet grupları içerisinde çift vurma düzlemli çekirdek ve bu çekirdeklerden üretildiği düşünülen dilgiler, ara parçalar, çift yönlü çekirdek ve dilgiler bulunmaktadır. Araştırma projesi kapsamında ele geçen buluntular üzerinden Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen yerleşimin daha net tarihlendirilmesi için yeterli veriler henüz mevcut değildir (Kayacan vd., 2019: 200; Kayacan vd., 2022: 390).

4.2.3. Çakılbaşı ve Yapılıpınar

Aksaray ilinin Gülağaç ilçesine bağlı Demirci kasabası ve Bekarlar köyü civarında tespit edilen alanlar, 1997 yılında Ufuk Esin başkanlığında Aksaray, Nevşehir, Niğde illeri Ortak Yüzey Araştırması projesi kapsamında tespit edilmiştir. 1.5 km uzunluğunda bir alanı kaplayan ve birbirinin devamı niteliğinde olan bu iki yerleşme, Yassı Ketir ve Karasu kaynaklarının meydana getirmiş olduğu tarım arazisi içerisinde, ovoidan tepeye doğru yükselen teras üzerinde konumlanmışlardır (Esin, Gülçur ve Özel, 1999: 193-194).

Eski ulaşım yolları üzerinde konumlanan bölge Nenezi Dağ başta olmak üzere diğer hammadde kaynaklarına ulaşılabilir yakınlıktadır. Yüzey araştırması sırasında ele geçen obsidiyen buluntular içerisinde farklı türde çekirdekler, dilgi ve yonga üretim

artıkları ve yaprak biçimli uçların ön formları bulunmaktadır (**Tablo 4.7**) (Esin, Gülçur ve Özel, 1999: 193-194).

4.2.4. Çat Mevkii

Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesine bağlı İhlara kasabası ve Ilısu köyü arasında konumlanmaktadır. Alan 2016-2017 yılında Nurcan Kayacan başkanlığında bir ekip ile Aksaray İli Sistematiik Yüzey Araştırması projesi kapsamında tespit edilmiştir. Bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda Epi-Paleolitik Dönem, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin sonları, Kalkolitik ve Demir Çağına tarihlendirilen buluntular tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**) (Kayacan vd., 2019: 200).

Aşındırılmalı düz bir teras kalıntısı üzerinde konumlanan, 1265 metre rakıma ve 130x75 metre boyutunda bir alanda buluntu dağılımına sahip olan Çat mevkiinde yüzey buluntuları toplanmıştır. Ele geçen obsidiyen buluntular içerisinde ön kazıyıcı, baskı düzeltili ok ucu, çift vurma düzlemlili çekirdek ve bu çekirdeklerden üretildiğı düşünölen dilgiler, eğik olarak budanmış dilgi ve dilgicikler, sırtlı ve yarımay şeklinde dilgicikler bulunmaktadır. Çat Mevkiinde toplanan obsidiyen buluntuların büyük bir çoğunluğunu yerleşime yaklaşık 15-20 km mesafede bulunan Göllüdağ'dan çıkan şeffaf obsidiyenler oluşturmaktadır. Yerleşimin 20-25 km mesafede bulunan, kaynağı Nenezi Dağ olan yeşilimsi gri obsidiyenler de bolca ele geçmiştir. Tespit edilen obsidiyenler içerisinde sıra dışı olarak nitelendirilen hammadde, yerleşmeye yaklaşık 45-50 km mesafede bulunan Nevşehir sınırları içerisindeki kaynaklardan çıkan kırmızımsı kahverengi ve siyah renklerde obsidiyendir (Duru, G. ve Kayacan, 2018: 96; Kayacan vd., 2022: 390).

Yukarıda bahsedilen kırmızımsı kahverengi ve siyah rengindeki obsidiyen, Nevşehir ilinin Acıgöl ilçesine bağlı Karacaören köyü sınırları içerisinde bulunan İlfat Kayalığı olarak adlandırılan ve araştırma başkanı Yücel Şenyurt tarafından Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihli bir açık hava atölyesi olduğı düşünölen alanda yoğun bir şekilde bulunmuştur (Şenyurt, 1998: 456). Bahsedilen bu obsidiyenlerin Aşıklı Höyük yerleşmesinin erken evrelerinde ve Çat Mevkii buluntu alanında az da olsa tespit edilmesi bu hammaddenin M.Ö 9. bin yılın erken ve orta evrelerinde dolaşımının yapıldığını ve yerel halk tarafından tercih edildiğinin göstergesidir (Kayacan vd., 2022: 392).

4.2.5. Değirmenözü

Aksaray ilinin Ortaköy ilçesine bağlı Gökler köyünde, Değirmenözü mevkiinde konumlanmaktadır. Değirmenözü yerleşmesi 1966 yılında Ian Todd tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir (Todd, 1980: 40). Ardından 1990 yılında S. Omura başkanlığında Orta Anadolu Yüzey Araştırmaları projesinde höyük tekrar ziyaret edilmiş ve obsidiyen ok uçları bulunmuştur (**Tablo 4.7**) (Omura, 1991: 542).

Ele geçen çanak çömlek buluntulara arasında Neolitik Çağ'a tarihlenen sadece iki parça tespit edilmiştir. Yüzey araştırması sırasında toplanan obsidiyenler üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda iki yüzeyi de yongalanmış ok uçlarının sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. Dilgi üzerine yapılan uç kazıyıcılar, dilgiler, yonga üzerine yapılan kazıyıcılar diğer alet gruplarını oluşturmaktadır (Todd, 1980: 64-66).

4.2.6. Hantepe

Aksaray ilinin Gülağaç ilçesi sınırları içerisinde bulunan yerleşme Karasu Havzasının 150 metre kuzeydoğusunda konumlanmaktadır. 1996 yılında S. Omura başkanlığında Orta Anadolu Yüzey Araştırmaları adlı proje kapsamında tespit edilmiştir. (**Tablo 4.7**) Yerleşme üzerinden obsidiyen alet, alet parçası ve atık malzeme toplanmıştır. Çanak Çömlek tespit edilmeyen yerleşme araştırma başkanı tarafından Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlendirilmektedir (Omura, 1998: 43).

4.2.7. Has Süleyman

Aksaray ilinin merkeze bağlı Ulukışla köyü sınırları içerisinde, Tuz Gölünün güneydoğusunda bulunan Has Süleyman, düz bir arazide konumlanmış, hafif bir yükseltiye sahiptir. Düz yerleşim olarak tanımlanan Has Süleyman 2004 yılında Burçin Erdoğan başkanlığında, Aksaray İli, Tuz Gölü Yüzey Araştırması adlı proje kapsamında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**) (Erdoğan ve Fazlıoğlu, 2006: 191).

Has Süleyman'dan elde edilen malzemeler bu yerleşimin Neolitik Çağ'dan itibaren iskân edildiğini, fakat ele geçen malzemenin büyük çoğunluğunun Tunç Çağına ait olduğunu göstermektedir (Erdoğan ve Fazlıoğlu, 2006: 191). Yerleşmede ele geçen yontmataş endüstrisinin büyük bir çoğunluğunu obsidiyen oluşturmaktadır. Çift

tarafli baskı düzeltili ok uçları, ve yonga parçaları yoğun olarak bulunmaktadır (Erdoğan, Fazlıoğlu ve Yücel, 2008: 212-213).

4.2.8. İninönü

Aksaray ilinin merkeze bağlı Sapmaz köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. Hakkında oldukça kısıtlı bilgi olan yerleşme 1990 yılında S. Omura başkanlığında Orta Anadolu Yüzey Araştırmaları adlı proje kapsamında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). İninönü yerleşmesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen obsidiyen alet parçaları ve Roma Dönemine tarihlenen çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir (Omura, 1991: 542).

4.2.9. Karabatak

Aksaray ilinin merkeze bağlı Ulukışla köyü sınırlarında bulunan Karabatak yerleşimi 2007 yılında Burçin Erdoğan başkanlığında, Aksaray İli, Tuz Gölü Yüzey Araştırması adlı proje kapsamında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). Mevsimlik kamp yeri olduğu düşünülen yerleşme üzerinde 13 farklı noktadan obsidiyen ve çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Yerleşmede bulunan çift ve tek taraflı baskı yöntemi kullanılarak yapılan obsidiyen aletler Tepecik/Çiftlik, Musular, Köşk Höyük, Çatal Höyük yerleşmelerinde bulunan örneklerle karşılaştırılabilir (Erdoğan, Fazlıoğlu ve Yücel, 2008: 212-213).

4.2.10. Pınarlı Kaya Sığınağı

Aksaray ilinin Gülağaç ilçesi sınırlarında, Karasu Havzası içerisinde bulunmaktadır. Bölge 2016-2017 yılında Nurcan Kayacan başkanlığında bir ekip ile Aksaray İli Sistemik Yüzey Araştırması projesi kapsamında tespit edilmiştir (Kayacan vd., 2019: 199). Kurumuş bir gölün hemen kenarında konumlanan yerleşmede yaklaşık 30 metre çapında bir alanda farklı dönemlere ait yoğun obsidiyen buluntular tespit edilmiştir (Duru, G. ve Kayacan, 2018: 96).

Ele geçen obsidiyen buluntular, alanın Orta Paleolitik, Epi-Paleolitik ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde kullanım gördüğünü göstermektedir (**Tablo 4.7**). Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen obsidiyenler içerisinde yonga, dilgi, çekirdek parçaları ve çekirdekler bulunmaktadır (Kayacan vd., 2019: 199).

4.2.11. Sapmaz Köy

Aksaray ili, Sapmaz köyünün 1 km güneybatısında yer almaktadır. Köyden adını alan yerleşim 1965 yılında Ian Todd tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). 250 metre çapında, 3-4 metre yüksekliğinde olan yerleşmede gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda obsidiyen ve çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Ele geçen obsidiyen aletlerde baskı düzeltili dilgiler yoğunluktadır. Ardından delici, ok ucu, kazıyıcı gibi aletler diğer grupları oluşturmaktadır (Todd, 1980: 43-44, 54,92).

4.2.12. Selime/Yaprak Hisar

Aksaray ilinin Yaprakhisar köyü sınırları içerisinde, Ihlara vadisinin kuzeybatı çıkışında bulunan kanyonun batı yamacı üzerinde bulunan alan Aksaray Müzesinden Fariz Demir tarafından tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). 1996 yılında Nur Balkan-Atlı başkanlığında bir ekip tarafından Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Obsidien Yüzey Araştırması projesi kapsamında ziyaret edilen yerleşimde günümüzde tarım faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla buluntular dağınık şekilde ele geçmiştir. Ele geçen buluntular arasında düzeltili dilgi ve yongalar, tek vurma düzlemlı çekirdekler, kazıyıcılar ve bir adet ok ucu tespit edilmiştir. Yerleşimde çanak çömlek bulunamamıştır. Bu bağlamda araştırma başkanı yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenebileceğini düşünmektedir (Balkan-Atlı ve Cauvin, 1998: 222).

4.2.13. Sırçan Tepe

Aksaray ilinin Bebek köyü sınırları içerisinde bulunan yerleşim Tepesi Delik Han'ın kuzeyinde küçük boyutlu bir höyüktür. 1994 yılında Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Yüzey Araştırması projesi sırasında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). Höyük üzerinde gerçekleştirilen yüzey araştırması sonucunda Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen obsidiyen parçaları ile az sayıda Kalkolitik ve Tunç Çağına tarihlenen çanak çömlek parçaları ele geçmiştir (Gülçur, 1999: 113-114).

Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen yontmataş buluntu grubu içerisinde en yoğun kullanılan hammadde obsidiyendir. Ele geçen obsidiyen buluntular arasında yongalar üzerine yapılan kazıyıcılar en fazla bulunan alet grubunu oluşturmaktadır. Uçlar, dilgi üzerine yapılan kazıyıcılar, sırtlı dilgiler, düzeltili yongalar, diğer alet gruplarını oluşturmaktadır. Yontmataş alet endüstrisi içerisinde obsidiyen haricinde

çakmaktaşı hammaddesinden birkaç parça yumru ve bir çekirdek tespit edilmiştir (Balkan-Atlı vd., 2001: 37).

4.2.14. Taşkesti

Aksaray ilinin Gülağaç ilçesine bağlı Bekarlar köyü sınırları içerisinde bulunmaktadır. 1996 yılında S. Omura başkanlığında bir ekip ile Orta Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları projesi kapsamında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). Gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında çok sayıda obsidiyen alet ele geçmiştir. Bu aletlerin biçim ve teknik özellikleri göz önüne alınarak yerleşme, araştırma başkanı tarafından Neolitik Çağ'a tarihlenmektedir. Az sayıda ele geçen çanak çömlek parçaları daha geç dönemlere tarihlenmektedir (Omura, 1998: 43).

4.2.15. Yavşanlık

Aksaray ilinin Ulukışla köyü sınırları içerisinde bulunan yerleşme düz bir arazi üzerinde hafif yükseltiye sahiptir. Yerleşmesinin doğusunda bulunan Has Süleyman yerleşmesi ile arasında bir su kanalı bulunmaktadır. Alan 2004 yılında Burçin Erdoğan başkanlığında, Aksaray İli, Tuz Gölü Yüzey Araştırması adlı proje kapsamında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**). Yerleşmede Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağına ait malzemelerin yanında Geç Neolitik ve Erken Kalkolitik Döneme tarihlenen obsidiyen hammaddesi kullanılarak yapılan ok uçları toplanmıştır (Erdoğan ve Fazlıoğlu, 2006: 191; Erdoğan, Fazlıoğlu ve Yücel, 2008: 212-213).

4.2.16. Yelibelen

Aksaray ilinin Gülağaç ilçesine bağlı Kızılkaya köyü sınırları içerisinde bulunan yerleşme Aşıklı Höyük ve Musular yerleşmesinin yakınında, volkanik ve verimli bir arazide konumlanmaktadır. Yerleşme 1993 yılında Ufuk Esin başkanlığında bir ekip ile Anadolu Kültür Envanteri adlı yüzey araştırması kapsamında tespit edilmiştir (**Tablo 4.7**) (Gülçur, 1994: 193).

Araştırma sırasında toplanan malzemelerin büyük çoğunluğunu Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen yontmataş aletler oluşturmaktadır. Yontmataş endüstrisinin büyük bölümü obsidiyen hammaddesi kullanılarak üretilen aletlerdir. Obsidiyen aletler içerisinde yonga üzerine yapılan kazıyıcılar sayıca ilk sırayı

almaktadır. Öte yandan uçlar, kalemler ve dilgiler diğer alet gruplarını oluşturmaktadır (Gülçur, 1995: 153-154).

Yukarıda Aksaray il sınırları içerisinde, yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen ve Neolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimler kısaca anlatılmıştır. Yüzey araştırmaları kapsamında bölgede Paleolitik Çağlardan başlayarak daha geç dönemlere kadar yerleşim olduğuna dair izler tespit edilmiştir. Epi-Paleolitik Döneme tarihlendirilen yerleşimler kayalık ve yüksek bölgelere konumlanırken, bu alanların Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde de kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan ilk yerleşik yaşama geçen toplulukların, fauna ve flora açısından zengin ve su kaynaklarına yakın olan bölgeleri tercih ettikleri görülmektedir (Kayacan vd., 2019: 201).

4.3. Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşim Yerleri

4.3.1. Gelveri/Yüksek Kilise

4.3.1.1. Konum ve Coğrafi Kapsam

Gelveri/Yüksek Kilise yerleşmesi Aksaray ilinin yaklaşık 45 km güneydoğusunda bulunan antik kaynaklarda “Gelveri”, “Kerbele” olarak adlandırılan günümüzde Güzelyurt ilçesinin 1,5 km güney batısında yer alması dolayısıyla höyüğe Gelveri ismi verilmiştir (**Levha 42.2**) (Esin, 1998: 110; Hild ve Restle, 1981b: 201; Özbudak, 2010: 30). Roma ve Erken Hristiyanlık Dönemlerinde bölge “Karvala” veya “Karbala” olarak adlandırılırken, Selçuklu Dönemine gelindiği zaman ismi “Gerfeli” olarak değişen bölge “Gelveri” ismini ise Karamanoğlu ve Osmanlı Dönemlerinde almıştır (Konyalı, 1974: 1943; Pekak, 1993: 123-124). Deniz seviyesinden 1430 ila 1380 metre arasında bir yüksekliğe sahip olan yerleşim Selendiz deresi vasıtası ile sulanan Güzelyurt Gölet'inin yanında bulunan kayalık bir tepeye sırtını yaslayarak bu tepenin yamaçlarında konumlanmaktadır (Esin, 1993: 47. Özbudak, 2010: 30). Tepenin zirvesinde bulunan kayalıkların üzerine 19. yy'da “Yüksek Kilise” olarak adlandırılan bir kilise inşa edilmiştir (Esin, 1998: 110).

4.3.1.2. Araştırma Tarihçesi

Gelveri yerleşim yeri 1951 yılında Burhan Tezcan tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Hitit Dönemine tarihlenen yerleşim yerlerini tespit etmek amacıyla Niğde'de yüzey araştırması yapan Tezcan, o yıllarda

Niğde'ye bağlı bir ilçe olan Aksaray'ın Güzelyurt kasabasına yaptığı ziyarette Gelveri yerleşmesinde gerçekleştirilen kaçak kazılar sonucunda ele geçen iki adet kâseyi satın alarak Ankara Medeniyetler Müzesi bünyesine kazandırmıştır. Ele geçen kaplar üzerinde inceleme gerçekleştiren Tezcan, kapların yapım tekniği ve şekli Anadolu kaplarını andırırken üzerindeki bezeme Anadolu'da bilinen bezemelere yabancıdır ifadelerini kullanmıştır (Özbudak, 2012: 268-269; Tezcan, 1958: 520).

Ardından 1990'lı yılların başlarında Sadi İzer'in mimarlık fakültesi öğrencileri ile birlikte Gelveri'de gerçekleştirdiği çalışma sırasında Yüksek Kilisenin bulunduğu dağın eteklerinden topladıkları çanak çömlek parçalarını Prehistorya Anabilim Dalı öğretim üyelerine teslim etmesi sonucunda, Tezcan'ın da üzerinde çalışmış olduğu buluntuların kökeninin Yüksek Kilise civarı olduğu kesinleşmiştir (Özbudak, 2012: 267-268).

Gelveri'de ilk sondaj çalışması hali hazırda Aksaray sınırlarında arkeolojik bir kazı yapan Ufuk Esin tarafından kısa süreliğine gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında çanak çömlek parçaları ele geçmiş, fakat mimari kalıntılar dair izler bulunamamıştır. Ele geçen çanak çömlekleri beş gruba ayıran Esin, buluntuları Bulgaristan ve Romanya kültürlerinden gelen C¹⁴ sonuçlarıyla karşılaştırarak yaklaşık M.Ö 5 bin yılına tarihlemektedir. Bu zaman aralığı Orta Kalkolitik Döneme denk gelmektedir (Esin, 1993: 52; Özbudak, 2012: 269).

Ardından 2007 yılında Sevil Gülçur başkanlığında 3 hafta süren sondaj çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında yerleşimin konumlandığı tepenin doğu yamacına açılan A1, A2, A3, A4 olmak üzere toplam dört adet açmanın hepsinde ana kaya zemine ulaşılarak mimari kalıntılar tespit edilmiştir (Özbudak, 2016: 68).

4.3.1.3. Mimari

Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Gelveri mimarisinde ana malzeme taştır. Taş örme tekniği kullanılarak inşa edilen yapılarda taşların birbirine bağlanması için çamur harç kullanılmıştır. Çalışılan alanların küçük olmasına rağmen yapıların dikdörtgen planlı ve içerisinde bölme duvarı olduğu tespit edilebilmiştir (**Levha 43.1**). 6x3 metre boyutundaki A1 olarak adlandırılan açmada tespit edilen yapının duvarları 1 metreden daha fazla korunarak günümüze kadar gelebilmiştir. Bu yapının batıdaki duvarının dış tarafında üzeri lento ile desteklenen bir açıklık tespit

edilmiştir. Dolayısıyla bu açıklık yapıların dışarıya açılan kapısı veya pencere olduğunu göstermektedir. Yapıların birbirine bitişik veya ayrı olarak konumlandığı bilinmemektedir. Fakat yine A1 açmasından elde edilen veriler dâhilinde ikinci bir yapının köşesi açığa çıkartılmıştır. Bu iki yapı arasında doğu batı doğrultusunda uzanan geçit veya sokak olarak tanımlanabilecek boşluklar tespit edilmiştir (Gülçur ve Kiper, 2009: 286-287; Özbudak, 2010: 36).

4.3.1.4. Stratigrafi

Yamaç üzerinde kurulan yerleşimin konumu göz önüne alındığı zaman dört açmada da ana kaya zemine aynı derinlikte ulaşamamıştır. Fakat bütün açmalardaki ortak özellik, mimari kalıntıların ana kaya veya ana toprak olarak adlandırılan zeminin hemen üzerinde başlamasıdır. Gerçekleştirilen çalışma kapsamında başka bir evreye tarihlenebilecek mimari tespit edilememiştir (Özbudak, 2010: 40-41). Fakat A1 ve A2 olarak adlandırılan açmalardan ele geçen çanak çömlek buluntuları incelendiğinde Erken Kalkolitik ve Orta Kalkolitik Döneme geçiş aşamasına tarihlenen iki evrenin varlığı kanıtlanmıştır (Özbudak, 2016: 68-69).

4.3.1.5. Çanak Çömlek

Kısa süreli sondaj çalışması gerçekleştirilen Gelveri yerleşiminde tespit edilen çanak çömleklerin tamamı el yapımıdır. Özlü hamura sahip olan çanak çömleklerin tümü astarsızdır. Gelveri çanak çömlekleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda çanak çömlekler hamurundaki katkı oranına göre “Baskın Bitkisel Katkılı” ve “Baskın Mineral Katkılı” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır (**Levha 43.2, Levha 43.3**). Bu gruplar içerisinde bulunan çanak çömlekler ise kabın şekli, rengi ve yüzeyinde uygulanan işlemlere göre alt gruplara ayrılmaktadır. Ele geçen form veren parçalar üzerinde yapılan çalışmalar sonucunda tabak, çanak, kâse, kutu, kovamsılar ve depolama kapları olmak üzere 6 ayrı form grubu tespit edilmiştir. Bu gruplar haricinde Güvercinkayası yerleşmesinden aşına olunan “Ayrışıklar” olarak adlandırılan yabancı bir kap formu da Gelveri çanak çömlek repertuarı içerisinde yer almaktadır (Özbudak, 2010: 57; Özbudak, 2012: 273-274).

Çanak çömlek gruplarında kâse, küçük boyutlu çömlek ve kutu gibi gruplar kahverengi ve siyah renklerinde açıklyken, büyük çömlekler, kovamsılar ve depolama kapları gibi büyük boyutlu kaplar ise devetüyü, açık kahverengi ve

portakal renklerinde açık tonlarda ve a ksız oldukları tespit edilmiştir. Gelveri yerleşmesinin ünlü bezemesi istisnai birkaç örnek dışında kutu ve kâseler üzerinde görülmektedir ( zbudak, 2012: 274).Yerleşmede ele geçen çanak çömlekler içerisinde en yoğun grubu depolama kapları oluşturmaktadır. Bezemesiz olarak imal edilen bu kaplar portakal ve koyu krem rengi tonlarındadır. Buluntu yoğunluk sırasına göre ikinci grubu kâseler oluşturmaktadır. K seler kendi içerisinde “S” profilli, omurgalı ve basit olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Nerdeyse tamamı açkılı olan kaplarda koyu renk hâkimken açık renk örnekleri de tespit edilmiştir. Bezeme unsuru tüm k selerde görülmektedir. Sayıca k selerden daha az bulunan diğer bir grup  anaklardır. Karından omurgalı, küresel gövdeli, açkılı kaplar k selere göre kalın, çömleklere göre daha ince cidarlıdır. Bir diğer grubu oluşturan ve kovamsılar olarak adlandırılan kapların i  yüzeyleri açkılı, dış yüzeyleri tarazlı veya bir işlem görmeden kabaca bırakılmıştır. Bu grup kendi içerisinde dipten ağza doğru yükselirken yaptığı açıya bağlı olarak dik ve dike yakın olarak adlandırılan iki gruba ayrılmaktadır. Gelveri  anak çömlek repertuarı içerisinde formlarına göre gruplara ayrılan diğer bir çanak çömlek grubunu tabaklar oluşturmaktadır. Çanak   mlek buluntuları içerisinde küçük bir yer tutan tabakların, kovamsılar olarak adlandırılan grupta olduğu gibi i leri açkılı, dışları ise bir işlem uygulanmadan kabaca bırakılmıştır. Diplerinin yuvarlak olduğu düşünülen bu grubun yüksek ayaklı örneklerinin olduğu da düşünmektedir. Son grubu oluşturan kutu formundaki kaplardan yerleşmede yedi adet parça ele geçmiştir. Bu parçaların tamamı açkılı, koyu renkli ve oluk bezemelidir. Yerleşmede tespit edilen ayak parçaları, kutu formundaki kapların ayaklı olabileceğini düşündürmektedir ( zbudak, 2010: 58-62;  zbudak, 2012: 274-276).

Gelveri  anak çömlekleri üzerindeki bezemeler incelendiğinde kendine özgü motifleri olan bir grup olarak nitelendirilebilmektedir. Orta Anadolu Bölgesinde i  içe geçmiş, birbiriyle paralel olarak ilerleyen kıvrımlı hatlara sahip olan motiflere ilk Gelveri yerleşmesinde rastlanıldığı için “Gelveri Tarzı” olarak adlandırılmaktadır. Yerleşmede ele geçen çanak çömlekler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Arkaik ve Klasik olmak üzere iki stilin varlığı tespit edilmiştir. Arkaik olarak adlandırılan stil yerleşmenin erken evresine tarihlenen az sayıda çanak çömlek buluntusu ile temsil edilmektedir. İmpresso (kazıma) ve kabartma bezemeler arkaik

stille görülen bezeme unsurlarıdır (**Levha 44.1**). Kuruma aşamasında olan hamura ince uçlu bir alet yardımı ile yiv açılarak bezeme işlemi yapılmaktadır. Bu grupta bezemelerin içi beyaz renkli bir macun ile doldurulmaktadır. İmpresso bezeme tekniği çanak çömleklerin gövdelerinde üçgen ya da eğrisel olarak devam eden geometrik motiflerle temsil edilmektedir. Bezeme unsurlarında çeşitli varyasyonlar mevcuttur. Örneğin üçgen ve dalga motifleri oluşturmak için yapılan çizgiler bazen birleştirilir bazen de ayrılır, bu durumda motifler için oluşturulan kare ve dikdörtgen alanlara rahatlıkla sığabilirler. Arkaik stildeki kaplar genellikle organik katkılı kilden üretilen yüzeyleri genellikle açıkılı olan çanak ve çömleklerden oluşmaktadır. Gelveri yerleşmesinin erken evre çanak çömlekleri üzerinde görülen ikinci bezeme türü ise kabartma bezemedir. Benzer örneğine Köşk Höyük ve Tepecik-Çiftlik yerleşmelerinde rastlanılan kabartma bezemeler inek ve geyik gibi hayvanların natürel bir şekilde betimlenmesi ile oluşmaktadır (**Levha 44.2**) (Godon ve Özbudak, 2022: 107; Özbudak, 2010: 64-65; Özbudak, 2012: 276-278).

Klasik stil olarak adlandırılan çanak çömlekler yerleşmenin geç evresine tarihlendirilmektedir. Geç evre çanak çömlekleri yerleşmenin erozyon sebebiyle zarar gören tabakalardan elde edilmiştir. Çanak çömlekler üzerindeki bezemelerde erken evreden bilinen üçgen ve geometrik eğrisel motifler devam etmektedir. Fakat geç evre çanak çömleklerinde bezemeler sadece gövde ile sınırlı kalmakla birlikte ağızda da şevron veya yaprak sıraları ile çevrelenen motifler görülmektedir. Ayrıca erken evre çanak çömleklerinde kullanılan kazıma bezeme geç evreyle birlikte yerini oluk bezemeye bırakmıştır (**Levha 44.3**). Bezemelerde hamur ıslakken kalın uçlu bir alet kullanılarak kap yüzeyinde oluk açılarak yapılmaktadır. Bu stil içerisinde çekme ve basma yöntemi kullanılarak oluşturulan çizgisel motifler de bulunmaktadır. Bu gruptaki bezeme unsurlarının içerisine macun doldurma işlemi yapılmamaktadır (Özbudak, 2012: 278). Böylelikle kapların görsel etkisi arttırılarak bezemeli bir kap görünümünden ziyade, kabın bezemenin bir parçası haline geldiği görülmektedir. Geç evre çanak çömleklerinde perdah işlemi mükemmele yakın derecededir. Perdahlanan kap yüzeylerinde alet izleri görülmemektedir. Kapların fırınlanma sürecinde atmosfer koşulları oldukça iyi yönetilmiş ve böylelikle homojen parlak siyah yüzeyler elde edilmiştir. Geç evre çanak çömlekleri ile ilgili diğer bir durum

ise kabartma bezeme tekniğinin kullanılmamış olmasıdır (Godon ve Özbudak, 2022: 109-110; Özbudak, 2010: 64-65; Özbudak, 2012: 276-278).

Gelveri çanak çömlekleri her ne kadar ününü bezemeli örnekleriyle kazanmış olsa da tarazlı çanak çömlekler sayıca daha fazladır. Bu grup içerisinde bulunan kaplar tıraşlama ve ıslak sıvazlama yöntemleri kullanılarak kullanıma hazır hale gelmektedir. Tarak benzeri bir alet kullanılarak kap yüzeyinin düzeltildiği örneklerde mevcuttur. Yerleşmede yaygın olarak bulunan tarazlama işlemi kabın yüzeyindeki biriken fazlalık ve atıkları ortadan kaldırırken aynı zamanda kaplara görünüm kazandırmak amaçlı uygulandığı da düşünülmektedir (Özbudak, 2012: 278).

Yatay tabakalanma modelinin görüldüğü Gelveri yerleşmesinde gerçekleşen değişimler mimari üzerinden yorumlanamamaktadır. Dolayısıyla Gelveri yerleşmesinin tarihlendirilmesi çevrede benzer çanak çömlek buluntuları barındıran yerleşimlerden alınan C¹⁴ sonuçlarına göre yapılmaktadır. Bu bağlamda Konya ovasında bulunan Batı Çatal Höyük ve Can Hasan I yerleşmesi, Kapadokya Bölgesinde bulunan Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük yerleşmesi, Anadolu'nun Kuzeybatısında bulunan Aktopraklık, Orman Fidanlığı ve Ilıpınar yerleşmesi, Kilikya Bölgesinde Yumuktepe ve Gözlükule yerleşmelerinde bulunan çanak çömlekler Gelveri çanak çömlekleri ile benzerlik göstermektedir. (Özbudak, 2012: 279).

Mersin Yumuktepe ve Tarsus Gözlükule yerleşimlerinde ele geçen çanak çömlekler Gelveri'nin erken evresine tarihlenen Arkaik olarak adlandırılan çanak çömlekleri ile karşılaştırılabilir. Fakat Yumuktepe yerleşmesinde elde edilen sayıca az örnekler Orta ve Geç Neolitik Döneme tarihlenen XXV-XVI. tabakalardan ele geçmiştir. Öte yandan Gözlükule'nin iki küçük açmadan bulunan Neolitik ve Kalkolitik Çağ'a tarihlenen çanak çömlekleri güvenilir stratigrafi vermemektedir. Dolayısıyla kapsamlı bir şekilde arkeolojik kazı çalışması yapılmayan Gelveri yerleşmesi ve M.Ö 6. bin yılda bölgenin kültürel gelişimi hakkındaki bilgileri Konya-Karaman Ovasında Çatal Höyük ve Can Hasan yerleşimleri ile Kapadokya Bölgesinde Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük yerleşim yerlerinden öğrenmekteyiz (Godon ve Özbudak, 2022: 112-114).

Konya ovasında Gelveri yerleşmesinin erken evresine tarihlenen çanak çömleklerine benzeyen kazıma bezemeli grup Doğu Çatal Höyüğün II. tabakasında (M.Ö 6370-6090) ve Batı Çatal Höyük (M.Ö 6300-5600) yerleşmesinde boyalı çanak çömleklerin yanında bulunmaktadır. Karaman'da bulunan Can Hasan I yerleşmesinin 2 B-A tabakasında (M.Ö 5700) kazıma bezemeli çanak çömlekler tespit edilmiştir. Yerleşmede ana çanak çömlek repertuarını oluşturan çentikli malların dış yüzeyleri derin kazınmış bazen birbiri üzerine binen doğrusal ve paralel çizgilerden oluşmaktadır. Söz konusu bezeme işlemi kap henüz yaşken büyük ve keskin bir aletin kabın tabanından ağzına doğru hareket ettirilmesiyle oluşmaktadır (Godon ve Özbudak, 2022: 112).

Kapadokya Bölgesinde yukarıda anlatıldığı üzere ağırlıklı olarak Neolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimler bulunmasına rağmen Kalkolitik Çağ'a tarihlenen yerleşimler de tespit edilmiştir. Bu bağlamda Tuz Gölü Havzasında bulunan Sapmaz Köy yerleşmesinde gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda Gelveri benzeri kazıma bezemeli çanak çömlekler ele geçmiştir. Öte yandan Melendiz Ovası ve İhlara Vadisi çevresinde Güvercinkayası yerleşmesinin aşağı evresiyle Tepecik-Çiftlik yerleşmesinin II. tabakasında, Niğde ovasında Pınarbaşı-Bor ve Köşk Höyük yerleşmesinin III ve II. (M.Ö 6200-6000) tabakalarında, Aksaray'ın Ortaköy ilçesinde bulunan Kabakulak yerleşmelerinde Gelveri erken evresine tarihlenen kazıma bezemeli çanak çömlekler ve geç evresine tarihlenen az sayıda oluk bezemeli çanak çömlekler tespit edilmiştir (Godon ve Özbudak, 2022: 112-113).

Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Gelveri'nin erken evreye tarihlenen kazıma ve kabartma bezemeli çanak çömlekleri Tepecik-Çiftlik II. tabaka, Köşk Höyük III-II. tabaka, Doğu Çatal Höyük II-I. tabaka Batı Çatal Höyük ve Can Hasan I yerleşmesinin 2 B-A tabakalarında M.Ö 6. bin yılın başında veya hemen sonrasında aniden ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Gelveri'de bulunan Arkaik stil olarak tanımlanan bezemeli çanak çömleklerin yukarıda bahsedilen yerleşmelerde bulunması ve bu yerleşimlerden alınan C¹⁴ analizlerinin yaklaşık olarak 6. bin yılın başlarına veya hemen sonrasında tarihlendirilmesi ile birlikte Gelveri yerleşmesinde ilk iskânın 6. bin yılın başlarından itibaren başladığı düşünülmektedir (Özbudak, 2012: 279).

Gelveri yerleşmesinde Arkaik stil olarak adlandırılan bezemeden gelişerek ortaya çıktığı düşünülen Klasik stile ait bezemeleri ve bölgede Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen yerleşim yerlerinde bulunan kovamsı olarak adlandırılan kaplar, büyük boyutlu depo kapları ve ağız altına uygulanan şevron bezemeli kaplar yüksek oranda bulunmaktadır. Oluk bezeme ile karakterize olan Gelveri yerleşmesinin geç evreye tarihlenen çanak çömleklerinin benzeri Anadolu'nun kuzeyinde M.Ö 5000-4500 yılları arasında değişen bir zaman aralığına işaret etmektedir. Öte yandan benzer çanak çömlek topluluğunun bulunduğu Güvercinkayası yerleşmesi M.Ö 5140-4765 yıllarına tarihlenmektedir (Godon ve Özbudak, 2022: 119; Özbudak, 2012: 280).

Sonuç olarak yeni arkeolojik kanıtlar ortaya çıkmadığı sürece uzun süreli bir tarih veren Gelveri yerleşmesini gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tek bir yerleşim olarak düşünmek yerine birbirinden bir hiatus ile ayrılan, ilk yerleşimin M.Ö 6000, ikinci yerleşimin ise M.Ö 5000-4500 yıllarına tarihlendiği iki farklı yerleşim yeri olarak varsayılmalıdır (**Tablo 4.1**). (Godon ve Özbudak, 2022: 119).

4.3.1.6. Küçük Buluntular

Gelveri yamaç yerleşmesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmanın kısa süreli olması dolayısıyla el geçen buluntuların sayısı da oldukça azdır. Coğrafi konumu itibariyle obsidiyen hammadde kaynaklarına yakın olan Gelveri yerleşmesinde çok sayıda üretim artıkları ve büyük boyutlu yonga parçaları tespit edilmiştir. Birçok bitirilmiş alet parçasının da bulunduğu yerleşmede ürünlerin son halini burada almış olduğu düşünülmektedir. Yontmataş aletlere oranla daha az ele geçen sürtmetaş aletler içerisinde öğütme taşları sayıca en fazla buluntu veren grubu oluşturmaktadır (Özbudak, 2010: 42; Özbudak, 2012: 273).

Yerleşmede elen geçen obsidiyen ve çanak çömlek buluntuları haricinde dikkat çeken buluntu grubunu kemik aletler oluşturmaktadır. Spatula, bız, iğne gibi Anadolu'da Erken Kalkolitik Dönemde kullanılan aletler az sayıda ele geçmiş olsa bile Gelveri küçük buluntuları arasında bu grubun önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Ele geçen kemik endüstrisi üzerindeki çalışmaların henüz tamamlanmamasına rağmen Tepecik-Çiftlik yerleşmesinin 2. ve 3. tabakalarından ele geçen kemiklerle benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla av hayvanları ve yabani atın kemiklerinin kullanıldığı düşünülmektedir. Kemik buluntular haricinde benzer

örneklerinin Büyük Göllücek ve Can Hasan IIb tabakasında tespit edildiği pişmiş topraktan yapılan kaşık açığa çıkartılmıştır. Yine benzer bir örneğine Can Hasan yerleşmesinin IIb tabakasında rastlanılan kirli bej renginde kaba hamura sahip pişmiş toprak kullanılarak yapılan piyon biçiminde gövdeli, ince uzun boyunlu, başı arkasında iki saç örgülü, oval yüzlü fakat yüzü bozulmuş olan bir kadın figürü bulunmuştur. Benzer bir örneğinin yine Can Hasan yerleşmesinin IIb tabakasında tespit edildiği, bir heykelciğe ait olduğu düşünülen bilek hizasından kopmuş bir ayak tespit edilmiştir. Bahsedilen bu örnek pişmiş topraktan, siyah renkli, açık, ince cidarlı ve plastik olarak şekillendirilmiştir. Yerleşmede ele geçen bir başka figürin ise Neolitik Çağ'dan itibaren buluntular içerisinde yer alan oldukça küçük boyutlu kırık olarak bulunan bir hayvan figürüdür (Özbudak, 2010: 41-42; Özbudak, 2012: 272-273).

4.3.2. Güvercinkayası

4.3.2.1. Konum ve Coğrafi Kapsam

Anadolu'da tamamıyla kazılarak bütün kültür dolgusunun açığa çıktığı, geniş kapsamlı olarak araştırılan tek Orta Kalkolitik dönem yerleşim yeri olan Güvercinkayası'nın bir diğer adı Porsuklukaya olarak bilinmektedir. Yerleşim Aksaray ilinin 29 km kuzeydoğusunda, Gülağaç ilçesine bağlı Çatalsu/Apsarı köyünün 1 km batısında, Melendiz Nehrinin sağ kıyısında yer almaktadır (**Levha 45.1**) (Çaylı, 2017: 23; Gülçur ve Fırat, 2005: 41-42). Yerleşim eski Melendiz yatağına kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan, üç tarafı yüksek kayalarla çevrili olan bir kaya masifi üzerinde bölgeye hâkim bir alanda konumlanmaktadır (**Levha 45.2**) (Gülçur ve Endoğru, 1998: 86). Yerleşimin üzerinde bulunduğu alanın güney ve batı cephesi tırmanma imkânı olmayan yaklaşık 20 metre yüksekliğinde sarp kayalıktır (Gülçur, 1997b: 85-86). Yaklaşık 3600 m²'lik bir alanda yayılım gösteren Güvercinkayası küçük bir köy görünümündedir. Mamasun barajının kıyısında bulunan Güvercinkayası yağış miktarının fazla olduğu zamanlarda kara ile bağlantısı kesilen bir ada halini almaktadır. Yağış ve taşkın dönemlerinin sona ermesinin ardından yaz mevsiminde suların çekilmesiyle birlikte karaya yeniden bağlanmaktadır (Çaylı, 2018: 244, 247).

Yukarıda anlatıldığı üzere Orta Anadolu Bölgesinde Erken Kalkolitik Dönem, Geç Neolitik Dönemin devamı niteliğindedir. Tam anlamıyla köklü değişim Orta

Kalkolitik Dönem ile birlikte başlamaktadır (Harmankaya, 1998: 8; Özbudak, 2010: 9; Özdoğan, M. 2002b: 119). Dolayısıyla Erken Kalkolitik Dönemden değişimlerin görülmeye başlandığı Orta Kalkolitik Döneme geçişte en belirgin özelliklerden birisi yer seçimidir. Bahsedilen zaman aralığında insanlar önceki dönemlerden süregelen çok tabakalı ova yerleşimlerinin yerine yüksek kayalık alanları ve vadi yamaçları gibi korunaklı lokasyonları tercih etmişlerdir (Çaylı, 2017: 23; Çaylı, 2018: 247; Özdoğan, M. 2002b: 119).

4.3.2.2. Araştırma Tarihçesi

Güvercinkayası yerleşmesi 1994 yılında Sevil Gülçur önderliğinde bir ekip tarafından Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Yüzey Araştırması projesi kapsamında tespit edilmiştir. Alanda bulunan yoğun arkeolojik buluntu, yükselen suyun tahrip ettiği alanlarda açığa çıkan mimari ve yerleşmenin kurulduğu alanın konumu göz önüne alındığı zaman sistematik bir arkeolojik kazı çalışması için gerekli olan veriler sağlanmıştır. Güvercinkayası yerleşmesinde arkeolojik kazılar Aksaray Müze Müdürlüğü'nün başkanlığında katılımlı kazı statüsünde 1996 yılında başlamıştır. 2007 yılına gelindiği zaman bakanlık kazısı statüsüne geçen Güvercinkayası yerleşmesinde toplam 22 sezon kazı çalışması yapılmıştır. 2017 yılında ana kaya zemine ulaşılarak bütün kültür katmanı açığa çıkartılan yerleşmede kazılar son bulmuştur (Çaylı, 2018: 246-248; Gülçur, 2012: 217).

4.3.2.3. Stratigrafi

Tamamıyla kazılarak bütün kültür katmanının açığa çıkartıldığı Güvercinkayası yerleşmesinde bir öncü evre ve üç ana kültür katmanı tespit edilmiştir. Yerleşim yerinin kuzeydoğusunda kayalık zemin üzerine oyularak yapılan kazık delikleri ile tanımlanan öncü tabaka 0 numara ile adlandırılmaktadır. Güvercinkayası'na ilk gelen insanlara ait olduğu düşünülen öncü tabaka araştırma başkanı tarafından dal örgü mimari tekniğine benzeyen hafif malzemeler kullanılarak yerleşimlerini inşa eden insanlara ait olduğu önerilmektedir. Ayrıca yukarıda bahsedilen kazık delikleri olarak tanımlanan 18x10 cm boyutunda olan oyukların bu insanların yapılarına ait ahşap dikme delikleri olduğu düşünülmektedir. Güvercinkayası yerleşmesinin ana evrelerini oluşturan I ve II. tabakalar Orta Kalkolitik Döneme tarihlenirken, III. tabaka ise bölgeye tamamen farklı bir halkın gelip yerleştiği evre olarak

nitelendirilmekte ve Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir (**Tablo 4.1**) (Çaylı, 2018: 247-248; Demirtaş, 2017a: 33; Gülçur, 1997b: 87).

4.3.2.4. Mimari

Orta Anadolu Bölgesinin kentleşme sürecine ışık tutacak niteliklere sahip olan Güvercinkayası yerleşmesinde iskânın en erken evresinden itibaren planlı ve tasarımı bir yerleşme modeli görülmektedir. Burada bahsedilen plan ve tasarımdan kastedilen dış tehlikeler, yerleşmenin üzerinde kurulduğu arazi şartları, ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kurulan mimari düzendir. Bahsedilen bu planlı mimari, yerleşim yeri içerisinde bulunan yapıların planları, boyutları, konumları, mekân içerisindeki taşınmaz öğeler ve sokak planlaması incelendiği zaman daha açık bir şekilde kendini göstermektedir (Gülçur ve Endoğlu, 2001: 47; Gülçur, 2004a: 144; Kiper ve Gülçur, 2005: 18).

Tablo 4. 8. Güvercinkayası'nda Yapı Planlarının ve İnşa Malzemesinin Zaman İçerisindeki Değişimi

Evre	Yapı Planı	İnşa Malzemesi
1. Tabaka	Dörtgen/Bitişik	Taş, Ahşap
2. Tabaka	Dörtgen/Bitişik	Taş, Ahşap
3. Tabaka	-	Kerpiç

Güvercinkayası'nda gerçekleştirilen kazı çalışmaları ve C¹⁴ testleri sonucunda Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen ve kesintisiz olarak yaklaşık 500 yıllık kültür dolgusunu içerisinde barındıran I ve II. tabaka yapılarının ana malzemesi taştır (**Tablo 4.8**) (Çaylı, 2018: 248; Demirtaş, 2017a: 34; Gülçur ve Endoğlu, 1998: 87). Bahsedilen tabakalarda duvarların ortaklaşa kullanıldığı, bitişik düzenli, dikdörtgen planlı yapılar karşımıza çıkmaktadır (**Levha 46.1**). Sokaklar ile birbirinden ayrılan yapı adaları içerisinde konumlanan evlerin çatıları ahşap direkler ile desteklendiği düşünülen düz damlardan oluşmaktadır. Güvercinkayası yapı ölçülerinde ve iç mekân buluntularında bir standartlaşma görülmektedir. Dolayısıyla hemen hemen bütün yapılarda büyük bir ana oda ve bölme duvarı ile ayrılan kiler odası bulunmaktadır. Ana odanın tam merkezinde yerden hafif yükseltilerek inşa edilen bir ocak, evin dışarıya açılan kapısının bulunduğu kısa cephede dikdörtgen planlı kubbeli bir fırın ve evin uzun duvarı ile bölme duvarının kesiştiği köşede petek

şeklinde ve içerisinde tahıl bulunan mimari öge bulunmaktadır (Çaylı, 2017: 24; Demirtaş, 2017a: 34). Yapıların girişleri yerleşim yerine doğu terası üzerinden ve kuzeyden girildikten sonra yerleşim içerisinde çatallanarak ayrılan üç adet sokak ile sağlanmaktadır. Evlerin kapıları bahsedilen bu sokaklara açılmaktadır (Demirtaş, 2017a: 34).

I. tabakaya ait yapı kalıntıları Güvercinkayasası'nın doğal tahribata en uygun yeri olan kuzey ve doğu yamaçlarında bulunan dikdörtgen planlı yapılara aittir. Bu yapı kalıntıları, sadece iki sırası korunarak günümüze gelebilen duvar, üzerinde birden fazla yenileme izleri tespit edilen taban sıvaları, yuvarlak planlı ocak ve dikdörtgen planlı, kubbeli fırın gibi mekân içi taşınmazlardan oluşmaktadır. Bahsedilen tabakada yapıların kendisinden çok mekân içi taşınmazlar korunagelmıştır (Çaylı, 2018: 248; Gülçur ve Endoğlu, 1998: 87).

II. tabaka yerleşim planının en iyi izlendiği tabakadır. Yapılarda inşa malzemesi olarak taşın kullanımı devam etmektedir (**Tablo 4.8**). II. tabaka yapılarının inşası, boyutları ve yerleşim üzerinde bir düzen içerisinde yerleştirilmesinin yanı sıra kiler olarak adlandırılan depo birimlerinin de bir düzen içerisinde kullanılmış olması, yukarıda da değinildiği üzere yerleşmede planlı bir yapılaşma olduğunu açıkça göstermektedir (Gülçur, Endoğlu ve Demir, 2002: 105). II. tabakanın en dikkat çekici mimari ögesi; yerleşmeyi aşağı (yamaçta konumlanan yapılar) ve yukarı (kale/zirvedeki yapılar) olmak üzere ikiye ayıran bir sur yapısıdır (**Levha 46.2**). Bu sur duvarı iki büyük kaya arasında 30 metre uzunluğunda, 1-1,5 metre genişliğinde ve korunabildiği kadarıyla 2 metre yüksekliğindedir. İki kule yapısı ve doğuda daha sonradan eklenmiş surlar ile güçlendirilen yapının inşasında konut yapılarından daha büyük boyutlu taşlar kullanılmıştır (Gülçur, 2012: 218-219).

Bahsedilen sur yapısının güneyinde bulunan yukarı yerleşme yapılarının planları aşağı yerleşme yapıları ile aynıdır. Bu alanda F adasında bulunan 13 numara ile adlandırılan yapı Güvercinkayasası insanları tarafından bir silo alanına dönüştürülmüştür. Yine aynı alanda bulunan ve 14 numara ile adlandırılan yapı ise yerleşmedeki diğer yapılardan daha büyük bir kiler odasına sahiptir. Bu yapı içerisinde 22 adet depolama kabı, yapının merkezinde bulunan yuvarlak planlı ocağın etrafında gündelik faaliyetlerde kullanıldığı düşünülen kapacak, yontmataş, sürtmetaş alet ve geyik boynuzu gibi buluntuları ile yerleşmenin en büyük ve buluntu

bakımından en zengin yapısıdır (Gülçur, 2003b: 500-501). Dolayısıyla bu yapılar aşağı yerleşmede bulunan yapılardan boyut, buluntu topluluğu, artı ürün kapasitesi ve iç mekân buluntuları bakımından ayrılmaktadır. Köy yerleşmesinden, kentleşme sürecinin öncüsü olan karmaşık yapılanmaya, gelişkin kasabalara geçiş olarak tanımlanan sürece ait verileri içerisinde barındıran yukarı yerleşme kompleksi, savunma sistemi ve depolama alanları ile birlikte önem taşımaktadır. Dolayısıyla savunma ihtiyacı söz konusu alanın dışarıdan gelecek tehlikelere karşı korunmasıyla ilişkilidir (Çaylı, 2009: 50-72; Çaylı, 2018: 259-260).

Aşağı yerleşme mimarisi de yukarı yerleşme gibi daha önceden planlanarak üzerinde konumlandığı alanın coğrafi yapısına uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Aşağı yerleşmede kullanılmayan yapıların kapılarının önüne bazen yerden yüksek bazen de doğrudan zemin üzerine inşa edilen fırınlar dikkat çekmektedir. Yukarıda da anlatıldığı üzere yapıların kapısı doğrudan sokağa açıldığı için sokağın kenarında bulunan bu fırınlar ortak kullanıma işaret etmektedir (Çaylı, 2018: 267). Aşağı yerleşmenin batı ve kuzeyinde bulunan girişlerinde, yukarı yerleşmenin sur yapısı ile benzer özellik göstermektedir. Bahsedilen kule benzeri bu yapılar yerleşmenin girişini koruyan mimari öğeler olduğu düşünülmektedir (İndere, 2016: 32).

Yerleşme bahsedilen zaman aralığında basit bir köy yerleşmesinden aşağı ve yukarı yerleşmesi olan, sosyal yapılanmaya işaret edecek verileri içerisinde barındıran karmaşık bir düzene geçmiştir (Çaylı, 2017: 24). Güvercinkayası yerleşmesi bir yandan sıkışık düzende yerleşme modeli ve planlı mimari düzene kelimenin tam anlamıyla sadık kalıp devam ederken, diğer yandan giderek dışa kapanmıştır. Bahsedilen bu dışa kapanma durumu olasılıkla dışarıdan gelecek tehlikelere karşı savunma amacıyla ilişkilendirilebilmektedir (Gülçur, 2004a: 145).

Yapı malzemesi kerpiç tuğla olan III. tabaka ana evre olarak adlandırılan tabakalardan farklı bir mimari sergilemektedir (**Tablo 4.8**) (Gülçur, 2012: 220). Güvercinkayası yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen III. tabakasından elde edilen küçük buluntular, çanak çömlekler ve mimari buluntular niteliğiyle farklı kültüre sahip bölgeye yabancı bir topluluğun yerleştiği görülmektedir (Demirtaş, 2015: 23). Bölgede yabancı olan bu kültür M.Ö 6. bin yılın sonu ile 5. bin yılın başında Güney ve Orta Mezopotamya merkezli ortaya çıkan Obeyd kültürüdür (Demirtaş, 2017a: 47). Güvercinkayası yerleşmesinin III. tabakasından Obeyd

kültürünün etkileri farklı alanlarda görülmektedir. Örneğin mimaride kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen teras yapısı, kerpiç ve taş kullanılarak inşa edilen depo/silo yapısı ve çoğunlukla Obeyd kültürü ile ilişkilendirilen ve Obeyd yerleşmelerinde sıklıkla karşılaşılan üç kanatlı yapıdır (Demirtaş, 2015: 27; Demirtaş, 2017a: 176). Güvercinkayası kazılarının ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan bu yapılar gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Geç Obeyd sonu, Post Obeyd başlarına tarihlenmektedir (Demirtaş, 2015: 27; Demirtaş, 2017a: 435).

III. tabakaya ait olan Obeyd kültürü ile ilişkilendirilen yapılardan ilki sur duvarının üzerinden geçerek doğu batı yönünde 35 metre uzunluğunda, kuzeye doğru 5 metre genişliğindeki bölümü tespit edilebilen kerpiç tuğlaların analı kuzulu adı verilen teknik ile inşa edildiği teras yapısıdır (**Levha 47.1**). (Çaylı, 2018: 250; Demirtaş, 2015: 27; Demirtaş, 2017a: 423). Teras yapısının yerleşmedeki yapı kompleksi ile arasında bir ilişki kurulamamasına rağmen, inşasında kullanılan malzeme ve yapım tekniği göz önünde bulundurulduğu zaman hem yerleşmedeki Obeyd kültürüne tarihlenen yapılar ile hem de farklı yerleşimlerdeki çağdaş yapılar ile benzer olduğu görülmektedir. Bahsedilen yapının benzer örneği Kuzey Suriye’de bulunan bir Obeyd yerleşimi olan Tell Zeidan’da bulunmuştur. 1x1 metre boyutunda payandası olan bu kerpiç teras yapının bir kamu binasını çevrelediği düşünülmektedir (Demirtaş, 2017a: 198; Stein, 2011: 130).

Yukarı yerleşmede teras yapısı haricinde III. tabaya tarihlendirilen diğer bir yapı zirvedeki düzlüğün güney sınırında, korunaklı bir alanda bulunan kerpiç ve taş kullanılarak inşa edilen silo yapılarıdır (**Levha 47.2**) (Demirtaş, 2015: 27; Demirtaş, 2017a: 435). Yerleşmenin III. tabakasında açığa çıkartılan taş ve kerpiç kullanılarak inşa edilen silo yapıları II. tabakada mekân içerisindeki silo yapıları ile tamamen farklılık göstermektedir. Ayrıca III. tabakada bahsedilen silo yapıları II. tabakadan farklı olarak konut yapılarından ayrı inşa edilmiştir. Güvercinkayası yerleşmesinde açığa çıkartılan yuvarlak planlı silo yapılarının kökeni Halaf kültürü ile özdeşleşmektedir. Bahsedilen silolara Obeyd kültürünün çekirdek bölgesi olan Orta ve Güney Mezopotamya’da rastlanılmamaktadır. Yuvarlak plan tipinin hâkim olduğu silolar daha çok Kuzey Mezopotamya ve Doğu Akdeniz bölgelerinde görülmektedir (Demirtaş, 2017a: 202). Mezopotamya’nın kuzeyinde yuvarlak planlı silo geleneğinin en erken örneklerine Tel Arpachiyah yerleşmesinin Obeyd evresinde

rastlanılmaktadır. Fakat bu yuvarlak planlı silo yapısı yerleşmesinin Halaf kültürüne ait olan daha eski evrelerinde yuvarlak planlı bir kuyu veya çöp olarak kullanılırken Obeyd evresinde bir silo yapısına dönüştürülerek kullanılmıştır (Mallowan ve Rose, 1935: 15). Öte yandan günümüzde Kuzey Irak'ta bulunan Yarım Tepe III yerleşmesinin Obeyd tabakasında yuvarlak planlı bir yapı açığa çıkartılmıştır. Bulunan bu yapı kesin bir şekilde silo olarak adlandırılmamış olsa bile tabanının kil ile kaplanmış olması bahsedilen yapının silo olabileceğini düşündürmektedir (Merpet ve Munchaev, 1993: 232; Streit, 2012: 85). Yuvarlak planlı silo yapısının başka bir örneği Kuzey Irak'ta bulunan Telul et Talalat yerleşmesinde tespit edilmiştir. İçerisinde tahıl kalıntıları bulunan yuvarlak planlı yapı kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilmiştir (Demirtaş, 2017a: 203; Streit, 2012: 85).

Güvercinkayası yerleşmesinde açığa çıkartılan yuvarlak planlı silo yapılarının benzeri Doğu Akdeniz Bölgesinde Tel Tsaf yerleşmesinde bulunmaktadır. Tel Tsaf yerleşmesinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkartılan 19 adet yuvarlak kerpiç silo ve bu silolar ile ilişkili olduğu düşünülen mezar buluntuları Güvercinkayası yerleşmesi ile benzerlik göstermektedir (Garfinkel, Ben-Shlomo ve Kuperman, 2009: 310-321).

Bu tabakaya ait olduğu düşünülen en belirleyici yapı aşağı yerleşmede, kuzey yamaçta açığa çıkartılan kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen üç kanatlı yapıdır. Obeyd kültürü ile ilişkilendirilen yapının kuzey kanadı Mamasun Baraj suyu nedeniyle tahrip olmuştur (**Levha 48.1**) (Demirtaş, 2015: 27; Gülçur, Çaylı ve Demirtaş, 2012: 105-106). Ortada merkezi uzun bir odası bulunan ve bu odayı iki taraftan çevreleyen büyük küçük odaları olan üç kanatlı yapının erken örneklerine Kuzey Mezopotamya'da Tepe Gawra yerleşmesinin XIX. tabakasında (Tobler, 1950: 41-47), Hamrin bölgesinde ki Tel Abada yerleşmesinin III. tabakasında (Jasim, 1985: 17), Güney Mezopotamya'da Eridu yerleşmesinin XI. tabakasında rastlanılmaktadır. Geç Obeyd dönemiyle birlikte yukarıda bahsedilen üç kanatlı yapının Elazığ'da bulunan Norşuntepe yerleşmesi, Malatya'da Değirmentepe yerleşmesi, Mersin'de Yumuktepe yerleşmesi ve Güvercinkayası yerleşmesinde tespit edilmiştir. Dolayısıyla bahsedilen yapı tipi Geç Obeyd dönemi ile birlikte Orta Anadolu Bölgesine kadar yayılım göstermektedir (Demirtaş, 2017a: 163).

Obeyd kültürünün hâkim olduğu yerleşimlerin hemen hemen hepsinde kerpiç tuğla kullanımının karakteristik olduğu görülmektedir. Güvercinkayası yerleşmesinin II. tabakasında görülen mimaride taş kullanımının III. tabakayla birlikte tamamen ortadan kalkarak yerini kerpiç tuğlaya bırakması yerleşimdeki Obeyd kültür etkisinin bir diğer örneğidir (Demirtaş, 2017a: 200). Yukarıda bahsedilen teras yapısı ve üç kanatlı yapı, bir önceki evre yapılarının molozlarını düzenleyip altlık oluşturarak üzerine konumlanmışlardır (Çaylı, 2018: 250; Demirtaş, 2015: 27).

4.3.2.5. Çanak Çömlek

Güvercinkayası yerleşmesinde kazı çalışmaları sırasında ele geçen Orta Kalkolitik döneme tarihlenen çanak çömlekler üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda beş grup tespit edilmiştir. Katkı maddesi olarak mika, kıyılmış saman ve tuf kullanılan çanak çömlekler el yapımıdır. Bahsedilen gruplar içerisinde en fazla buluntu veren “Koyu Renk Açıklılar” olarak adlandırılan gruptur. Bu grup içerisindeki çanak çömleklerin yüzeyleri siyah koyu renge sahipken, özenli yapımlarında dış yüzeylerinde siyah iç yüzeylerinde kırmızıya yakın renk hâkimdir. İçerisinde mineral ve bitkisel katkı maddeleri bulunan grup genellikle depo kaplarıyla temsil edilmektedir (**Levha 48.2**) (Gülçur, 2004b: 144-145). Küp ve çömlek ile temsil edilen depo kaplarının yanı sıra gündelik hayatta kullanılan fincan benzeri kulplu kaplar, kâse, tabak, çanak ve sayıca diğerlerinden az olarak huni söz konusu grup içerisinde bulunan kap formlarıdır. Bahsedilen mal grubu içerisinde minyatür kaplar da az sayıda bulunan diğer formlardır (Çaylı, 2009: 110).

Birinci mal grubunun içerisinde bulunan özel yapım niteliği taşıyan kaplara oranla daha ince cidara sahip ve daha özenli imal edilen versiyonu olan “Şevron Bezemeliler” olarak adlandırılan bu grup, hamur, renk ve yapım tekniği açısından birinci grupla aynı özelliktedir. Şevron Bezemeli kapları birinci gruptan ayırt eden özelliği çapraz, dikey veya yatay olarak uygulanan sokma tekniği kullanılarak yapılan günümüzde çavuş işaretini andıran şevron bezemelerdir (**Levha 49.1**). Bahsedilen grup küçük boyutlu ve depo kaplarına göre daha ince cidara sahip kaplarla temsil edilmektedir (Çaylı, 2009: 108; Gülçur ve Sağır, 2003: 51).

Üçüncü grubu “Yüzeyi Tarazlı/ Süpürge İzli ve Açık Renk Hamurlular” adı verilen çanak çömlekler oluşturmaktadır. Güvercinkayası çanak çömleğinin ikinci

baskın grubunu oluşturan malların yüzey ve hamur renkleri kirli bejden pembemsi devetüyüne doğru değişmektedir. Bahsedilen grup çanak çömleklerinde katkı maddesi imal edilen kaplara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin pembemsi ve sarımsı bej renginde yüzeye sahip olan kapların hamurlarında sıkı dokulu bitkisel ve kalker katkısı görülürken, kirli bej tonlarında yüzeye sahip kapların hamurlarında daha gevşek dokuda bitkisel, kalker ve taşlık katkısı görülmektedir. Yüzeyi tarazlı veya süpürge izli kaplar genellikle dış yüzeylerinde yoğun taraz izi bulunan, iç yüzeyleri düzeltilmiş, ağzın dış tarafında parmak baskı düzelti izi olan, el yapımı konik kâseler ile temsil edilmektedir (**Levha 49.2**). Yerleşmenin üst tabakalarında az sayıda parça parça tespit edilen açık renk hamurlu kapların hamur dokuları incelendiğinde, yüzeyi tarazlı grup içerisinde bulunan pembemsi ve sarımsı bej tonundaki mallarla benzer olduğu görülmektedir. Güvercinkayasası'nın üst tabakalarında ele geçen bu grupta ağızları kendinden dudaklı, dışa açılan kısa boyunlu çömlekler ve yuvarlak gövdeli kâseler ile temsil edilmektedir (Çaylı, 2009: 109-110).

Dördüncü grubu oluşturan “Boya Bezekliler” olarak adlandırılan çanak çömlekler diğer gruplara oranla sayıca daha az bulunmaktadır (**Levha 49.3**). El yapımı olan bu grup pembemsi devetüyü renginde hamurlu, parlak astarlı yüzey üzerine koyu kahve ve açık kırmızı kahverenginde çift renk geometrik boyalıdır. Kaplar üzerindeki bezemelerin açık tonda olan alanları parlak ağızlı, bazı örneklerinde siyaha yakın derecede koyu kahverengi olan örneklerde ise kalın ve mattır. Aşağı yerleşmede tüme yakın şekilde ele geçen birbirinin benzeri olan kaplar genellikle uzun boyunlu, şişkin karınlı ve karın üzerinde yatay kulp bulunan çömlek formlarını yansıtmaktadır (Çaylı, 2009: 110; Gülçur ve Endoğlu, 2001: 50; Gülçur, Endoğlu ve Demir, 2002: 104; Özbudak, 2010: 19).

Güvercinkayasası yerleşmesinde ele geçen çanak çömlekler 2005 yılına kadar dört ana guruba ayrılmaktaydı, fakat 2005 yılı kazı çalışmaları ile birlikte Güvercinkayasası çanak çömlek grupları arasına “Ayrışıklar” olarak adlandırılan yeni bir grup eklenmiştir. Yerleşmenin kuzey eteğinde bulunan, doğu batı yönündeki kerpiç duvar yapısı ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Bu çanak çömlek grubu küresel gövde, sıkma boyun ve dışa dönen ağızlarıyla birlikte yerleşmede yabancı bir grup olarak tanımlanmaktadır. Diğer gruplara göre formlarında değişiklik bulunan ayrışık mallar,

siyah, pembemsi kırmızı, boz renkte ve son derece temiz hamuruyla dikkat çekicidir **(Levha 50.1)** (Çaylı, 2009: 111; Gülçur, 2003b: 503).

Güvercinkayası yerleşmesinin II. tabakaya tarihlenen çanak çömlek formları içerisinde günlük kullanım kapları olarak adlandırılan grupta tabak, kâse, lenger olarak adlandırılan kâsenin en iri boyutlu örnekleri, çanaklar, fincanlar ve maşrapalar yer alırken, depolama kapları olarak adlandırılan grup içerisinde çömlekler ve küpler yer almaktadır. Öte yandan yerleşmede belirli bir işlevi bulunmayan minyatür kap olarak adlandırılan küçük boyutlu kap ve ayrışıklar olarak adlandırılan grup içerisinde akıtma deliği bulunmasıyla birlikte huni olarak tanımlanan bir form tespit edilmiştir (Çaylı, 2009: 35-40).

Güvercinkayası yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen III. tabaka çanak çömlekleri üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda dört ana grubun varlığı tespit edilmiştir. Çanak çömlek gruplarındaki farklılaşmanın nedeni hamur içerisindeki katkının türü ve yoğunluğudur. III. tabaka çanak çömlekleri içerisinde en fazla buluntu veren grup “Mineral Katkılı Kaba Mallar” olarak adlandırılan gruptur **(Levha 50.2)**. Hamur içerisinde mika, taşçık, kum ve kireç gibi mineral katkıların bitkisel katkıya oranla daha fazla bulunmasıyla ayrılan çanak çömleklerin renkleri kil ve fırınlamaya bağlı olarak kahverenginden, kırmızı, pembe ve krem rengine doğru değişiklik göstermektedir. Bahsedilen grup içerisindeki çanak çömleklerde en yoğun kullanılan renk kiremit ve krem renginin tonlarıdır. Mineral Katkılı Kaba Mallar olarak adlandırılan grup içerisinde en çok üretilen kap türlerini çömlek ve kâseler oluşturmaktadır. Üretilen kaplar içerisinde çömlek ve büyük boyutlu kaplar el yapımıyken, çanak ve kâselerin hepsi turnet¹⁹ yapımıdır. Yukarıda bahsedilen grup içerisinde yer alan çanak çömlekler yüzeylerinde uygulanan işlemlere göre tarazlı, sıvazlı, astarlı, açkılı ve boyalı olmak üzere 5 gruba ayrılmaktadır (Demirtaş, 2017a: 210-211).

Birinci grup ile benzer özellikler taşıyan ikinci grup ise “Mineral Katkılı İnce Mallar” olarak adlandırılmaktadır. Bu grup içerisindeki kapların hamurlarında ince taşçık, mika ve kum gibi mineral katkı oranı daha fazladır. Çanak çömleklerin renkleri kullanılan kile ve fırınlamaya bağlı olarak krem renginden siyaha doğru

¹⁹ Yavaş dönen çark

değişiklik göstermektedir (**Levha 50.3**). Bahsedilen grup içerisinde en fazla üretilen kaplar çanak, sıkma boyunlu çömlek ve kâselerdir. Bu grup içerisindeki çanak çömlekler yüzey uygulamaları ile beş grup tespit edilmiştir. Fakat bu grup içerisinde en sık rastlanılan yüzey işlemi astar, sıvazlama ve açıklamadır (Demirtaş, 2017a: 215-217).

Üçüncü grubu hamurlarında saman niteliğindeki bitkisel katkının mineral katkıya oranla daha fazla kullanılmasıyla birlikte “Bitkisel Katkılı Kaba Mallar” olarak adlandırılan çanak çömlekler oluşturmaktadır (**Levha 51.1**). Çanak çömleklerin yüzeyleri üzerinde bitkisel katkının negatif izleri yer almaktadır. Bu grup içerisinde bulunan çanak çömleklerin renkleri de yine kullanılan kil ve fırınlamaya göre kahverengiden krem rengine doğru değişiklik göstermektedir. Bahsedilen grup içerisinde en fazla üretilen kap formlarını kâse ve çömlekler oluşturmaktadır. Çanak ve kâse yapımında turnet kullanılırken, çömlek ve benzeri büyük boyutlu kaplar el yapımıdır. Bitkisel katkı kaba mallar olarak adlandırılan üçüncü grup çanak çömlekleri içerisinde dört farklı yüzey uygulaması görülmektedir. Yüzey işlemlerine göre alt gruplara ayrılan çanak çömlekler içerisinde en çok tercih edilen tarazlama ve sıvazlamadır. Ardından astarlı ve açıkli çanak çömlekler gelmektedir (Demirtaş, 2017a: 219).

Güvercinkayası’nın III. tabaka çanak çömleklerinin dördüncü ve son grubu “Bitkisel Katkılı İnce Mallar” olarak adlandırılmaktadır. Çanak çömleklerin hamurunda ince bitkisel katkının ince mineral katkıya oranla daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bitkisel katkının yoğunluğu kap yüzeylerinde görülmektedir. Bu grup içerisindeki çanak çömleklerin renkleri diğer gruplarda olduğu gibi kullanılan kil ve fırınlamayla ilişkili olarak kiremit ve krem renginin tonlarından sarı, turuncu, kırmızı, kahverengi ve siyaha doğru farklı renkler göstermektedir. Bahsedilen grup içerisinde çanak çömlekler diğer gruplarda olduğu gibi kapların yüzeyinde uygulanan işlemlere göre gruplara ayrılmaktadır. Bitkisel katkı ince mallar olarak adlandırılan grup içerisinde boya bezekli, astarlı, açıkli ve sıvazlı olmak üzere dört ayrı alt grup tespit edilmiştir. Bahsedilen grup içerisinde en fazla buluntu tespit edilen kap formunu çömlekler oluşturmaktadır (Demirtaş, 2017a: 222-223).

Yerleşmede ele geçen çanak çömlekler üzerinde Obeyd kültür etkileri izlenebilmektedir. Yukarıda anlatıldığı üzere Güvercinkayası III. tabaka çanak

çömlekleri kendinden önceki evrede açığa çıkartılan, açık ve koyu renk hamurlu çanak çömleklerden farklıdır. Açık renk hamura sahip olan çanak çömlekler hamurunda kullanılan katkı maddesinin türüne ve yoğunluğuna göre dört ana gruba ayrılmıştır. Yerleşmede ele geçen çanak çömlekler içerisinde % 2.2 oranında Obeyd kültüründen bilinen boyalı çanak çömlekler tespit edilmiştir. Koyu kahverengi, koyu kırmızı ve siyah renklerin kullanıldığı kapların basit bezeme unsurları kapların ağız ve üst kısımları uygulanmaktadır. Kaplar üzerine uygulanan kafes motifleri, eşkenar dörtgen motifleri, tek ve çift sıra şerit motifleri Güvercinkaya'nın çağdaşı olan ve Obeyd kültürüne tarihlenen yerleşimlerde ele geçen boyalı çanak çömlekler ile benzerlik göstermektedir (Demirtaş, 2017a: 425-427).

Güvercinkayası yerleşmesinde çok sayıda açığa çıkartılan ve Obeyd kültürü ile ilişkili olduğu düşünülen diğer bir kap türü ise tarazlı Coba kâseleridir (**Levha 51.2**). Literatürde seri üretimin göstergesi olarak yer alan genellikle turnet yapımı olan kaplar M.Ö 5. bin yılın ikinci yarısı ile birlikte Kuzey Mezopotamya, Doğu Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi ve Kilikya Bölgesine kadar geniş bir alanda yayılım göstermektedir. Bu yayılım içerisinde Güvercinkayası yerleşmesi de bulunmaktadır (Demirtaş, 2017b: 4; Trufelli, 1997: 8-9).

Güvercinkayası yerleşmesinin III. tabakaya tarihlenen çanak çömlek formları içerisinde geniş ağızlılar olarak adlandırılan grupta tepsiler, tabakalar, kâseler, çanaklar yer alırken, dar ağızlı kaplar olarak adlandırılan grupta ise çömlekler ve küpler bulunmaktadır. Öte yandan kaideli kaplar, süzgeçler ve kapaklarda III. tabakada ele geçen kap formları içerisinde yer almaktadır (Demirtaş, 2017a: 226-251).

4.3.2.6. Besin Ekonomisi

Güvercinkayası yerleşmesinin besin ekonomisi kuru tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Kazı çalışmaları sonucunda ele geçen botanik verileri incelendiği zaman en fazla buluntu veren baskın grubun buğday olduğu tespit edilmiştir. Ardından sert burçak, mercimek, baklagiller ve asma üzümü gelmektedir. Öte yandan ceviz, incir, kara mürver ve keten gibi yabani bitkilerin toplayıcılığı yapılmaktadır. Yerleşme içerisinde bulunan depolar, öğütme taşları hasat edilen artı ürünlerin depolanması ve işlenmesi ile ilişkilidir. Depo birimleri açısından yoğun

arkeolojik buluntu veren Güvercinkayası yerleşmesinde depo kapları içerisinde botanik verilere rastlanılmamış olması hangi ürünlerin ne kadar hasat edildiği hakkındaki bilgileri kısıtlamaktadır. Fakat yerleşmede buğdayın baskın bir tür olarak tarımı yapıldığı açıktır (Çaylı, 2018: 273; Demirtaş, 2017a: 43).

Güvercinkayası yerleşmesinde ele geçen kemik buluntularının büyük bir çoğunluğunu koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar oluştururken ardından gelen sığır ikinci sırayı almaktadır. Bahsedilen hayvanların çobanlığı yapılırken yabani sığır ve geyiklerin avcılığının yapıldığına dair buluntular tespit edilmiştir (Çaylı, 2018: 273; Demirtaş, 2017a: 43). Güvercinkayası yerleşmesinde Orta Kalkolitik Dönemde besin ekonomisinde önemli atılımlardan biriside evcilleştirmenin ikinci aşaması olarak kabul edilen ve ikincil üretim olan sütün besin zinciri içerisinde yer almasıdır (Buitenhuis, 1999: 65; Schoop, 1998: 26-32). Ele geçen hayvan kemiklerinde dişi hayvanların daha geç yaşta kesildiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu hayvanların uzun yıllar sütünden faydalandığı ve yaşlanınca kesilip etinden ve derisinden faydalandığı bilinmektedir. Erkek koyunlar üzerindeki incelemeler sonucunda bu hayvanlarında geç yaşlarda kesildiği tespit edilmektedir. Buna bağlı olarak yerleşim içerisinde kilden üretilen mekik ve ağırşak gibi buluntuların ele geçmiş olması hayvanların yününden de faydalandığını düşündürmektedir (Çaylı, 2018: 271). Evcil hayvanların sayılarındaki artışa bağlı olarak yerleşim içerisinde hayvan besleyecek alan ve hayvan beslendiğine dair arkeolojik verilerin bulunmamış olması bu hayvanların yerleşim yerinin dışında tutulduğunu göstermektedir. Böylelikle çobanlık gibi yeni bir mesleğin ortaya çıktığı görüşü desteklenmektedir (Gülçur ve Kiper, 2004: 428-429).

4.3.2.7. Hammadde Kaynakları ve Küçük Buluntular

Tarihöncesi insanları için önemli bir hammadde kaynağı olan obsidiyen açısından zengin bir coğrafya içerisinde bulunan Güvercinkayası yerleşmesinde yontmataş endüstrisinde en fazla kullanılan hammadde obsidiyendir. Obsidiyene oranla sayıca çok daha az olan çakmaktaşı, yontmataş aletler içerisinde diğer grubu oluşturmaktadır. Obsidiyen hammaddesi yerleşmeye Göllüdağ ve Nenezi Dağ'ından gelmektedir (Demirtaş, 2017a: 45). Kazı çalışmaları sırasında ele geçen çekirdek, üretim artıkları, iri boyutlu yongaların depolandığı çukurlar yerleşmeye gelen obsidiyenin son halini burada aldığını göstermektedir (Gülçur, 2000b: 101).

Yerleşmede dilgi, kazıyıcı, yonga ve dilgiden üretilen orak bıçakları en fazla kullanılan alet gruplarını oluşturmaktadır. Obsidiyenden yapılmış gerdañçeler (kolye), ayna, çanak çömlekler üzerinde hayvan başı biçimli tutamakların gözlerinde kakma yöntemiyle uygulanmış obsidiyenler yerleşim içerisinde bu hammaddenin prestij amaçlı kullanılmış olduğunu da göstermektedir (**Levha 52.1**) (Çaylı, 2018: 269).

Güvercinkayası yerleşmesinde en yoğun buluntu grubunu sürtmetaş aletler oluşturmaktadır (Gülçur ve Endoğru, 1999: 83). Bu grup içerisinde en çok buluntuyu veren bazalttır. Ardından riylit, ignimbirit, gabbio, andezit kumtaşı ve şist diğer grupları oluşturmaktadır (Pavlû vd., 2007: 18). Ele geçen sürtmetaş hammaddesinden üretilen aletler işlevlerine göre sınıflara ayrılmıştır. Bu gruplar içerisinde alt ve üst öğütme taşları, el taşları, havanlar, taş kaplar, portatif kazık delikleri ve ağırlıklar ana grupları oluşturmaktadır (Çaylı, 2018: 269).

Güvercinkayası yerleşmesinde diğer bir alet grubunu kemik ve boynuzlar oluşturmaktadır. Boynuzdan kazma, çekiç, sap ve sap yuvası gibi farklı türde aletler yapılmıştır. Uzun kemiklerden mablak, bız, iğne ve spatula gibi aletler yapılmıştır. Yerleşmede ele geçen mablak ve bızların dericilik faaliyetinde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir (**Levha 52.2**) (Demirtaş, 2017a: 45; Gülçur ve Sağır, 2003: 52). Güvercinkayası'nda tespit edilen çok sayıda depolanmış boynuzlar bu hammaddeden alet üretildiğini desteklemektedir (Çaylı, 2018: 272). Yerleşmede ele geçen boynuzlardan hiçbirisi rastgele bir yere atılmış şekilde bulunmamıştır. Bütün boynuzlar ya gruplar halinde, ya çiftli olarak, ya da hayvanın kafasındaki durduğu şekilde bulunmuştur (Christidou, 2002: 106-107; Gülçur, 2003b: 502-503).

Çanak çömlek yapımında ana malzeme olarak kullanılan kil açısından zengin kaynakların bulunduğu bir coğrafya üzerinde yerleşim gören Güvercinkayası yerleşmesinde pişmiş toprak ve çanak çömlekler buluntuları içerisinde kullanılan kilin hangi kaynaktan geldiği henüz tam anlamıyla netlik kazanmamıştır (Demirtaş, 2017a: 45).

Yerleşmede diğer dikkat çekici hammadde ise tuzdur. İnsanların ve hayvanların ihtiyaçları haricinde yiyeceklerin bozulmadan saklanması ve dericilik faaliyetlerinde kullanılan tuz sürekli ihtiyaçlar arasında yerleşmede önemli bir hammadde olarak

değerlendirilmektedir. Güvercinkayası'na en yakın hammadde kaynağı Tuz Gölü'dür (Demirtaş, 2017a: 46; Erdoğan vd., 2007: 87; Erdoğan ve Özbaşaran, 2008: 165).

Güvercinkayası yerleşmesinde diğer bir buluntu grubunu III. tabakaya tarihlendirilen mühürler oluşturmaktadır. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sırasında sekiz adet damga mühür ve üç adet mühür baskısı bulunmuştur. Altı adet damga mühür ve mühür baskıları aşağı yerleşmede, kuzey yamaçta akıntı olan alanda tespit edilirken, geriye kalan iki adet damga mühür ise etrafı sur ile çevrili ve daha korunaklı olan yukarı yerleşmede bulunmuştur (**Levha 53.1**). Ele geçen mühürlerden dört tanesi kemik, üç tanesi siyah taş, bir tanesi ise pembe-kızıl taş hammaddesi kullanılarak üretilmiştir. Mühürlerin damgalanacak yüzeyi üzerinde yer alan betimler kazıma yöntemi kullanılarak işlenmiştir. Ele geçen mühürler arasında bir örnekte damga yüzeyindeki motif hafif kazıma tekniği kullanılarak yarı işlenmiş şekilde bulunmuştur. Dolayısıyla mühür üzerindeki motiflerin önceden taslağının yapıldığı düşünülmektedir. Bir örnek haricinde bütün mühürlerde orta eksende dikine uygulanmış yuvarlak bir ip deliği yer almaktadır. Diğer örnekte ip deliği dikine değil yatay olarak üretilmiştir. Kenarları sürtülerek yuvarlatılan mühürlerin tamamı tek baskı yüzeylidir. Ele geçen üç adet mühür baskısı pişmiş toprak kullanılarak üretilmiştir. Bunlardan iki tanesi siyah renkli, bitkisel ve mineral katkısı az olan hamur kullanılarak üretilirken diğeri, az mineral ve pembemsi krem renkli ince bitkisel katkılı ince gri özlü hamur üzerine yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla açık renk hamur kullanan bu mühür baskısı diğer örneklerden ayrılmaktadır (Demirtaş, 2015: 24; Demirtaş, 2017a: 301-302).

Güvercinkayası'nın Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen III. tabakasında mimari ve çanak çömlek buluntuları üzerinde tespit edilen Obeyd kültürünün etkileri mühürler üzerinde de görülmektedir. Yerleşmede ele geçen mühür baskıları ve mühürler geometrik ve insan figürlü iki örnek dışında tamamı natüralist betimli hayvan figürlerinden oluşmaktadır. Figürlü ve geometrik motifli mühür geleneğinin en erken örneği, Suriye'de Sabi Abyad yerleşmesinin Orta Halaf dönemine tarihlenen evresinde tespit edilmiştir. Bahsedilen yerleşmede erken mühür örneğine Orta Halaf döneminde rastlanılmış olsa bile mühür geleneğinin yaygın bir şekilde kullanımı Geç Obeyd döneminde başlamaktadır. Mühür buluntuları açısından en zengin buluntu veren ve dönemin en iyi yansıtıldığı yerleşmeler Değirmen Tepe'nin Geç Obeyd

dönemine tarihlenen 7. tabakası ve Tepe Gawra yerleşmesinin 14-13. tabakalarıdır. Geç Obeyd ile birlikte Kuzey Mezopotamya ve Doğu Anadolu Bölgesinde gelişen ve yayılan figürlü mühür geleneğinin hemen hemen bütün özellikleri Güvercinkayasası yerleşmesinde de görülmektedir (Demirtaş, 2015: 25-28).

Güvercinkayasası yerleşmesinde Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen tabaka üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 9 tanesi hayvan, 11 tanesi insan olmak üzere toplam 20 adet figürin ele geçmiştir. Yerleşmede ele geçen 20 adet figürinden 19 tanesi pişmiş toprak, 1 tanesi ise mermer kullanılarak yapılmıştır (**Levha 53.2, Levha 54.1**). Açığa çıkartılan figürinlerin büyük bir kısmı Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen tabakada bulunurken Geç Kalkolitik Dönem tabakasında üç adet insan figürini bulunmuştur. Bu figürinlerin yapımında III. tabaka çanak çömleklerinden tanınan açık renk hamur benzeri bir hamur kullanılması dolayısıyla III. tabaka ile ilişkilendirilmektedir. Yerleşmede açığa çıkartılan 20 adet figürinden 18 tanesi şematize 2 tanesi natüralist üslupta yapılmıştır (Eser, 2018: 53, 81). Kuzey Mezopotamya yerleşimlerinde sıkça görülen, figürinlerin gözlerinin kahve çekirdeği şeklinde betimlenmesi Güvercinkayasası yerleşmesinde görülmemektedir. Öte yandan Göller Bölgesi ve Orta Anadolu Bölgesindeki yerleşmelerde ele geçen figürinler üzerinde görülen badem biçimli göz betimlemesi de Güvercinkayasası yerleşmesinde bulunmamaktadır. Yerleşmede ele geçen piyon biçimli insan figürinleri Göller Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi ve Kuzey Mezopotamya örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Fakat bu figürinler göz betimlemelerinin yuvarlak yapılması ile diğer yerleşmedeki örneklerden ayrılmaktadır (Eser, 2018: 53, 83-89).

Güvercinkayasası yerleşmesinde ağırşak, boncuk, sapan taşı, kulak tıkacı, bakırdan üretilmiş iğne ve yassı levha, pişmiş topraktan üretilen kazıyıcı ve perdah aletleri diğer buluntuları oluşturmaktadır (Çaylı, 2018: 277).

Kulak tıkacı, minyatür kap, pişmiş topraktan üretilen perdah aleti ve kazıyıcı, Geç Obeyd döneminde kuzey yerleşimlerinde sınırlı bir yayılım çerçevesi içerisinde tespit edilmiştir. Kulak tıkacı olarak adlandırılan nesne Obeyd Döneminin çekirdek bölgesi olarak adlandırılan bölgede bulunan Tel Ueyli ve Tel Abada yerleşmelerinde ele geçmiştir. Yerleşmede tek bir örnekle temsil edilen minyatür kap Obeyd yerleşimi olan Tel Abada'da saptanmıştır. Güvercinkayasası yerleşmesinde yoğun olarak ele geçen pişmiş toprak kazıyıcı ve açkı aletlerinin en yakın örneği Suriye'de bulunan

Tel Koşak Şamalı yerleşmesidir. Bahsedilen yerleşmede ele geçen buluntular Obeyd Dönemine tarihlendirilmektedir (Demirtaş, 2017a: 90, 430).

4.3.2.8. Ölü Gömme Gelenekleri

Güvercinkayası yerleşmesinin en iyi araştırılan Orta Kalkolitik Döneme tarihlendirilen evresine ait bir mezarlık alanı veya mezar buluntusuna rastlanılmamıştır. Yerleşmede bütün kazı süresi boyunca iki adet iskelet ele geçmiştir, bulunan bu iskeletler Geç Kalkolitik döneme tarihlendirilmektedir. Çömlek içerisine gömülen iskeletlerden bir tanesi yukarı yerleşmedeki silo yapısında bir çömleğin içerisinde bulunurken diğeri aşağı yerleşmede mekân içerisinde yoğun taşçık katkılı, sıkma boyunlu bir çömlek içerisinde bulunmuştur. Tespit edilen gömütlerden ikisi de bebek bireye aittir. Aşağı yerleşmede bulunan çömlek mezar içerisinde ölü hediyesi olarak 104 boncuğun bir araya getirilerek oluşturduğu bir kolye bulunmaktadır (Gülçur ve Çaylı, 2009: 364; Gülçur vd., 2014: 553).

4.3.3. Kabakulak

4.3.3.1. Konum, Çevresel Özellik ve Araştırma Tarihçesi

Aksaray ilinin Ortaköy ilçesine bağlı, eski adı Yukarı Kabakulak günümüzdeki adı Pınarbaşı olan köyün kuzey batısında, Tuz Gölünün 25-30 km doğusunda bulunan Kabakulak Höyüğü Peçeneközü'ne dökülen akarsulardan bir tanesinin kıyısında konumlanmaktadır (**Levha 54.2**). Höyük, 1966 yılında Ian Todd tarafından Anadolu'da Neolitik Çağ yerleşimlerini bulmaya yönelik gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Ardından 1995 yılında S. Omura tarafından bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tekrar ziyaret edilen ve çanak çömlek toplaması gerçekleştirilen höyük 200 metre çapında ve 7 metre yüksekliğindedir. Todd'un höyük üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalar sonucunda Kalkolitik Çağ, Tunç Çağları ve Demir Çağına tarihlenen buluntular tespit edilmiştir (Omura, 1996: 293; Summers, 1991: 125).

4.3.3.2. Çanak Çömlek

Höyük üzerinde arkeolojik bir kazı veya sondaj çalışması gerçekleştirilmemiştir. Fakat Todd'un yüzey araştırması sırasında toplamış olduğu prehistorik çanak çömlekler 1990 yılında Summers tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir (**Levha**

55.1). Bu çalışma sonucunda Summers çanak çömlekleri iki gruba ayırmıştır (Summers, 1991: 127).

İlk grup çanak çömlekler çoğunlukla kuvars içeren mineral ve yoğun bitkisel katkı, koyu gri, gri ve devetüyüne doğru değişen renklerde hamura sahiptir. İç ve dış yüzeyleri aynı renk olan kaplar çoğunlukla parlak, düzgün ve açıkli bir yüzeye sahiptir. Kaba açkılanan kapların yüzeylerinde bitkisel katkıların negatif izleri görölmektedir. Kabakulak yerleşmesinde ele geçen bezemeli çanak çömlekler bu grup içerisinde yer almaktadır. Bezemeli kaplar üzerindeki motifler çeşitlilik göstermektedir, fakat bu grup içerisinde Güvercinkayası ve Gelveri yerleşim yerlerinden tanınan ağız altına işlenen başak ve şevron motifleri çoğunluğu oluşturmaktadır. Kapların gövdeleri üzerine işlenen, bazı örneklerde içleri noktalarla doldurularak süslenen, bazı örneklerde boş bırakılan birbirine paralel köşeleri bulunan kıvrımlı hatlar, iç içe geçmiş üçgen ve baklava şekilleri tespit edilen bir başka bezeme unsurudur. Çanak çömlekler üzerindeki bezeme unsurları genellikle ince uçlu bir alet yardımıyla kaplar açkılanmadan önce yapılırken, nadir olarak kaplar açkıldıktan sonra kazıma yöntemi ile yapıldığı tespit edilmiştir (Summers, 1991: 127).

Bu grup içerisindeki kapların çeşitli formları bulunmaktadır. Düz boyunlu ve dışa çekik ağızlı çömlekler, kâseler, mutfak kabı olduğu düşünölen dar ağızlı ve ağzının altında iki adet tutamak bulunan kaplar, yüzey toplaması sırasında açığa çıkartılan çanak çömlek formlarıdır. Ele geçen çanak çömlekler üzerinde çukur ve düz olmak üzere iki farklı dip çeşidi bulunurken az da olsa kaideli dip örnekleri de tespit edilmiştir (Özbudak, 2016: 83; Summers, 1991: 127).

Diğer çanak çömlek grubu ise az bitkisel, yoğun mineral katkı ve gri renk hamurludur. Her iki grubun yüzeysel görünümü birbirine benzemektedir. İki grubu birbirinden ayıran en önemli özellik bu gruptaki çanak çömleklerin kırmızı veya koyu kırmızı renginde astarlı olmasıdır. Önceki grupta görölen formlar bu grupta da görölmeye devam etmektedir (Summers, 1991: 127).

Kabakulak yerleşmesinden ele geçen çanak çömlekler Summers tarafından Anadolu'nun kuzeyindeki yerleşimler ile ilişkilendirilerek (daha çok Büyük Göllücek) Geç Kalkolitik Döneme tarihlendirilmektedir. Fakat Summers söz konusu

çalışmayı 1991 yılında yapmıştır. Bahsedilen yıldan günümüze kadar olan süreçte gerçekleştirilen yeni araştırmalar, Kabakulak yerleşmesinden elde edilen çanak çömleklerin Orta Kalkolitik Kapadokya Bölgesi yerleşimleri ile benzer olabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Kabakulak yerleşmesinin hangi dönemlerde iskân edildiğini tam olarak öğrenmek için arkeolojik çalışmaların sayısının arttırılması gerekmektedir (Özbudak, 2010: 21; Schoop, 2005: 138; Summers, 1991: 127).

4.4. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen, Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler

4.4.1. Alayhan Höyüğü

Aksaray ilinin merkeze bağlı Alayhan köyü sınırları içerisinde, Selçuklu Döneminde inşa edilen hanın yakılarında konumlanan höyük günümüzde tarım arazisi içerisinde. 1996 yılında Sevil Gülçur başkanlığında bir ekip tarafından gerçekleştirilen Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Ortak Yüzey Araştırması adlı proje kapsamında tespit edilen höyükte büyük boyutlu taşlar kullanılarak yapılan bir temel kalıntısı tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışma kapsamında Güvercinkayası yerleşmesinde benzer örneklerine rastlanılan, Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen siyah, parlak açıkılı çanak çömlekler tespit edilmiştir (**Tablo 4.9**). Ele geçen çanak çömlek parçaları sadece Kalkolitik Çağ örnekleri ile sınırlı değildir. Örneğin Erken Tunç Çağına tarihlendiği düşünülen el yapımı ve kırmızı astarlı çanak çömlekler ele geçmiştir (Esin, Gülçur ve Kurar, 1998: 234-235).

Tablo 4. 9. Yüzey Araştırmaları Sırasında Tespit Edilen Kalkolitik Çağ'a Tarihlenen Yerleşimler

Yerleşim	Dönem
Alayhan	Orta Kalkolitik Dönem
Bağlar Mevkii	Kalkolitik Çağ
Büyük Deller	Orta Kalkolitik Dönem
Karacaören	Kalkolitik Çağ
Oluklunun Kaya	Kalkolitik Çağ
Toptepe	Kalkolitik Çağ

4.4.2. Bağlar Mevkii

Aksaray ilinin merkeze bağlı Sevinęli köyünün 1 km güneyinde, Karapınar deresinin doğusunda, Canavarlı tepe olarak adlandırılan bölgede, günümüzde tarımsal faaliyetlerin geręekleřtirildięi engebeli bir alan üzerinde konumlanmaktadır. Yayılım alanı tam olarak tespit edilemeyen yerleşim yeri 1996 yılında Sevil Gülçur başkanlığında bir ekip tarafından geręekleřtirilen Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Ortak Yüzey Araştırması adlı proje kapsamında tespit edilmiştir. Geręekleřtirilen  alışmalar sonucunda Güvercinkayası ve Oluklunun Kaya yerleşmelerinde benzer örnekleri bulunan, Kalkolitik Döneme tarihlenen siyah açkılı çanak çömlek parçaları ve obsidiyen bulunmuştur (**Tablo 4.9**) (Esin, Gülçur ve Kurar, 1998: 235-236).

4.4.3. Büyük Deller

Büyük Deller yerleşmesi Aksaray ilinin Gülağaç ilçesine bağlı Demirci kasabasının 2 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Yerleşim yeri 1994 yılında Sevil Gülçur başkanlığında bir ekip ile Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Yüzey Araştırması projesi kapsamında tespit edilmiştir. Gülağaç ilçesi ile Demirci kasabasını birbirine bağlayan karayolunun doğusunda bulunan yerleşim doğal, kayalık ve korunaklı bir yüksek tepe üzerinde konumlanmaktadır. Yerleşim yerinin üzerinde geç döneme ait olduğu düşünülen bir Tümülüs bulunmaktadır. Geręekleřtirilen  alışmalar sonucunda geç döneme ait çok sayıda çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Ele geçen çanak çömlek buluntuları arasında Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen, benzer örneklerine Güvercinkayası yerleşmesinde rastlanan malzemeler de bulunmuştur (**Tablo 4.9**). Büyük Deller yerleşmesinde arkeolojik kazı çalışmaları 2020 yılında Pınar  aylı başkanlığında başlamıştır. Henüz bilimsel bir yayını yapılmayan yerleşim yeri hakkındaki bilgiler şimdilik yüzey araştırmaları sırasındaki ele geçen buluntular ve gözlemler ile sınırlıdır ( aylı, 2009: 14; Esin, Gülçur ve  zel, 1999: 189-190; Gülçur, 1999: 115; Gülçur, 2002: 272).

4.4.4. Karacaören

Karacaören Höyük Aksaray ilinin Ağaçören ilçesine bağlı Kederli köyünün yaklaşık 2 km batısında konumlanmaktadır. Yamaç üzerinde konumlanan ve 5 metre y kseklige sahip olan höyük tarımsal faaliyetlerden ötürü zarar görmüş ve y ksekliliğini kaybetmiştir. Höyük 1995 yılında S. Omura başkanlığında, Orta

Anadolu’da Yürütülen Yüzey Araştırmaları projesi kapsamında tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Kalkolitik Çağ’a tarihlenen, oldukça iyi açkılanmış ve pişirilmiş ince hamurlu çanak çömlekler tespit edilmiştir (**Tablo 4.9**). Ele geçen çanak çömlek buluntuları içerisinde Erken Tunç Çağına tarihlenen parçalar da bulunmuştur (Omura, 1996: 288).

4.4.5. Oluklunun Kaya

Aksaray ilinin Gülağaç ilçesine bağlı Demirci kasabası sınırları içerisinde bulunan yerleşim, Karasu havzasının kuzey terası üzerinde, tarımsal faaliyetler sebebiyle sürülü olan bir alanda konumlanmaktadır. Yerleşme 1995 yılında Sevil Gülçur başkanlığında Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri Ortak Yüzey Araştırması adlı proje kapsamında tespit edilmiştir. Yerleşmenin bulunduğu alan ve çevresinde çok sayıda Kalkolitik Çağ’a tarihlenen obsidiyen, çanak çömlek ve öğütme taşları tespit edilmiştir (**Tablo 4.9**) (Çaylı, 2009: 15; Gülçur, 1997a: 405).

4.4.6. Toptepe

Aksaray ilinin Güzelyurt ilçesine bağlı Selime kasabası sınırları içerisinde, karaağıl deresinin solunda bulunan höyük 1994 yılında Aşıklı höyük kazı ekibinin bölgede gerçekleştirdiği yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. 2008 yılında Sevil Gülçur tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında höyük tekrar ziyaret edilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Kalkolitik ve Erken Tunç Çağından itibaren iskân edildiği düşünülen yerleşim çok katmanlıdır. Ele geçen çanak çömlek buluntuları içerisinde Güvercinkayası benzeri siyah açkılı parçalar tespit edilmiştir (**Tablo 4.9**) (Çaylı, 2009: 12-13; Gülçur, 1995: 154).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Avcı-toplayıcı olarak yaşamlarını sürdüren tarihöncesi insanların hayatları boyunca dini, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda geçirmiş oldukları bütün değişim ve gelişimlere ev sahipliği yapan, coğrafi konumu sebebiyle Anadolu'nun merkezinde yer alan Kapadokya Bölgesi Neolitik Çağ ile sınırlı kalmamakla birlikte tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ve farklı uygarlıklar tarafından yaşam alanı olarak tercih edilen bir bölge olmuştur. Günümüzde idari sınırlar bakımından İç Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan Kapadokya Bölgesi, yukarıda anlatıldığı üzere üç bölüme ayrılmaktadır. “Batı Volkanik Kapadokya Bölgesi” olarak adlandırılan bölge sınırları içerisinde bulunan Aksaray ili, tektonik ve volkanik hareketliliğe bağlı yeryüzü şekillerinin oluştuğu bir arazi üzerinde yer almaktadır (Gürsoy, 2022: 475).

Bölgenin jeolojik yapısının şekillenmesinde en önemli etkenler volkanik ve tektonik hareketliliklerdir. Nitekim tektonik hareketliliğe bağlı olarak yer kabuğunda meydana gelen çatlaklardan geçerek yüzeye çıkan volkanik malzeme bölgeyi şekillendirmektedir. Bahsedilen bu faaliyetlerin en belirgin sonuçları arasında, oluşumları Pleistosen ve Miyosen döneme tarihlenen günümüzde sönmüş birer volkanik dağ olan Hasan ve Melendiz Dağları gelmektedir (Tekocak, 2012: 624). Neolitik Çağ’a tarihlenen Çatal Höyük yerleşmesinde tespit edilen bir duvar resminde volkanik Hasan Dağı’nın resmedilmiş olması bu dağların tarihöncesi insanların hayatlarında önemli bir yer tutmuş olduğunu göstermektedir.

Yoğun volkanik hareketliliğin bir sonucu olarak ortaya çıkan yüksek rakımlı yeryüzü şekillerinin yaygın olduğu coğrafyadan, yükselti seviyesinin daha düşük olduğu ova ve düz alanlara geçişin görüldüğü bir coğrafi bölge üzerinde yer alan Aksaray’da,

yukarıda bahsedilen dağlar arasından doğarak Tuz Gölüne dökülen Melendiz Nehri prehistorik insanlar için son derece önemli bir su kaynağıdır. (Esin ve Harmankaya, 2007: 255).

Sözü edilen bölgede tüm Anadolu coğrafyasında olduğu gibi Buzul Çağının sona ermesi ve Neolitik Çağ'ın başlarına tarihlenen Holosen dönemin başlamasıyla birlikte iklim koşullarında bir iyileşme görülmektedir. Gerçekleştirilen polen ve karot analizleri sonucunda günümüze oranla kısmen daha yağışlı, sıcak ve nemli havanın etkili olduğu iklim koşulları sebebiyle bölgede verimli araziler, ormanlık alanlar ve otsu vejetasyon hâkimdir. Böylelikle bahsedilen bölgede meşe, ardıç, karaçam ve ceviz ağaçlarından oluşan ormanlık alanların yanı sıra yabani fıstık ve buğdaygillerin hâkim olduğu bitki örtüsünün varlığı tespit edilmiştir. Öte yandan Buzul Çağ'ına oranla ılımanlaşan iklim koşulları sonucunda mevsimsel yağışların fazla olması yeraltı su seviyesinin yükselmesine ve yükseklik seviyesinin daha düşük olduğu bölgelerde göl oluşumuna sebep olmuştur. Holosen dönemde bahsedilen bölgede iklim koşullarına bağlı olarak sulak alanlar, ormanlık alanlar ve çayırılık alanların artmasıyla çeşitlenen flora bölgeye birçok av hayvanının göç etmesine sebep olmuştur (Duru, G. 2018: 161; Roberts, 2014: 74-78; Siddiq, 2019: 173-182; Turoğlu, 2011: 296-298).

Bilindiği üzere tarihöncesi insanları doğal çevredeki zenginliklerden faydalanmaktaydılar. Yağış ve sıcaklık oranındaki bu ciddi değişimin bitki ve hayvan vejetasyonu üzerinde bırakmış olduğu olumlu etki, tarihöncesi insanların yaşam standartlarını ve yerleşim kuracakları bölgenin seçimi gibi birçok alana da dolaylı yönden etki etmektedir. Bahsedilen bölgenin tarihöncesinde yaşayan farklı topluluklar tarafından uygun bir yaşam alanı olarak tercih edilmesi tesadüfi bir durum değildir. Bilindiği üzere tarihöncesi insanları yerleşim kuracakları coğrafyayı önceden uzun süre gözlemliyorlardı. Dolayısıyla bu gözlem sürecinde bölgede hâkim olan bitki ve hayvan çeşitliliği doğal çevrenin yaşam için elverişli olduğunu göstermektedir. Öte yandan insan yaşamı için hayati önem taşıyan su kaynağı, başta Melendiz nehri olmak üzere irili ufaklı göller ve yeraltı kaynakları ile tarihöncesi insanların bölgeyi yaşam alanı olarak tercih etmesinde önemli unsurlar arasındadır. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda özellikle Neolitik Çağ'a tarihlenen Balıklı, Aşıklı ve Musular yerleşmelerinin su kaynaklarına yakın bölgelerde

konumlanmış olmaları tarihöncesi insanları için suyun ne kadar önemli olduğunun bir diğer göstergesidir (Duru, G. 2018: 161; Yaman, İ. D. 2019: 3541; Yaman, İ. D. 2020: 19).

Ayrıca volkanik hareketliliğin bir getirisi olarak bölge yontmataş ve sürtmetaş hammadde kaynakları açısından zengindir. Bu hammadde kaynakları arasında ilk sırayı tarihöncesi insanların hayatlarını sürdürmesinde önemli bir yer tutan obsidiyen almaktadır. Paleolitik ve Neolitik Çağ'da yoğun olarak kullanılan Kalkolitik Çağ'da az da olsa kullanımı devam eden obsidiyen bölgede Nenezi Dağ, Göllüdağ, Acıgöl ve Hotamış gibi başlıca kaynaklardan temin edilmektedir. Gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda Nenezi ve Göllüdağ çevresinde obsidiyen atölyeleri tespit edilmiştir. Bu atölyelerde işlenen obsidiyenlerin yakın çevre ile sınırlı kalmamakla birlikte Kuzey Mezopotamya, Kıbrıs ve Levant gibi uzak bölgelere de ulaştığı tespit edilmiştir. Sözü edilen hammaddenin tarihöncesi insan toplulukları tarafından yoğun olarak kullanılması, özellikle hammadde kaynağına yakın olan bölgelerde obsidiyeni lüks olmaktan çıkarmıştır. Fakat yakın çevrede obsidiyen kaynağı bulunmayan bölgelerde hammaddenin statüsü değişerek prestij nesnesi konumuna gelmektedir. Yerine kullanılabilecek olan çakmaktaşı hammaddesinin birçok bölgede yoğun olarak bulunmasına rağmen yerleşim yerine uzak mesafede bulunan obsidiyenin getirilmesi sözü edilen hammaddenin tarihöncesi insanları için önem taşıdığına bir diğer göstergesidir. Anadolu obsidiyenlerinin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Kapadokya obsidiyen kaynakları dış dünyaya hammadde sağlaması ile birlikte bölgeyi tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalarda yaşayan insanlar ile etkileşim içerisine sokmaktadır. Bu bağlamda bölgede ticaret ve buna bağlı olarak gelişen politik ve sosyo-ekonomik gelişmeler yaşanmıştır. Dolayısıyla söz konusu olan hammadde kaynaklarının varlığı bölgenin tarihöncesi insanları tarafından yaşanılabilir coğrafya olarak tercih edilmesinde önemli yer tutan diğer bir unsurdur (Balcı, 2015: 177-178; Balcı vd., 2021: 113-114; Binder ve Balkan-Atlı, 2001: 12; Cauvin ve Balkan-Atlı, 1996: 249-252).

İklim koşullarının günümüz şartlarına yakın olduğu Holosen dönemin başlamasıyla birlikte doğal çevrede görülen fauna, flora, hammadde ve su kaynaklarının zenginleşmesiyle birlikte bölge, tarihöncesi insanların göç etmek zorunda kalmadan uzun yıllar boyunca barınabilecekleri bir coğrafya haline gelmiştir.

Tarihöncesi insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için avcı-toplayıcılık, su ve hammadde kaynakları açısından gerekli olan bütün ihtiyaçlarını yakın çevreden karşılamaları ile birlikte hareket etmek zorunda kalmayarak konar-göçerlikten yerleşik yaşama geçtikleri görülmektedir. Dolayısıyla prehistorik insanlar için bir çekim noktası olan Aksaray coğrafyasında yerleşik yaşama geçişle birlikte başlayan Neolitik Çağ'ın erken evrelerinden itibaren, farklı dönemlerde yaşam alanı olarak tercih edildiği gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda kanıtlanmıştır.

Aksaray coğrafyasında insanlığın yerleşik yaşama geçişiyle birlikte başlayan ve devrim olarak tanımlanan Neolitik Çağ serüveni ve ardından gelişerek devam eden Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilen yerleşim alanları bulunmaktadır. Bölgede Neolitik Çağ'ın erken (çanak çömleksiz) evrelerine tarihlenen iki yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden ilki Orta Anadolu Bölgesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin izlerini en iyi şekilde yansıtan yerleşim yerlerinden biri olan Aşıklı Höyüktür.

İnsanlık tarihinin hemen hemen her evresinde önemli bir yer tutan coğrafyaya yaklaşık M.Ö 9. bin yılın ortalarından itibaren yarı yeraltına gömülü oval planlı yapılarda ikamet eden avcı-toplayıcı geleneğe sahip olan topluluğun Melendiz Nehrinin kıyısını uygun yaşam alanı olarak tercih ettikten sonra buraya yerleşmesiyle birlikte, Aşıklı Höyük'te yaşam başlamış oldu (**Tablo 4.1**). Yukarıda detayları ile anlatılan yerleşimde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda yaklaşık bin yıl boyunca kesintisiz olarak iskân edilen bir köy yerleşmesi olduğu tespit edilmiştir. Uzun yıllar boyunca avcı-toplayıcı ve konar-göçer olarak hayatlarını sürdüren insanların yerleşik yaşama geçiş aşamasının Orta Anadolu Bölgesinde anlaşılmasında kilit noktası konumunda olan Aşıklı Höyük yerleşmesinde, insanların zaman içerisinde geçirmiş oldukları değişim ve gelişim rahatlıkla izlenebilmektedir. Örneğin ilk evrelerde yuvarlak veya oval planlı yapılar inşa edilirken bu yapılar zamanla gelişerek dörtgen planlı kerpiç kullanılarak inşa edilen yapılara dönüşmüştür. Yapılardaki gelişim ile doğru orantılı olarak yerleşimin nüfusunda da artış gözlemlenmektedir. Aşıklı konut yapılarında görülen gelişimin yanı sıra toplanma, paylaşma, ritüel, şölen ve kolektif tüketim gibi çeşitli faaliyetlerini gerçekleştirdikleri, plan ve iç mekân buluntuları bakımından diğer yapılardan farklı olan özel amaçlı yapıları inşa etmişlerdir (Duru, G. 2013: 91-104; Esin ve

Harmankaya, 1999: 124; Esin ve Harmankaya, 2007: 263; Özbaşaran, 2012: 140; Özbaşaran ve Duru, G. 2017: 480-481; Stiner, Özbaşaran ve Duru G., 2021: Yelözer vd., 2019: 63).

Aşıklı Höyük yerleşmesinde elde edilen veriler yalnızca mimari geçiş ile sınırlı kalmamaktadır. Avcı-toplayıcı geleneğe sahip olan Aşıklı halkının zamanla beslenme alışkanlıklarında da kademeli bir şekilde değişime gittikleri görülmektedir. Yerleşmenin erken evresinde diyetlerinde çeşitli av hayvanları ve yabani bitkiler yer alırken ilerleyen evrelerde bitkiler ve hayvanlar üzerinde belirli müdahalelerde bulunmuşlardır. Örneğin koyun ve keçi gibi hayvanlar yerleşim yerine yakın alanlarda tutulmaya başlanmış ve bu hayvanları sıklıkla tüketmişlerdir. Yerleşimin son evrelerinde koyun-keçi tamamen kontrol altına alınarak evcilleştirilirken, arpa ve buğday gibi tahılların tarımının yapıldığı da tespit edilmiştir (Duru, G. 2013: 87-88; Ergün, 2016: 149; Özbaşaran vd., 2010: 216-217; Özbaşaran, 2013: 6; Zeist ve Roller, 1995: 179-180; Zeist ve Roller, 2003: 119-122).

Yukarıda zaman içerisinde gelişim gösteren özelliklerinden kısaca bahsedilen Aşıklı Höyük yerleşmesinde dikkat çeken diğer bir unsur alet teknolojisi üzerinde görülmektedir. Yerleşim yerine bloklar halinde getirilerek işlenen obsidiyen hammadde üzerinde tek ve iki vurma düzlemleri teknikler kullanılarak alet üretimi gerçekleştirilmiştir. Tek vurma düzlemleri teknik, yerleşmenin erken ve orta evrelerinde kullanılırken geç evrede bu teknik daha az kullanılarak yerini iki vurma düzlemleri tekniğine bırakmıştır. Teknolojide görülen değişim üretilen aletlerinde zaman içerisinde değiştiğini göstermektedir. Örneğin erken evrede yongalar, düzeltili dilgi ve dilgicikler yoğun bir şekilde üretilirken bu yoğunluk geç evrede giderek azalmış ve yerini yonga üstü kazıyıcılara bırakmıştır. Sözü edilen teknolojik değişim, daha düzgün alet üretmeyi amaçlamak ve besin zincirindeki değişimden kaynaklanmaktadır (Kayacan, 2014: 142; Kayacan ve Altınbilek-Algül, 2018: 368-369; Yıldırım-Balcı, 2007: 448-450).

Aşıklı halkı içinde bulunduğu dönemin kısıtlı teknoloji ve bilgi yetersizliğine rağmen çevrede doğal olan bakırdan çeşitli işlemler (soğuk çekiçleme ve ısı kullanımı) sonucunda alet yaptıkları bilinmektedir. Bakır kullanımının ve pyroteknolojinin Orta Anadolu Bölgesinde en erken örneklerinin görüldüğü Aşıklı Höyük yerleşmesinde bakır buluntular mezarlardan ele geçen 45 adet boncukla temsil edilmektedir. Aşıklı

Höyüğün zaman içerisinde gelişen bir topluluk olduğunun bir diğer göstergesi geç evrelerde görülen kireç yakma işlemidir. Höyüğün 2. tabakasında bulunan özel amaçlı yapılar kompleksi içerisinde yer alan “T” binasının kırmızı boyalı kireç tabanı bahsedilen işlem ile yapılmıştır. Yakma işleminin nerede gerçekleştiği henüz bilinmemektedir. Fakat kireçtaşının kaynaktan çıkarılarak yakılacak alana taşınması, yakma işleminde tonlarca ağacın temin edilmesi, ısının belirli seviyede sabit tutulması, elde edilen yanmış kirecin ihtiyaç olan yere götürülmesi ve boyanması bireylerin tek başına yapacakları işler değildir. Dolayısıyla iş bölümü ve belirli oranda bilgi birikimi gerektiren kireç yakma işlemini Aşıklı halkı kolektif ve sistemli bir çalışma sonucunda gerçekleştirmiştir (Baysal, E. 2015: 16-17; Duru, G. 2013: 150-163; Yalçın, 2016: 6).

Aşıklı Höyük yerleşmesinde tıp tarihi açısından oldukça önemli bir husus olan, kafatası delgi operasyonu olarak ta adlandırılan trepanasyon işleminin Anadolu’daki en erken örneği açığa çıkartılmıştır. Bahsedilen operasyonun dünya üzerinde bulunan en erken örneği ise İsrail’de Mont Carmel mağarasında Epi-Paleolitik Döneme tarihlenen bir iskelet üzerinde tespit edilmiştir. Öte yandan Anadolu coğrafyasında Aşıklı Höyük yerleşmesi bahsedilen işlemin uygulandığı tek yer değildir. Aynı döneme tarihlenen Çayönü ve Kuruçay yerleşmelerinde de trepanasyon yapılan bireyler tespit edilmiştir. Fakat dünyada canlı birey üzerinde bu işlemin yapıldığı tek örnek Aşıklı Höyük’te bulunmaktadır. Bahsedilen zaman aralığı yazı öncesi dönem olduğu için Aşıklı insanının bu işlemi hangi amaçla yapmış oldukları kesinlik kazanmamış olup sadece tahmin yürütülmektedir. Yapılan işlemin amacı ne olursa olsun trepanasyon gerçekleştirildikten sonra dokunun kendini onarmaya başlamış olması bireyin operasyon sırasında ölmediğini, hatta operasyon bittikten sonra birkaç hafta kadar yaşadığı tespit edilmiştir. Bahsedilen işlem genellikle baş ağrısı, baş dönmesi, sara hastalığı, kötü ruhlardan koruma, cinnet, delilik gibi durumlarda bireylere uygulanmaktadır. Aşıklı Höyük yerleşmesinde açığa çıkartılan kadın bireyin kafasında gerçekleştirilen trepanasyonun travmatik rahatsızlık sonucunda hastanın yaşatılması yönünde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesinde insanoğlunun tedavi amaçlı yapmış olduğu ilk cerrahi müdahale dönemin ilkelliği ve imkansızlığı, kanama durumu, enfeksiyon riski ve beyin gibi hayati önem taşıyan bir organa oldukça yakın bölgede çalışma

gerçekleştirme durumları göz önüne alındığında, bu işlemin tarihsel süreç içerisinde son derece önemli olduğunu ve halkın böyle önemli bir işlemi yapabilecek kadar bilgi sahibi olduğunu göstermektedir (Özbek, 1983: 151-152; Özbek, 1992: 153-154; Tuğcu, B. 2010: 70-72).

Aşıklı Höyük yerleşmesinde görülen değişimler kademeli bir şekilde ve çevre yerleşimlere oranla oldukça yavaş ilerlemektedir. Bu durumun sebebi ise Aşıklı'nın ihtiyaç ve sorunlar karşısında kendi çözümlerini üreten dış dünya ile çok fazla ilişki kurmayan izole bir yerleşim olmasından kaynaklanmaktadır. Elde edilen veriler dâhilinde Aşıklı halkının yerleşik yaşam olgusunun oturmaya başladığı andan itibaren çağdaşı olan diğer yerleşimler ile iletişim ve etkileşiminin çok az olduğu bilinmektedir. Aşıklı insanları çevre yerleşimler ile etkileşimi zayıf olmasına rağmen doğa ile etkileşimleri fazla olan “dışarıya kapalı” olarak tanımlanabilecek bir topluluğun resmini sunmaktadır. Aşıklı Höyük, tarihöncesi insanları için yeterli olabilecek kaynaklara sahip olan bölgede kendi kimliğini devamlılık olgusuyla inşa eden bir yerleşimdir. Bu devamlılık olgusuna ek olarak Aşıklı halkının yerleşmenin biçimlenme evresinde kendini dışarıya kapatma, izole etme durumu yer almaktadır. Aşıklı insanların bahsedilen dışa kapalılık durumunu yaklaşık bin yıl kadar sürdürmeleri bu yaşam tarzını benimsediklerini göstermektedir. Aşıklı halkının yerleşiklik olgusuyla birlikte yeni yaşam biçiminin getirmiş olduğu toplumsal gerilimlerden çok fazla etkilenmemek için içe dönük yaşam tarzını benimsemiş oldukları düşünülmektedir. Öte yandan toplumun kendi içerisinde ortaya çıkabilecek olan anlaşmazlık, çatışma ve rekabet gibi her türlü gerilimin arkeolojik veriler dâhilinde somut olarak ortaya çıkmamış olması bu durumların minimum seviyede seyretmesini sağlayan, toplumun birliğini koruyan bir gücün var olduğunu göstermektedir. Bahsedilen bu güç somut deliller ile ortaya çıkmamış olsa bile yerleşim dokusu incelendiği zaman toplum içerisindeki birliktelik görülmektedir. Konut yapılarına oranla daha büyük boyutlu, iç mekân buluntuları ve inşa tekniği bakımından farklılık gösteren özel amaçlı yapılar (T ve HV) toplumu bir arada tutan yapılardır. Ziyafet, tören ve şölen gibi sosyal etkinlikler için kullanılan bu yapılarda gerçekleştirilen faaliyetler toplumu bir arada tutan, birlikteliği ve paylaşmayı sağlayan rolüyle yerleşik yaşam olgusunun getirmiş olduğu gerilimin bir kısmını hafifleterek insanlar arasındaki bağı ve iş birliği içerisindeki yaşam tarzını

güçlendirdiği düşünülmektedir. (Duru, G. 2013: 264-265; Duru, G. 2018: 170; Özbaşaran ve Duru, G. 2015: 50).

İnsanlar var olduğu günden itibaren barınma ihtiyacını karşılamak için çeşitli yollar denemiştir. Belirli gruplar halinde yaşayan tarihöncesi insanları, coğrafyanın yaşam için elverişli koşulları sağlamasıyla birlikte yerleşik hayata geçiş yapmışlardır. Yaklaşık M.Ö 9. bin yılla birlikte Güneybatı Asya coğrafyasında geçici yapıların zaman içerisinde yerini kalıcı yapılara bırakmasıyla birlikte ilk köy yerleşimleri olarak adlandırılan alanların kurulmaya başladığı görülmektedir. Bu zaman zarfı içerisinde inşa teknikleri, kullanılan malzeme ve yerleşim düzeninin değiştiği ve geliştiği tespit edilmiştir. Bahsedilen değişim yerleşim yerinin kurulduğu coğrafyaya göre şekillenmektedir. Orta Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde söz konusu değişim ve gelişimin net bir şekilde izlenebildiği yerlerden birisi Aşıklı Höyüktür. Avcı-toplayıcı ve konar-göçer olarak yaşamlarını sürdüren tarihöncesi insanları yerleşik yaşam olgusunun beraberinde getirdiği tarım ve hayvancılık yapan topluluğa dönüşüm sürecinin Orta Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde kesintisiz olarak izlenebildiği Aşıklı Höyük, Kuzey Mezopotamya’da Orta PPNB’ye tarihlenen zaman içerisinde yerleşim görmüştür. M.Ö 9. bin yılın ortalarından itibaren kalıcı şekilde kurulan yerleşim zaman içerisinde biçimlenerek değişmiş ve 8. bin yılla birlikte Orta Anadolu Bölgesinde karakteristik bir yerleşim dokusunu oluşturmuştur. Dolayısıyla Aşıklı Höyük yerleşmesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda tarihöncesi insanların belirli gözlemler yaptıktan sonra uygun bölgeyi tespit edip, kalıcı yerleşimler kurarak yerleşik yaşama geçişi ve içerisinde bulunduğu coğrafya hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Yerleşimin ilk evrelerinde avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerine devam eden Aşıklı insanların zamanla kendilerini geliştirerek doğa üzerinde söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte hayvanları evcilleştirdikleri ve bitkileri tarıma aldıkları görülmektedir. Söz konusu gelişim bunlarla sınırlı kalmamakla birlikte yukarıda anlatıldığı üzere yerleşim dokusu üzerinde, alet teknolojisinde ve buluntu grupları üzerinde rahatlıkla izlenebilmektedir. Dolayısıyla Aşıklı Höyük yerleşmesi özellikle Aksaray coğrafyası içerisinde Neolitik Çağ’a geçişin erken evrelerinden itibaren arkeolojik açıdan zengin buluntuları kesintisiz bir şekilde sunmasıyla birlikte dönemin anlaşılması ve coğrafyanın bahsedilen dönem içerisinde tarihöncesi insanları için ne kadar önemli olduğunun tespit edilmesi

açısından son derece önemli bir yerleşmedir (Gürsoy, 2022: 490; Özbaşaran, Duru, G. ve Kayacan, 2022: 1-2).

Aksaray coğrafyasında Neolitik Çağ'ın erken (çanak çömleksiz) evrelerine tarihlenen bir diğer yerleşim yeri Balıklı yerleşmesidir (**Tablo 4.1**). Aşıklı Höyüğe yaklaşık 13 km mesafede bulunan Balıklı yerleşmesi tıpkı Aşıklı Höyük'te olduğu gibi su kaynağının yakınına konumlanmıştır. Aşıklı Höyüğün 5 ve 4. tabakalarına tarihlenen erken evreleri ile aynı zamanda yerleşim gören Balıklı'da arkeolojik kazı çalışmaları yakın bir zamanda başladığı için veriler kısıtlıdır. Fakat elde edilen kısıtlı bilgilere rağmen Balıklı yerleşmesi ölü gömme gelenekleri, yerleşim dokusu ve alet yapım teknikleri bakımından Aşıklı Höyük ile farklılık göstermektedir. Örneğin Aşıklı Höyüğün Balıklı ile çağdaş olan evrelerinde yapılar 4 metre çapında yarı yer altına gömülü ve kerpiç kullanılarak inşa edilirken, Balıklı yapıları 6 metre çapında yarı yeraltına gömülü ve taş duvarlıdır. Dolayısıyla Balıklı yerleşmesi Aşıklı Höyükten farklı bir kültüre ait yerleşim yeridir. Böylelikle Aksaray coğrafyasında Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemin başlarından itibaren buluntu veren iki yerleşim yeri bulunmaktadır. Fakat söz konusu yerleşimler aynı bölgede ve aynı döneme tarihlenmesine rağmen birbirinden farklı özellik gösteren iki farklı kültürün bir arada yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu iki farklı kültüre sahip olan halkın farklı bölgelerden gelip Aksaray coğrafyasını uygun yaşam alanı olarak seçmiş oldukları düşünülmektedir (Duru, G. 2018: 165; Duru, G. ve Kayacan, 2018: 95; Kayacan vd., 2022: 392-393; Yelözer vd., 2019: 64-65).

Neolitik Çağ'ın Çanak Çömleksiz olarak adlandırılan erken evresine tarihlenen iki adet yerleşme haricinde bölgede Neolitik Çağ'ın Çanak Çömlekli evresine tarihlenen yerleşimin tespit edilmesi Aksaray ilinde Neolitik Çağ'ın devamlılığının izlenebilmesi açısından oldukça önemlidir. Aşıklı Höyüğe 300-400 metre mesafede bulunan Musular yerleşmesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda Neolitik Çağ'ın çanak çömleksiz ve çanak çömlekli evrelerine tarihlenen kültür katmanı tespit edilmiştir (**Tablo 4.1**). Aşıklı Höyüğün 1. tabakası ile aynı dönemde kullanılmaya başlayan Musular'ın Çanak Çömleksiz Neolitik evresinde konut yapısı bulunamamıştır. Ayrıca çalışmalar sırasında yoğun kemik tespit edilmiştir. Dolayısıyla Musular yerleşmesi av sonrasında elde edilen hayvanın parçalanma ve paylaşma gibi işlemlerin gerçekleştirildiği bir alan olduğu düşünülmektedir. Kazı

alışmaları sonucunda ele geçen obsidiyen kazıyıcı, dilgi, delici ve kemikten yapılmış bış, kesici ve delici aletler bu durumu desteklemektedir. Öte yandan gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda A yapısı olarak adlandırılan bir mekân açığa çıkartılmıştır. Söş konusu olan A yapısı Aşıklı Höyük'te bulunan T binası ile benzerlik göstermektedir. Kırmızı kireç tabanlı, iki bölümden oluşan dörtgen planlı yapı, Aşıklı Höyük özel amaçlı yapılarında gerçekleştirilen faaliyetlerin bir dönem yerleşmenin dışına taşınarak Musular A yapısında gerçekleştirilmiş olduğu düşünölmektedir. Musular'ın çanak ömlekli Neolitik Döneme tarihlenen költür katmanı yoğun tahribat sebebiyle tam anlaşılamamıştır. Fakat çok odalı ve taştan inşa edilmiş bir yapının parça parça kalıntıları ve çanak çömlek parçaları tespit edilmiştir. Böylelikle Musular yerleşmesi Aşıklı Höyük'te tahrip olan 1. tabakanın anlaşılması ve çanak ömlekli Neolitik Döneme ait kalıntıların Aksaray coğrafyasında bulunması açısından oldukça önemlidir. Öte yandan çanak ömlekli Neolitik ağ ile birlikte insanların hayatlarında önemli bir yer tutan kapların form, biçim, renk, kullanılan malzeme, vb. konular hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Dolayısıyla Aksaray coğrafyası içerisinde Neolitik ağ'ın önemli bir evresi olan çanak Çömlekli evreye tarihlenen Musular yerleşmesi yukarıda bahsedildiği üzere Aşıklı Höyüğün tahrip olan 1. tabakasının anlaşılması ve çanak ömlekli Neolitik Döneme tarihlenmesiyle birlikte bölgede Neolitik ağ'ın devamlılığının görölmesi açısından oldukça önemlidir (Duru, G. 2005: 69; Duru, G. ve Özbaşaran, 2005: 18-23; Özbaşaran ve Endoğru, 1999: 631; Özbaşaran, 2003: 362-363; Özbaşaran vd., 2006: 242-245; Özbaşaran vd., 2007: 273-279; Özbaşaran vd., 2012: 160-167).

Musular yerleşmesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda yukarıda da anlatıldığı üzere, söş konusu alanın bir yerleşim yeri olarak nitelendirilemeyeceği tespit edilmiştir. Dolayısıyla Aşıklı halkı tarafından ava çıkmadan önce toplanma, av sonrasında ise paylaşma ve toplu halde tüketim yapılan bir faaliyet alanı olarak tanımlanan Musular, Aşıklı Höyüğün uydusu olarak nitelendirilmektedir (Özbaşaran vd., 2007: 281; Özbaşaran, Duru ve Uzdurum 2018: 63).

Neolitik ağ'ın çanak ömleksiz ve çanak Çömlekli evrelerine ait yerleşim yerlerini içerisinde barındıran Aksaray coğrafyasında Bakır-Taş ağ'ı olarak da adlandırılan Kalkolitik ağ'ın erken ve orta evrelerine tarihlenen yerleşim yerlerinin varlığı arkeolojik çalışmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Bu bağlamda Aksaray'da

insanlığın yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte başlayan Neolitik Çağ'ın erken ve geç evresi, ardından gelişerek devam eden Kalkolitik Çağ'a ait yerleşimlerin bulunması prehistorik insanların değişim ve gelişimlerinin kronolojik olarak izlenebilmesi açısından oldukça önemlidir. Dolayısıyla Aksaray il sınırlarında arkeolojik kazı ve sondaj çalışmaları sonucunda Geç Neolitik Dönemin devamı niteliğinde olan Erken Kalkolitik Dönem ve Neolitik Çağ'a oranla köklü değişimlerin yaşandığı Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen iki yerleşim yeri bulunmaktadır.

M.Ö 6. bin yıla tarihlenen Erken Kalkolitik Dönemin Aksaray'daki en önemli halkasını Gelveri yerleşmesi oluşturmaktadır (**Tablo 4.1**). Sondaj çalışması gerçekleştirilen yerleşmede mimari buluntular sınırlıdır. Dolayısıyla değişim ve gelişimler çanak çömlekler üzerinden izlenmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalarda ele geçen çanak çömleklerin incelenmesi sonucunda Erken Kalkolitik Dönem ve Orta Kalkolitik Döneme geçiş aşamasına tarihlenen iki evreli bir yerleşim olduğu tespit edilmiştir (Özbudak, 2016: 68-69).

Yukarıda detayları ile anlatılan Gelveri çanak çömleklerinde Arkaik ve Klasik stil olarak adlandırılan iki farklı bezeme türü tespit edilmiştir. Yerleşmenin erken evresine tarihlenen arkaik stil içerisinde kazıma ve kabartma bezemeler bulunmaktadır. Söz konusu grup içerisindeki kaplarda bezemelerin içi bir macun ile doldurulmaktadır. Arkaik stilden gelişerek ortaya çıktığı düşünülen ve yerleşmenin geç evresine tarihlenen klasik stil ile birlikte kazıma bezeme ortadan kalkarak yerini oluk bezemeye bırakmıştır. Öte yandan bahsedilen grupta bezemelerin içi macun ile doldurulmamaktadır. Böylelikle kapların görselliği arkaik stile oranla daha çok artırılmış, kaplar bezemelerin bir parçası haline gelmiştir. Geç evreye tarihlenen çanak çömleklerde perdah ve fırınlama işlemleri erken evre çanak çömleklerine göre oldukça iyidir. Dolayısıyla mimari kalıntılar üzerinden değişim ve gelişimlerin tanımlanamadığı Gelveri yerleşmesinde söz konusu gelişimler çanak çömlekler üzerinden rahatlıkla izlenebilmektedir (Godon ve Özbudak, 2022: 107-109; Özbudak, 2010: 64-67; Özbudak, 2012: 276-278).

Orta Anadolu Bölgesinde birbiriyle paralel olarak ilerleyen, kıvrımlı hatlara sahip olan iç içe geçmiş bezeme unsurları ilk Gelveri yerleşmesinde ortaya çıktığı için Gelveri tarzı olarak adlandırılan bezemeler Anadolu'nun farklı yerlerinde bulunmuştur. Kazı çalışması gerçekleştirilmediği için tarihlendirilmesi sorunlu olan

Gelveri yerleşmesi yukarıda da anlatıldığı üzere benzer çanak çömleklerin bulunduğu çevre yerleşimlerden alınan C¹⁴ analiz sonuçlarına göre tarihlendirilmektedir. Bu bağlamda Batı Çatal Höyük, Can Hasan I, Tepecik-Çiftlik, Köşk Höyük, Kabakulak, Güvercinkayası, Ilıpınar, Orman Fidanlığı, Aktopraklık, Yumuktepe ve Gözlükule yerleşim yerleri, Gelveri tipi çanak çömleklerinin bulunması ve Gelveri yerleşmesinin tarihlendirilmesinde oldukça önemlidir. (Godon ve Özbudak, 2022: 107-109; Özbudak, 2010: 69-78; Özbudak, 2012: 278-281).

Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Erken Kalkolitik Dönem ve Orta Kalkolitik Dönemin öncülü niteliğinde sayılan buluntuları içerisinde barındıran Gelveri, Aksaray ilinde M.Ö 6. bin yıl kronolojisindeki boşluğu dolduran yerleşim yeri olması açısından son derece önemlidir. Böylelikle tez konusu kapsamında Aksaray coğrafyasında Neolitik Çağ'ın erken evrelerinden itibaren başlayan kültürel devamlılık Erken Kalkolitik Dönemde Gelveri yerleşmesi sayesinde izlenmeyi sürdürmektedir. Öte yandan Gelveri çanak çömleklerinin yukarıda bahsedilen çevre yerleşimlerde açığa çıkartılmış olması M.Ö 6. bin yılda Aksaray'ın Kuzeybatı Anadolu, Kilikya, Konya-Karaman ve Kapadokya Bölgeleri ile ilişki içerisinde olduğunu göstermesi açısından Gelveri yerleşmesi ayrı bir öneme sahiptir (Özbudak, 2012: 281).

Tez konusu kapsamında Aksaray ilinde Neolitik Çağ'ın erken evrelerinden itibaren izlenilen kültürel gelişim, Orta Kalkolitik Döneme gelindiği zaman Güvercinkayası yerleşmesi ile izlenimini sürdürmektedir (**Tablo 4.1**). Yukarıda bahsedildiği üzere Orta Anadolu Bölgesinde Neolitik Çağ'a oranla köklü değişimler kabaca M.Ö 5. bin yıla tarihlenen Orta Kalkolitik Dönemde yaşanmıştır. Kültürel gelişim dönemi olarak nitelendirilen Orta Kalkolitik Dönemde insanların ova yerleşimlerini terk ederek daha korunaklı olan vadi yamaçları ve yüksek sırtları yerleşim yeri olarak tercih ettikleri görülmektedir (Schoop, 2011a: 157). Dışarıdan gelecek olan her türlü tehlikeden korunmayı amaçlayarak yer seçiminin yapıldığı, Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen yerleşmeler içerisinde yer alan Güvercinkayası yerleşmesi, üç tarafı yüksek kayalar ile çevrili, bölgeye hâkim bir kaya masifi üzerinde konumlanmaktadır (Gülçur ve Endoğlu, 1998: 86).

Güvercinkayası yerleşmesinde gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda mimari kalıntılar üzerinde bir değişim görülmektedir. Güvercinkayası'na ilk

yerleşenler olarak tanımlanan öncü evre insanları dal örgü tekniğine benzeyen hafif malzemelerle yerleşimlerini kurmuşlardır. Yerleşmenin ana evresi olarak tanımlanan I. ve II. tabakalarda planlı bir yerleşim modeli görülmektedir. Dikdörtgen planlı, düz damlı ve birbirlerine bitişik olarak konumlanan yapılarda kullanılan inşa malzemesi taştır. Yerleşim planının en iyi izlendiği II. tabakada bir sur yapısı ortaya çıkmaktadır. Bölgeyi aşağı ve yukarı yerleşme olarak ikiye ayıran sur yapısı Güvercinkayası insanlarında korunma ve güvenlik kaygısının olduğunun bir göstergesidir. Öte yandan söz konusu olan sur yapısı sosyal hiyerarşi ve toplumsal örgütlenmenin Orta Kalkolitik Dönemle birlikte yerleşmede hâkim olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Güvercinkayası'nda dal örgü tekniğine benzeyen hafif yapılardan oluşan basit köy yerleşmesinden aşağı ve yukarı yerleşmesi olan, kentleşme sürecinin öncüsü niteliğindeki karmaşık düzende bir yapılanmaya geçiş görülmektedir (Çaylı, 2009: 50-72; Çaylı, 2017: 24; Çaylı, 2018: 247-248, 259-260; Demirtaş, 2017a: 33-34; Gülçur, 1997b: 87; Gülçur ve Endoğlu, 1998: 87; Gülçur ve Endoğlu, 2001: 47; Gülçur, 2004a: 144; Hacı vd., 2019: 2; Hacı, 2020: 31; Kiper ve Gülçur, 2005: 18).

Yerleşmenin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen III. tabakasına gelindiği zaman farklı bir mimari izlenmektedir. Elde edilen veriler dâhilinde yerleşmenin III. tabakasında Güvercinkayası'na M.Ö 6. bin yılın sonu ve 5. bin yılın başlarında Orta ve Güney Mezopotamya'da ortaya çıkan Obeyd kültürünü benimseyen halkın geldiği tespit edilmiştir. Söz konusu olan yabancı yeni halk, mimaride taş yerine kerpiç tuğla kullanmaktadır. Obeyd kültürü etkisinde kalan yerleşmelerde karşımıza çıkan kerpiç ve taş kullanılarak inşa edilen depo yapısı, kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen teras yapısı ve Obeyd yerleşimlerinde sıklıkla karşılaşılan üç kanatlı yapı Güvercinkayası yerleşmesinin III. tabakasında açığa çıkartılmıştır. Dolayısıyla I. ve II. tabakalara oranla ciddi değişimlerin yaşandığı, Obeyd kültürü ile ilişkilendirilen mimari ve diğer buluntuları içerisinde barındıran Güvercinkayası yerleşmesinin III. tabakası Geç Obeyd sonu ve Post Obeyd başlarına tarihlenmektedir (Demirtaş, 2015: 23-27; Demirtaş, 2017a: 47, 176, 435; Gülçur, 2012: 220).

Güvercinkayası'nda gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda yerleşmedeki değişimler sadece mimari buluntular ile sınırlı kalmamaktadır. Söz konusu değişim ve gelişimleri çanak çömlek buluntuları üzerinden de izlemek mümkündür. Bu

bağlamda Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen tabakalardan ele geçen çanak çömlekler yüzey işlemlerine göre beş gruba ayrılmaktadır. Tamamı el yapımı olan koyu renk hamurlu çanak çömleklerin hamurlarında bitkisel ve mineral katkı maddesi bulunmaktadır. Yerleşmenin III. tabakasından ele geçen çanak çömlekler hamurlarında bulunan katkı maddesine göre dört gruba ayrılmaktadır. Çanak çömleklerin büyük boyutlu örnekleri el yapımıyken küçük boyutlu örneklerin bazılarında seri üretimin bir göstergesi olan turnet yapımı görülmektedir. Öte yandan III. tabaka çanak çömleklerinin hamurları Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen hamurların tam tersi olarak açık renklidir. Güvercinkayası'nın III. tabakasinda Obeyd etkisi boyalı çanak çömlekler ve turnet yapımı olan Coba Kâseleri ile görülmektedir (Demirtaş, 2017a: 210-211, 425-427; Demirtaş, 2017b: 4; Gülçur, 2004b: 144-145; Trufelli, 1997: 8-9).

Neolitik Çağ'a tarihlenen Aşıklı Höyük ve Musular yerleşmesinin geç evrelerinde görülen tarım ve hayvancılık faaliyeti Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen Güvercinkayası yerleşmesinde daha net bir şekilde izlenmektedir. Yerleşmedeki tarımı yapılan en baskın botanik veriyi buğdaylar oluşturmaktadır. Ardından sert burçak, asma, mercimek ve kabuklu arpa tarımı yapılan diğer bitkiler arasında yer almaktadır. Öte yandan koyun/keçi ve sığır çobanlığı yapan Güvercinkayası insanları yabani sığır ve geyik gibi hayvanları avlamaya da devam etmişlerdir. Avcılığın hayati önem taşımadığı yerleşmede en önemli gelişmelerden birisi sütün beslenme ekonomisi içerisine girmesidir. İkincil üretim olarak kabul edilen süt besin zincirinde önemli atılımlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla koyun ve keçi gibi süt hayvanlarının dişilerinin geç yaşta tüketilmesi bu durumu desteklemektedir. Öte yandan bahsedilen dönemde yerleşmede küçükbaş hayvanların sayısında bir artış gözlemlenmektedir. Dolayısıyla hayvancılıkla uğraşan insanların yerleşmenin merkezinden uzaklaşarak hayvanların hareket ve beslenme alanlarını genişlettikleri düşünülmektedir. Böylelikle evcil hayvanların beslenmesi ve bakımının yapıldığı aktivite, Orta Kalkolitik Dönemde günümüz çobanlığı gibi yeni bir iş kolunu ortaya çıkarmış olmalıdır. Beslenen hayvanların yalnız etinden ve sütünden değil yününden de faydalandığı yerleşmede ele geçen mekik ve ağırşak buluntularının yanı sıra erkek hayvanların geç yaşlara kadar kesilip tüketilmemesi, Güvercinkayası'nda yün ekonomisine geçildiğinin göstergeleridir. (Arbuckle, 2006:

72,414; Arbuckle, 2012: 303; Buitenhuis, 1999: 65; aylı, 2018: 270-273; Gölur, 2003b: 501; Gölur ve Kiper, 2004: 428).

Orta ve Geç Kalkolitik Döneme ait kültür katmanını içerisinde barındıran Güvercinkayası Kalkolitik ağ'da Aksaray'da yaşanan kültürel gelişimlerin izlenebilmesi açısından son derece önemli bir yerleşmedir. Yerleşmenin I. ve II. tabakalarında görülen dış tehlikelerden korunmak amacıyla vadi yamaçları ve yüksek sırtlara yerleşilmesi, inşa malzemesinde taşın ağırlıklı olarak kullanılmaya başlanması, çanak çömlek üretiminde yavaş dönen çarkın ortaya çıkması, tarım ve hayvancılıkta gelişme, ikincil üretim olarak tanımlanan süt ve yn üretiminin yerleşmede hâkim olması ve sürü çobanlığı gibi yeni bir iş kolunun ortaya çıkması, sosyal hiyerarşi ve toplumsal örgütlenme modeli gibi başlıca değişimler Aksaray ilinde prehistorik insanların Orta Kalkolitik Dönem ile birlikte köklü değişimler yaşadığını göstermektedir. Bahsedilen değişim ve gelişimler içerisinde en önemlisi Güvercinkayası'nın basit bir köy yerleşmesinden kentleşme modelinin öncüsü niteliğinde olan karmaşık yapılanmaya geçişidir. Bu bağlamda dış tehlikelerden korunmak amacıyla inşa edilen sur yapısı aynı zamanda yerleşmeyi aşağı ve yukarı olarak ikiye ayırmaktadır. Böylelikle Güvercinkayası'nda bir statü farklılığının olduğu düşünülmektedir. Fakat söz konusu ayırım yerleşmenin III. tabakasında görülmemektedir. Orta Kalkolitik Döneme tarihlenen sur yapısının üzerinde bulunan kerpiç tuğla kullanılarak inşa edilen teras yapısı bu durumu kanıtlamaktadır (aylı, 2018: 382-383; Demirtaş, 2017a: 370).

Yukarıda detayları ile anlatılan Güvercinkayası yerleşmesinin Geç Kalkolitik Döneme tarihlenen III. tabakası bölgeye yabancı bir kültür olan Obeyd kültürü ile ilişkilendirilmektedir. Güvercinkayası yerleşmesinde açığa çıkartılan mimari, çanak çömlek ve diğer küçük buluntular üzerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda kronolojik, bölgesel ve kültürel olarak Obeyd kültürünün izleri görülmektedir. Bu bağlamda Değirmentepe, Tülintepe ve Yumuktepe yerleşmeleri ile sınırlı olduğu düşünülen Obeyd yayılım alanının, Güvercinkayası kazılarından elde edilen maddi kalıntılar sonucunda Orta Anadolu Bölgesine kadar uzandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla Güvercinkayası yerleşmesi elde edilen buluntuları ve benzerlikleri ile birlikte Anadolu'da Obeyd kültürünün batı ucunu oluşturmaktadır. Yukarıda da anlatıldığı üzere Güvercinkayası'nın III. tabakasında görülen Obeyd etkisi yaklaşık

Geç Obeyd Sonu ile Post Obeyd başlarına tarihlenmektedir (Çaylı, 2018: 250; Demirtaş, 2017a: 435; Eser, 2018: 45).

Sonuç olarak tez konusu kapsamında Neolitik ve Kalkolitik Çağlarda Orta Anadolu Bölgesinin Kapadokya kesiminde yer alan Aksaray ili (Gürsoy, 2022: 489), prehistorik insanlar için uygun yaşam alanını sağlaması açısından çekim noktası haline gelen bir bölgedir. Kendine özgü bir coğrafi yapısı olan Aksaray'da tarihöncesi yerleşimler haritada görüldüğü üzere daha çok şehrin güneydoğusunda yoğunluk göstermektedir (**Levha 54.2**). Söz konusu bölge volkanizma hareketliliğinin yoğun olarak görüldüğü bir arazi üzerindedir. Tarihöncesi insanlar için obsidiyen hammadde kaynağı olan yüksek rakımlı Hasan, Melendiz ve Nenezi dağları, önemli bir su kaynağı olan Melendiz nehri ve bahsedilen zaman aralığında bölgedeki zengin fauna ve flora tarihöncesi insanların uzun süre göç etmek zorunda kalmadan hayatlarını sürdürebilecekleri bir yaşam alanı sunmaktadır.

Holosen Dönemin başlamasıyla birlikte ılımanlaşan iklim koşulları ve yaşam için elverişli olan coğrafyada konar-göçer toplulukların yerleşik yaşama geçmesi ile başlayan değişim ve gelişim süreci yukarıda anlatıldığı üzere Aşıklı Höyük, Balıklı, Musular, Gelveri ve Güvercinkayası yerleşmeleri üzerinden rahatlıkla izlenebilmektedir. Sürekli kendini geliştiren tarihöncesi insanları durağan bir şekilde oldukları yerde kalmamışlardır. Yerleşim dokusunda, tarım ve hayvancılıkta, alet yapımında, besin ekonomisinde ve birçok alanda söz konusu değişimler görülmektedir. Böylelikle çalışma kapsamında olan Neolitik ve Kalkolitik çağlarda Aksaray coğrafyasında yaşayan insanlar hakkında bilgi sahibi olunmasının yanı sıra doğal çevre hakkında da bilgi sahibi olunabilmektedir. Aksaray'ı tarih sahnesinde önemli bir yere koyan, 1950'li yıllarda başlayan, 1990'lı yıllarda hızlanan ve sistematik bir hal alan arkeolojik çalışmalar sonucunda Paleolitik çağlardan Klasik dönemlere kadar devam eden bulgular elde edilmiştir. Söz konusu çalışmalar sayesinde bölgedeki kültürel devamlılık ve tarihöncesi insanların geçirmiş oldukları değişim ve gelişimler izlenebilmektedir. Bahsedilen tüm bilgiler dâhilinde Paleolitik çağlardan itibaren günümüze kadar olan süreçte önemli kültür katmanlarını içerisinde barındıran Aksaray, tarihsel süreç içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Tez konusu kapsamında Neolitik ve Kalkolitik çağları üzerinde yoğunlaşılacak bölge

devam eden ve yeni başlayacak olan arkeolojik çalışmalar sonucunda hiç şüphesiz kendinden sıklıkla bahsettirecek bir şehir olma özelliği taşımaktadır.



KAYNAKÇA

- Abay, E. (2012). Beycesultan, A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. (Ed.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, ss. 40-64, İzmir.
- Aghalari, B. (2017). Arkeolojik Verilerin Işığında Epi-Paleolitikten Tunç Çağı Sonuna Kadar Anadolu-İran İlişkileri, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Akdeniz, E. (2016). Halaf ve Obeyd Kültürleri Üzerine Bazı Gözlemler ve Piroth Höyüğü'nün Halaf-Obeyd Boyalı Çanak Çömleği, *Anadolu Araştırmaları Dergisi* 17(1), ss. 1-48.
- Algül, G. Ç. (2008). Çanak Çömleksizden Çanak Çömlekli Neolitik Döneme Geçiş Sürecinde Obsidiyen Teknolojisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistorya Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Alvaro, C., Frangipane, M., Liberotti, G., Quaresima, R., Volpe, R., (2008). The study of the fourth millennium mud-bricks at Arslantepe: Malatya (Turkey): preliminary results. *Proceedings of the 37th International Symposium on Archaeometry*, ss. 651-656.
- Arbuckle, S. B. (2006). The Evolution of Sheep and Goat Pastoralism and Social Complexity İn Central Anatolia, Phd Thesis, Harvard University.
- Arbuckle, S. B. (2012). Animals and İnequality in Chalcolithic Central Anatolia, *Journal of Anthropological Archaeology* 31(3), ss. 302-313.
- Arslantaş, Y. (2008). Prehistorik Çağlarda Anadolu'da Madencilik (En Eski Çağlardan Asur Ticaret Kolonileri Dönemine Kadar), Fırat Üniversitesi Basımevi, Elazığ.
- Arslantaş, Y. (2014). Kalkolitik Çağ'da Harput ve Çevresinin Genel Vaziyeti, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, ss. 87-110, Elazığ.

- Atalay, İ. (1992). General Review of Paleogeographical conditions of Anatolia in Late Pleistocene and Early Holocene. *Geographical Research Journal*. (4), ss. 7- 18, Ankara.
- Atalay, İ. (1994). Türkiye Coğrafyası, Ege Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İzmir.
- Atalay, İ. (1996). Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, *Coğrafya Araştırma Dergisi*, (4), ss. 7-19.
- Atalay, İ., Mortan, K. (1997). Türkiye Bölgesel Coğrafyası, İnkılap Yayınları, İstanbul.
- Atalay, İ. (2005). Kuvaterner'deki iklim değişmelerinin Türkiye doğal ortamı üzerindeki etkileri, *Türkiye Kuvaterner Sempozyumu TURQUA-V*, ss. 121-128, İstanbul.
- Ataman, K. (1988). Chipped Stone Assemblage From Can Hasan III: A Study in Typology, Technology and Function, University of London, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra.
- Austruc, L., Vargiolu, R., Ben Tkaya, M., Balkan-Atlı, N., Özbaşaran, M., Zahouani, H., (2011). Multi-scale Tribological Analysis of the Technique of Manufacture of an Obsidian Bracelet from Aşıklı Höyük (Aceramic Neolithic, Central Anatolia), *Journal of Archaeological Science*, (38), ss. 3415-3424.
- Austruc, L. (2018). Obsidian Use during the Level 4 Occupations at Aşıklı Höyük, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 345-362, İstanbul.
- Avcı, M. (2007). Dendrokronoloji ve Coğrafyacıların Kuvaterner Çalışmaları Açısından Önemi, *TURQUA VI*, M. K. Erturaç. (Ed.), ss.116-134. İstanbul.
- Aydar, E., Çubukçu, E., Şen, E., Akın, L. (2013). Central Anatolian Plateau, Turkey: incision and paleoaltimetry recorded from volcanic rocks. *Turkish Journal of Earth Sciences* (22), ss. 739-746.

- Aytan, O. A. (2021). Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), ss. 979-1012.
- Baird, D. (2007). Pınarbaşı: Orta Anadolu’da Epi-Paleolitik Konak Yerinden Yerleşik Köy Yaşamına, M. Özdoğan, N. Başgelen (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 285-311, İstanbul.
- Baird, D. (2012). Pınarbaşı: From Epi-Paleolithic Camp-Site to Sedentarising Village in Central Anatolia, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), *The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, Central Turkey*, (3), Archaeology & Art Publications, İstanbul, ss. 181-218.
- Baird, D., Baysal, A. (2012). “Boncuklu Höyük Projesi: Orta Anadolu’da Tarımın, Yerleşik Hayata Geçişin ve Hayvancılığın Başlangıcının Araştırılması, 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (4), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, ss. 263-270.
- Baird, D., Fairbairn, A., Martin, L., Middleton, C. (2012). The Boncuklu Project: The Origins of Sedentism, Cultivation and Herding in Central Anatolia, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), *The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, Central Turkey*, (3), Archaeology & Art Publications, İstanbul, ss. 219-244.
- Baird, D. (2014). Origins of caprine herding’’, *PNAS*, 111(24), ss. 8702-8703.
- Balcı, S., Altınbilek, Ç. (2010). Obsidyen Ticaretinin Merkezi Olarak Kültepe, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü*, (30), ss. 11-13.
- Balcı, S. (2015). Kapadokya Bölgesi (Orta Anadolu) Yontmataş Buluntular: Tekno-Kronolojik Bir Değerlendirme, *APAD* (1), ss. 177-187.
- Balcı, S., Çakan, Y. G., Falay, B., Algül, G. Ç., (2021). Volkanik Kapadokya’nın Güneydoğusunda Tarihöncesine Ait İzler, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* (52), ss. 113-140.

- Balkan-Atlı, N., Cauvin, M. C. (1997). 1995 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), ss. 293-311.
- Balkan-Atlı, N., Cauvin, M. C. (1998). 1996 Yılı Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri Obsidien Yüzey Araştırması, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), ss. 219-232.
- Balkan-Atlı, N., Binder, D., Cauvin, C. (1999). Central Anatolia, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic In Turkey, The Cradle of Civilisation, New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 133-145.
- Balkan-Atlı, N., Kayacan, N., Özbaşaran, M., Yıldırım, S. (2001). Variability in the Neolithic arrowheads of Central Anatolia (typological, technological and chronological aspect), I. Caneva, C. Lemorini, D. Zampetti & P. Biagi, (Ed.), *Beyond Tools: Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant. Proceedings of the Third Workshop on PPN Chipped Lithic Industries. Department of Classical and Near Eastern Studies, Ca' Foscari University of Venice, 1-4 November 1998*, ss. 27-43, Berlin.
- Balkan-Atlı, N., Binder, D. (2007). Kömür- Kaletpe Obsidyen İşliğı, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı- Türkiye'de Neolitik Dönem- Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 217-222, İstanbul.
- Balkan-Atlı, N., Kayacan, N., Dinçer, B., Çakan, Y., Astruc, L. (2008). Niğde ve Aksaray İlleri Yüzey Araştırması (Göllü Dağ Obsidiyen Araştırmaları) 2007, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (3), ss. 329-346.
- Balkan-Atlı, N., Kuhn, S., Astruc, L., Kayacan, N., Dinçer, B., Balci, S., Grenet, M. (2011). Göllü Dağ Survey 2010, *Anatolia Antiqua* 19(1), ss. 259-278.
- Balkan-Atlı, N., Binder, D. (2012). Neolithic Obsidian Workshop at Kömür- Kaletpe (Central Anatolia), *The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research*, (3), M. Özdoğan, N. Başgelen P. Kuniholm. (Ed.), Archaeology & Art Publications, İstanbul, ss. 71-88.

- Bar-Yosef O., Cohen, A. B. (1991). From Sedentary Hunter-Gatherers to Territorial Farmers in the Levant, Susan A. Gregg (Ed.) *Between Bands and States*, Center for Archaeological Investigations, Occasional Paper, ss. 181-202.
- Bar-Yosef O., Meadow, R. H. (1995). The Origins of Agriculture in the Near East, T. D. Price, A. B. Gebauer (Ed.) *Last Hunters-First Farmer New Perspectives on the Prehistoric Transition to Agriculture*, School of American Research Press, ss. 39-94.
- Bar-Yosef O. (2011). Climatic Fluctuations and Early Farming in West and East Asia, *Current Anthropology*, 52(4), ss. 175-193.
- Barlas-Şimşek, F. (2015). Late Holocene High Resolution Multi-Proxy Climate and Environmental Records From Lake Van, Eastern Turkey, Ph. D. Thesis, İstanbul Technical University, Eurasia Institute Of Earth Sciences, Climate and Marine Sciences, Earth System Science, İstanbul.
- Başoğlu, O. (2010). Evrimsel Gelişim Sürecinde İnsan Ailesinin Paleodemografik Yapısı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), ss. 341-349.
- Başoğlu, O., Güngördü, F. V., Karakoç, M. (2018). Nevşehir’de En Erken Yerleşim İzleri, Sofular Höyük, *Colloquium Anatolicum* (17), ss. 18-31.
- Bayer-Altın, T. (2010). Hasandağı ve Melendiz Dağı Çevresinde Topografik Faktörlere Göre Yayla ve Ağılların Dağılışı, *Coğrafi Bilimler Dergisi* 8(2), ss. 189-211.
- Baysal, A. (2013). Konya Ovası Neolitik Dönem Kültürel Gelişimi İçinde Boncuklu Höyük ve Önemi, *Colloquium Anatolicum*, (12), ss. 79-104.
- Baysal, E. (2013a). A Tale of Two Assemblages: Early Neolithic Manufacture and Use of Beads in the Konya Plain, *Anatolian Studies* (63), ss. 1-15.
- Baysal, E. (2013b). Epipaleolithic Marine Shell Beads At Pınarbaşı. Central Anatolia From an Eastern Mediterranean Perspective, *Anatolica* (39), ss. 261-276.
- Baysal, E. (2015). Neolitik Dönem Kişisel Süs Eşyaları: Yeni Yaklaşımlar ve Türkiye’de Son Araştırmalar, *TÜBA-AR* (18), ss. 9-23.

- Belfer-Cohen, A., Bar-Yosef, O. (2000). Early Sedentism in the Near East A Bumpy Ride to Village Life, *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity, and Differentiation*, by Ian Kuijt. (Ed.), Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York.
- Bıçakçı, E. (1998). An Eassay on the Chronology of the Pre-Pottery Neolithic Settlements of the East-Taurus Region (Turkey), With the Building Remains and the C¹⁴ Dates, M. Mellink ve G. Arsebük (Ed.), *Light on Top of the Black Hill (Studies presented to Halet Çembel)*, Ege Yayınları, ss. 137-150, İstanbul
- Bıçakçı, E. (2001). Tepecik-Çiftlik Höyüğü (Niğde) Kazısı Işığında Orta Anadolu Tarihöncesi Kùltürleri ile İlgili Yeni Bir Değerlendirme, *TÜBA-AR* (4), ss. 25-38.
- Bıçakçı, E., Altınbilek-Algöl, Ç., Balcı, S., Godon, M. (2007). Tepecik-Çiftlik, M. Özdoğan, N. Başgelen, (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı- Türkiye'de Neolitik Dönem- Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 237-253.
- Bıçakçı, E., Godon, M., Çakan, Y. G. (2012). Tepecik-Çiftlik, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), *The Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, Central Turkey*, (3), Archaeology & Art Publications, İstanbul, ss. 89-134.
- Binder, D., Balkan-Atlı, N. (2001). Obsidian and blade technology at Kömürcü Kaletepe (Central Anatolia), I. Caneva, C. Lemorini, D. Zampetti, P. Biagi. (Ed.), *Beyond Tools, Redefining the PPN Lithic Assemblages of the Levant (3rd Workshop on Chipped Lithic Industries November 1-4, (1998)*, ss. 1-16, Berlin.
- Binder, D. (2002). Stone making sense, what obsidian tell about origins. In Gérard, F., Thissen, L. (Ed.), *The Neolithic of Central Anatolia, Internal developments and external relations during the 9th and 6th millennia cal. BC*. Istanbul: Ege Yayınları, ss. 181-192.

- Binder, D., Gratuze, B., Mouralis, D., Balkan-Atlı, N. (2011). New investigations of the Göllüdağ obsidian lava flows system: a multi-disciplinary approach, *Journal of Archaeological Science* 38: ss. 3174-3184.
- Bogaard, A., Charles, M., Lıvarda, A., Ergun, M., Filipovic, D., Jones, G. (2013). The archaeobotany of mid-later Neolithic occupation levels at Çatalhöyük, *Humansand Landscapes of Çatalhöyük: Reportsfrom the2000-2008 Seasons*, Hodder, I. (Edt.) ,Los Angeles: Monographs of the Cotsen Institute of Archaeology, University of California, Los Angeles, ss. 93-128.
- Bozyiğit, R., Tapur, T. (2009). Konya Ovası ve Çevresinde Yeraltı Sularının Obruk Oluşumlarına Etkisi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (21), Konya.
- Braidwood, R. J. (1960). Levels in Prehistory: a Model for the Consideration of the Evidence”, *Evolution After Darwin*. University of Chicago Press.
- Braidwood, R. J. (1995). Tarih Öncesi İnsan, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Braidwood, R. J. (2008). Tarih Öncesi İnsanları. Bilgi Altınok, Çeviren, (Çev.) Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Breasted, J. H. 1916. Ancient Times. A History of the Early World. Boston.
- Buitenhuis, H. (1999). A First Note on the Faunal Remains of Güvercinkayası, *Anatolica* (25), ss. 64-69.
- Buitenhuis, H., Peters, J., Pöllath, N., Stiner, M. C., Munro, N. D., Sarıtaş, Ö. (2018). The Faunal Remains from Levels 3 and 2 of Aşıklı Höyük: Evidence for Emerging Management Practices, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 281-323, İstanbul.
- Burroughs, W. J. (2005). Climate Change in Prehistory: The End of The Reign of Chaos, Cambridge University Press, New York.
- Büyükkarakaya, A. M. (2015). Tepecik-Çiftlik Neolitik Topluluğunda Süt Köpekdişlerindeki Lokalize Hipoplaziler (SKLH) Üzerine Bir İnceleme.

Edebiyat Fakültesi Dergisi/ Journal of Faculty of Letters, 32(1), ss. 109-122, Ankara.

Büyükkarakaya, A. M., Çakan, Y. G., Godon, M., Erdal, Y. S., Bıçakçı, E. (2019). Handling dead bodies: Investigating the formation process of a collective burial from Neolithic Tepecik-Çiftlik, Central Anatolia (Turkey), *Journal of Anthropological Archaeology* (56), ss. 1-13.

Campbell, S. (1992). The Halaf Period in Iraq: Old Sites and Now. *Biblical Archaeologist*. 55(4). ss. 182-187.

Caneva, I., Lemorini, C., Zampetti, D. (1998). Hipped Stones at Aceramic Çayönü: Technology, Activities, Traditions, Innovations, G. Arsebük, vd. (Ed.) *Karatepe'deki Işık/ Light on Top of the Black Hill*, Ege Yayınları ss. 199-206, İstanbul.

Caneva, I. (1999). Early Farmers on the Cilician Coast: Yumuktepe in the Seventh Millennium BC, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic In Turkey, The Cradle of Civilisation New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 79-88.

Caneva, I., Sevin, V. (2004). Mersin-Yumuktepe a Reappraisal, Congedo Editore, Galatina.

Caneva, I., Palumbi, G., Pasquino, A. (2012). The Ubaid Impact on the priphery: Mersin-Yumuktepe During the Fifth Millennium BC. *Anatolica (Varia)* XXVII, ss. 353-389.

Cauvin, M. C., Balkan-Atlı, N. (1996). Raport sur les resherches sur L'Obsidienne Cappadoce, 1993-1995, *Anatolia Antiqua* (IV), ss.249-271, Paris.

Cauvin, J. (1994). Naissance des divinités, Naissance de l'agriculture : La Révolution des Symboles au Néolithique. CNRS Edition, Paris.

Cauvin, J. (2000). The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture, T. Watkins (Çev.), Cambridge University Press, Cambridge.

- Childe, G. (1952). A New Light on the Most Ancient Near East, Evergreen Books, London.
- Christidou, R. (2002). The Güvercinkayasi Project The Bone Industry, *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 106-110.
- Çakan, Y. G. (2013). Tepecik-Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.
- Çakan, Y. G. (2019). Neolitik Dönemde Yeni Bir Yapı Tipi: Tepecik-Çiftlik'te "Fırınlı Yapılar", P. Çaylı, I. Demirtaş, B. Eser. (Ed.), *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, ss. 659-672, Ankara.
- Çakı, M. (1999). Neolitik Devrim'in Bir Göstergesi Olarak Çömlekçilik, 40-47.
- Çakırlar, C. (2012). The Evolution of Animal Husbandry in Neolithic Centralwest Anatolia: The Zooarchaeological Record From Ulucak Höyük (c. 7040- 5660 cal. BC, İzmir, Turkey), *Anatolian Studies* (62), British Institute at Ankara, ss. 1-33.
- Çaylı, P. (2009). Güvercinkayası 14 Numaralı Evin Çanak Çömlek Verilerinden Yola Çıkarak Yerleşme Düzeni Ve Toplumsal Yapılanmanın Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul.
- Çaylı, P. (2017). Gelenekte Devamlılık: Orta Kalkolitik Güvercinkayası ve Köşk Höyük, S. Özkan, H. Hüryılmaz, A. Türker. (Ed.), *Samsat'tan Acemhöyük'e Eski Uygarlıkların İzinde Aliye Öztan'a Armağan*, Ege Üniversitesi Basımevi, ss. 23-39.
- Çaylı, P. (2018). Güvercinkayası Orta Kalkolitik Yerleşmesi Depo Kapları ve Depolama Alanlarının Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarihöncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.

- Çevik, Ö., Erdoğan, B. (2019). Multiple Faces of Changes in 5600/5500 Cal. BC Anatolia and Thrace, *ANATOLICA* (45), ss. 1-16.
- Çevik, Ö., Vuruşkan, O., Sivil, C. (2020). Ulucak Höyük (M.Ö 6850-5460), *İzmir Araştırmaları Dergisi*, (12), ss. 11-39.
- Çıvgın, İ. (2014). M.Ö. 6-5. Binyıllarda Mezopotamya ve Çevresinde Kültürel Temas ve Etkileşim, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(2), ss. 359-404.
- Çıvgın, İ. (2017). Karmaşıklık yönünde ilk adımlar: Kuraklığın geçim ekonomisine etkisi. *Aktüel Arkeoloji* 85, ss. 36- 51.
- Çıvgın, İ. (2019). Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant'ta Geç Neolitik 1-2 (M.Ö 7000-6300): Geçim ekonomisi, Maddi Kültür, İlk Çanak Çömlekler ve Kültürel Temas, *Current Research In Social Sciences*, 5(2), ss. 95-129.
- Çıvgın, İ. (2020). Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Levant'ta Halaf Dönemi (M.Ö 6100-5300/5100): Maddi Kültür, Geçim Ekonomisi ve Kültürel Temas, *Cedrus* (8), ss. 1-63.
- Çiğdem, S. (2000). Kalkolitik Çağda Bazı Anadolu Yerleşmelerinde Madencilik ve Metalurjinin Boyutu, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 185-195.
- Çilingiroğlu, A., Çilingiroğlu, Ç. (2007). Ulucak, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 361-372, İstanbul.
- Çilingiroğlu, A., Çevik, Ö., Çilingiroğlu, Ç. (2012). Ulucak Höyüğü, *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, ss. 158-168.
- Dağlı, D. (2015). Melendiz Çayı Havzası'nda Arazi Kullanımı, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Elazığ.
- Demirtaş, F. I. (2015). Güvercinkayası Damga Mühür ve Mühür Baskıları, *Arkeoloji Dergisi*, XX, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, ss. 23-39.

- Demirtaş, F. I. (2017a). Obeyd Kültür Yayılımı Çerçevesinde Güvercinkayası Yerleşmesi: Güvercinkayası-Obeyd Etkileşimi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarihöncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Demirtaş, F. I. (2017b). Güvercinkayası Coba Tipi Tarazlı Kâseleri, *Olba* (26), ss. 1-30.
- Derin, Z. (2007a). Yeşilova Höyüğü, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 377-384.
- Derin, Z. (2007b). İzmir-Yeşilova Höyüğü (İzmir’in En Eski Yerleşim Alanı), B. Can, M. Işıklı, (Ed.), *Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları*, ss. 217-230, Erzurum.
- Derin, Z., Ay, F., Caymaz, T. (2009). İzmir’in Prehistorik Yerleşimi Yeşilova Höyüğü 2005-2006 yılı Çalışmaları, M. Nezir AYTAÇLAR vd. (Ed.), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Arkeoloji Dergisi XIII*, ss. 7-58, İzmir.
- Derin, Z. (2020). İzmir-Yeşilova Höyüğü, *İzmir Araştırmaları Dergisi* (12), ss. 1-10.
- Dolukhanov, P. (1998). Eski Yakınoğu’ da Çevre ve Etnik Yapı, S. Aydın. (Çev.), Ankara.
- Duru, G. (2005). Yakınoğu Neolitiğinde Orta Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem Mimarlığının Yeri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Duru, G., Özbaşaran, M. (2005). A Non-Domestic site in Central Anatolia, *Anatolia Antiqua*, (13), 15-28.
- Duru, G. (2013). Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin Sonu-7. Bin Başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Duru, G. (2018). Değişen Zaman, Dönüşen Geçmiş: Volkanik Kapadokya’da Neolitik, *Anatolia*, (44), ss. 157-179.
- Duru, G., Kayacan, N. (2018). Volkanik Kapadokya’da Epipaleolitik Toplulukların İzinde: İlk Değerlendirmeler, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (45), ss. 91-104.
- Duru, R. (1980). Kuruçay Höyüğü Kazıları 1979, *II. Kazı Souçları Toplantısı*, ss. 47-51.
- Duru, R. (1994a). Höyücek Kazıları 1990, *Belleten Dergisi* 58(223), ss. 725-743, Ankara.
- Duru, R. (1994b). Bademağacı Kazıları 1993, *XVI. Kazı Souçları Toplantısı* (1), ss. 69-77, Ankara.
- Duru, R. (1999). The Neolithic of The Lake District, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic In Turkey, The Cradle of Civilisation New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 137-156.
- Duru, R. (2008). *M.Ö 8000’den M.Ö 2000’e Burdur-Antalya Bölgesinin Altıbin Yılı*, Sunu-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını, Antalya.
- Duru, R. (2016). *Tarım’dan Yazı’ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi’nin Altıbin Yılı (M.Ö 8000-2000)*, Baka Yayınevi, Antalya.
- Düring, B. S. (2006). *Constructing Communities: Clustered Neighbourhood Settlements of the Central Anatolian Neolithic. Ca. 8500-5500 Cal. BC*, Doktora Tezi, Leiden.
- Düring, B. S. (2020). *Küçük Asya’nın Tarihöncesi Karmaşık Avcı-Toplayıcılardan Erken Kentsel Toplumlara*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Efe, T. (2001). *The Salvage Excavations at Orman Fidanlığı*, TASK Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Erarslan, A., Aktuğ-Kolay, İ. (2005). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nin Kentleşme Sürecinin Öncü Kent Döneminin Ubaid ve Uruk Evreleri (M.Ö 5000-3100), *İtü Dergisi*, 2(1), ss. 80-86.

- Erdal, Ö. D. (2018). Lifestyle and Health Conditions of the Neolithic People of Aşıklı Höyük, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 405-423, İstanbul.
- Erdoğan, B., Özbaşaran, M., Erdoğan, R., Chapman, J. (2003). Prehistoric Salt Exploitation in Tuz Gölü, Central Anatolia: Preliminary Investigations, *Anatolia Antiqua* (11), ss. 11-19.
- Erdoğan, B. (2004). Karşılaştırmalı Tablolara Göre Anadolu Kronolojisi, B. Erdoğan, D. Uygun, O. Tanındı. (Ed.), *Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri (TAY 5) 14 C Veri Tabanı*, Ege Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, B., Fazlıoğlu, İ. (2006). The Central Anatolian Salt Project: A Preliminary Report On The 2004 And 2005 Surveys, *Anatolia Antiqua*, (14), ss.189-203.
- Erdoğan, B. (2007). West Mound: Trench 8, *Çatalhöyük 2007 Archive Report*, ss. 132-142.
- Erdoğan, B., Kayacan, N., Fazlıoğlu, İ., Yücel, N. (2007). Material Engagement, Resources and New Discoveries in Central Anatolian Neolithic, *Colloquium Anatolicum* (6), ss. 85-96.
- Erdoğan, B. (2008). West Trench 8, *Çatalhöyük 2008 Archive Report*, ss. 105-109.
- Erdoğan, B., Özbaşaran, M. (2008). Salt in prehistoric Central Anatolia, O. Weller, A. Dufraisse, P. Pétrequin. (Ed.), *Sel, Eau et Forêt, D'hier à Aujourd'hui*, Presses Universitaires de FrancheComté, Paris, ss. 163-173.
- Erdoğan, B., Fazlıoğlu, İ., Yücel, N. (2008). 2007 Yılı Aksaray İli Tuz Gölü Yüzey Araştırması, *XXVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 211-220.
- Erdoğan, B. (2011). A Preliminary Report From The 2009 And 2010 Field Seasons At Uğurlu On The Island Of Gökçeada, *Anatolica* (37), ss. 45-65.
- Erdoğan, B., Çevik, Ö. (2020). Kıyı Batı Anadolu'nun Kronolojisi ve Terminolojisinin Yeniden Değerlendirilmesi, *Arkeoloji Dergisi* (25), ss. 45-66.

- Erek, C. M. (2017). Direkli Mağarası Epi-Paleolitik Dönem Yaşamsal Alan Düzenlemeleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Seleucia* 7(7), ss. 377-395
- Eres, Z., Özdoğan, E. (2012). A New Approach in Studying the Structural Systems of Prehistoric Wooden Post Buildings: A Case Study from Aşağı Pınar in Eastern Thrace. In R. Carvais, A. Guillerme, V. Negre and J. Sakarovitch (Ed.), *Nuts & Bolts of Construction History Culture, Technology and Society* (3), ss. 149-156.
- Ergün, M. (2016). Orta Anadolu Erken Neolitik Topluluklarında İnsan ve Bitki İlişkisi: Aşıklı Höyük'te Bitki Tüketimi ve Tarım, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı ve Fransa Paris 1 Panthéon-Sorbonne Üniversitesi, Sanat ve Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji Doktora Okulu, Arkeobotanik ve Arkeozooloji Laboratuvarı, İstanbul.
- Ergün, M., Tengberg, M., Willcox, G., Douche, C. (2018). Plantsof Aşıklı Höyük and Changes through Time. First Archaeobotanical Results from the 2010-14 Excavation Seasons, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 191-217, İstanbul.
- Erim-Özdoğan, A. (2007). Çayönü, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Anadolu'da Uygarlığın Doğusu ve Avrupa'ya Yayılımı – Türkiye'de Neolitik Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 57-97.
- Erinç, S. (2001). Jeomorfoloji II, *Der Yayınları*, İstanbul.
- Erkanal, H., Özkan, T. (1998). Bakla Tepe Kazıları, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1), ss. 399-425.
- Erkanal, H., Şahoğlu, V. (2012a). Bakla Tepe (1995–2001). O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkıran. (Ed.), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı Arkeoloji Bölümü, Tarihçesi ve Kazıları (1936–2011) Anadolu-Anatolia*, Ek Dizi 3.2, ss. 91-98, Ankara.

- Erkanal, H., Şahoğlu, V. (2012b). Liman Tepe (1992-) O. Bingöl, A. Öztan, H. Taşkiran. (Ed.), *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 75. Yıl Armağanı Arkeoloji Bölümü, Tarihçesi ve Kazıları (1936–2011) Anadolu-Anatolia*, Ek Dizi 3.2, ss. 219-230, Ankara.
- Ersoy, B., Erturaç, M. K. (2017). Obruk Platosu (İç Anadolu) Örneğinde Karstik Yapıların Morfometrik İncelemesi, *70. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri*, ss. 845-860.
- Eser, B. (2018). Kalkolitik Dönemde Güvercinkayası Figürinleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Edirne.
- Esin, U. (1976). Tülintepe Kazısı 1972, Keban Projesi 1972 Çalışmaları, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi Yayınları*, 1(5), ss. 119-134, Ankara.
- Esin, U. (1983). Değirmentepe (Malatya) Kazısı 1981 Yılı Sonuçları, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, ss. 39-48. Ankara.
- Esin, U. (1986). Doğu Anadolu’da Bulunan Obeyd Tipi Çanak-Çömlek ve Değirmentepe (Malatya) Kazıları. IX. Türk Tarih Kongresi. (I), ss. 81-92, Ankara.
- Esin, U., Harmankaya, S. (1987). Değirmentepe (Malatya) Kurtarma Kazısı 1986, *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 79-125.
- Esin, U., Bıçakcı, E., Özbaşaran, M., Balkan-Atlı, N., Berker, D., Yağmur, İ., Atlı, A.K. (1991). Salvage Excavations at the Pre-Pottery Site of Aşıklı Höyük in Central Anatolia, *Anatolica*, (17), ss. 123-174.
- Esin, U. (1993). Gelveri-Ein Beispiel für die Kulturellen Beziehungen zwischen Zentralanatolien und Südosteuropa während des Chalkolithikmus, *Anatolica* (19), ss. 47-56.
- Esin, U. (1994). Akeramik Neolitik Evrede Aşıklı Höyük, *XI. Türk Tarih Kongresi*, ss. 29-38, TTK Basımevi, Ankara.

- Esin, U. (1996). On Bin Yıl Öncesinde Aşıklı: İç Anadolu'da Bir Yerleşim Modeli, Yıldız Sey. (Ed.), *Tarihten Günümüze Konut ve Yerleşme Housing and Settlement in Anatolia: A Historical Perspective*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, ss. 31- 43.
- Esin, U. (1998). Paleolitik'ten İlk Tunç Çağının Sonuna: Tarihöncesi Çağların Kapadokyası, *Kapadokya*, Ayhan Şahenk Vakfı, ss. 62-123.
- Esin, U., Gülçur, S., Kurar, H. (1998). Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri 1996 Ortak Yüzey Araştırması, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 233-246.
- Esin, U. (1999). Cooper Objects from the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı. *The Begining of Metallurgy. Der Anschnitt*, Beihaft (9), ss. 23-30.
- Esin, U., Harmankaya, S. (1999). Aşıklı, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic In Turkey, The Cradle Of Civilisation, New Discoveries*, ss. 115-132, İstanbul.
- Esin, U., Gülçur, S., Özel, M. E. (1999). Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri 1997 Ortak Yüzey Araştırması, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 187-207.
- Esin, U. (2002). Değirmentepe, *Arkeo Atlas Dergisi*, (1), ss. 118.
- Esin, U., Harmankaya, S. (2007). Aşıklı Höyük, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem*, ss. 255-272, İstanbul.
- Flohr, P., Fleitmann, D., Matthews, R., Matthews, W., Black, S. (2016). Evidence of resilience to past climate change in Southwest Asia: Early farming communities and the 9.2 and 8.2 ka events. *Quaternary Science Reviews* 136, ss. 23-39.
- Frangipane, M. (1994), The Record Function of Clay Sealings in Early Administrative Systems as Seen from Arslantepe-Malatya, P. Ferioli, E. Fiandra, G. G. Fissore, M. Frangipane (Ed.), *Archives before Writing*, Università di Roma La Sapienza, ss. 125-137, Roma.
- Frangipane, M. (2002). Yakındoğu'da Devletin Doğuşu, Z. İlkelen. (Çev.), *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*.

- Frangipane, M. (2003). Doğu Anadolu' da Son Kalkolitik Çağ, *Arkeoatlas* (2), ss. 12-29.
- French, D. (1962). Excavations at Can Hasan: First Preliminary Report, 1961' *Anatolian Studies*, (12), ss. 27-40.
- French, D., Hillman, G. C., Payne, S. (1972). Excavations at Can Hasan III 1969-1970, E. S. Higgs. (Ed.), *Papers in Economic Prehistory*, Cambridge University Press, ss. 181-190.
- French, D. (1981). Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fascicle 1; *The Pilgrim's Road*, Oxford.
- French, D. (1998). Canhasan Sites 1, Stratigraphy and Structures, The British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- Garfinkel, Y., Ben-Shlomo, D., Kuperman, T. (2009). Large-scale storage of grain surplus in the sixth millennium BC: the silos of Tel Tsaf, *Antiquity* (83), ss. 309-325.
- Gebel, H. (2002). The Neolithic Of The Near East. An Essay on a 'Polycentric Evolution' and Other Current Research Problems. A. Hausleiter, S. Kerner, ve B. M. Neuhof (Ed.), *Material culture and mental spheres. Rezeption archaologischer Denkrichtungen in der Vorderasiatischen Alter tumskunde Internationales* ss. 313-325, Munster: Ugarit-Verlag.
- Gelb, İ. J. (1939). Hittite Hieroglyphic Monuments, *Oriental Institute Publications* J. A. Wilson- T. G. Allen, (Ed.) XLV, Chicago.
- Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. (2013a). Barcın Höyük: The Beginnings of Farming in the Marmara Region, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research, Northwestern Turkey and İstanbul*, Vol. 5, Archaeology & Art Publications, ss. 93-112, İstanbul.
- Gerritsen, F., Özbal, R., Thissen, L. (2013b). The Earliest Neolithic Levels at Barcın Höyük, Northwestern Turkey, *Anatolica* (39), ss. 53-92.

- Gibson, C., Last, J. (2003). An Early Chalcolithic Building on the West Mound at Catalhöyük, *Anatolian Archaeology* (9), ss. 12-13.
- Godon, M., Özbudak, O. (2022). The Downturn İn Tepecik-Çiftlik's Ceramic Production Continuity An Insight Toward the Rapid Emergence of Supra-Regional Homogeneity in Ceramic Style, P. F. Biehl, E. Rosenstock. (Ed.), *6000 BC Transformation and Change in the Near East and Europe*, Cambridge University Press, ss. 104-124, New York.
- Gülçur, S. (1994). Aksaray, Nevşehir ve Niğde İlleri 1993 Yüzey Araştırması, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 191-214.
- Gülçur, S. (1995). Some Unknown Aspects of Western Cappadocia: Results of the 1993 Survey, *Halet Çambel için Prehistorya Yazıları*, Graphis Matbaacılık ve Tanıtım Hizmetleri Ltd, ss. 149-174, İstanbul.
- Gülçur, S. (1997a). Aksaray, Niğde, Nevşehir İlleri 1995 Ortak Yüzey Araştırması, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 401-412.
- Gülçur, S. (1997b). Güvercinkayası. Eine Felsrückensiedlung in Zentralanatolien, *Anatolica*, (23), ss. 85-110.
- Gülçur, S., Endoğlu, M. (1998). Güvercinkayası 1996 Kazısı, *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 85-111.
- Gülçur, S. (1999). Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1994 Yüzey Araştırmaları, *Anadolu Araştırmaları*, (15), ss.105-136.
- Gülçur, S., Endoğlu, M. (1999). Güvercinkayası 1997 Kazısı, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 77-100.
- Gülçur, S. (2000a). Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1998 Yüzey Araştırması, Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1998 Yüzey Araştırması, *XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 149-162.
- Gülçur, S. (2000b). Güvercinkayası Kazısı ve Çevre Araştırmaları, O. Beli. (Ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, ss. 97-102, Ankara.

- Gülçur, S. (2001). Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 1999 Yüzey Araştırması, XVIII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 141-150.
- Gülçur, S., Endoğru, M. (2001). Güvercinkayası 1999 Kazısı, XXII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 47-62.
- Gülçur, S. (2002). Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 2000 Yüzey Araştırması, XIX. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 271-282.
- Gülçur, S., Endoğru, M., Demir, F. (2002). Güvercinkayası 2000 Kazısı ve Çevre Araştırmaları, XXIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 101-105.
- Gülçur, S. (2003a). Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 2001 Yüzey Araştırması, XX. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 181-190.
- Gülçur, S. (2003b). Kentleşme Yolunda, M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen. (Ed.), *Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler 2, Ufuk Esin'e Armağan* ss. 491-509, İstanbul.
- Gülçur, S., Sağır, G. (2003). Güvercinkayası 2001 Yılı Kazısı, XXIV. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 41-55.
- Gülçur, S. (2004a). Güvercinkayası Kalkolitik Çağ, *Arkeoatlas*, (3), ss. 144-145.
- Gülçur, S. (2004b). Güvercinkayası The Black/Dark Burnished Pottery: General Overview, *TÜBA-AR*, (7), ss. 141-164.
- Gülçur, S., Kiper, Y. (2004). Güvercinkayası 2002 Yılı Kazısı, XXI. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 425-440.
- Gülçur, S., Fırat, C. (2005). Spatial Analysis Of Güvercinkayası, A Middle Chalcolithic Hilltop Settlement In Northwestern Cappadocia: A Preliminary Report, *Anatolia Antiqua*, (13), ss. 41-52.
- Gülçur, S., Çaylı, P. (2009). Güvercinkayası 2008 Yılı Kazısı, XXXI. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (3), ss. 357-377.
- Gülçur, S., Kiper, Y. (2009). Gelveri Yüksek Kilise 2007 Yılı Sondaj Çalışması, XXX. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (4), ss. 285-296.

- Gülçur, S., Çaylı, P., Demirtaş, I., Wawruschka, C. (2010). Aksaray, Nevşehir, Niğde İlleri 2008 Yılı Yüzey Araştırması, *XXVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), ss. 319-332.
- Gülçur, S. (2012). The Chalcolithic Period in Central Anatolia Aksaray-Niğde Region, *ORIGINI*, (24), ss. 213-227.
- Gülçur, S., Çaylı, P., Demirtaş, I. (2012). Güvercinkayası 2011 Kazısı Ön Raporu, *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 101-118.
- Gülçur, S., Yılmaz, Y., Çaylı, P., Demirtaş, I. (2014). Güvercinkayası 2013 Kazısı Ön Rapor, *XXXVI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 547-562.
- Güldoğan, E. (2011). Aşıklı Höyük Sürümler Buluntu Topluluğu, *TÜBA-AR*, (14), ss. 41-58.
- Günel, S. (2021). Çine-Tepecik'in Kültürel Gelişiminde Kentleşme Sürecini Anlamak, *Anadolu Araştırmaları*, (24), ss. 117-144, İstanbul.
- Gündoğan, Ü., Şahoğlu, V., Erkanal, H., (2019). Spatial Organization And Production Activities At Bakla Tepe During The First Half Of The 3rd Millennium BC, *DTCF Dergisi* 59(2), ss. 1087-1110.
- Güngördü, F. V., Başoğlu, O. (2019). Kızılırmak Kenarında Bir Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yerleşimi: Sofular Höyük, *Olba*, (27), ss. 41-60.
- Güngördü, F. V. (2021a). Merkezi Volkanik Kapadokya'nın Erken Tarihöncesi Toplulukları Üzerine Yeni Bulgular Avanos Örnekleri; Topraktepe ve Türkmenlik Tepesi, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(1), ss. 260-285.
- Güngördü, F. V. (2021b). Avla Dağ'da Yeni Dönem Tarihöncesi Araştırmaları: İlk Gözlemler. *Anadolu Araştırmaları-Anatolian Research*, (25), ss. 1-25.
- Gürbüz, A., Kazancı, N. (2014). Tuz Gölü Havzası Kuvaterner Tortullarının Fasiyes Özellikleri Ve Denetim Mekanizmaları, *Maden Teknik ve Arama Dergisi* (149), ss. 1-18.

- Gürsoy, B. (2022). Neolitik Çağ'da Aksaray, *5th International Congress of Human Studies Full Text Booklet*, ss. 474- 502, Ankara.
- Hacar, A. (2019). Niğde İli Dağlık Bölgenin Orta Kalkolitik Dönem Buluntu Alanları, P. Çaylı, I. Demirtaş, B. Eser, (Ed.), *Arkeolojiyle Geçen Yarım Asır: Sevil Gülçur Armağanı*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara, ss. 21-45.
- Hacar, A., Tektaş, M., Egeci, H. S., Johnson, M. (2019). Middle Chalcolithic expansion into the highlands of the north-central Taurus, south-western Cappadocia, *Antiquity* 93(372), ss. 1-7.
- Hacar, A. (2020). Orta Torosların Kuzey Sınırında Orta-Geç Kalkolitik Geçiş Süreci: Ubaid-İlişkili (?) Etkiler, *TÜBA-AR* (26), ss. 27-43.
- Harmankaya, S. (1997). Türkiye Neolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *TAY- Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri*, (2), ss. 13-20. Ege Yayınları, İstanbul.
- Harmankaya, S. (1998). Türkiye Kalkolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme, *TAY- Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri*, (3), ss. 7-16, Ege Yayınları, İstanbul.
- Hauptmann, H. (1999). The Urfa Regeion, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic İn Turkey, The Cradle of Civilisation New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 37-56.
- Hauptmann, H., Özdoğan, M. (2007). Anadolu'da Neolitik Devrim, *İnsanlığın En Eski Anıtları: 12.000 Yıl Önce Anadolu* C. Lichter Yayınevi, Almanya.
- Hild, F., Restle, M. (1981a). *Tabula Imperii Byzatini* 2, Wien.
- Hild, F., Restle, M. (1981b). *Das byzantinische Strassensystem in Kappadokien*, Wien.
- Hodder, I. (1996). Re-opening Çatalhöyük, *On the Surface : Çatalhöyük 1993-95*, McDonald Institute for Archaeological Research Monographs, British Institute of Archaeology at Ankara Monograph (22), Exeter, ss. 1-18.

- Hodder, I. (1999). Renewed Work at Çatalhöyük, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic In Turkey, The Cradle of Civilisation New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 129-136.
- Hodder, I. (2005). Peopling Çatalhöyük and its Landscape", I. Hodder (Ed.), Cambridge," *Inhabiting Çatalhöyük: Reports from the 1995-99 seasons*, Hodder, I. (Edt.), McDonald Institute for Archaeological Research/British Institute of Archaeology at Ankara, Cambridge, ss. 1-33.
- Hodder, I. (2019). *Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü*, Dilek Şendil, (Çev.) 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İhlara Özel Çevre Koruma Bölgesi Yönetim Planı 2015-2019, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü.
- İndere, V. (2016). Güvercinkayası Yerleşme Modelini ve Toplumsal Yapısını Anlamak: A Yapı Adasının Mimari Açıdan İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarihöncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- İzbırak, R. (1952). " Aksaray ve Çevresi" *Hasandağı*, ss. 5-12, Ankara.
- İzbırak, R. (1984). *Bitkiler Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Jasim, S. A. (1985). The Ubaid Period in Iraq, British Archaeological Reports, Oxford.
- Kalkan, F., Özbal, R. (2018). Multi-element Characterization of Floors at Aşıklı Höyük: Contributing to the Identification of Activities and Activity Areas, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Essays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 129-145, İstanbul.
- Kansu, Ş. A. (1939). Türk Tarih Kurumu Prehistorya Araştırmaları, Belleten 3(9), ss. 93-97.

- Karabıyıkoglu, M., Kuzucuoğlu, C., Pastre, F., Roberts, H. (1997). Excursions Guide To The Konya Plain And Cappadocia, İNQUA Symposium On The Late Quaternary İn The Eastern Mediterranean, Ankara.
- Kartal, M. (2003). Anadolu'nun Epi-Paleolitik Dönem buluntu toplulukları: Sorunlar, Öneriler, Değerlendirmeler ve Çeşitli Yaklaşımlar, *Anatolia* (24), ss. 35-43.
- Kartal, M. (2009). *Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş, Epi-paleolitik Dönem, Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Kartal, M. (2022). Yerleşik Yaşama Geçiş İnsanlığın En Uzun Koşusu, *Arkeoatlas Dergisi*, 2022(1), ss. 26-35, İstanbul.
- Karul, N. (2003). Die Architektur von Aşağı Pınar in, N. Karul, Z. Eres, M. Özdoğan, H. Parzinger. (Ed.), *Aşağı Pınar I*, Einführung, Forschungsgeschichte, Stratigraphie und Architektur, Archäologie in Eurasien 15, Studien im Thrakien-Marmara Raum Band I, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, ss. 42-125.
- Karul, N. (2017). Aktopraklık Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy, Ege Yayınları, (1), İstanbul.
- Kayacan, N. (2003). Chipped Stone Industry of the Neolithic Site of Musular (Cappadocia): Preliminary Results, *Anatolia Antiqua* (11), ss. 1-10.
- Kayacan, N., Özbaşaran, M. (2007). The Choice of Obsidian and its Use at Musular-Central Anatolia, D. Binder, L. Austruc, F. Briois (Ed.) *5th International Workshop on Chipped Stone Industries in the Near-East, PPN Commuties Technical System Diversity: Toward Social Behaviour*, ss. 229-233, Frejus-France.
- Kayacan, N. (2014). Aşıklı Obsidyen İşçiliği ve Yerleşme Analizi, Ö. Çevik, B. Erdoğan, (Ed.), *Yerleşim Sistemleri ve Mekân Analizi*, Tematik Arkeoloji Serisi 1, ss. 137-144, Ege Yayınları, İstanbul.

- Kayacan, N., Altınbilek-Algöl, Ç. (2018). Aşıklı Höyük Obsidian Studies: Production, Use and Diachronic Changes, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 363-382, İstanbul.
- Kayacan, N., Goring-Morris, N., Duru, G., Taşkiran, Z. F., Yücel, B. (2019). Aksaray Yüzey Araştırması 2016 ve 2017 Yılı Çalışmaları: İlk Yerleşik Topluluklar. *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (3), ss. 195-206.
- Kayacan, N., Goring-Morris, N., Duru, G., Özbaşaran, M. (2022). A Prehistoric Survey İn Cappadocia And a New Early Holocene Site, Balıklı. Nishiaki, Y., O. Maeda., M. Arimura. (Ed.), *Tracking the Neolithic in the Near East. Lithic Perspectives on Its Origins, Development and Dispersals*. Leiden, Sidestone Press, ss. 387-396.
- Kenyon, K. M. (1959). Some Observations on the Beginnings of Settlement in the Near East, *Journal of the Royal Anthropological Institute* 89 / I, ss. 35-43.
- Kiper, Y., Gülçur, S. (2005). Güvercinkayası 2003 Yılı Kazısı, XXVI. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 13-24.
- Kleinsorge, H. (1940). Konya Vilayeti Tuzgölü Mıntıkası Cihanbeyli Civarında Taş Devrine Ait Bir Mesken Yerinin Keşfi, *MTA Enstitüsü Mecmuası sene: 5*, 3(20), ss. 400-404.
- Koçaklı, K., Zorer, H. (2019). Strato-Volkanlarda Jeomorfolojik Evrim; Etrüsk Dağı Örneği, *Uluslararası Jeomorfoloji Sempozyumu 2019 Bildiriler Kitabı* (1), ss. 154-164.
- Koniholm, P. T., Newton, M. W, (1989). “ A 677 Year Tree-ring Chronology fort he Middle Bronze Age” *Tahsin Özgüç’e Armağan*, ss. 279- 293, Ankara.
- Konyalı, İ. H. (1974). Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, İstanbul.
- Korfmann, M. (1982). Tilkitepe, *Die ersten Ansätze prähistorischer Forschung in der östlichen Türkei*, Verlag Ernst Wasmuth: Tübingen.

- Korfmann, M., Girgin, Ç., Morçöl, Ç., Kılıç, S., (1993), Kumtepe, *Studia Troica* (5), Berichtüberdie Rettungsgrabung, ss. 237-289.
- Köroğlu, K. (2011). *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kujit, İ. (2000). People and Space in Early Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size, and Architecture in the Late Pre-Pottery Neolithic. *Journal of Anthropological Archaeology*, (19), ss. 75-102.
- Kurt, N., Özbaşaran, M. (2013). Aşıklı Höyük Sonuçları, *Türk Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü* (35), ss. 24-25, İstanbul.
- Kuzucuoğlu, C. (2002). The Environmental Frame in Central Anatolia from the 9th to the 6th millennia cal BC. An Introduction to the Study of Relations Between Environmental Conditions and the Development of Human Societies, The Neolithic of Central Anatolia, F.Gerard, L. Thissen, International CANEW Table Ronde, November 2001, EgeYayınları, İstanbul, ss. 33-58.
- Kuzucuoğlu, C. (2013). Geomorphology of the Melendiz River in Cappadocia (Turkey): Setting of Pre-pottery Neolithic Sites of Aşıklı and Musular and Climate Reconstruction during the Onset of the Holocene, *Geografia Fisica e Dinamica Quaternaria* (36), ss. 95-105.
- Kuzucuoğlu, C., Dumoulin, J. P., Saulnier-Copard, S. (2018) Geomorphological and Palaeoenvironmental Setting of Aşıklı Höyük, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 15-42, İstanbul.
- Kuzucuoğlu, C. (2019). Geology and geomorphology of the Cappadocia volcanic Province, Turkey. *Mediterranean Geoscience Reviews* (1), ss. 163-166.
- Last, J. (2000). “West Mound Pottery”. *Çatalhöyük 2000 Archive Report*.
- Mallowan, M. E. L., Rose, J. C. (1935). Prehistoric Assyria, The Excavations at Tall Arpachiyah, 1933, Oxford University Press, London: Humphrey Milford.

- Marfoe, L. (1983). Kurban Höyük Excavations 1981, *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, ss. 95-120, Ankara.
- Matthews, W., French, C., Lawrence, T., Cutler, D. (1996). Multiple Surfaces: The Micromorphology, *On the Surface: Çatalhöyük 1993-95*, McDonald Institute for Archaeological Research Monographs, British Institute of Archaeology at Ankara, (22), Exeter, ss. 301-342.
- Mellaart, J. (1958a). Second Millenium Pottery From The Konya Plain And Neighbourhood, *Belleten* 22(87), ss. 311-345.
- Mellaart, J. (1958b). Hacılar - Burdur Excavations 1957, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 8(1), Ankara.
- Mellaart, J. (1965). Çatal Hüyük West, *Anatolian Studies* (15), ss. 135-156.
- Mellaart, J. (1967). Çatalhöyük: A Neolithic Town in Anatolia, London.
- Mellaart, J. (1975). The Neolithic of the Near East. London: Thames and Hudson.
- Mellaart, J. (2003). *Çatalhöyük: Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, G.B Yazıcıoğlu, (Çev.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Memiş, E. (1995). Eskiçağ Türkiye Tarihi, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Merpet, N., Munchaev, R. M. (1993). Yarım Tepe III: The Ubaid Levels, N. Yoffee ve J. J. Clark. (Ed.), *Early Stages in the Evolution of Mesopotamian Civilization*, The University of Arizona Press, ss. 225-240, USA.
- Nishiaki, Y., Mièrè, M. L. (2005). The Oldest Pottery Neolithic of Upper Mesopotamia: New Evidence from Tell Seker Al-Aheimar The Khabur, Northeast Syria. *Paléorient* 31(2), ss. 55-68.
- Nissen, H. J. (2001). Cultural and Political Networks in the Ancient Near East during the Fourth and Third Millenia B.C, M. Rothman. (Ed.), *Uruk Mesopotamia and its Neighbours; Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*, Santa Fe: School of American Research Press, ss. 149-179.

- Nissen, H. J. (2004). Ana Hatlarıyla Mezopotamya Yakınoğu Arkeolojisinin İlk Dönemleri, Z. Zühre İlkelen. (Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Omura, S. (1990). 1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri Sınırları İçinde Yürütölen Yüzey Araştırmaları, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 69-89 Ankara.
- Omura, S. (1991). 1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütölen Yüzey Araştırmaları, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 541-560.
- Omura, S. (1992). 1990 Yılı Orta Anadolu'da Yürütölen Yüzey Araştırmaları, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, ss. 541-560 Ankara.
- Omura, S. (1996). 1995 Yılı İç Anadolu'da Yürütölen Yüzey Araştırmaları, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 283-302.
- Omura, S. (1998). 1996 Yılı İç Anadolu'da Yürütölen Yüzey Araştırmaları, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 41-50.
- Oral, M. Z. (2014). Aksaray'ın Tarihi Önemi Ve Vakıfları, *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Faköltesi Dergisi* (2), ss. 221-248, Aksaray.
- Oy, H. (2019). Banaz'da İki Son Neolitik/İlk Kalkolitik Çağ Yerleşimi: Ada Höyük ve Mercimeklik, *SDÜ Fen-Edebiyat Faköltesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (47), ss. 16-41.
- Özbaşaran, M. (1992). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Kalkolitik Mimarisinde Tölitepe Yerleşmesinin Yeri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.
- Özbaşaran, M., Endoğu, M. (1999). Musular 1997 Yılı Kazısı, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 631-645, Ankara.
- Özbaşaran, M. (2000). The Neolithic Site Of Musular-Central Anatolia, *Anatolica* (26), ss. 129-151.
- Özbaşaran, M., Endoğu, M. (2000). Musular 1998 Yılı Kazısı, *XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 81-92.

- Özbaşaran, M. (2003). Musular-Aşıklı İlişkisinde Kireç Tabanlı Yapılar, M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen. (Ed.), *Ufuk Esin'e Armağan- Köyden Kente Yakındoğu'da İlk Yerleşimler*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 361-372.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Erdoğan, B., Kayacan, G., Kiper, Y. (2006). Musular Kazı ve Araştırma Projesi, 2003 – 2004, 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), Ankara, ss. 241-260.
- Özbaşaran, M., Cutting, M. (2007). Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük), N. Başgelen. (Ed.), *12.000 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, ss. 55-62, İstanbul.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Kayacan, N., Erdoğan, B., Buitenhuis, H. (2007). Musular. 1996-2004: Genel Değerlendirme, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 273-283, İstanbul.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Teksöz, D., Omacan, S. (2010). Yaşayan Geçmiş: Aşıklı Höyük, *TÜBA-KED* (8), ss. 215-228.
- Özbaşaran, M. (2011a). Eski Anadolu Tarihi K. Köroğlu. (Ed.), *Anadolu Üniversitesi Yayını*, ss. 1-14, Eskişehir.
- Özbaşaran, M. (2011b). The Neolithic on the Plateau, S. Steadmann, G. McMahon. (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10.000-323 B.C.E.)*, Oxford University Press, ss. 99-124.
- Özbaşaran, M. (2011c). Re-Starting at Aşıklı, *Anatolia Antiqua*, sayı: (19), ss. 27-37.
- Özbaşaran, M. (2012). Aşıklı, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research, Central Turkey*, Archaeology & Art Publications, İstanbul, ss. 135-158.
- Özbaşaran, M., Duru, G., Kayacan, N., Erdoğan, B., Buitenhuis, H. (2012). Musular-The 8th Millennium cal. BC Sattelite Site of Aşıklı, M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New*

Research, Central Turkey, Archaeology & Art Publications, Istanbul, ss. 159-180

Özbaşaran, M. (2013). Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı, *Colloquium Anatolicum* (12), ss. 1-14, İstanbul.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2015). The Early Sedentary Community of Cappadocia: Aşıklı Höyük, D. Beyer, O. Henry, A. Tibet. (Ed.), *La Cappadoce Méridionale de la préhistoire a la période byzantine*, ss. 43-51, İstanbul.

Özbaşaran, M., Duru, G. (2017). Aşıklı Höyük'te İlk Yerleşim, En Eski Topluluk ve Yaşam, *39. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (2), ss. 477-487, Bursa.

Özbaşaran, M., Duru, G., Uzdurum, M. (2018) Architecture of the Early Settlement and Trends through the Cultural Sequence, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 57-103, İstanbul.

Özbaşaran, M., Duru, G., Kayacan, N. (2022). Orta Anadolu Yerleşme Modeli ve Aşıklı Höyük, *Höyük* (10), ss. 1-18.

Özbek, M. (1983). Geçmişten Günümüze Kafatası Delgi Ameliyatları, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (1), ss. 151-161, Ankara.

Özbek, M. (1992). Aşıklı Höyük Neolitik İnsanları, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (7), ss. 145-160.

Özbek, M. (1993). Aşıklı Höyük Neolitik Çağ İnsanları, *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (8), ss. 201-213.

Özbek, M. (1994). Aşıklı Höyük İnsanları (1990 ve 1992 Buluntuları), *Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (9), ss. 23-31.

Özbek, M. (1998). Human Skeletal Remains from Aşıklı, A Neolithic Village Near Aksaray, Turkey, G. Arsebük - M. J. Mellink - W. Schirmer. (Ed.), *Light on Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*, ss. 567-579, Ege Yayınları, İstanbul.

- Özbek, M. (2003). Değirmentepe (Kalkolitik Çağ) Bebeklerinde İlginç Bir Adet: Baş Dağlaması, *Belleten*, 67(249). ss. 369-385.
- Özbudak, M. O. (2010). Gelveri Kültürü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.
- Özbudak, O. (2012). Kapadokya MÖ 6. Binyıl Kronolojisinin Kayıp Halkası: Gelveri Çanak Çömleği Üzerine En Son Çalışmalar, *Colloquium Anatolicum* (11), ss. 267-297.
- Özbudak, M. (2016). Koyu Yüzlü Çizi-Kazı Bezemeli Çanak Çömlek Işığında Orta Anadolu'da Orta Kalkolitik'e Geçiş Sorunu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarihöncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Özdemir, M. A. (2004). İklim Değişmeleri Ve Uygarlık Üzerindeki Yansımalarına İlişkin Bazı Örnekler. *Afyon Kocatepe Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), ss. 173-192.
- Özdemir, A. (2022). Kalkolitik Gülpınar Mimarisi ve Mekânsal Kullanımı, Ege Yayınları, İstanbul.
- Özdoğan, E., Schwarzberg, H., Özdoğan, M. (2009). Kırklareli Höyüğü 2008 Yılı Çalışmaları, *XXXI. Kazı Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 357-374, Ankara.
- Özdoğan, E. (2011). Settlement Organization and Architecture in Aşağı Pınar. Early Neolithic Layer 6, R. Krauß (Ed.), *Beginnings – New Research in the Appearance of the Neolithic between Northwest Anatolia and the Carpathian Basin*, Verlag Marie Leidorf, Rahden, ss. 213-223.
- Özdoğan, E. (2016). 23. Yılında Kırklareli Projesi: Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit Yerleşimleri, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* (152), ss. 1-30.
- Özdoğan, M. (1977). Aşağı Fırat Havzası 1977 Yüzey Araştırmaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Aşağı Fırat Projesi Yayınları 1(2). Ankara.

- Özdoğan, M. (1994). Marmara Bölgesi-Balkanlar-Orta Anadolu Arasındaki Kronoloji Sorununa Yeni Bir Yaklaşım, XI. Türk Tarih Kongresi, TTKB, ss. 69-79, Ankara.
- Özdoğan, M., Erim-Özdoğan, A. (1998). Buildings of Cult and the Cult of Buildings. G. Arsebük, M. Mellink, W. Schirmer (Ed.), *Light on Top of the Black Hill Studies Presented to Halet Çembel* ss. 581-602, Ege Yayınları, İstanbul.
- Özdoğan, M. (2002a). Devrimlerin Atası Neolitik Çağ, *Arkeoatlas Dergisi* (1), ss. 64-108, İstanbul.
- Özdoğan, M. (2002b). Devletin Kökeni Kalkolitik Çağ, *Arkeoatlas Dergisi* (1), ss. 109-129, İstanbul.
- Özdoğan, M., Aytek, Ö., Azeri, H., Nergiz, Ş., Özdoğan, E., Schwarzberg, H., Yumaklı, H. (2016). Kırklareli Höyüğü 2015 Yılı Çalışmaları, XXXVIII. *Kazı Sonuçları Toplantısı* (3), ss. 115-132, Ankara.
- Özgüç, N. (1988). Samsat Kazıları 1987, *Belleten*, 52(202), ss. 291-299.
- Özgüç, N. (2009). Samsat. Sümeysat, Samosata, Kumaha, Hahha, Hahhum. Bir Başkent ve Kalenin Uzun Yaşamının 6000 Yıllık Döneminden Kesitler, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Özkan, S. (1994). “ Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış” *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (9) ss. 159-172.
- Özkan, S. (2001). Köşk Höyük Seals, *Anatolica*, (27), ss. 15-22.
- Özkan, S., Öztan, A. (2009). Samsat Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı Mühürleri, *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A. Ü. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M. B. Baştürk, E. Konakçı. (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 415-424.
- Özsait, M. (1976). Pisidya Bölgesinde Yeni Prehistorik İskân Yerleri (I): Kuruçay, Çiğirankaya, Çallica, Yağlıyurt Yerleşmeleri, *Anadolu Araştırmaları* (4), ss. 71-95.

- Özcan, A. (2002). Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar, *TÜBA-AR* (5), ss. 55-69, Ankara.
- Özcan, A., Faydalı, E. (2003). Köşk Höyükten Erken Kalkolitik Çağa Ait Bir Yapı, *Belleten*, 67(2), ss. 13-44.
- Özcan, A. (2005). I. Dönem Köşk Höyük- Niğde Kazı Buluntularının Değerlendirilmesi ve Stratigrafik Kontrolü, *T.C Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi Kesin Raporu*, ss. 1-34, Ankara.
- Özcan, A. (2007). Köşk Höyük: Niğde-Bor Ovası'nda Bir Neolitik Yerleşim, *Türkiye'de Neolitik Dönem: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 223-235, İstanbul.
- Özcan, A. (2009a). Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Neolitik Çağ, *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara.
- Özcan, A. (2009b), Arkeoloji ve Sanat Tarihi Eski Anadolu Uygarlıkları Kalkolitik Çağ (Taş-Maden Çağ), *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara.
- Palmieri, A. (1986). The 1985 Campaign At Arslantepe Malatya, *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı* (1), ss. 67-74.
- Palumbi, G. (2011). The Chalcolithic Of Eastern Anatolia, Sharon R. Steadman, Gregory McMahon (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press: ss. 205-226.
- Parker, B. J., Foster, C. P. (2009). An Overview of the Ceramic Sequence at Kenan Tepe, H. Sağlamtimur, E. Abay, Z. Derin, A. Ü. Erdem, A. Batmaz, F. Dedeoğlu, M. Erdalkıran, M. B. Baştürk ve E. Konakçı. (Ed.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan Yukarı deniz kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 505-531, İstanbul.
- Pavlú, I., Řídký, J., Wawruschka, C., Gülçur, S. (2007). Grinding Stones and Handstones From The Chalcolithic Site of Güvercinkeyası (1996-2004), *Anatolia Antiqua*, (15), ss. 17-48.

- Payne, S. (1972). Can Hasan III, The Anatolian Aceramic, and the Greek Neolithic, *Papers in Economic Prehistory*, E. S. Higgs. (Ed.), Cambridge University Press, ss. 191-194.
- Pekak, M. S. (1993). Güzelyurt'ta (Gelveri) Bulunan Bizans/Post-Bizans Dönemi Kiliseleri 1, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10(2), ss. 123-160.
- Pinter, N., Scott, A. C., Daulton, P. I., Podoll, A., Koeberl, C., Anderson, R. S., Ishman, S. E. (2011). The Younger Dryas impact hypothesis: A requiem, *Earth-Science Reviews*, (106), ss. 247-264.
- Quade, J., Stiner, M. C., Copeland, A., Clark, A. E., Özbaşaran, M. (2018). Summary of Carbon-14 Dating of the Cultral Levels of Aşıklı Höyük, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 43-56, İstanbul.
- Ramsay, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, M. Pektaş. (Çev.), İstanbul.
- Reilly, B.E. (1940). Tilkitepe'deki İlk Kazılar, *Türk Tarih Arkeoloji Etnoloji Dergisi*, 4, ss. 145-178.
- Riehl, S. (1999). Bronze Age Enviroment and Economy in theTroad: The Archaeobotany of Kumtepe and Troy, *BioArchaeologica*, (2), Tübingen.
- Rieth, A. (1960). 5000 Jahre Töpferscheibe, Jan Thorbecke verlag KG.Konstanz, Germany.
- Roberts, N., Reed J. M., Leng, M. J., Kuzucuoğlu, C., Fontugne, M., Bertaux, J., Woldring, H., Bottema, S., Black, S., Hunt, E., Karabıyıkoglu, M. (2001). The tempo of Holocene climatic change in the eastern Mediterranean region: new highresolution crater-lake sediment data from central Turkey, *The Holocene*, 11(6), ss. 721-736.
- Roberts N, (2014). The Climate Of Neolithic Anatolia, *The Neolithic in Turkey: 10500-5200 BC: Enviroment, Settlement, Flora, Fauna, Dating, Symbols of Belief, with Views From North, South, East, And West*, vol:6, M. Özdoğan, N.

- Başgelen, P. Kuniholm. (Ed.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 67-94, İstanbul.
- Rollefson, G. O. (1989a). The Aceramic Neolithic Of The Southhern Levant The View From Ain Ghazal, *PALEORIENT* 15(1), ss. 135-140.
- Rollefson, G. O. (1989b). Synthese: The Late Aceramic Neolithic of the Levant: A Synthesis, *Paleorient* 15(1), ss 168-173.
- Roodenberg, J. (1999). Ilıpınar: An Early Farming Village in the İznik Lake Basin, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Neolithic İn Turkey, The Cradle of Civilisation New Discoveries*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, ss. 157-170.
- Roodenberg, J. (2001). Miscellaneous, in J. Roodenberg (Ed.), *The Ilıpınar Excavations II*, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, ss. 223 – 255.
- Roodenberg, J., Alpaslan-Roodenberg, S. (2007). Ilıpınar ve Menteşe: Doğu Marmara’da Neolitik döneme ait İki Yerleşme, M. Özdoğan, N. Başgelen. (Ed.), *Türkiye’de Neolitik Dönem Dönem – Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 393-400, İstanbul.
- Sagona, A., Zimansky, P. (2009). Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin En Eski Kùltürleri M.Ö 1.000.000-550, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Sağlamtimur, H. (2012). Başur Höyük, A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. (Ed.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, ss. 121-133, İzmir.
- Sağlamtimur, H., Ozan, A. (2012) Ege Gübre Neolitik Yerleşimi, A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz, G. Polat. (Ed.), *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, ss. 223- 241, İzmir.
- Sağlamtimur, H. (2017). Siirt-Başur Höyük Erken Tunç Çağı I Mezarları: Ön Rapor, N. Aytaçlar, Abay, E. Dedeoğlu, F. Erdoğan, A. (Ed.), *Arkeoloji Dergisi* (22), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakùltesi Yayınları, ss. 1-18.
- Sağlamtimur, H., Batıhan, M. (2017). Başur Höyük, *Aktüel Arkeoloji Dergisi* (60), ss. 98-101.

- Sağlamtimur, H., Batıhan, M., Aydoğan, İ. (2018). Siirt-Başur Höyük, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* (44), ss. 2-6.
- Schoop, U. D. (1998). Anadolu'da Kalkolitik Çağ'da Süt Ürünleri Üretimi, *Arkeoloji ve Sanat*, 20(87), ss. 26-32.
- Schoop, U. D. (2005). Das anatolische Chalkolithikum: Eine chronologische Untersuchung zur vorbronzezeitlichen Kultursequenz im nordlichen Zentralanatolien und den angrenzenden Gebieten (Urgeschichtliche Studien 1). Albert Greiner: Remshalden-Grunbach.
- Schoop, U. D. (2011a), The Chalcolithic on Plateau, Sharon R. Steadman ve Gregory McMahon. (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia*, Oxford University Press: ss. 150-152.
- Schoop, U. D. (2011b). Çamlıbel Tarlası Ein Metallverarbeitender Fundplatz Des Vierten Jahrtausends v. Chr. Im Nördlichen Zentralanatolien, Y. Ünal. (Ed.), *Anatolian Metal V. Deutsches Bergbau Museum*, ss. 53-68, Bochum.
- Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*, Der Yayınları, (5), İstanbul.
- Shea, J. (2019). *Paleolitik ve Neolitik Yakındoğu'da Taş Aletler*, Doruk Yayınevi, İstanbul.
- Siddiq, A. B. (2019) *Tarihöncesi Toplumlarda İnsan-Hayvan İlişkisi ve Orta Anadolu Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Faunası*, Çizgi Kitabevi, İstanbul.
- Silistreli, U. (1984). Pınarbaşı ve Köşk Höyükleri, *Kazı Sonuçları Toplantısı* (5), 1983, Ankara, ss. 81-85.
- Silistreli, U. (1989). 1987 Köşk Höyük, *Kazı Sonuçları Toplantısı* 5(1)-1988, Ankara, ss. 61-66.
- Smith, D. E., Harrison, S., Firth, C. R., Jordan, J. T. (2011). The early Holocene sea level rise, *Quaternary Science Reviews* (30), ss. 1846- 1860.
- Sperling, J. W. (1976). Kumtepe in the Road Trial Excavation, 1934, *Hesperia* 45(4), ss. 305-364.

- Stein, G. J. (2011). Tell Zeidan, *2010-2011 Annual Report of the Oriental Institute*, University of Chicago, ss. 121-138.
- Stiner, M. C., Buitenhuis, H., Duru, G., Kuhn, S. L., Munro, N. D., Pöllath, N., Quade, J., Tsartsidou, G., Özbaşaran, M. (2014). A Forager-herder trade-off from broad-spectrum hunting to sheep management at Aşıklı Höyük Turkey, *PNAS* 111(23), ss. 11-6.
- Stiner, M. C., Özbaşaran, M., Duru, G. (2018). Conclusions, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 437-443, İstanbul.
- Stiner, M. C., Bailey, K. S., Munro, N. D., Christidou, R. (2018). Spital and Zooarchaeological Evidence of Human-Animal Interactions in the Early PPN Settlement at Aşıklı Höyük, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 219-257, İstanbul.
- Stiner, M. C., Özbaşaran, M., Duru, G. (2021). Aşıklı Höyük: The Generative Evolution of a Central Anatolian PPN Settlement in Regional Context, *Journal of Archaeological Research*.
- Streit, K. (2012). Re-evaluating the Ubaid: Synchronizing the 6th and 5th millennia BC of Mesopotamia and the Levant, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, The Institute of Archaeology, The Hebrew University of Jerusalem.
- Summers, G. D. (1991). Chalcolithic Pottery from Kabakulak (Niğde) Collected by Ian Todd, *Anatolian Studies* (41), ss. 125-132.
- Sür, Ö. (1972). Türkiye'nin, Özellikle İç Anadolu'nun Genç Volkanik Alanlarının Jeomorfolojisi, *Ankara Üniversitesi Basımevi*, Ankara.
- Şahoğlu, V., Tuncel, R. (2012). New Insights into the Late Chalcolithic of Coastal Western Anatolia: A View from Bakla Tepe, Izmir, B. Horejs, M. Mehofer. (Ed.), *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanisation in the 4th Millennium BC?*, Austrian Academy of Sciences Press, ss. 65-82.

- Şenkul, Ç., Özdemir, M. A., Eastwood, W. J. (2012). Vegetation Cover and Climatic Conditions of Southwest Anatolia according to the Pollen Records during Early to Mid-Holocene, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* (12), ss. 1-11.
- Şenyurt, Y. (1998). Nevşehir İli 1997 Yılı Yüzey Araştırması, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1), ss. 451-466.
- Takaoğlu, T. (2006). The Late Neolithic in the Eastern Aegean: Excavations at Gülpınar in the Troad, *Hesperia* (75), ss. 289-315.
- Takaoğlu, T., Özdemir, A. (2018). The Middle Chalcolithic period in the Troad: A new look from Gülpınar, S. Dietz, F. Mavridis, Ž. Tankosic, T. Takaoğlu. (Ed.), *Communities In Transition The Circum- Aegean Area During The 5th and 4th Millennia BC*, Oxbow Books, United Kingdom.
- Taylor, J. P., Williams, V. S., Waechter, J. (1950). The Excavations at Sakçe Gözü, *Iraq* (12), ss. 53-138.
- Tekin, H. (2015). *Eski Anadolu Madenciliği Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağına Kadar*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Tekin, H. (2019). *Tarih Öncesinde Mezopotamya Yeni Yaklaşımlar Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Tekocak, M. (2011). Aksaray İli Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçören ve Eski İlçeleri Yüzey Araştırmaları: 2010, 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 83-116.
- Tekocak, M. (2012). Aksaray İli, Merkez, Ortaköy, Sarıyahşi, Ağaçören ve Eski İlçeleri Arkeolojik Yüzey Araştırması 2010-2011, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*, (34), ss. 20-22.
- Tezcan, B. (1958). Aksaray Çevresinde Derlenen Eserler, *Belleten* 23(88), ss. 517-526. Ankara.

- Thissen, L. (2002). Time Trajectories for the Neolithic of Central Anatolia, *The Neolithic of Central Anatolia, CANeW International Table Ronde*, F. Gerard, L. Thissen. (Ed.), ss. 13-26, İstanbul.
- Tibet, A., Marro, C., Ergeç, R. (1999). Horum Höyük 1997 Çalışmaları, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, (1), ss. 219-240.
- Tiryaki, S. (Başlangıçtan Orta Demir Çağı'na Kadar Dağlık Doğu Anadolu'nun Sosyo – Ekonomik Yapısı, *Tarih Okulu Dergisi* 11(37), ss. 621-661.
- Tobler, A. J. (1950). Excavations at Tepe Gawra, Vol. 2, The University Museum, Philadelphia.
- Todd, I. A. (1966). Surface Finds From Various Sites: Central Anatolia, *Anatolian Studies* (16), ss. 43-48.
- Todd, I. A. (1968). Preliminary Report on a Survey of Neolithic Sites in Central Anatolia, *TAD* 15(2) (1966), ss. 103-107, Ankara.
- Todd, I. A. (1980). The Prehistory of Central Anatolia I: The Neolithic Period, *SMEA* 1(5), Göteborg.
- Toprak, V. (1998). Vent distribution and its relation to regional tectonics, Cappadocian Volcanics, Turkey. *Journal of Volcanology and Geothermal Research* (85), ss. 55-67.
- Toprak, V., Güleç, N. (2002). Kapadokya Volkanik Provensinin Jeolojisinin Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri İle Değerlendirilmesi, *Tübitak Projesi* ss. 1-117.
- Trigger, B. (1989). A History of Archaeological Thought, Cambridge University Press, Cambridge.
- Trufelli, F. (1997). Ceramic Correlations and Cultural Relations in IVth Millennium Eastern Anatolia and Syro-Mesopotamia, *Studi Micenei ed Egeo Anatolici* 39(1), ss. 5-33.
- Tsartsidou, G. (2018). The Microscopic Record of Aşıklı Höyük: Phytolith Analysis of Material from the 2012-2016 Field Seasons, M. Özbaşaran, G. Duru, M.

- Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 147-189, İstanbul.
- Tuğcu, B. (2010). Anadolu'da Canlıda Yapılan İlk Trepanasyon Örneği: Aşıklı Höyük İnsanı, *Türk Nöroşirürji Dergisi* 20(2), ss. 70-75.
- Tuğcu, İ. (2004). Bakla Tepe Geç Kalkolitik Çağ Konut Mimarisi, Z. Çizmeli-Öğün, T. Sipahi, L. Keskin. (Ed.), *I-II. Ulusal Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu* Ek Dizi No 1, ss. 275-286.
- Turoğlu, H. (2011). *Buzullar ve Buzul Jeomorfolojisi*, Çantay Yayıncılık, İstanbul.
- Tümer, F. (2018). Aksaray İlinin Turizm Coğrafyası, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, İstanbul.
- Türkcan, A. U. (2006). Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Yukarı Mezopotamya Anıtsal Kült Binaları ve Gelişimi, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Türkcan, A. U., Kolankaya-Bostancı, N., Özbek, O., Çakan, H., Kavak, S. (2017). Kanlıtaş Höyük (Eskişehir/İnönü) Kazısı 2016 Yılı Çalışmaları, *Kütahya Müzesi 2016 Yıllığı*, (4), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, ss. 233-266, Ankara.
- Türker, A. (2011). Tarih Öncesi Nevşehir, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, A. Öger. (Ed.), ss. 309-332, Nevşehir.
- Uygun, A., Şen, E. (1978). Tuz Gölü Havzası ve Doğal Kaynakları I: Tuz Gölü Suyunun Jeokimyası, *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* (21), ss. 113-120. Ankara.
- Ünsal, V. (2016). Alişar'ın Yozgat Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihine Katkısı, K. Özköse (Ed.), *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu*, ss. 54-63.
- Ünsal, V. (2020). Kalkolitik Çağ'da Orta Kızılırmak Havzası, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13(72), ss. 306-318.
- Verhoeven, M. (2002). Transformations of Society: The Changing Role of Ritual and Symbolism in the PPNB and the PN in the Levant, Syria and South-East Anatolia. *Paléorient*, 28(1), ss. 5-13.

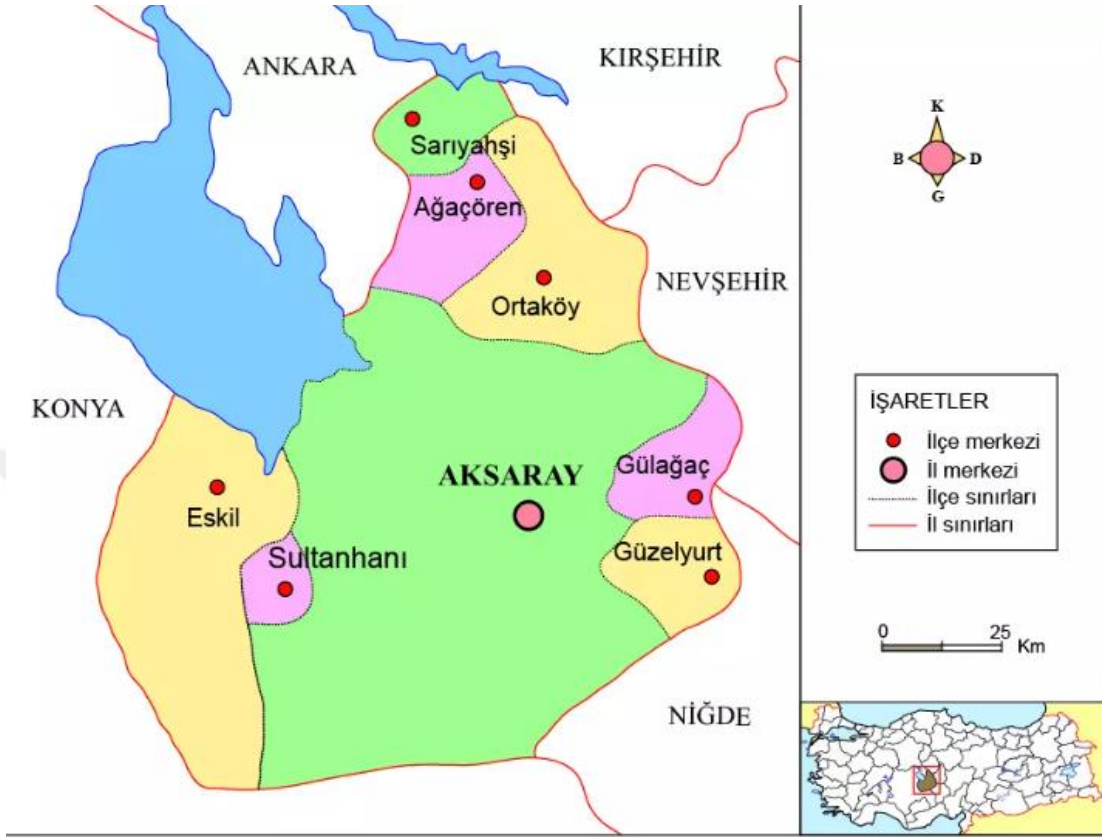
- Watkins, T. (1992). The Beginning of the Neolithic: Searching for Meaning in Material Culture Change. *Paléorient*, 18(1), ss. 63-75.
- Witteck, P. (1970). Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* (1), ss. 193-240, Ankara.
- Woldring, H. (2002). Climate change and the onset of sedentism in Cappadocia, *The Neolithic of Central Anatolia, CANeW International Table Ronde*, F. Gerard, L. Thissen. (Ed.), ss. 59-66, İstanbul.
- Wright, G. (1971). Origins of Food Production in Southwestern Asia: A Survey of Ideas, *Current Anthropolog* 12(4-5), ss. 447-517.
- Wright, K. I. (2013). The Ground Stone Technologies of Çatalhöyük, *Substantive Technologies at Çatalhöyük: Reports from the 2000-2008 Seasons*, I. Hodder. (Ed.), ss. 365-416.
- Yaka, R., Mapelli, I., Kaptan, D., Doğu, A., Chylensk, M., Erdal, Ö. D., Koptekin, D., Vural, K. B., Bayliss, A., Mazzucato, C., Fer, E., Çokoğlu, S. S., Lagerholm, V. K., Krzewinska, M., Karamurat, C., Gemici, H. C., Sevkari, A., Dağtaş N. D., Kılınç, G. M., Adams, D., Munters, A. R., Sağlıcan, E., Milella, M., Schotsmans, E., Yurtman, E., Çetin, M., Yorulmaz, S., Altınışık, N. E., Ghalichi, A., Juras, A., Bilgin, C. C., Günther, T., Stora, J., Jakobsson, M., Kleijn, M., Mustafaoğlu, G., Fairbairn, A., Pearson, J., Togan, İ., Kayacan, N., Marciniak, A., Larsen, C. S., Hodder, I., Atakuman, Ç., Pilloud, M., Sürer, E., Gerritsen, F., Özbal, R., Baird, D., Erdal, Y. S., Duru, G., Özbaşaran, M., Haddow, S. D., Knüsel, C. J., Götherström, A., Özer, F., Somel, M. (2021). Variable kinship patterns in Neolithic Anatolia revealed by ancient genomes, *Current Biolgy* 31, ss. 2455-2468.
- Yakar, J. (2014). *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları* 1. cilt, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Yalçın, Ü. (2016). Anadolu Madencilik Tarihine Toplu Bir Bakış, *Yer Altı Kaynakları Dergisi* (9). ss. 3-13.

- Yaman, I. A. (2016). Aksaray İli Prehistorik Dönem Yerleşim Alanları, I. *Uluslararası Aksaray Sempozyumu (Kültür, Tarih, Din, Medeniyet)*, ss. 393-410, Aksaray.
- Yaman, İ. D., Aydın, Y., Yaman, I. A. (2016). “Batı Kapadokya (Aksaray İli) Paleolitik Yüzey Araştırması” II. *Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Kılıç, F, Bülbül. T. (Ed.), ss. 802-815, Nevşehir.
- Yaman, İ. D., Aydın, Y., Yaman, I. A. (2018). Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması (2016). 35. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 13-26.
- Yaman, İ. D. (2019). Aksaray İli Arkeoloji Araştırmaları, *Turkish Studies Social Sciences* (1), 6. Sayı, ss. 3523-3547, Ankara.
- Yaman, İ. D., Yıldız, M., Yaman, I. A. (2019). Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması (2018). 37. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 327-342.
- Yaman, İ. D., Aydın, Y., Yaman, I. A., Kan, C. (2019). Aksaray İli Paleolitik Çağ Yüzey Araştırması (2017). 36. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (2), ss. 309-320.
- Yaman, İ. D. (2020). Aksaray İli ve Çevresinde En Eski Yaşam İzleri: Paleolitik Çağ, *TÜBA-AR* (26), ss. 11-25.
- Yazıcı, H. (2002). *İç Anadolu Bölgesi Coğrafyası*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Yelözer, S. (2016). Aşıklı Höyük Boncukları: Tipoloji, Tanım ve Sosyal Açından Değerlendirme, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarihöncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Yelözer, S. (2018). The Beads from Aşıklı Höyük, M. Özbaşaran, G. Duru, M. Stiner (Ed.) *The Early Settlement At Aşıklı Höyük Assays in Honor of Ufuk Esin*, Ege Yayınları, ss. 383-404, İstanbul.
- Yelözer, S., Alarashi, H. (2019). Yaşamda ve Ölümde – Akeramik Neolitik Dönem’de Boncuklar ve Kimlikler, Aşıklı Höyük Örneği, V. *ODTÜ Arkeometri Çalıştayı*, ss. 81-93.

- Yelözer, S., Kayacan, N., Özbaşaran, M., Duru, G. (2019). Volkanik Kapadokya’da Neolitiğin Başlangıcı, M. Hakman. (Ed.), *Kapadokya Hafıza, Kimlik ve Kültürel Miras*, ss. 49-82, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yıldırım-Balcı, S. (2007). Orta Anadolu Obsidiyen Teknolojisi: Aşıklı Höyük Modeli, Tokno-Kültürel Kökeni ve Evrimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Prehistorya Bilim Dalı, İstanbul.
- Yıldırım- Balcı, S. (2011). Aşıklı Höyük Obsidiyen Teknolojisi, *TÜBA-AR* (14), ss. 19-39, İstanbul.
- Yumaklı, H. (2016). Aşağı Pınar Höyüğü Kalkolitik Dönem Çanak Çömleğinin Yeniden Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Tarihöncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, İstanbul.
- Yücel, B. (2017). Sanatta Monokrom Uygulamalar, Sanatta Yeterlilik Tezi, Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, Ankara.
- Yüksel, İ. (2020). Malatya Arslantepe’de Kalkolitik Çağ’a Ait İzler, *Journal of History School* (45), ss. 758-783.
- Zeist, W., Roller, G. (1995). Plant Remains from Aşıklı Höyük, A Pre-Pottery Neolithic Site in Central Anatolia, *Vegetation History and Archaeobotany* (4), ss. 179-185.
- Zeist, W., Roller, G. (2003). Some notes on the plant husbandry of Aşıklı Höyük, W. Van Zeist (Ed.), *Reports on archaeobotanical studies in the Old World*, The Groningen Institute of Archaeology, ss. 115-142.

EKLER

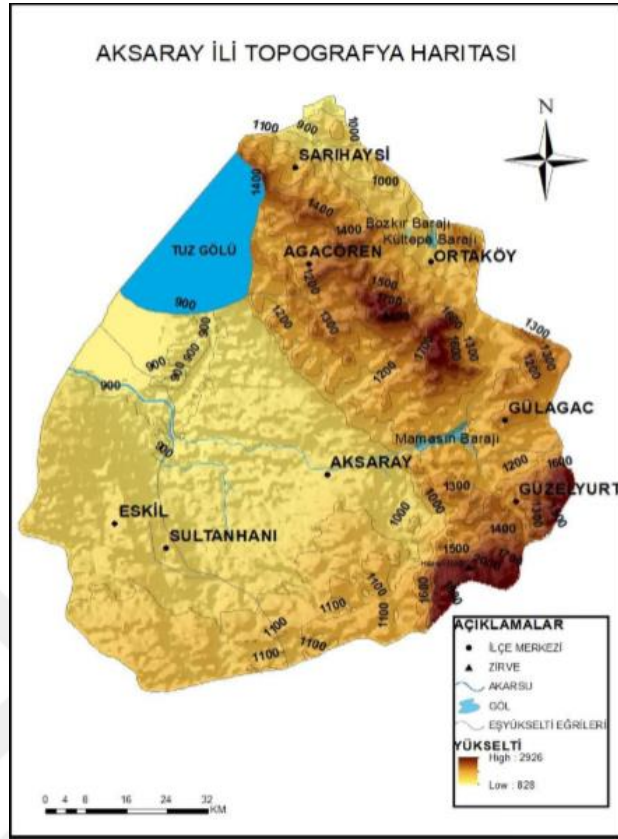
LEVHA 1



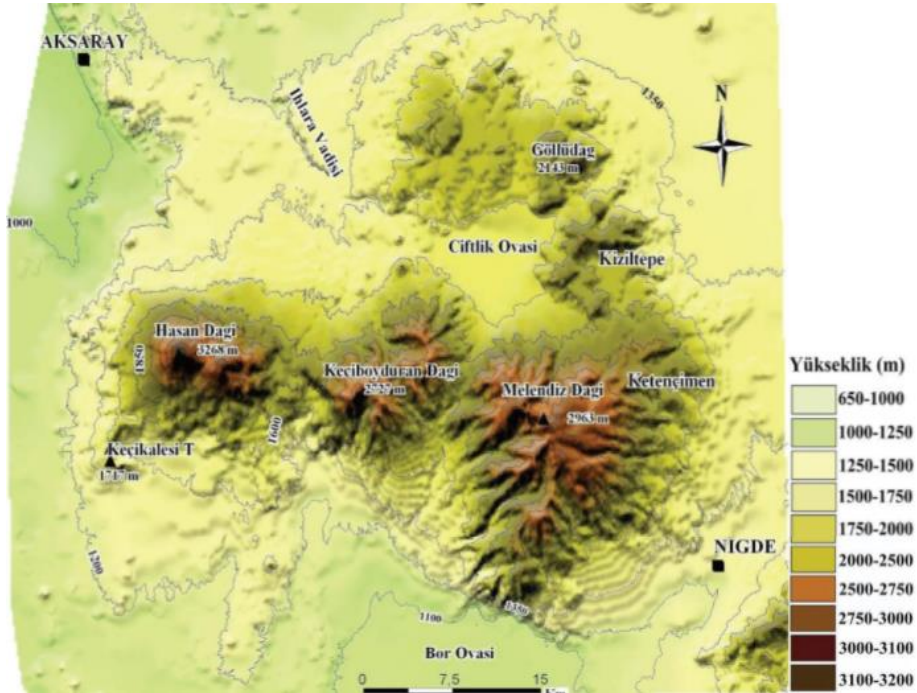
Levha 1. 1: Aksaray Haritası (<https://www.milliyet.com.tr/egitim/haritalar/aksaray-haritasi-aksaray-ilceleri-nelerdir-aksaray-ilinin-nufusu-kactir-kac-ilcesi-vardir-6309219>)



Levha 1. 2: Günümüz Kappadokya Bölgesi Yaklaşık Sınırları

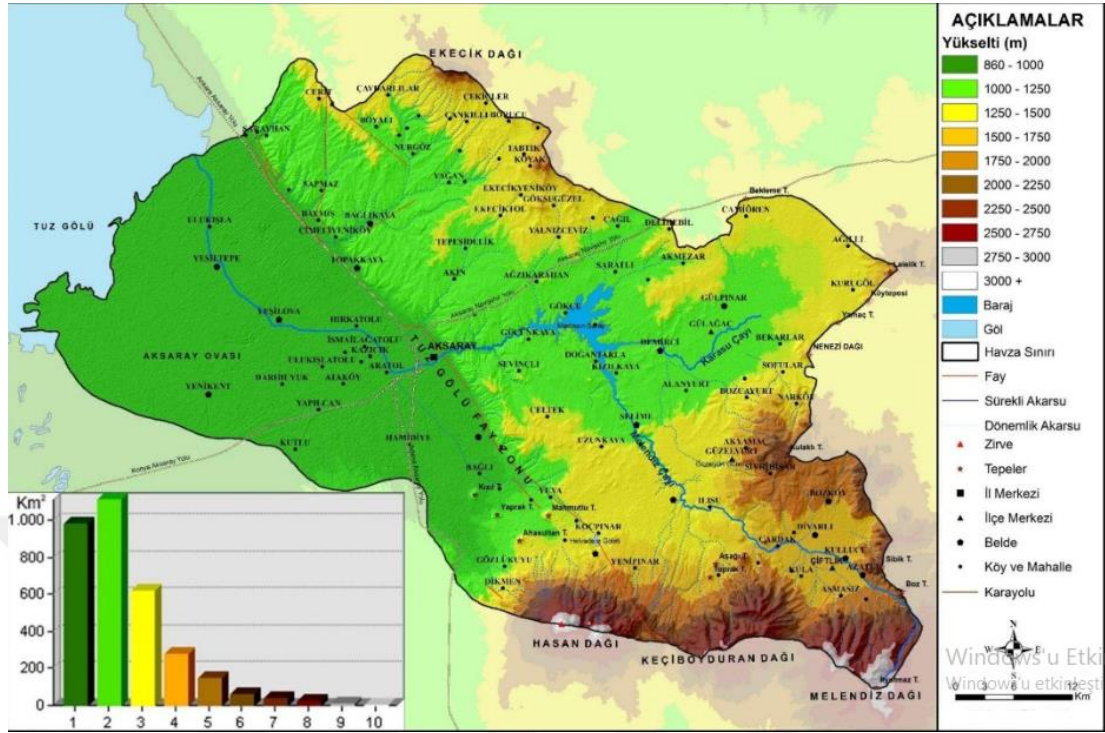


Levha 2. 1: Aksaray Topografya Haritası (Tümer, 2018: 21)

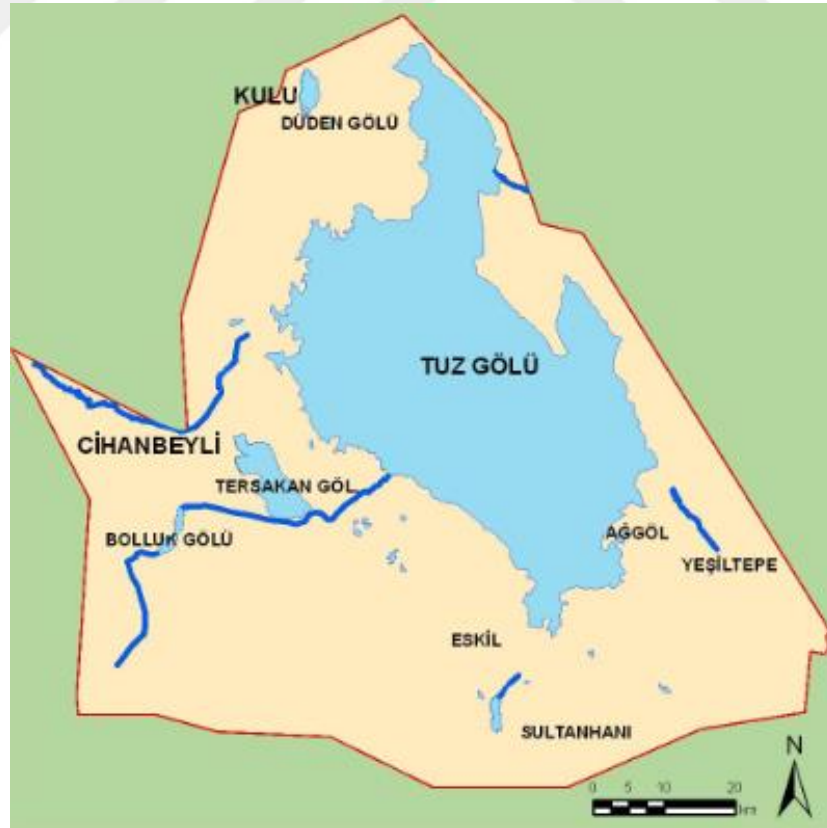


Levha 2. 2: Aksaray'ın Güneydoğusunda Bulunan Volkanik Dağlar (Bayer-Altın, 2010: 191)

LEVHA 3



Levha 3. 1: Melendiz Nehri'nin Fiziki Haritası (Dağlı, 2015: 34)



Levha 3. 2: Tuz Gölü Haritası (<https://tvk.csb.gov.tr/tuz-golu-i-400>)

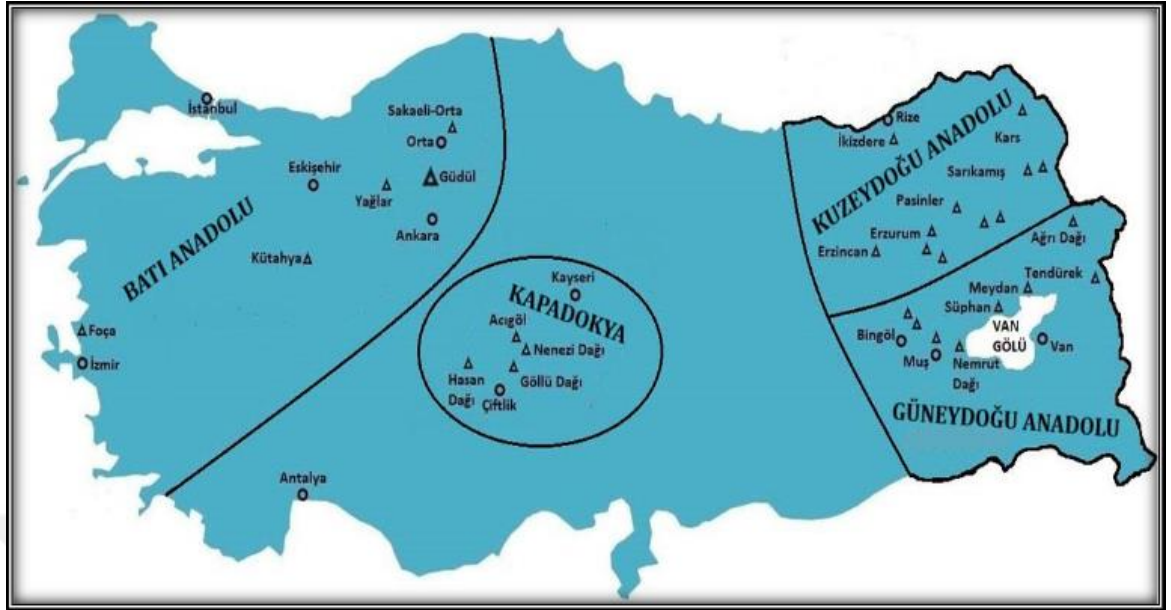
LEVHA 4



Levha 4. 1: Ihlara Vadisi (<https://erdemzengin.com.tr/index.php/2020/08/01/ihlara-vadisi/>)



Levha 4. 2: Bereketli Hilal (<https://www.britannica.com/place/Fertile-Crescent>)



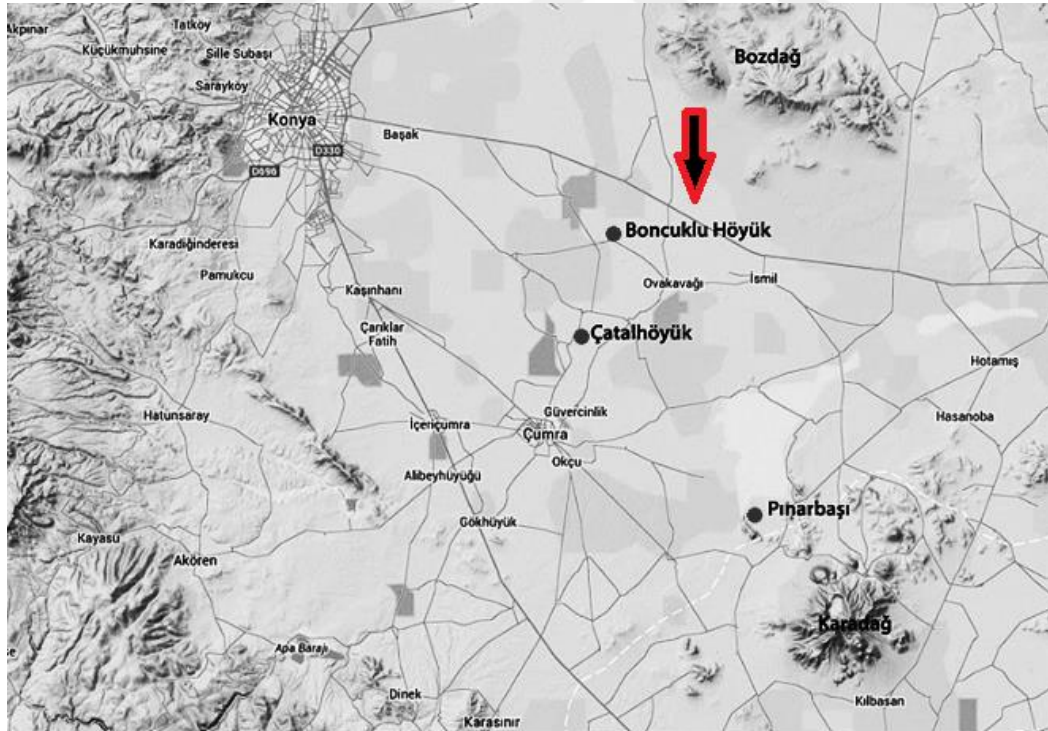
Levha 5. 1: Orta Anadolu Bölgesi Obsidiyen Kaynakları (Tiryaki, 2018: 631)



Levha 5. 2: Pınarbaşı Yerleşmesinin Konumu Gösteren Harita (Baysal, E. 2013b: 273)



Levha 6. 1: Pınarbaşı Yerleşmesi (A) ve (B) alanları (Baird, 2012: 210)



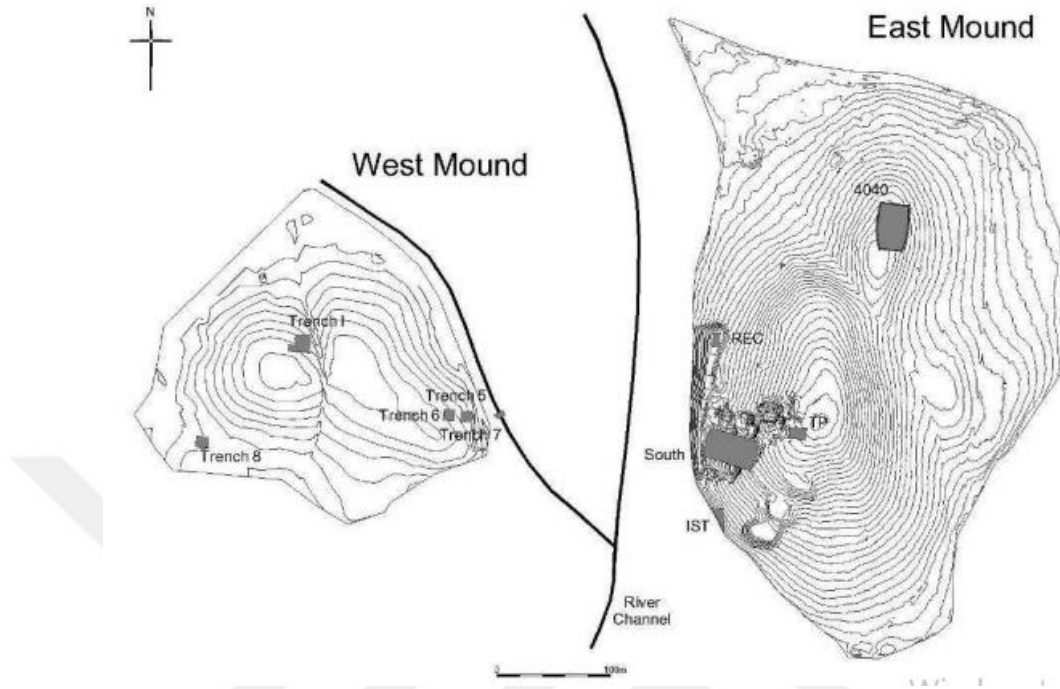
Levha 6. 2: Boncuklu Höyük Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Baysal, A. 2013:101)



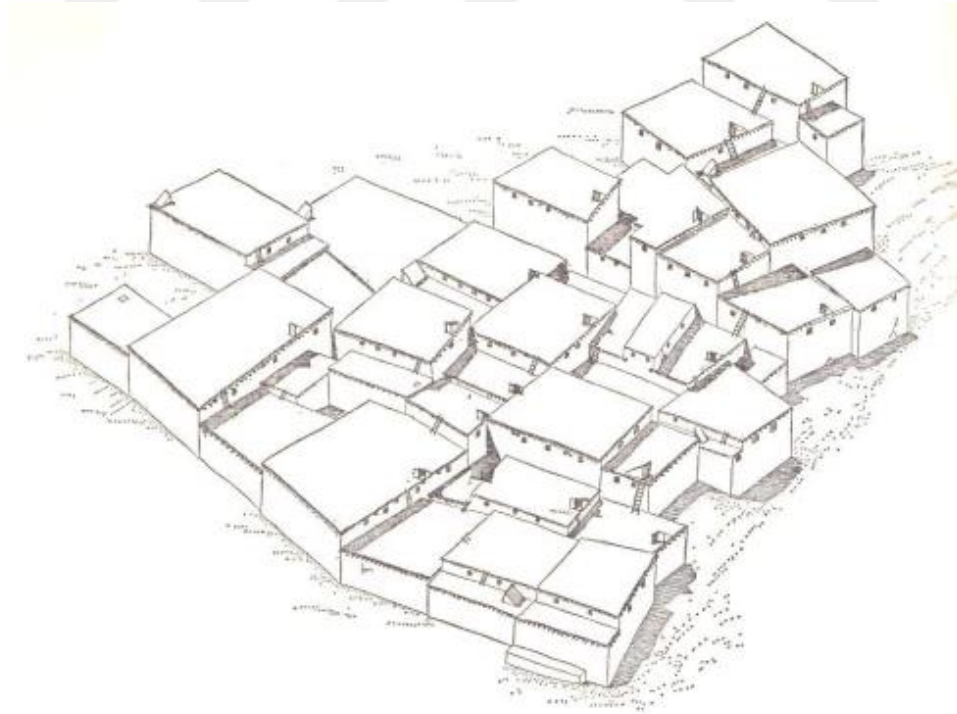
Levha 7. 1: Can Hasan Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita
<https://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/canhasan/>



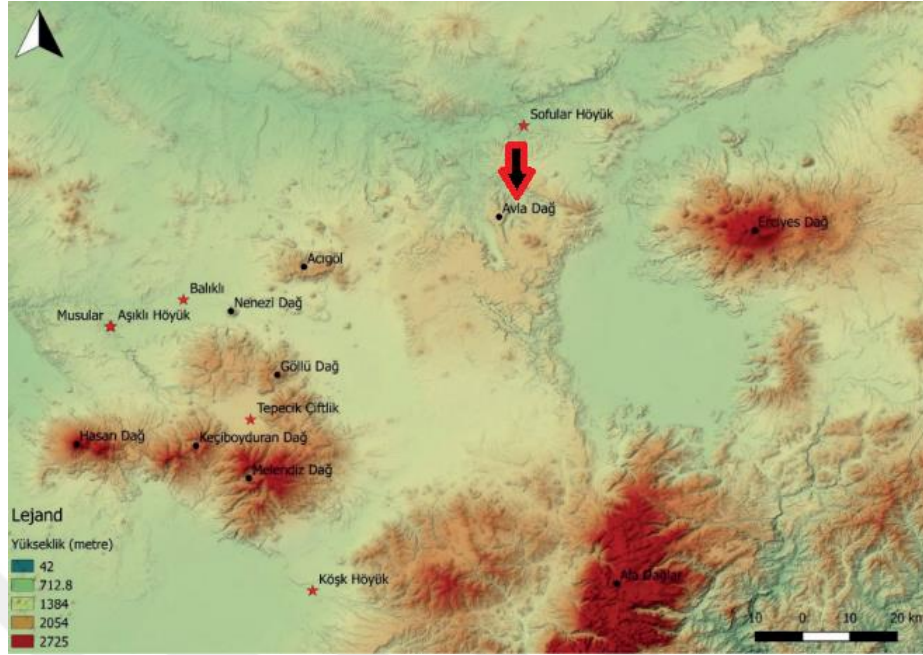
Levha 7. 2: Çatalhöyük Yerleşmesi Konumunu Gösteren Harita (Hodder, 1999: 129)



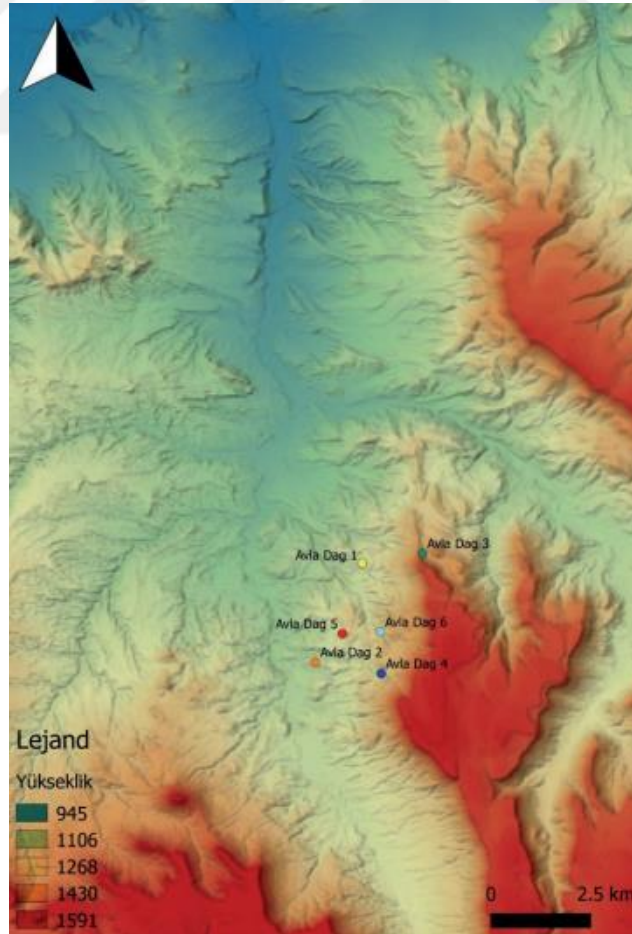
Levha 8. 1: Doğu ve Batı Çatalhöyük (Çatalhöyük Neolitik Kenti Yönetim Planı 2013: 8)



Levha 8. 2: Çatalhöyük Mimari Rekonstrüksiyonu (Mellaart, 1967: 62)



Levha 9. 1: Avla Dağ Konumunu Gösteren Harita (Güngördü: 2021b: 17)



Levha 9. 2: Avla Dağ Buluntu Alanları (Güngördü: 2021b: 18)

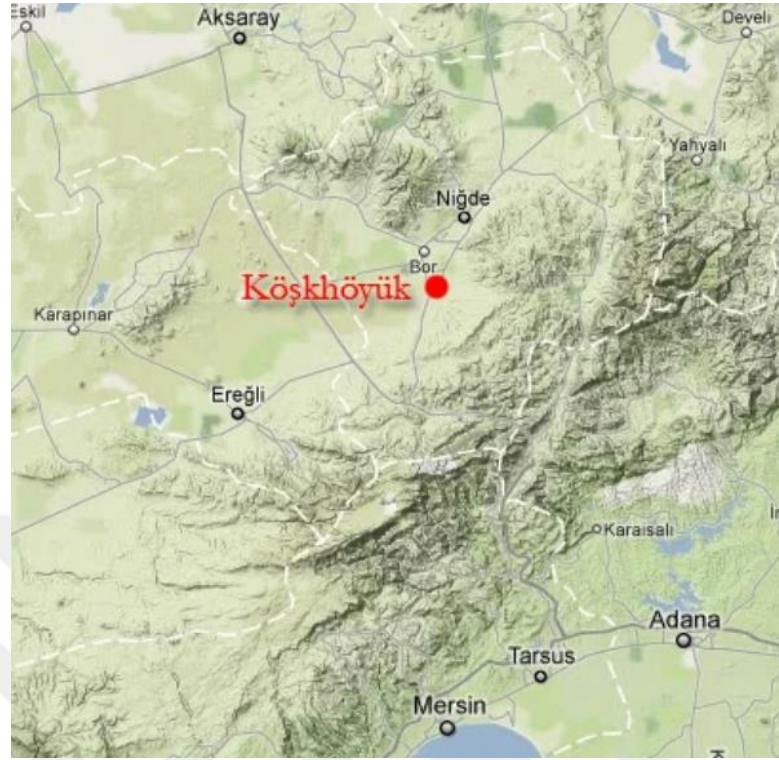
LEVHA 10



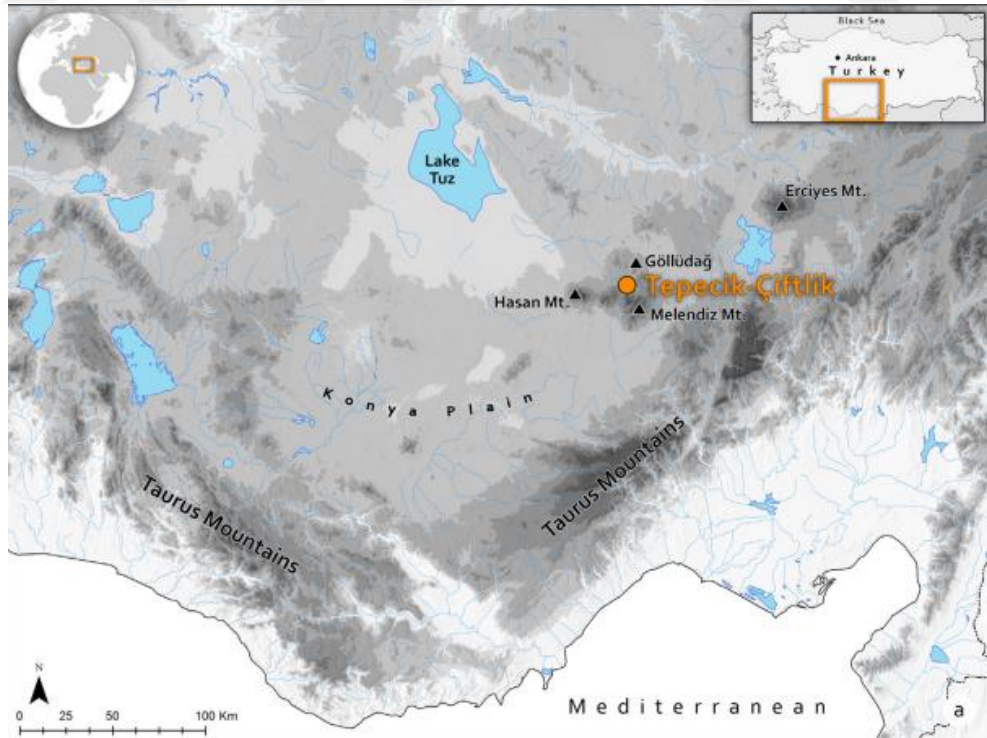
Levha 10. 1: Kömürcü Kaletpe Konumunu Gösteren Harita (Özbaşaran, 2011b: 101)



Levha 10.2: Sofular Höyük Konumunu Gösteren Harita (Güngördü ve Başoğlu, 2019: 55)



Levha 11. 1: Köşk Höyük Konumunu Gösteren Harita
<https://www.anadoluygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/koskhoyuk/>



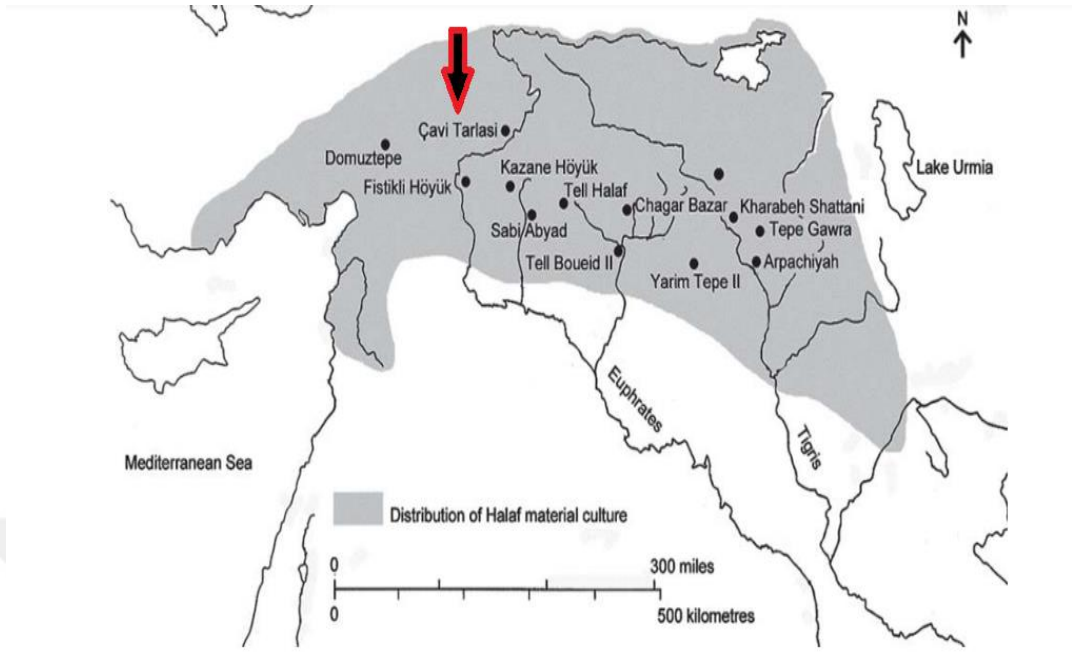
Levha 11. 2: Tepecik-Çiftlik Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Büyükkarakaya vd., 2019: 3)



Levha 12. 1: Sabi Abyad Yerleşmesinde Halaf Kültürüne Tarihlenen Tholos Yapısı (Çıvgın, 2020: 18)



Levha 12. 2: Nevali Çori Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Hauptmann, 1999: 38)



Levha 13. 1: Çavi Tarlası Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Çıvgın, 2020: 17)



Levha 13. 2: Tilkitepe Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita
(<https://www.anadoluygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/tilkitepe/>)



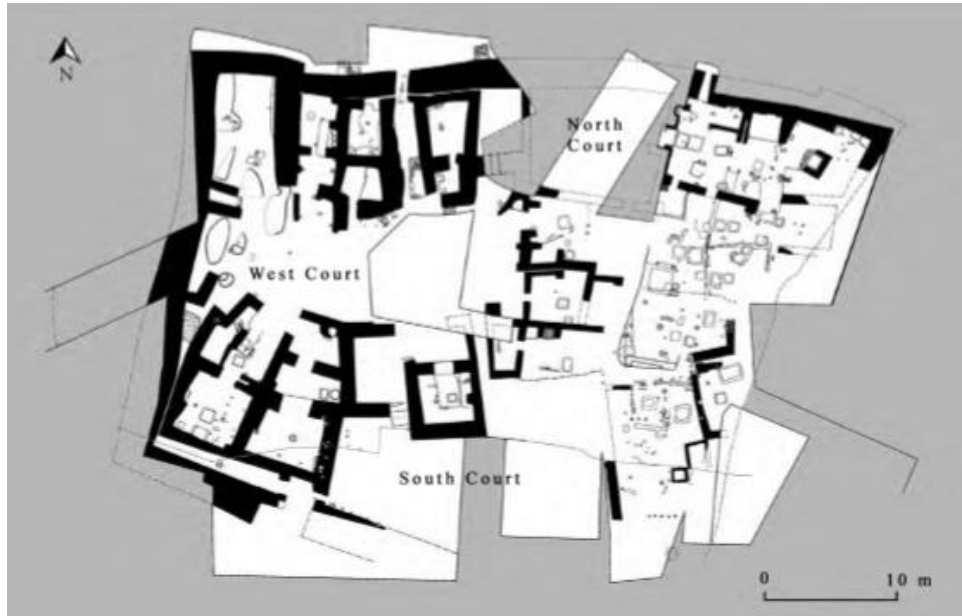
Levha 14. 1: Can Hasan 2b Tabakası Mimari Plan (Sagona ve Zimansky, 2009: 121)



Levha 14. 2: Çatal Höyük 78 Numaralı Yapının Rekonstrüksiyonu (Erdoğan, 2008: 105)



Levha 15. 1: Hacılar Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Duru, 1999: 137)



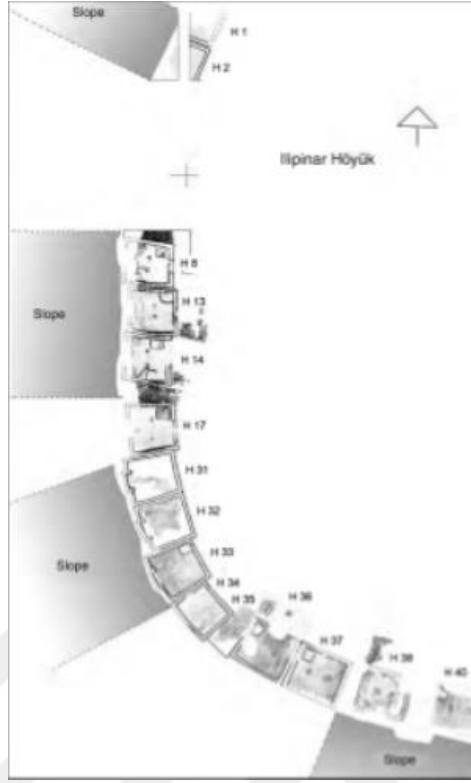
Levha 15. 2: Hacılar 2a Tabakasının Mimari Planı (Sagona ve Zimansky, 2009: 123)



Levha 16. 1: Ulucak Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Çakırlar, 2012: 3)



Levha 16. 2: Ilıpınar Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Roodenberg, 1999: 156)



Levha 17. 1: Ilıpınar yerleşmesi 6. Tabaka Mimari Plan (Sagona ve Zimansky, 2009: 126)



Levha 17. 2: Samsat Höyük Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita
(<https://tr.wikipedia.org/wiki/Samsat>)



Levha 18. 1: Değirmentepe Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita
(<https://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-yerlesimler/degirmentepe/>)



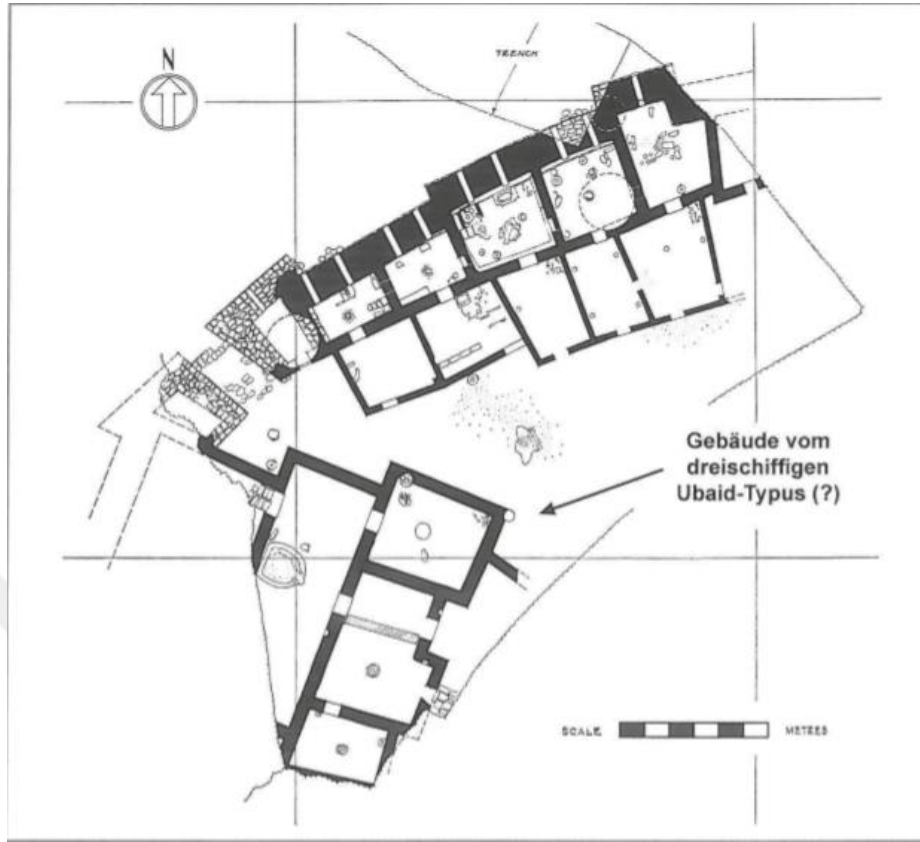
Levha 18. 2: Köşk Höyük, Kabartma Kurbağa Bezemeli Çömlek (Öztan, 2002: 67)



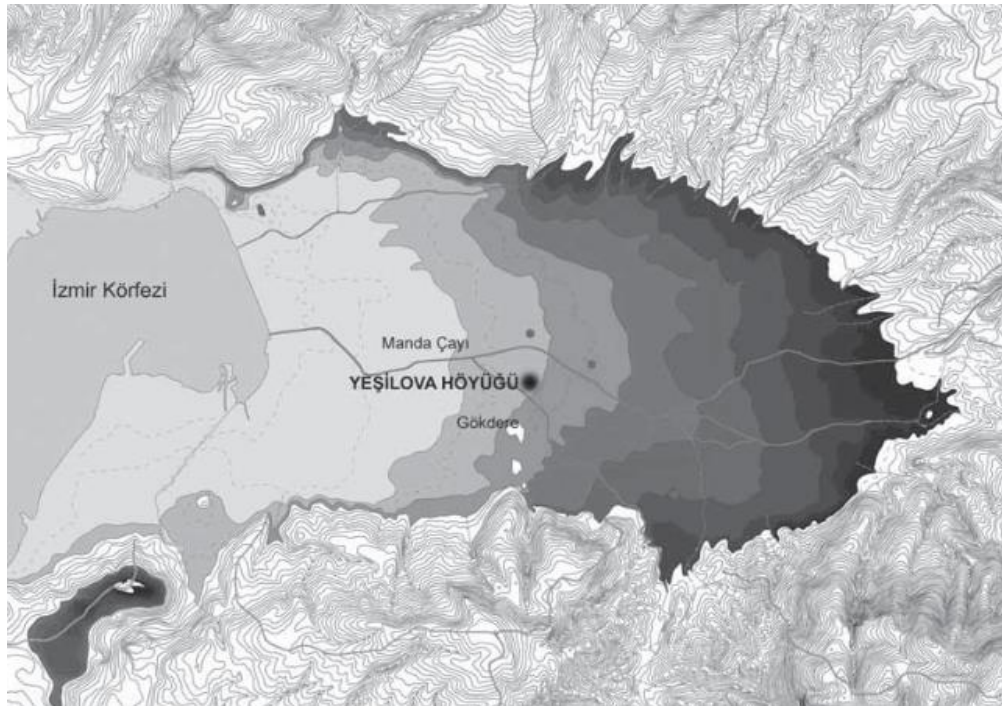
Levha 19. 1: Köşk Höyük'ten Ele Geçen Can Hasan 2B Benzeri Boyalı Kaplar (Öztan, 2002: 69)



Levha 19. 2: Yumuktepe Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Caneva, 1999: 79)



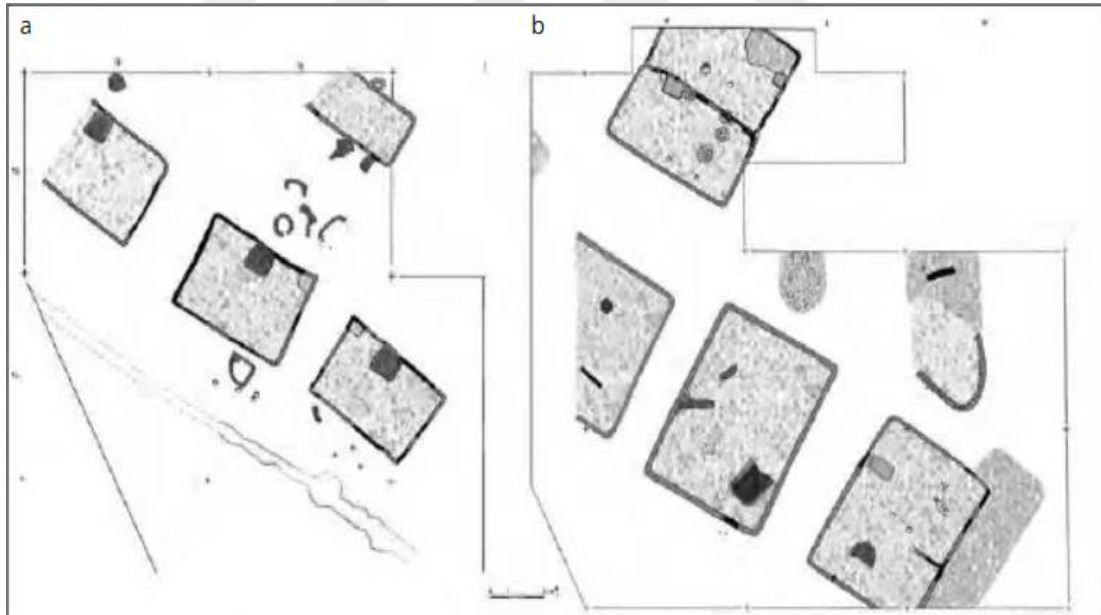
Levha 20. 1: Yumuktepe Yerleşmesi, 16. Tabaka Planı (Schoop, 2005: 98)



Levha 20. 2: Yeşilova Höyüğü'nün Konumunu Gösteren Harita (Derin, Ay ve Caymaz, 2009: 32)



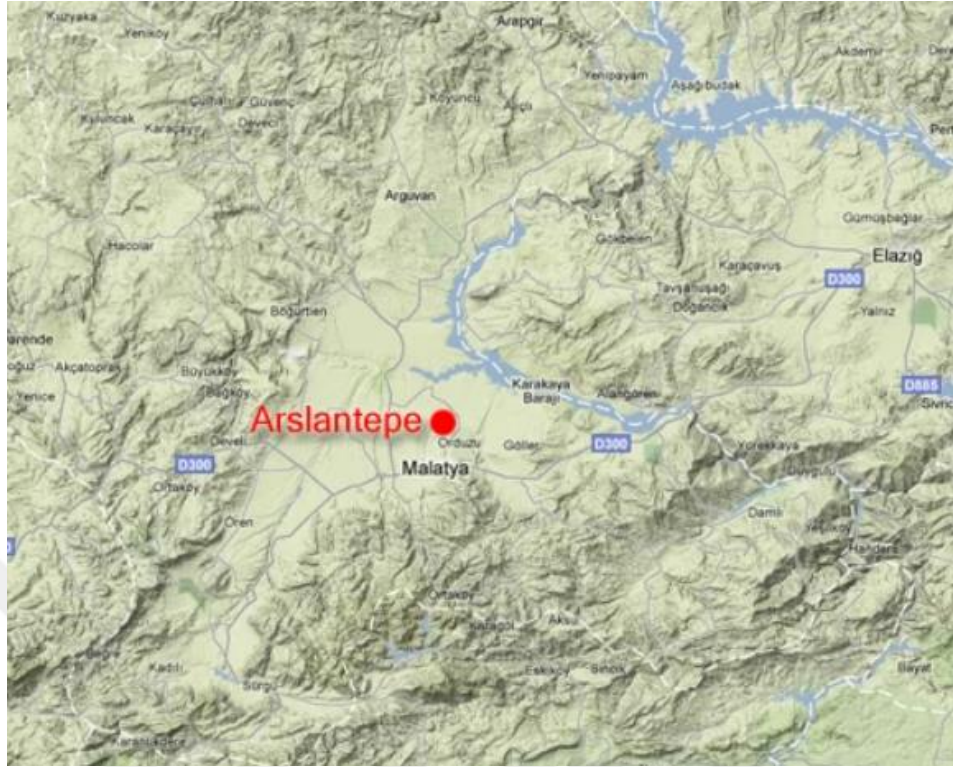
Levha 21. 1: Aşağı Pınar Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Özdoğan, E. 2011: 213)



Levha 21. 2: Aşağı Pınar Orta Kalkolitik Mimari Plan a) 5. Tabaka Yapıları; b) 4. Tabaka Yapıları (Özdoğan, E. 2016: 14)

An aerial photograph of the archaeological site of Tell Fara. The image shows a large, rectangular enclosure with a thick wall, constructed from light-colored stone or mud-brick. Inside the enclosure, there are several smaller structures and courtyards. The site is situated in a flat, open landscape with sparse vegetation. In the background, there are rolling hills and a river or stream. The overall scene depicts a well-preserved ancient city.

230



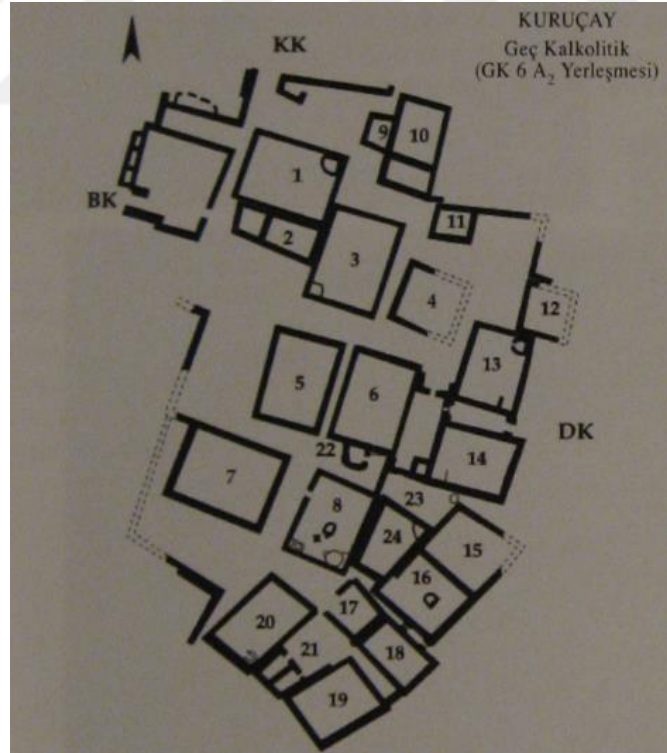
Levha 23. 1: Arslantepe Höyüğün Konumunu Gösteren Harita
[\(https://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-verlesimler/arslantepe/\)](https://www.anadoluuygarliklari.com/anadolu-da-ilk-verlesimler/arslantepe/)



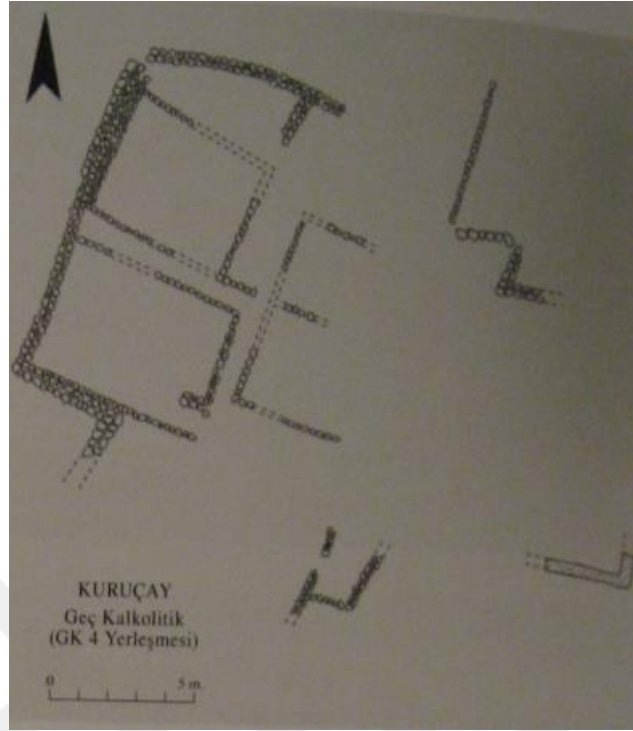
Levha 23. 2: Alishar Höyük Konumunu Gösteren Harita (Ünsal, 2016: 62)



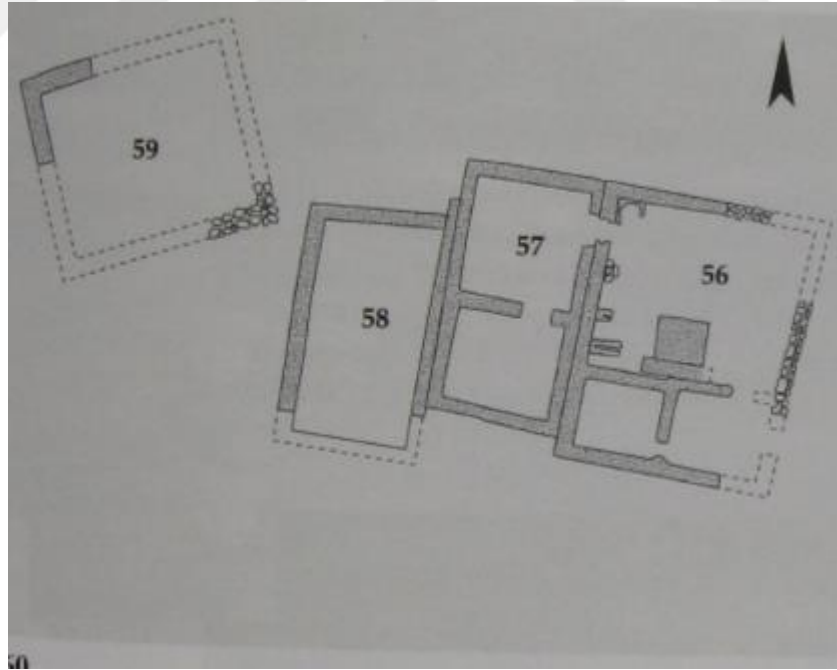
Levha 24. 1: Kuruçay Höyük Konumunu Gösteren Harita (Duru, 1999: 137)



Levha 24. 2: Kuruçay, 6 A₂ Tabakası Mimari Plan (Duru, R. 2008: 123)



Levha 25. 1: Kuruçay, 4. Tabaka Mimari Plan (**Duru, R. 2008: 130**)



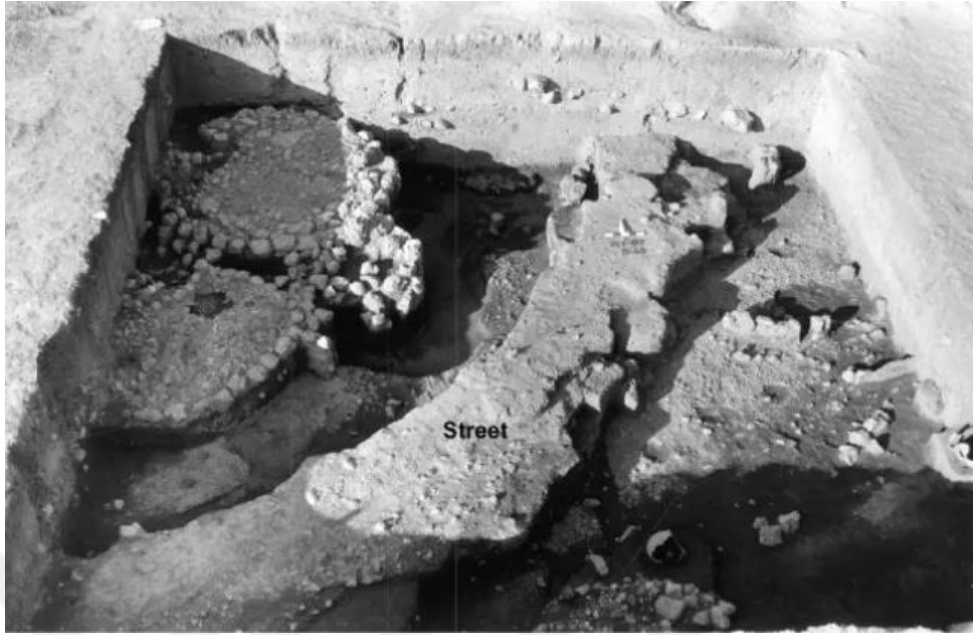
Levha 25. 2: Kuruçay, 3. Tabaka Mimari Plan (**Duru, R. 2008: 131**)



Levha 26. 1: Bakla Tepe Höyük Konumunu Gösteren Harita (Gündoğan, Şahoğlu ve Erkanal, 2019: 1101)



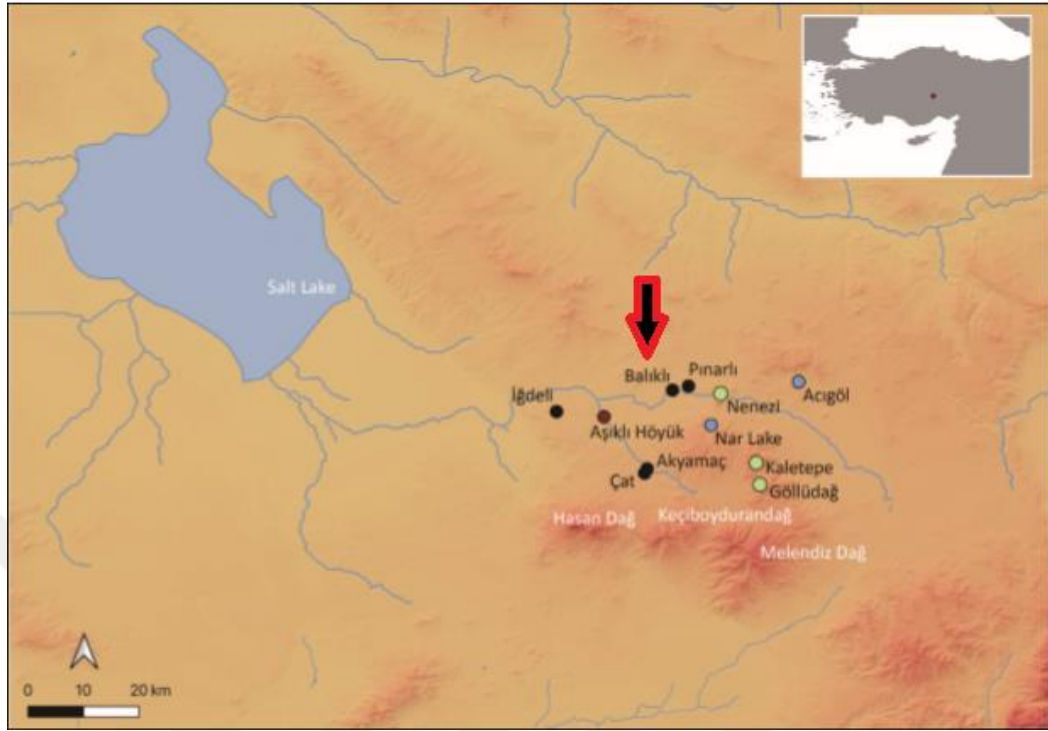
Levha 26. 2: Bakla Tepe Izgara Planlı yapı (Şahoğlu ve Tuncel 2012: 70)



Levha 27. 1: Bakla Tepe Dairesel Yapılar ve Bir Sokak (Şahoğlu ve Tuncel 2012: 70)



Levha 27. 2: Kumtepe Höyük Konumunu Gösteren Harita
(<https://www.medeniyetufku.com/anadoluda-ilk-verlesimler-canakkale-kumtepe/>)



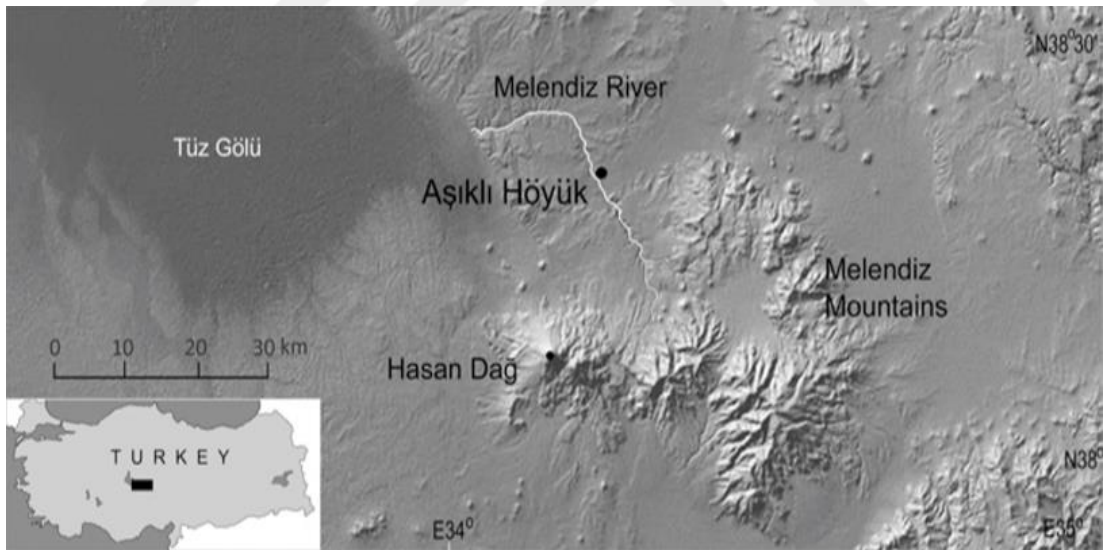
Levha 28. 1: Balıklı Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Kayacan vd., 2022: 389)



Levha 28. 2: Balıklı, Oval Planlı Yapılar (Kayacan vd., 2022: 392)



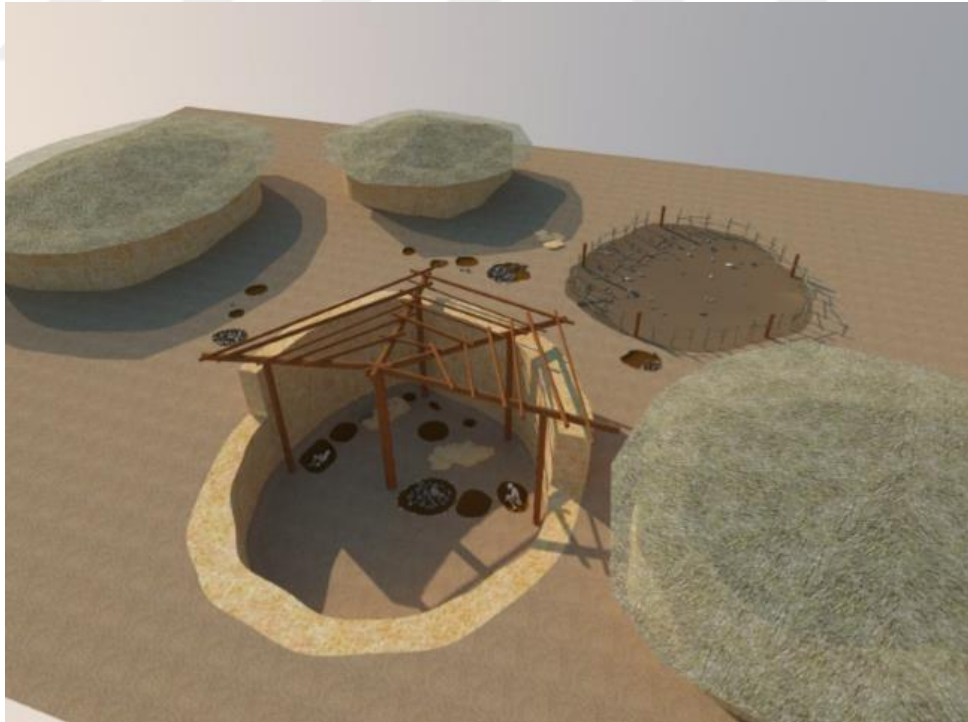
Levha 29. 1: Balıklı Yerleşmesi Obsidiyen Aletler (Kayacan vd., 2022: 391)



Levha 29. 2: Aşıklı Höyük Konumunu Gösteren Harita (Stiner vd., 2014: 2)



Levha 30. 1: Aşıklı Höyük Ve Çevresinin Havadan Görünümü (Özbaşaran, 2012: 150)



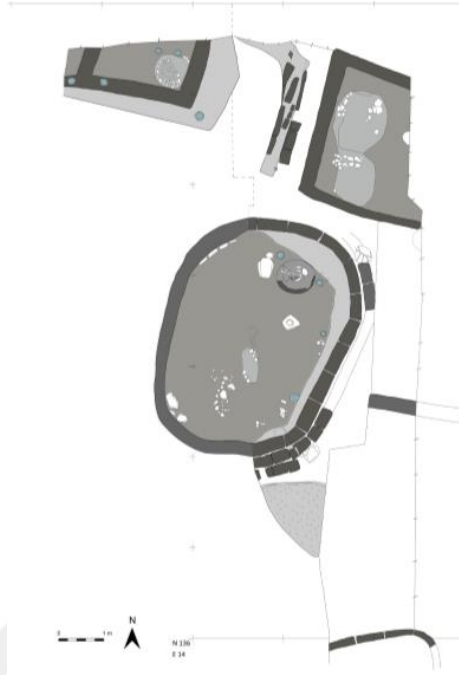
Levha 30. 2: Aşıklı Höyük, M.Ö 9. Bin yıl Oval Planlı Yapıların Rekonstrüksiyonu (Duru, G. 2013: 359)



Levha 31. 1: Aşıklı Höyük, M.Ö 9. Bin yıl Oval Planlı Yapı (Duru, G. 2013: 347)



Levha 31. 2: Aşıklı Höyük, M.Ö 9. Bin Dış Mekân Aktivite Alanı (Özbaşaran, 2012: 152)



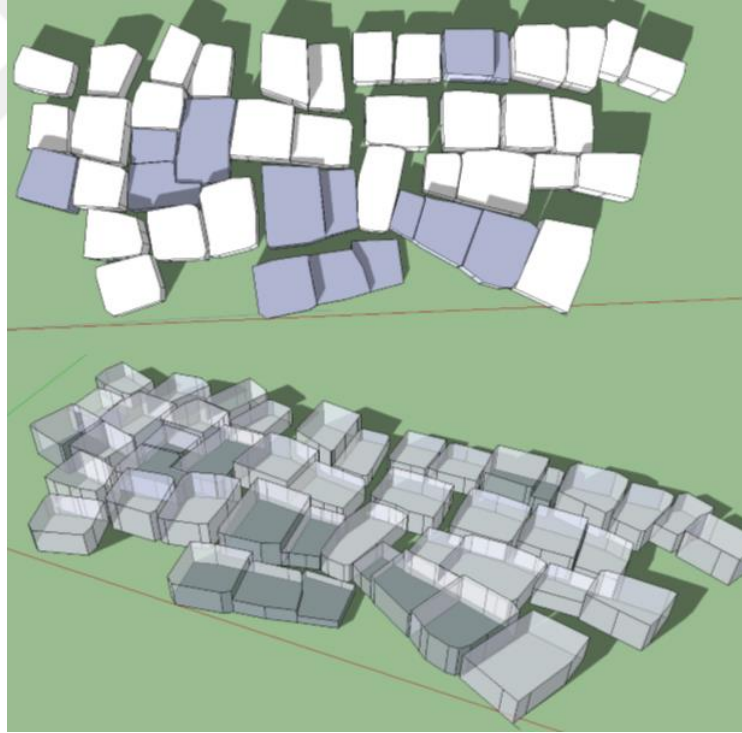
Levha 32. 1: Aşıklı Höyük 3. Tabaka Planı (Duru, G. 2013: 333)



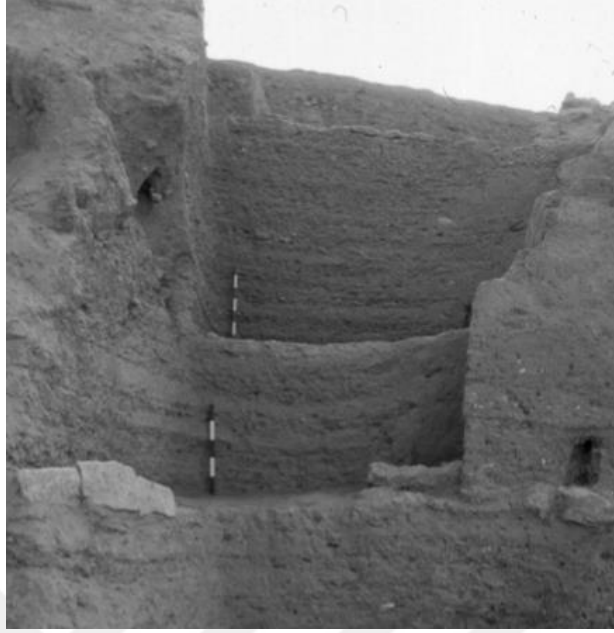
Levha 32. 2: Aşıklı Höyük, M.Ö 8. Bin yıl (2.tabaka) Planı (Özbaşaran, 2013: 13)



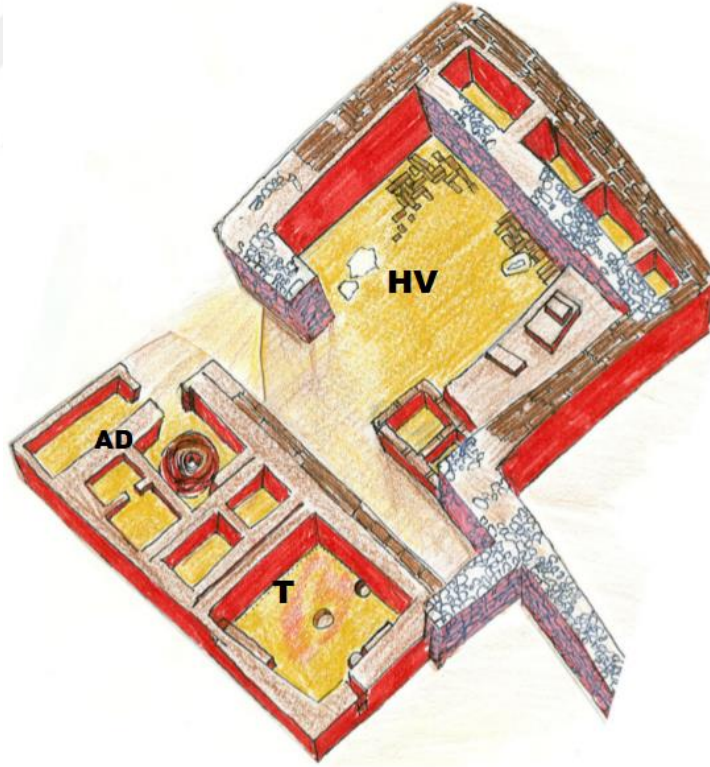
Levha 33. 1: Aşıklı Höyük 2. Tabaka Yapıları (Özbaşaran vd., 2010: 225)



Levha 33. 2: Aşıklı Höyük 2. Tabaka Yapıları Rekonstrüksiyonu (Duru, G. 2013: 333)



Levha 34. 1: (GA) akıl Taşı Döşeli Yolun Kesiti (Duru, G. 2013: 358)



Levha 34. 2: Özel Amaçlı Yapı Kompleksi İçerisindeki T ve HV Yapılarının Rekonstrüksiyonu (Duru, G. 2013: 336)



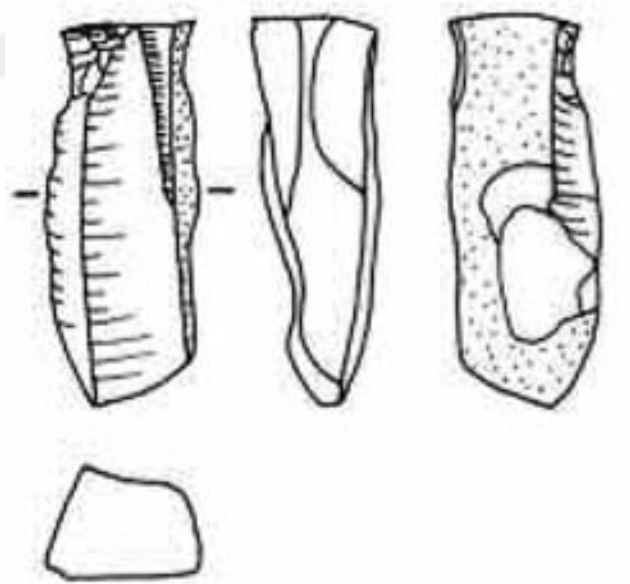
Levha 35. 1: T Binasının Kırmızı Boyalı Tabanı (Esin ve Harmankaya, 2007: 268)



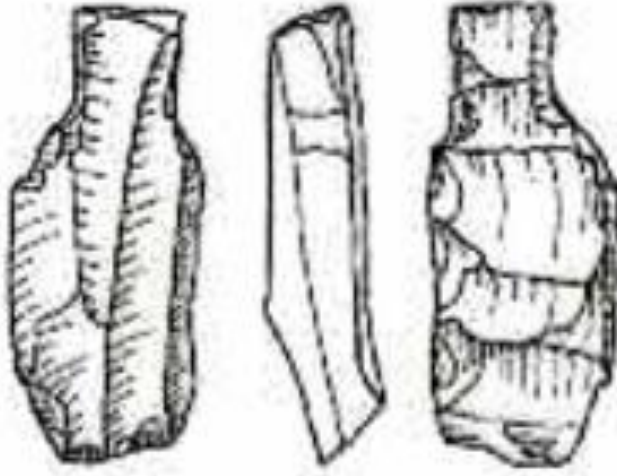
Levha 35. 2: Trepanasyon Uygulaması (Yaman, İ. D. 2019: 3535)



Levha 36. 1: HV Binasının Kerpiç Bloklarla Döşeli Tabanı (Duru, G. 2013: 358)



Levha 36. 2: Aşıklı Höyük Tek Vurma Düzlemlı Dilgi Çekirdeği (Yıldırım-Balcı 2011: 35)



Levha 37. 1: Aşıklı Höyük İki Vurma Düzlemlili Dilgi Çekirdeği (Yıldırım-Balcı 2011: 33)



Levha 37. 2: Aşıklı Höyük Geometrik Mikrolitler (Yıldırım-Balcı 2011: 34)



Levha 37. 3: Aşıklı Höyük Sürtmetaş Örnekleri (Aşıklı Höyük Arşivi)



Levha 38. 1: Kemik Buluntuların Çoğunluğunu Oluşturan Bızlar (Özbaşaran, 2012: 155)



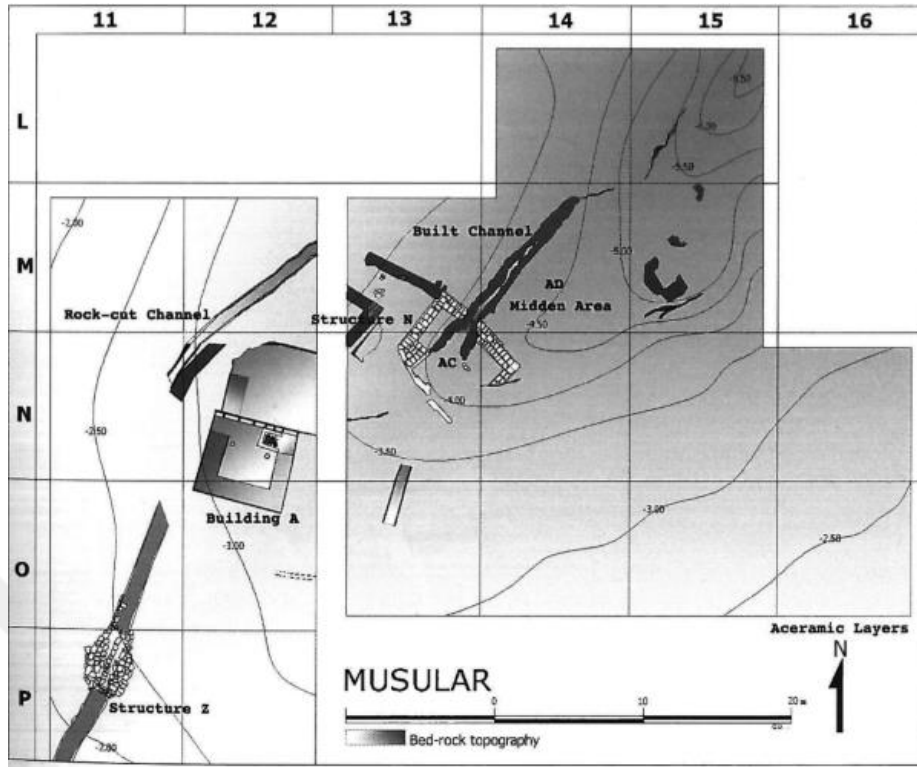
Levha 38. 2: Bakır Boncuklar ve Geyik Dişinden Pendantlar (Özbaşaran, 2012: 158)



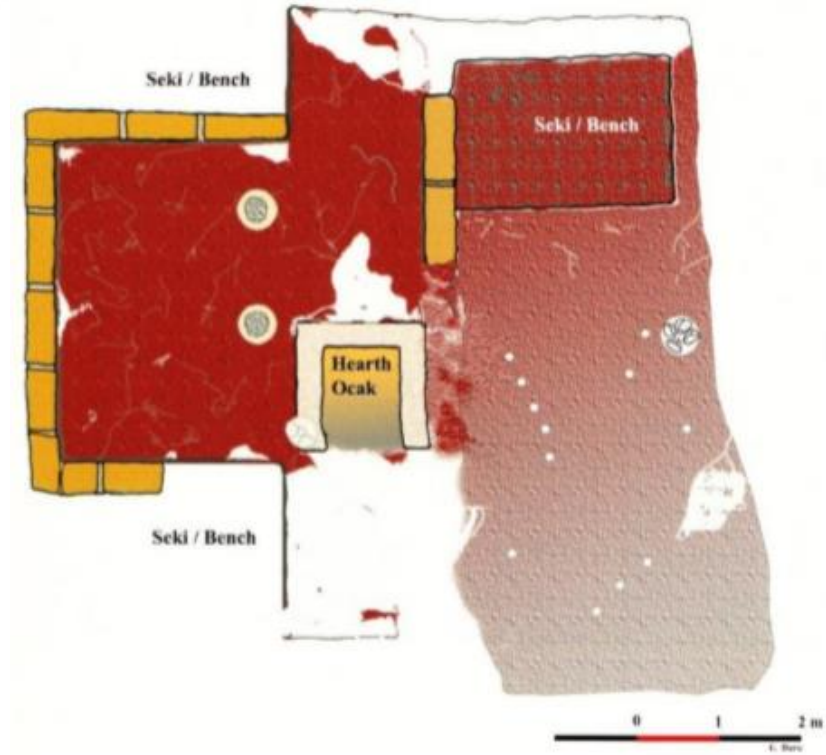
Levha 39. 1: Çeşitli Kabuklardan Yapılan Boncuklar (Yelözer, 2016: 58)



Levha 39. 2: Musular Yerleşmesinin Havadan Görünümü, Üstteki Aşıklı Höyük
([http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=2037&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=2037&html=photos_t.html&layout=photos))



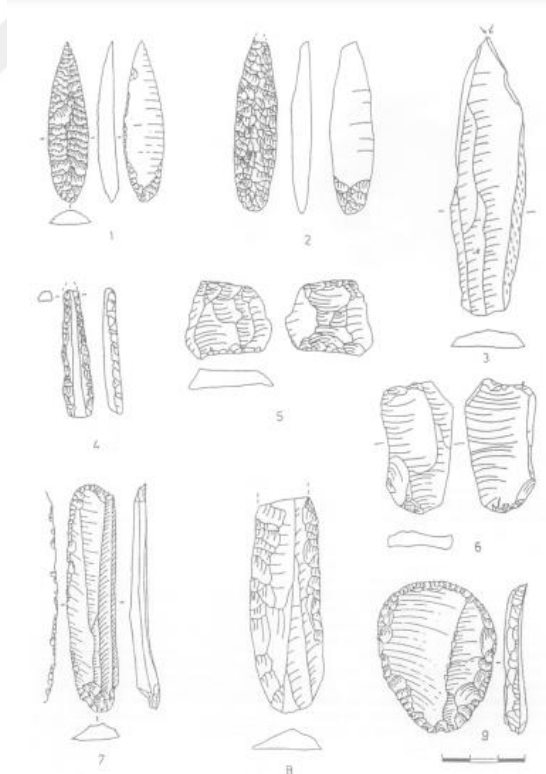
Levha 40. 1: Musular Yerleşim Planı (Özbaşaran vd., 2012: 173)



Levha 40. 2: Musular A Yapısının Planı (Özbaşaran vd., 2007: 284)



Levha 41. 1: Musular Kanal Yapısı (Özbaşaran vd., 2012: 175)



Levha 41. 2: Musular Obsidiyen Aletler: 1-2. Ok Ucu, 3. Burin, 4. Delici, 5-6. Parçalar, 7-8. Düzeltili Dilgi, 9. Kazıyıcı. (Kayacan, 2003: 5)



Levha 42. 1: Musular Çanak Çömlekleri (Özbaşaran vd., 2012: 179)



Levha 42. 2: Gelveri Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (Özbudak, 2010: 150)

LEVHA 43



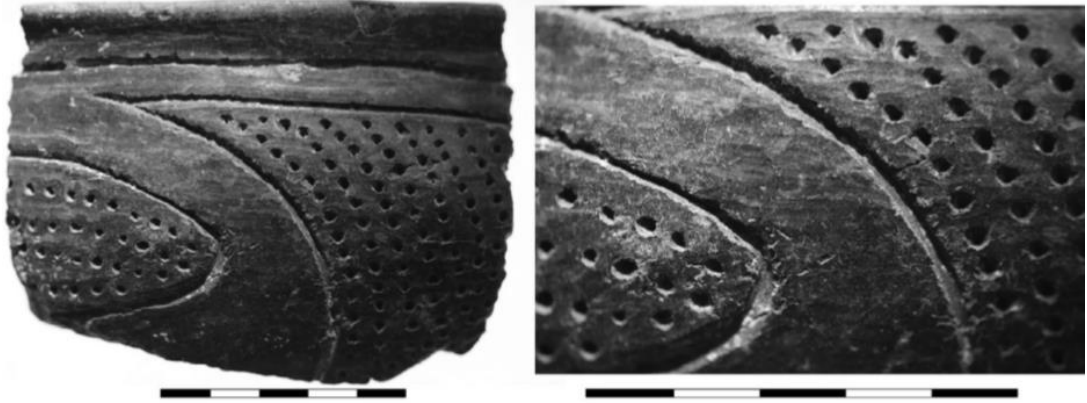
Levha 43. 1: Gelveri, Bölmeli ve Dikdörtgen Mimari (Özbudak, 2012: 290)



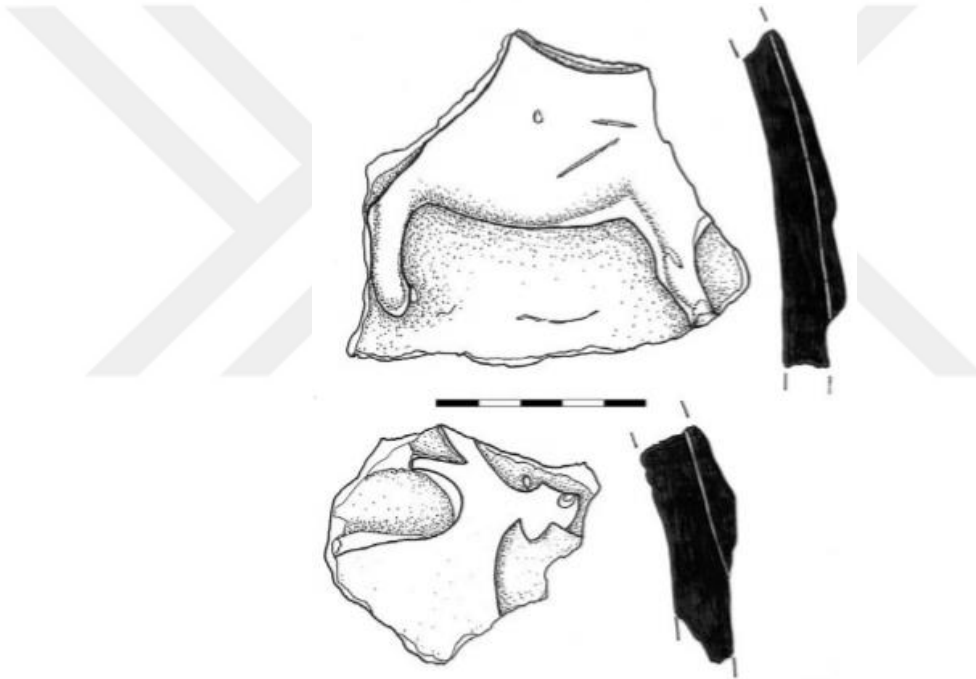
Levha 43. 2: Gelveri Baskın Mineral Katkılı Hamur (Özbudak, 2010: 46)



Levha 43. 3: Gelveri Baskın Bitkisel Katkılı Hamur (Özbudak, 2010: 46)



Levha 44. 1: Gelveri Erken Evre Kazıma Bezeme (Godon ve Özbudak, 2022: 107)



Levha 44. 2: Gelveri Erken Evre Kabartma Bezeme (Godon ve Özbudak, 2022: 108)



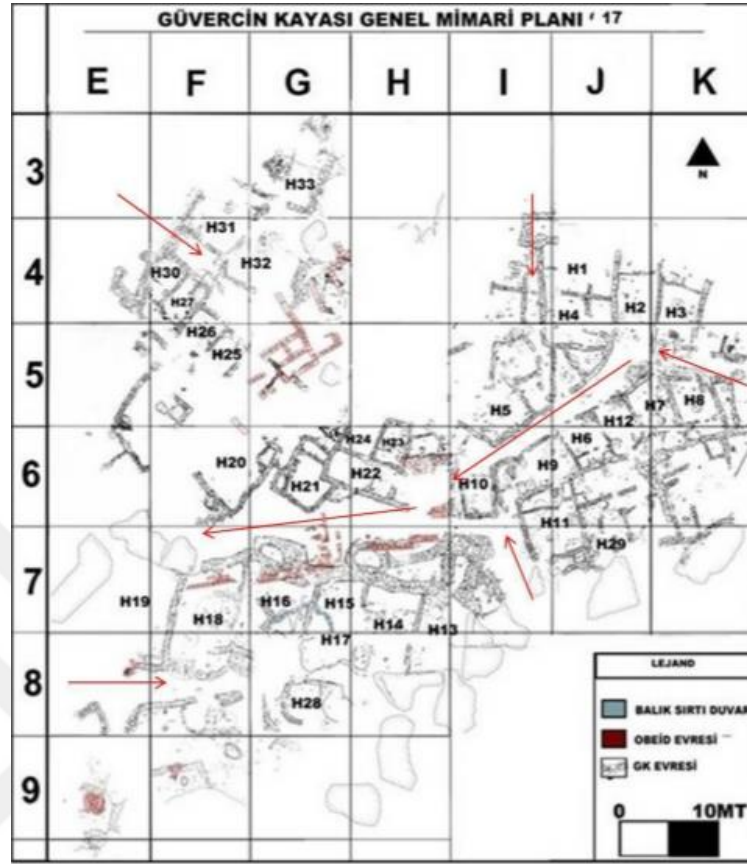
Levha 44. 3: Gelveri Geç Evre Oluk Bezeme (Godon ve Özbudak, 2022: 110)



Levha 45. 1: Güvercinkaya Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita (İndere, 2016: 17)



Levha 45. 2: Güvercinkaya, Hava Fotoğrafı (Çaylı, 2018: 245)



Levha 46. 1: Güvercinkayaşı, Orta Kalkolitik Yapıları ve Yerleşmenin Ana Girişleri (İndere, 2016: 26)



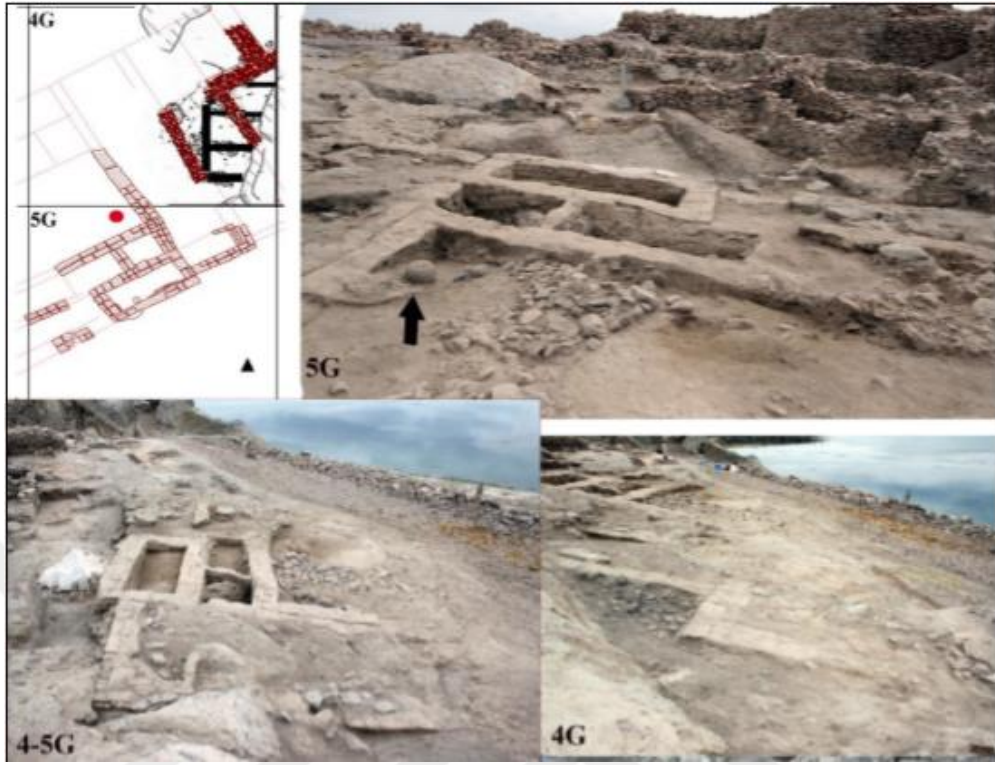
Levha 46. 2: Güvercinkayaşı, Aşağı- Yukarı Yerleşme ve Sur Duvarı (Çaylı, 2018: 257)



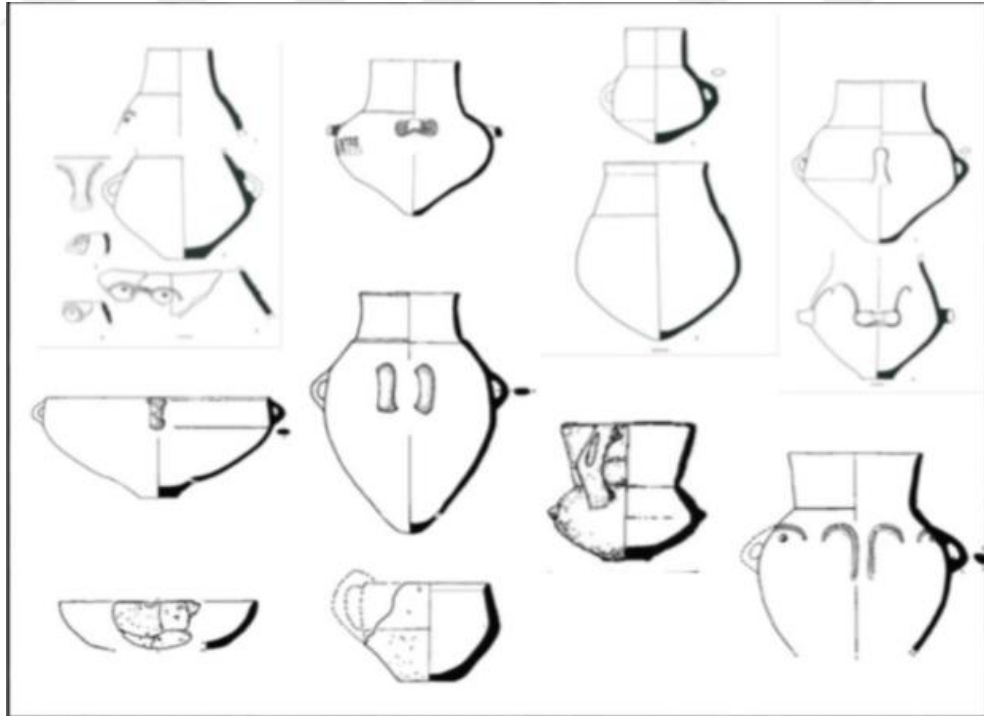
Levha 47. 1: Güvercinkayası, Kerpiç Tuğla Teras Yapısı (Demirtaş, 2017a: 177)



Levha 47. 2: Güvercinkayası III. Tabaka Kerpiç ve Taş Kullanılarak İnşa Edilen Silo Yapıları (Demirtaş, 2017a: 183)



Levha 48. 1: Üç Kanatlı Kerpiç Yapı (Demirtaş, 2017a: 179)



Levha 48. 2: Güvercinkayaşı Koyu Renk Açıklı Çanak Çömlek Grubu (Gülçur, 2004b: 151-155)

LEVHA 49



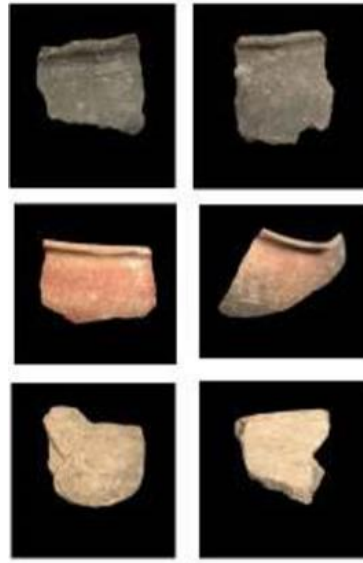
Levha 49. 1: Şevron Bezemeli Kap (Çaylı, 2009: 109)



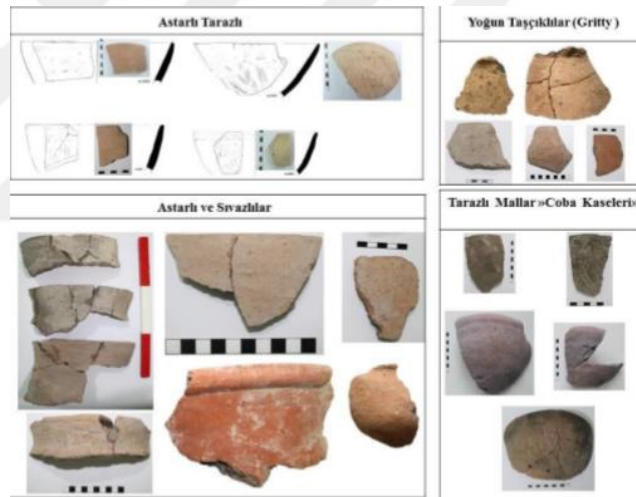
Levha 49. 2: Yüzeyi Tarazlı Kâse (Çaylı, 2009: 110)



Levha 49. 3: Boya Bezemeli Çömlek Parçaları (Çaylı, 2009: 111)



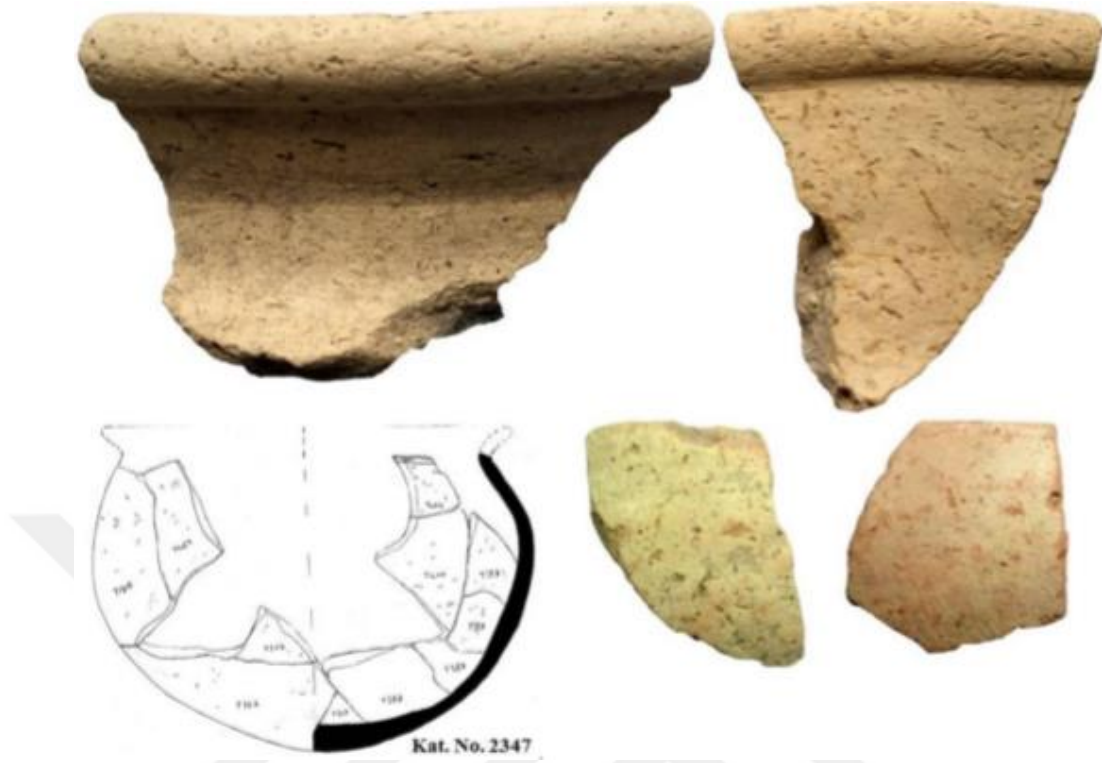
Levha 50. 1: Ayrışıklar Olarak Adlandırılan Grup (Çaylı, 2009: 112)



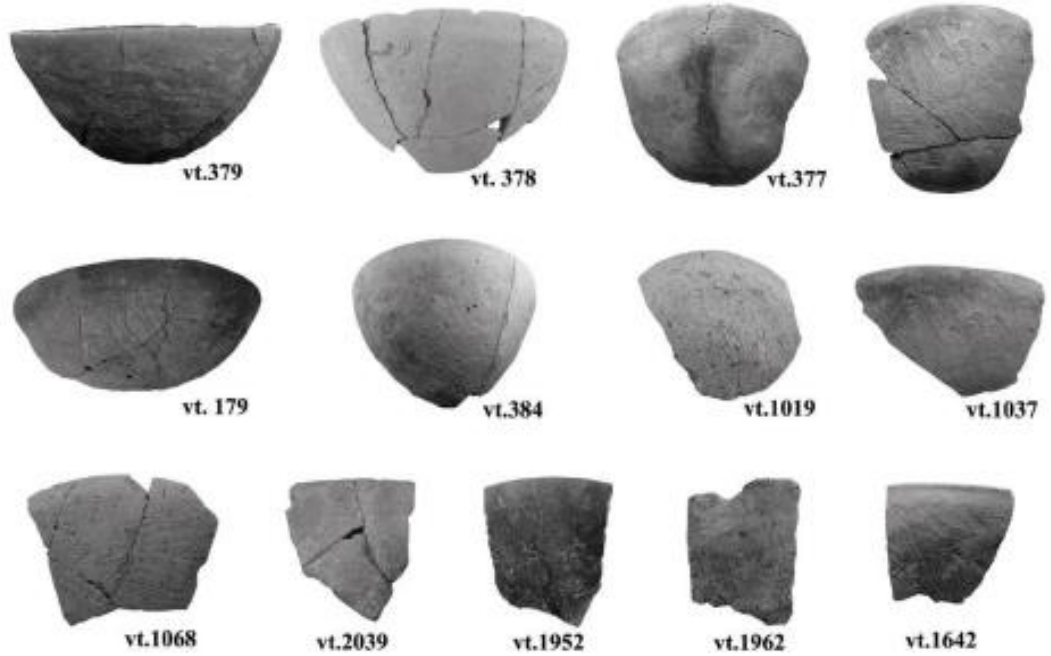
Levha 50. 2: Mineral Katkılı Kaba Mal Grubundan Örnekler (Demirtaş, 2017a: 213)



Levha 50. 3: Mineral Katkılı İnce Mal Grubundan Örnekler (Demirtaş, 2017a: 218)



Levha 51. 1: Bitkisel Katkılı Kaba Mal Grubundan Örnek (Demirtaş, 2017a: 221)



Levha 51. 2: Caba Tipi Tarazlı Kâse Örnekleri (Demirtaş, 2017b: 27)

LEVHA 52



Levha 52. 1: a) Ayna, b) Pendentif, c) Çanak Çömlek Üzerinde Kakma Yöntemiyle Yapılan Obsidiyen Göz (Çaylı, 2018: 270)



Levha 52. 2: Güvercinkayası Kemik Aletler (Çaylı, 2009: 77)

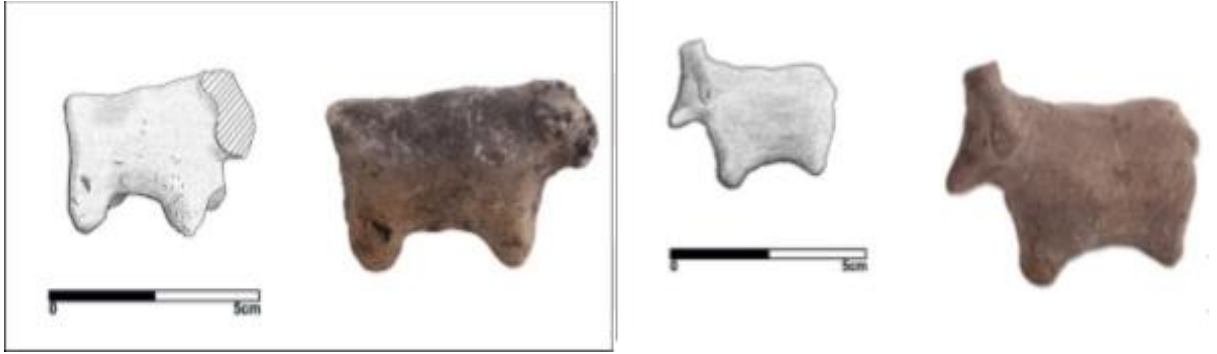


Levha 53. 1: Damga Mühür ve Mühür Baskıları (Demirtaş, 2015: 35)

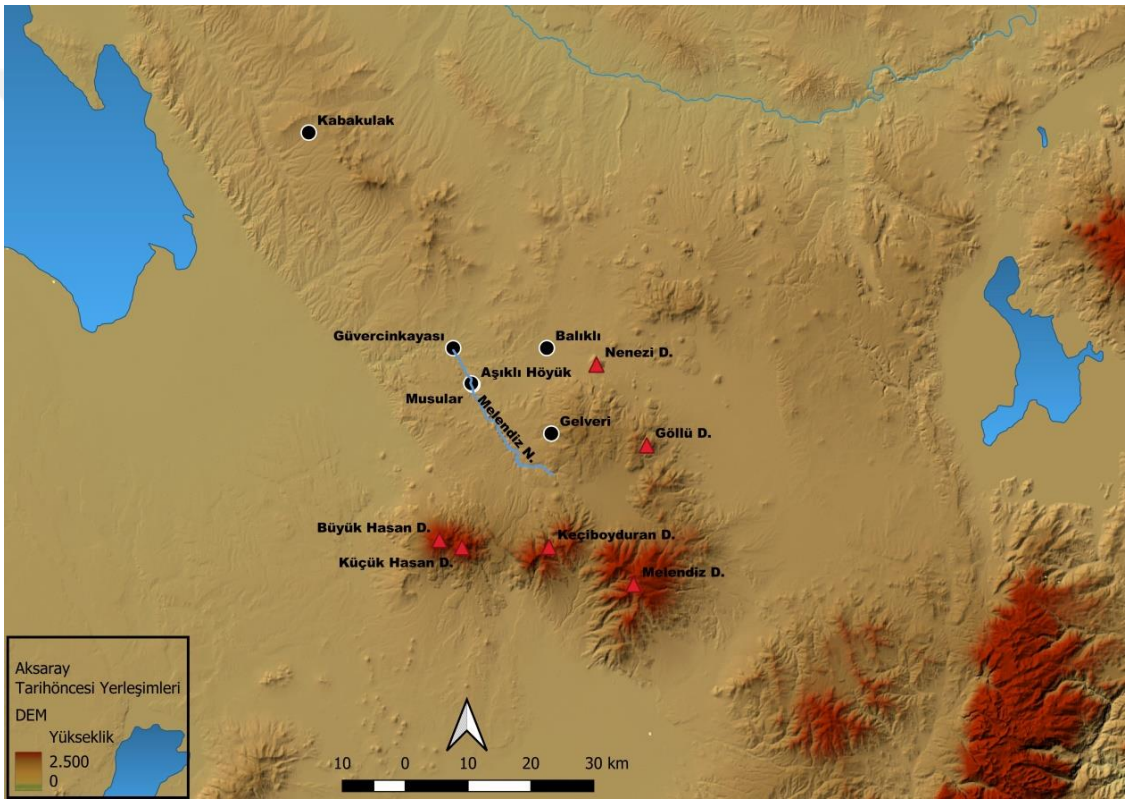


Levha 53. 2: Güvercinkayası İnsan Figürinleri, Üst) Pişmiş Toprak, Alt) Mermer (Eser, 2018: 55)

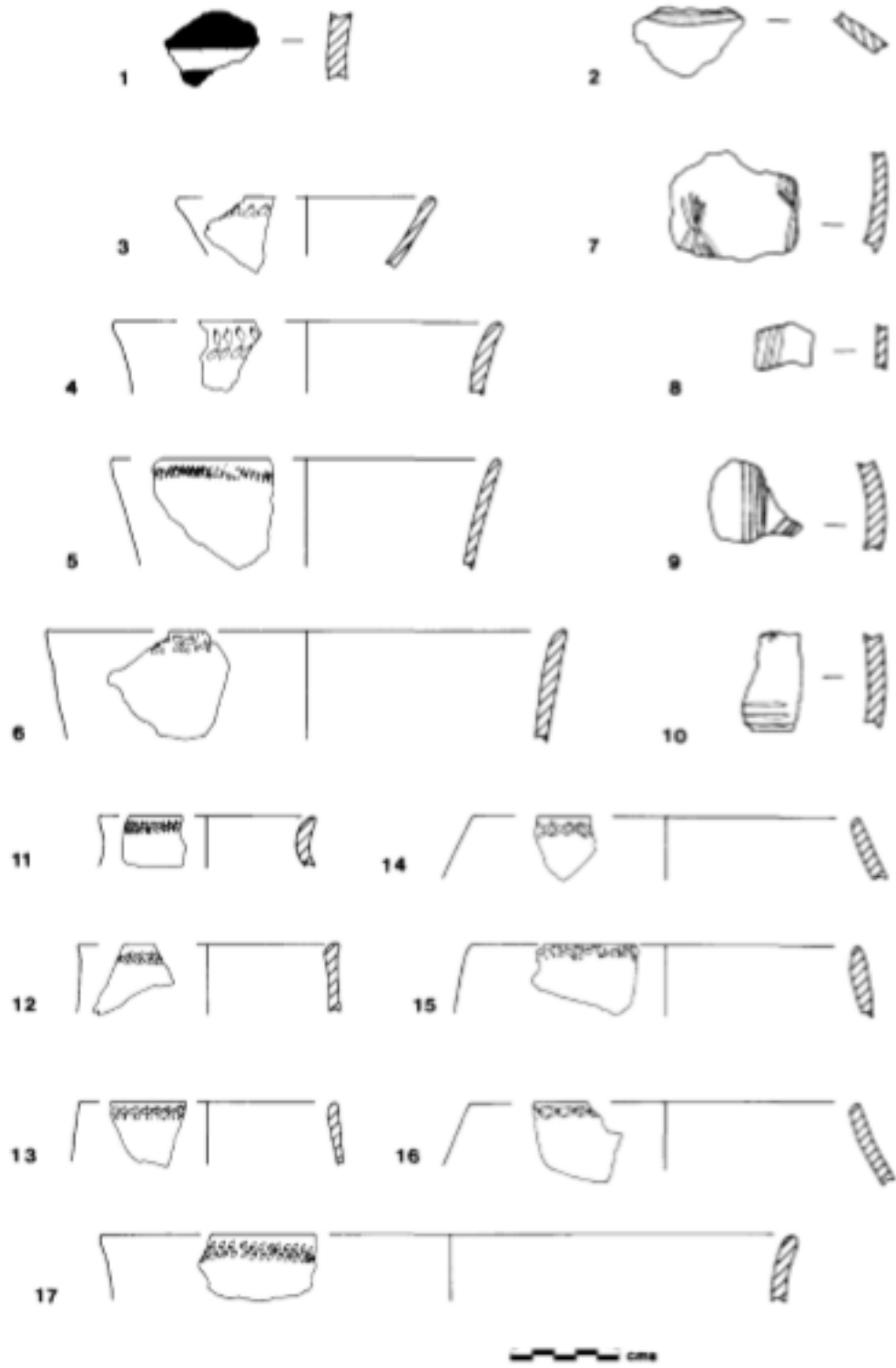
LEVHA 54



Levha 54. 1: Güvercinkayaşı Hayvan Figürinleri (Eser, 2018: 72)



Levha 54. 2: Kabakulak Yerleşmesinin Konumunu Gösteren Harita



Levha 55. 1: Kabakulak, Kalkolitik Çağ Çanak Çömlekleri (Summers, 1991: 128)